

Прерія

Джеймс Фенімор Купер

Джеймс Фенімор Купер

ПРЕРІЯ

Роман

Переклад з англійської ЄВГЕНА КРИЖЕВИЧА

ВСТУП

Чимало хитромудрих теорій намагалися пояснити геологічну будову тієї частини Сполучених Штатів, що лежить між Аллеганськими і Скелястими горами. По суті весь цей неосяжний край — рівнина: на відстані близько тисячі п'ятисот миль зі сходу на захід і шестисот миль з півночі на південь навряд чи трапиться бодай одне підвищення, яке можна було б назвати горою. Навіть горби тут трапляються рідко, хоча здебільшого ця місцевість, як змальовано на перших сторінках нашої книжки, більш-менш "хвиляста".

Є вагомі підстави вважати, що вся територія, до якої входять тепер штати Огайо, Іллінойс, Індіана, Мічіган і значна частина країни на захід від Міссісіпі, колись була під водою. Ґрунт у цих штатах наносний, а вигляд і розташування поодиноких кам'яних брил не дозволяють легко відкинути думку, що їх принесено сюди плавучою кригою. Згідно з цією теорією, Великі озера були глибокими ямами на дні просторого прісноводного моря, такими глибокими, що їх не зміг осушити катаклізм, який оголив морське дно.

Слід пам'ятати, що французи, коли володіли Канадою і Луїзіаною, претендували і на весь цей край. Їхні мисливці та військові авангарди першими зав'язали зносини з тубільцями, і найдавніші описи цих просторів, які ми маємо, залишили французькі місіонери. Не дивно, що в цій частині Америки можна почути багато французьких слів, а чимало французьких географічних назв лишилося понині. Коли перші шукачі пригод, що проникли в цю дику місцевість, відкрили в самому серці пущі безмежні рівнини, вкриті багатою зеленню і рясними травами, вони, природно, назвали їх луками. Коли на зміну французам прийшли англійці й побачили місцевість, не схожу ні на що в Європі й уже названу словом, яке їхньою рідною мовою не означало нічого, вони залишили цим природним "лукам" їхню узвичаєну назву. Таким чином слово "прерія" ввійшло в англійську мову.

В Америці є два види прерій. Ті, що лежать на схід від Міссісіпі, порівняно невеликі, надзвичайно родючі й завжди оточені лісами. Їх легко обробляти, й тому їх швидко заселили. Таких земель багато в Огайо, Мічігані, Іллінойсі, Індіані. Тут дається взнаки нестача лісу й води — серйозне лихо, поки людина не прикладе свого вміння, щоб виправити похибки природи. Та оскільки ця місцевість, кажуть, багата на кам'яне

вугілля і скрізь можна викопати колодязі, заповзятливі переселенці помалу долають усі труднощі.

Луки другого виду лежать на захід від Міссісіпі, за кількасот миль од ріки, і називаються Великими преріями. У Старому Світі їх можна порівняти хіба що з татарськими степами — це неосяжні простори, де за браком двох вищезгаданих життєво важливих умов численне населення не може прогодуватись. Річок, правда, чимало, але майже немає ручаїв і джерелець, які дуже поліпшують родючість ґрунту.

Як і коли утворились Великі прерії — одна з найвеличніших таємниць природи. Ґрунти Сполучених Штатів, Канади й Мексики надзвичайно родючі. Важко знайти у світі інші подібні обшири, де було б так мало непридатних земель, як у заселеній частині Сполучених Штатів. Більшість гірських схилів також можна обробляти, і навіть прерії у цьому районі мають родючі наносні ґрунти.

Це ж саме можна сказати і про землі між Скелястими горами й Тихим океаном. Тут широкою смугою простяглась напівпустеля — місце нашої оповіді, — і ця напівпустеля заважала американцям просуватися далі на захід.

Великі прерії стали останнім притулком червоношкірих. Решткам могікан, делаварів, кріків, чокто і черокі судилося доживати віку на цих безмежних рівнинах. Загальна кількість індіанців у Сполучених Штатах, за різними підрахунками, складає від ста до трьохсот тисяч душ. Більшість індіанців живе у західних районах Міссісіпі. На час нашої оповіді між ними точилися запеклі війни, і чвари між племенами переходили з покоління в покоління. Республіканські власті багато зробили для замирення цього дикого краю, і нині можна безпечно подорожувати там, де двадцять п'ять років тому цивілізована людина не насмільовалася з'являтися без зброї.

Великі прерії набули широкої слави після подій, що недавно відбулись, і ми тепер читаємо про них так, як півстоліття тому жадібно читали оповіді переселенців до Огайо та Луїзіани. Принагідно зауважимо, як знамення часу, що вже ведеться ділова розмова про те, де саме прокласти залізницю у цих просторах, і цей проект уже не здається людям химерою.

Ця книга завершує оповідь про Шкіряну Панчоку. Постарілий, він уже не звіробій, і не воїн, а трапер, тобто звіролов, яких чимало на Великому Заході. Стукіт сокири вигнав його з коханих лісів, і він, безнадійно скорившись долі, шукає притулку на голій рівнині, що розляглась аж до Скелястих гір. Тут минають останні роки його життя, і тут він помирав, як жив, філософом-самітником, що мав лише трохи вад, не відав пороків і був чесним та щирим, немов сама природа.

Париж, червень 1832 р.

РОЗДІЛ I

Скажи, пастуше: тут притулок дати

Із співчуття а чи за злото — можуть?

Веди туди нас, де є дах і їжа...

Шекспір. Як вам це подобається

Свого часу чимало говорилося й писалося з приводу того, чи варто приєднувати

безкраї простори Луїзіани до володінь Сполучених Штатів, і так уже величезних, але тільки наполовину заселених. Коли ж запал суперечок трохи схолов, а міркування окремих угруповань поступилися місцем поглядам ширшим, мудрість цього кроку дістала загальне визнання. Незабаром навіть найобмеженіші люди зрозуміли, що коли природа пустелею заступила нашому народові шлях на захід, то цією купівлею ми здобули смугу родючих земель, які у вирі подій могли дістатися іншому народу з наших суперників. Вона зробила нас одноосібними володарями виходу до внутрішніх територій і поставила під наш контроль численні племена дикунів, які жили вздовж наших кордонів. Вона залагодила суперечки й додала народові певності, відкрила тисячу доріг для внутрішньої торгівлі й забезпечила вихід до Тихого океану. До того ж, якщо коли-небудь виникне необхідність мирного розподілу нашої величезної держави, то завдяки цьому заходів нам дістанеться сусіда, що має спільну з нами мову, релігію, однакові адміністративні установи і, будемо сподіватися, таке саме розуміння справедливості в політиці.

Хоч купівля відбулася 1803 року[1], лише наступної весни обачливий іспанський губернатор, намісник свого європейського повелителя, визнав права нових власників і дозволив їм в'їхати до провінції. Проте, ледве були завершені всі формальності й визнано нову владу, юрби нетерплячих шукачів удачі, яких завжди вистачало на кордонах американського суспільства, посунули в лісові нетрі на правому березі Міссісіпі з тією самою безтурботною відвагою, що колись наснажувала їх у важких мандрах від узбережжя Атлантичного океану до східних берегів Батька Річок[2].

Минуло чимало часу, поки заможні колоністи південної провінції змішалися з новими співвітчизниками; зате нечисленних жителів північних районів одразу ж захопив бурхливий вир переселенців зі сходу. Ця навала була трохи вщухла після перших успіхів, але тепер спалахнула з новою силою. Забулися тяжка праця, небезпеки тієї пори, коли ці безкраї недосліджені землі з усіма їхніми уявними і справжніми багатствами відкрилися перед заповзятливістю людей. Наслідки були саме такі, яких слід сподіватися, коли перед народом, випробуваним у пошуках і вихованим у злигоднях, постає така спокуслива перспектива.

Тисячі людей старшого віку із штатів, що тоді називалися Новими[3] зреклися радощів супокую, здобутого нелегким трудом, і на чолі валок своїх нащадків, які народились і змужніли в лісах Огайо та Кентуккі, рушали в глиб цього краю у пошуках того, що можна було б, не вдаючись до поезії, назвати природною та ближчою по духу атмосферою.

Серед них був і один знаний, відважний лісовик, першовідкривач кентуккійської пуші. Цей заповзятливий і поважний патріарх переселявся востаннє, полишивши між собою і безліччю людей, яких привабили його успіхи, "безконечну ріку". Він шукав нових утіх, бо звичні радощі втратили в його очах будь-яку приємність через узаконені формальності людських взаємин[4].

На такі пригоди люди йдуть, як правило, або за звичкою, або ж піддавшись спокусливим мріям. Декотрі, наснажені примарною надією та підбурювані жагою

раптового збагачення, шукали на цілих землях дорогоцінних металів. Але здебільшого пришельці оселялися на берегах річок і задовольнялися багатими врожаєм, якими родючий ґрунт у річкових долинах винагороджував навіть не дуже ретельну працю.

Так з казковою швидкістю виникли нові поселення, і чимало з тих, хто був свідком приєднання цієї пустки, дожили до часів, коли вона стала густозаселеним штатом і рівноправним членом національного союзу.

Події та епізоди нашої оповіді відбувалися в той час, коли тільки робилися перші спроби, що дали такі успішні й швидкі наслідки.

Урожай першого нашого року на нових землях уже давно зібрали і в'яле листя на поодиноких деревах набирало осінніх барв і відтінків, коли з пересохлого річища вибралася валка фургонів і посунула далі пагористою рівниною, або, як тут казали, "хвилястою прерією". Фургони, навантажені хатнім начинням і сільськогосподарським знаряддям, кілька овець і корів, що пленталися позаду, обшарпана одіж та байдужий вигляд чоловіків, які дибали біля млявих запрягів, — усе це вказувало переселенців, що подалися на Захід у пошуках Ельдорадо.

Тільки, всупереч звичаям колоністів, ці люди полишили родючі землі і способами, відомими лише таким шукачам пригод, дісталися через балки та бурхливі потоки, через болота й сухі степи сюди — в краї, що лежать далеко за межами людських поселень. Перед ними простиралася та неосяжна одноманітна рівнина, яка тягнеться аж до підніжжя Скелястих гір, і чимало довгих, стомливих миль пролягло між ними й пінними водами бистрого Платту.

Поява людей в цій похмурій, дикій місцевості була ще несподіванішою, коли взяти до уваги те, що тутешні умови навряд чи спокусили б пожадливого торговця, і ще менше могли виправдати надії простого переселенця-фермера.

Рослинність прерії була вбога, а земля — тверда й негіддатлива, і по ній легко, наче по битому шляху, котилися колеса; копита волів та коней ніде не лишали сліду, хіба примнуть жорстку пожухлу траву, — її тварини коли-не-коли знехотя пощипували, бо навіть голод не надавав смаку такому непривабливому корму.

Хоч би куди ці сміливці верстали путь, хоч би яка таємна була причина їхньої появи у цих віддалених і небезпечних краях, вони не вказували стурбованості, непевності чи тривоги. Разом з жінками й дітьми їх було більше двадцяти душ.

Попереду, на деякій відстані од решти, йшов чоловік, який, судячи з його виду та постави, очолював валку. Він був високий, засмаглий, уже в літах, з байдужими рухами й похмурим виразом обличчя. Його тіло здавалося в'ялим і розслабленим, але насправді він був кремезний і надзвичайно дужий. Лише іноді, коли яка-небудь перешкода заважала його повільному просуванню вперед, у тій недбалій ході з'являлася снага, що таїлася в його естві, — достоту сонна й незграбна, але страшна сила слона. Широке обличчя з грубими рисами мало байдужий вигляд, а чоло — найблагородніша частина обличчя людини, що, як заведено думати, свідчить про її розум, — було низьке й похиле.

Одіж ватажка була мішана: простецький костюм хлібороба і до нього різноманітні шкіряні деталі, які, почасти через моду, почасти через їхню зручність, зробилися невід'ємною ознакою переселенців. Але це строкате вбрання доповнювали недоречні й позбавлені смаку прикраси. Замість звичайного пояса з оленьчої шкіри він був підперезаний злинялим шовковим шарфом неймовірних кольорів; на роговому руків'ї ножа рясніли срібні бляшки; куниче хутро на шапці було таке пухнасте й так мінилося, що ним не погордувала б і королева; на засмальцьованій куртці з грубої вовняної тканини виблискували гудзики із золотих мексіканських монет; ложе рушниці було з чудового червоного дерева і скріплене заклепками й кільцями з того ж таки коштовного металу; там і сям бряжчали брелоки, звисаючи принаймні з трьох поганеньких годинників. На додаток до торби й рушниці, що висіли за спиною разом із щільно натоптаним кулями мішечком і рогом-порохівницею, він недбало завдав собі на плече блискучу й гостру сокиру, і все це ніс так легко, ніби прогулювався без будь-якого вантажу.

Трохи позаду йшли гуртом кілька молодиків, схожих одягом і зовнішністю один на одного і на ватажка; всі вони, безперечно, були родичами. Наймолодший з них, хоч і не досяг ще, очевидно, того віку, який мудрий закон вважає повноліттям, був гідний свого роду й не поступався зростом решті. Були у валці й люди іншого складу — мова про них ітиме пізніше, в перебігу нашої оповіді.

Дорослих жінок було тільки дві. Але з переднього фургона валки виглядало кілька білявих голівок із смаглявими личками, поблискуючи цікавими й збудженими оченятами. Старша жінка, з жовтуватим і зморшкуватим обличчям, була матір'ю дівчаток і молодиків, які становили більшість гурту, а молодша була жвава, весела юнка вісімнадцяти років. Її зовнішність, одіж і манери, здавалося, свідчили про те, що в суспільстві вона стоїть на кілька щаблів вище від своїх супутників. На другому критому фургоні парусина була щільно запнута, дбайливо приховуючи, що там усередині. Решта фургонів була навантажена простенькими меблями та всяким начинням, потрібним людям, які будь-коли готові рушити з обжитого місця, байдуже про дальню путь і пору року.

І в самій валці, й у вигляді людей було мало такого, чого не зустрінеш щодня на великих дорогах країни, де все постійно рухається і змінюється. Але безлюдна й своєрідна місцевість, де так несподівано з'явилися переселенці, накладала на них відбиток дикунства й авантюризму.

У вибалках, що на хвилястій рівнині траплялися подорожнім через кожну милю, зір з двох боків обмежували ті положисті схили, які й дали назву цій прерії, а в два інші боки понуро тяглася довга, вузька, гола улоговина, де-не-де поросла жалюгідною, жорсткою, хоч і досить густою травою. З вершин горбів відкривався краєвид, що стомлював око одноманітністю і зловісною похмурістю. Земля тут нагадувала океан, коли його розбурхані води важко здіймаються після шаленого шторму, який ще не зовсім ущух: така сама рівномірна хвилястість, така сама однаковість і такий самий неосяжний шир. І справді, земля так разюче нагадувала океан, що поет — хай якийсь

геолог і посміється з цієї нехитрої гіпотези — мимоволі пояснив би незвичайну будову рівнини зміною владарювання цих двох стихій. Де-не-де з дна улоговини, широко простерши своє голе гілля, вставало високе дерево, мов самотній корабель; підсилюючи цю ілюзію, на туманному крайнебі іноді виникали округлі гайочки, ніби далекі острови в океані. Немає потреби нагадувати досвідченому читачеві, що від одноманітності краєвиду відстань здається більшою, надто коли дивитися з низької місцини, однак в міру того, як горб змінювався горбом, а за одним островом виникав інший, зростала сумна певність, що попереду, перш ніж справдяться найскромніші бажання хлібороба, ще довга, а то й нескінченна путь.

Проте ватажок переселенців уперто йшов уперед, орієнтуючись лише за сонцем. Рішуче повернувшись спиною до цивілізованих поселень, він з кожним кроком усе далі — сказати б краще, безповоротно — заглиблювався в країну диких тубільців. Але надходив вечір, і в його мозку, який, очевидно, здатний був передбачати хіба нагальні потреби, ворухнулася неспокійна думка: де б тут переночувати?

Піднявшись на трохи вищий горб, він постояв там хвилику, недбало роздивляючись довкола, шукаючи загальновідомих ознак місцини, де були б разом три найважливіші речі — вода, паливо й паша.

Та ця спроба, певне, виявилась марною, бо після нетривалого байдужого огляду він почав ліниво спускатися пологістим схилом, як відгодована тварина, навантажена важким в'юком.

Усі, хто йшов за ним, проробили той самий шлях; але юнаки, досягши вершини горба і озираючись, кожний у свою чергу, навсібіч, виявили при цьому значно більше зацікавленості, а може, й тривоги. По сповільнених рухах тварин і людей видно було, що їм уже конче треба відпочити. Тваринам важко було ступати переплетеними травами у вибалках, вони потопилися, і дедалі частіше доводилося підганяти їх бато́гом. І ось, коли нарешті знесилили всі, окрім ватажка, загін раптом зупинився, вражений незвичайним видовищем.

Сонце сховалося за гребінь найближчої "хвилі", залишивши на обрії широку яскраву смугу. Посередині того полум'яного потоку з'явилася людська постать, така чітка й реальна на позолоченому тлі, що, здавалося, простягни руку — і торкнешся до неї. Постать була велетенська; вона стояла перед подорожніми просто на їхньому шляху, і її постава була задумлива й сумовита. Але в сліпучій світляній оправі не можна було ані розпізнати її справжнього зросту, ані вгадати її замірів.

Ця несподівана поява вразила людей. Ватажок переселенців тут-таки зупинився, дивлячись на таємну постать з тупою цікавістю, що незабаром поступилася забобонному страхові. Його сини, тільки-но минув перший подив, повільно оточили батька, а коли підійшли й возії, всі збилися в один мовчазний зачудований гурт. Але ось почулося клацання замків, дарма що подорожні як один повірили у надприродність цього явища, і двоє чи троє найсміливіших молодиків уже звели рушниці, наготувавшись стріляти.

— Скажи хлопцям, щоб заходили справа! — рішуче крикнула мати хриплим, різким

голосом. — Будьте певні, Ейса чи Ебнер розберуться, що воно таке!

— Не завадило б спершу перевірити кулею, — пробурмотів похмурий чоловік, дуже схожий на жінку, що тільки-но говорила, і, знявши рушницю, вправно приклав її до плеча. — Подейкують, по цих рівнинах сотнями никають мисливці з племені Вовків-пауні. Вони й не помітять, якщо підстрелимо одного з них.

— Стривайте! — почувся тихий, але тривожний вигук, що зірвався, як легко можна було зрозуміти, з тремтячих уст молодшої жінки. — Ми тут ще не всі зібралися; може, це друг!

— Хто ж це тут шпигує? — промовив батько, косуючи незадоволеним оком на гурт своїх крем'язнів-синів. — Ану, опусти рушницю, опусти, кажу! — крикнув він, багатирським пальцем збивши з прицілу родичеву зброю, і погляд його сказав, що з ним краще не сперечатись. — Я ще не завершив своєї справи, дай нам мирно довести її до кінця.

Чоловік, що виявив таку войовничість, зрозумів, либонь, натяк ватажка й мовчки скорився. Сини, чекаючи пояснень, запитливо дивилися на дівчину. Але вона, ніби задовольнившись тим, що напад на незнайомця відкладено, мовчки, як і годиться скромній дівчині, сіла на своє місце.

Тим часом крайнебо весь час мінилося. Яскраве світло, що сліпило очі, ставало дедалі лагіднішим, спокійнішим, і в міру того, як тьмянішала блискуча оправа, химерна велетенська постать меншала й нарешті набула звичайних розмірів.

Тепер, коли з'ясувалася істина, ватажок переселенців засоромився своєї нерішучості й рушив далі. Однак, спускаючись пологістим схилом, він про всяк випадок зняв з плеча рушницю й тримав її напоготові.

Але ця обачність була зайва. Відколи незнайомиць так незбагненно з'явився між небом і землею, він ні разу не поворухнувся, не виказав ніяких ворожих намірів. Та хай би він і справді замислив щось лихе, то тепер, коли його можна було добре розгледіти, стало зрозуміло, що це йому було б не до снаги.

Чоловік, що зазнав злигоднів більш як вісімдесятирічного життя, не міг злякати дужого переселенця. А втім, хоч який той був старий і худий, ба навіть виснажений, видно було, що не хвороба, а час наклав свою важку руку на самотнього старого. Він виглядав висхлим, але не безсилим. Ще помітні були м'язи, колись, певне, вельми дужі. Та й уся його постать здавалася такою витривалою, що, коли б не добре знана тлінність людини, можна було б подумати, ніби він далі вже не старітиме. Одяг його складався здебільшого із шкур хутром назовні. Через плече висіли торба для куль і ріг. Він стояв, спершись на незвичайно довгу рушницю, що, як і її власник, прожила, мабуть, довге й важке життя.

Коли подорожні наблизилися до старого на відстань голосу, з трави біля його ніг почулося неголосне гарчання. Мисливський пес, худючий та беззубий, ліниво підвівся із свого схову і струснувся, ніби попереджаючи, що підходити ближче не можна.

— Лежати, Гекторе, лежати! — наказав господар глухим, трохи тремтячим старечим голосом. — Чого це ти, собачко, чіпляєшся до людей, що мирно їдуть у своїх

справах?

— Послухай, старий, — звернувся до нього ватажок. — Може, ти знаєш ці місця і скажеш нам, де тут знайти все необхідне для ночівлі?

— Хіба на землі потойбіч Великої ріки стало тісно? — поважно запитав старий, ніби не почувши слів переселенця. — А коли ні, чому я бачу те, чого не сподівався вже більше побачити?

— Ні, правду сказати, землі там ще вистачав для тих, у кого водяться грошенята і хто неперебірливий, — відповів переселенець. — Але, як на мене, там надто полудніло. Як ти гадаєш, скільки звідси до Великої ріки?

— Олень, за яким женуться собаки, пробіжить не менше п'ятисот стомливих миль, перш ніж остудить свої боки в Міссісіпі.

— А як називається цей край?

— Як називається місцина, — промовив старий, урочисто показуючи вгору, — де ти бачиш он ту хмару?

Переселенець глянув на нього так, ніби нічого не зрозумів і запідозрив, що його беруть на кпини, але сказав лише:

— Здається мені, ти тут такий самий новачок, як і я, а то чого б це ти відмовився допомогти подорожньому порадою: слова коштують недорого, а часом здружують людей.

— Порада — не подарунок, а борг, що його старий повертає молодому. Що ти хочеш знати?

— Де я можу зупинитися на ночівлю? Мені байдуже про їжу й постіль, але бувалі мандрівники, як-от я, знають ціну свіжій воді й добрій паші для худоби.

— Тоді йди за мною — матимеш і те, й друге. А більше в цій голодній прерії я навряд чи можу щось запропонувати.

Так промовляючи, старий напрочуд легко, як на його вік, завдав собі на спину важку рушницю і, не додавши й слова, повів усіх через пологий горб у сусідню уголовину.

РОЗДІЛ II

Сюди шатро! Я нині тут ночую.

А завтра де? Ат, байдуже мені.

Шекспір. Річард III

Незабаром подорожні побачили звичайні й безпомилкові ознаки того, що необхідне для ночівлі місце зовсім близько. На схилі горба вибивалося чисте дзюркотливе джерело, яке зливалося з кількома такими самими джерельцями; разом вони утворювали потічок, і шлях його у прерії можна було простежити на багато миль по кущах і траві, що росли в тих місцях, куди сягала волога. Саме туди і йшов незнайомец, а коні охоче тягли фургони слідом, інстинктивно відчуючи, що скоро попасуться й відпочинуть.

Дійшовши до місця, яке, на його думку, годилося для ночівлі, старий зупинився, дивлячись на переселенців, ніби питав, чи все тут є, що їм треба. Ватажок теж

поглянув на нього, мовляв, зрозумів, і як завжди мляво й повільно обвів улоговину поглядом знавця.

— Так, це, мабуть, підійде, — нарешті сказав він, задоволений, очевидно, оглядинами. — Хлопці, сонце сіло, ворухіться!

Юнаки скорилися, але досить своєрідно. Наказ — бо слова ці прозвучали як наказ — вислухано поштиво, та ніхто не кинувся його виконувати. Щоправда, дві чи три сокири впали на землю, але їхні власники все ще байдуже поглядали навкруги. Тим часом ватажок, який, певне, звик до вдачі своїх синів, скинув з плечей вантаж і рушницю, а тоді спокійно почав розпрягати коней разом з чоловіком, про якого ми вже згадували і який недавно так покvapливо хапався за рушницю.

Аж ось старший син важкою ходою ступив наперед і без видимих зусиль по самісінькій обух увігнав сокиру в м'який стовбур тополі. Якусь хвилину він стояв, роздивляючись наслідки свого удару, наче велетень, що зневажливо спостерігає жалюгідні спроби карлика опиратися. Тоді, вправно і навіть елегантно підносячи сокиру над головою, як досвідчений воїн-рубача свою благороднішу, але не таку корисну зброю, він швидко перерубав стовбур і змусив високу верхівку впасти йому до ніг. Решта чоловіків з лінивою цікавістю спостерігали його дії. Та коли дерево простерлося на землі, це стало ніби сигналом до загальної атаки, і всі разом заходилися коло роботи. З майстерністю, що подивувала б необізнаного спостерігача, вони розчистили від лісу потрібне їм місце так добре і майже так само швидко, як коли б тут промчав ураган.

Незнайомець мовчки, але уважно дивився на їхню роботу. Щораз, як ще одне дерево падало, із свистом розтинаючи повітря, він сумно поглядав угору, на новий просвіт у небі, й нарешті відвернувся, з гіркою посмішкою щось пробурмотівши собі, ніби вважав за негідне висловлювати своє невдоволення вголос. Потім, пробравшись крізь юрбу жвавих, клопітливих дівчаток, що вже розпалили веселе багаття, старий зосередив свою увагу на ватажкові переселенців та його похмурому помічникові.

Удвох ті вже розпрягли коней, що відразу почали жадібно общипувати рясне соковите листя з гілля зрубаних дерев, і тепер поралися коло фургона — того самого, вміст якого дбайливо ховали від стороннього ока. Хоч у цьому фургоні, як і в інших, було тихо й ніхто в ньому наче не їхав, чоловіки, взявшись за колеса, відкотили його трохи далі, на сухий пагорбок на узліссі. Потім вони принесли сюди кілька жердин, які, мабуть, не вперше вживалися для такої мети, і глибоко встромили їх у землю товстими кінцями, а тонкі припасували до ободів, на яких трималася парусина, що вкривала фургон. Тоді витягли решту парусини з боків фургона, де вона лежала великими складками, напнули її на жердини, а краї прикріпили кілочками до землі; таким чином утворився досить просторий і дуже зручний намет. Оглянувши свою роботу зірким, прискіпливим оком, де розправивши складку, а де глибше забивши кілочок, чоловіки задишель потягли з намету фургон, поки він опинився назовні, вже без покрівлі й вантажу, — тільки трохи легких меблів лишилося в ньому. Ватажок зняв їх і сам заніс до намету, ніби входити туди було привілеєм, на який не мав права навіть його

найближчий друг.

Цікавість — така пристрасть, якої самотність не притлумлює, ба навіть розпалює, і старий житель прерій мимохіть піддався їй, стежачи за цими загадковими приготуваннями. Він підійшов до намету й хотів був розсунути парусину, явно бажаючи подивитися, що там усередині, коли це чоловік, що недавно замірявся його вбити, схопив старого за руку й брутально відштовхнув од уподобаного ним місця.

— Є чесне правило, приятелю, — сухо сказав він, погрозово дивлячись на старого, — іноді воно й рятівне: "Не пхай свого носа, куди не слід".

— В цю пустку люди рідко привозять щось таке, що треба ховати, — відповів старий, ніби хотів виправдатися, та не знав, як це зробити. — Я не мав на думці нічого лихого, просто хотів подивитися на ваші речі.

— По-моєму, люди взагалі рідко сюди забиваються. Край нібито старий, але, як на мене, не надто вже й заселений.

— Ця земля, гадаю, не старша за все інше, створене богом. А щодо людей, то ти правду кажеш. Я багато місяців, поки от вас зустрів, не бачив обличчя такого ж кольору, як моє. Кажу ще раз, друже: я не замишляв нічого поганого, лише подумав, що за цією парусиною побачу щось таке, що нагадає мені давні часи.

Закінчивши це нехитре пояснення, незнайомець покірно відійшов, як людина, що осягнула глибокий смисл закону, за котрим всяк має право спокійно, без докучливого втручання сторонніх, розпоряджатися своїм майном. Це корисне й справедливе правило він теж, мабуть, засвоїв разом із звичкою до свого самотнього життя. Ступивши кілька кроків до невеликого табору переселенців, — бо місцина й справді скидалася тепер на табір, — він почув, як ватажок крикнув своїм дужим, хриплим голосом:

— Еллен Уейд!

Уже знайома читачеві дівчина, що разом із старою та її дочками поралася біля вогню, схопилася на рівні й слухняно кинулась на цей оклик; промчавши, наче молода лань, повз старого, вона миттю щезла за запоною таємничого намету. Ані те, що вона так раптово зникла, ані клопоти з наметом, здавалося, не викликали в решти і найменшого подиву. Юнаки, закінчивши рубати дерева, покинули сокири і своїм звичаєм ліниво й незворушно взялися за іншу роботу: хто завдавав корм худобі, хто важким товкачем товк у ступі кукурудзу на вечерю, а двоє чи троє клопоталися біля інших фургонів, відкочуючи їх і розставляючи так, щоб утворити хоч якийсь заслін навколо незахищеного табору.

Незабаром усі впорались, а що прерію вже огортала пітьма, то сварлива господиня, яка, тільки-но зупинились на спочинок, ревно підохочувала своїх ледаркуватих синків, тепер голосно, не побоюючись, що її хтось може почути здалека, сповістила, що вечеря готова і чекає зголоднілих. Хоч би які були інші риси характеру жителів окраїн, але негостинні вони бувають рідко. Зачувши різкий голос дружини, переселенець оглянувся навкруги, шукаючи незнайомця, і запропонував йому почесне місце за вечерю, до якої всіх так безцеремонно покликали.

— Спасибі, друже, — відповів старий на грубувате запрошення підсісти ближче до повного казана. — Дякую від щирого серця. Я сьогодні вже попоїв, і того мені вистачить, бо я не з тих, хто рие собі могилу зубами. Та коли ти так бажаєш, я охоче посиджу з вами — давненько мені не доводилося бачити, як їдять свій хліб люди одного зі мною кольору шкіри.

— Значить, ти давно вже оселився в цьому краї, — більше ствердив, ніж запитав, ватажок, набиваючи рот смачною кукурудзяною кашею, яку приготувала його відворотна, але вправна дружина. — Там, на сході, нам казали, що тут не дуже й багато поселенців. І я бачу, що загалом так воно і є, — після канадських торговців на Великій ріці ти перша біла людина, яку я зустрів, пройшовши добрих п'ятсот миль, коли вірити твоїм підрахункам.

— Хоч я й живу в цьому краї вже кілька років, та навряд чи можна назвати мене поселенцем. Я не маю постійного житла й рідко залишаюся більш як на місяць на тому самому місці.

— Мисливець, чи що? — вів далі переселенець, скося поглядаючи на одяг свого нового знайомця. — Для такої роботи рушничка в тебе не дуже, га?

— Вона стара, як і її господар, час уже на спочинок, — мовив старий і подивився на свою рушницю з дивною сумішшю любові й жалю в погляді. — Зізнаюсь, не дуже вона мені й потрібна. Ти помилився, друже, я не мисливець — я всього лиш трапер[5].

— Коли ти справжній трапер, то, значить, і мисливець, — в тутешніх місцях ці промисли не дуже розрізняють.

— Так, на сором тому, кому ще до снаги полювати! — відказав трапер, якого ми далі так і називатимемо, згідно з його ремеслом. — Понад п'ятдесят років я блукав пущами з рушницею й ні разу не поставив пастки навіть на птицю, що літає в небі, а про звіра, що має лише ноги, вже й казати годі.

— Про мене — яка тут різниця: добувати шкури рушницею чи капканом, — докинув похмурий товариш ватажка. — Земля створена нам на потребу, отже, для нас і всяка твар на землі.

— Щось у тебе обмаль пожитків як на людину, що зайшла так далеко, — безцеремонно урвав похмурого ватажок, чомусь бажаючи перевести розмову на інше. — Може, хоч із шкурами тут краще?

— Мені в мої літа багато не треба, — спокійно відповів трапер. — Харчі та одяг — оце й усе. А те, що ти називаєш "пожитками", мені й зовсім ні до чого, — хіба щоб час від часу обмінювати на ріг з порохом та шматок свинцю.

— Виходить, ти родом нетутешній, приятелю, — вів далі переселенець, завваживши собі, що старий не зрозумів двозначного слівця "пожитки", яке в його краях уживалося в значенні "багаж" чи "майно".

— Я народився біля моря, але більшу частину життя перебував у лісах.

Тепер усі дивилися на нього, як звичайно дивляться на те, що викликає загальну цікавість. Двоє чи троє юнаків повторили: "Біля моря!" А господиня, загалом не вельми гостинна, навіть спробувала, хай і незграбно, бути чемною з гостем, ніби з поваги до

його далеких мандрів. Переселенець довго мовчав, щось, очевидно, обмірковуючи, й водночас жуячи, а перегодом повів далі:

— Кажуть, далеченько від західних річок до берегів великого моря.

— Авжеж, дорога нелегка, і набачився я всякого, та й лиха натерпівся.

— Нелегко пройти такий шлях!

— Сімдесят п'ять літ ішов я цією дорогою, а не буде й ста миль на всьому шляху від Гудзону, де б я не їв дичини, яку сам підстрелив. Але це вже марна похвальба. Яка користь з минушини, хай і молодецької, коли вік твій кінчається?

— Якось я зустрів чоловіка, що плавав по тому Гудзону, — неголосно проказав старший син, ніби сумніваючись у своїх знаннях і вважаючи за доцільне надати невпевненості своєму голосу в присутності такого бувальця. — Так от, він каже, що це добряча річка і глибока — баржа може пройти по ній від верхів'я до гирла.

— Гудзон широкий і глибокий, а на його берегах виростає чимало гарних міст, — відповів трапер. — Але він лише потічок, як порівняти його з безконечною рікою!

— Хіба це ріка, коли її можна об'їхати? — вигукнув недобрий супутник переселенця. — Справжню ріку перепливають, а не кружляють навколо неї, наче навколо ведмедя під час великих ловів![6]

— А на захід ти далеко забирався? — знов урвав його переселенець, ніби не бажаючи, щоб його брутальний приятель брав участь у розмові. — А то натрапив я тут на саму голу рівнину, що й кінця їй не видно.

— Тут можна їхати кілька тижнів, а перед очима буде те саме. Я часто думаю, що господь простелив цю безплідну прерію за Штатами, аби застерегти людей, до чого може довести землю їхнє безумство! Так, ви мандруватимете кілька тижнів, а то й місяців по цих голих степах і не побачите жодної оселі, жодного притулку для людини чи худоби. Навіть дикому звірові доводиться пробігти хтозна-скільки миль, перш ніж він знайде собі лігво. І все ж, коли вітер віє зі сходу, мені часто вчуваються гупання сокири і гуркіт дерев, що падають на землю.

Старий говорив з тією поважністю й гідністю, що їх похилий вік надає словам, навіть коли в них немає глибокого почуття. Слухали його з величезною увагою, у мертвому мовчанні. Старий мусив сам продовжити розмову, і він запитав, ніби між іншим, як це властиво жителям пограниччя:

— Либонь, нелегко було тобі подолати стільки річок і так заглибитися в прерію на кінських запрягах та з цілою чередою худоби?

— Я весь час тримався лівого берега Великої ріки, — відповів переселенець. — Але, побачивши, що вона надто береться на північ, ми перепливли її на плотах, і то без значних втрат: жінці не доведеться стригти двох чи трьох овечок, а дівчата доять на одну корову менше. Відтоді ми не журимось — майже щодня переправляємось через річку.

— Ти, мабуть, пробиравтимешся далі на захід, поки знайдеш годящу для поселення землю?

— Поки надумаю зупинитися чи повернути назад, — грубувато відповів

переселенець і підвівся, цим несподіваним рухом поклавши край розмові.

Трапер учинив так само, підвелася й решта переселенців і, байдуже про гостя, всі почали лаштуватися на ночівлю. З верхівок дерев, із грубих домотканих ковдр та бізонячих шкур вони ще до вечері встигли спорудити невеличкі навіси чи то курені, розраховані на тимчасовий притулок. Під них незабаром позаповзали діти з матір'ю і тут-таки поснули. А чоловіки, перш ніж лягати спати, мали ще роботу: добудувати огорожу навколо табору, ретельно загасити багаття, ще підкинути корму худобі й виставити нічну варту для охорони поснувших.

Огорожу докінчили, заклавши стовбурами проміжки між фургонів. Те саме зробили вздовж усієї вільної ділянки, що лишилася між фургоном і гайочком, серед якого поселенці, висловлюючись мовою військових, влаштували свій бівуак; тепер з трьох боків місцину захищало щось на кшталт рогаток. На цій тісній галяві зібралися (за винятком того, що було в наметі) всі люди і худоба; стомлені тварини раділи відпочинку й не завдавали клопоту своїм господарям, не набагато розумнішим від них. Двоє юнаків узяли свої рушніці. Змінивши насамперед запал, а тоді перевіривши кремінь, вони розійшлися — один у правий кінець, а другий в лівий — і там зайняли свої пости у затінку дерев, улаштувавшись так, щоб добре було видно підступи до табору з боку прерії.

Трапер, відмовившись переночувати разом із ватажком на солом'яній підстилці, почекав, поки всі повлягалися, а тоді, не прощаючись, повільно пішов собі.

Ніч тільки починалася. Бліде, тремтливе й непевне світло молодика вигравало на безконечних "хвилях" прерії, кидаючи яскраві відблиски на горби, а в улоговинах між ними лишаючи густу пітьму.

Звиклий до такої відлюдної глушини, старий, покинувши табір, самотньо рушив у пустку, наче відважний корабель, що відпливає з гавані борознити бездоріжний степ океану. Якийсь час він ішов, здавалося, безцільно, — певніше брів, сам не помічаючи куди. Нарешті, піднявшись на хвилю ще одного горба, він зупинився. І лише тепер, покинувши людей, через яких на нього наринув потік роздумів і спогадів, старий збагнув, де він. Поставивши рушніцю прикладом на землю, він сперся на неї і так простояв кілька хвилин, знов поринувши у свої думки. Тим часом підбіг його собака і влігся біля ніг господаря. Глухе погрозливе гарчання вірного пса пробудило старого від задумливості.

— Що там, песику? — він подивився на свого друга, звертаючись до нього, мов до рівного собі, і з великою ніжністю в голосі. — Що таке, собачко? А, Гекторе? Що ти там учув? Кепські справи, собако, кепські! Оленята й ті спокійнісінько бавляться в нас перед носом, наче їм байдужі такі шавки, як ми з тобою. Вони відчують, Гекторе, що нас немає чого боятися, так, відчують...

Собака задер голову й у відповідь на слова господаря протягло і тужливо заскавулів; потім він зарився писком у траву і все скиглив, ніби продовжуючи розмову з господарем, який так добре розумів безсловесну тварину.

— Ти таки про щось попереджаєш, Гекторе! — вів далі трапер, стишивши голос і

уважно оглядаючись довкола. — Що таке, песику? Кажіть ясніше, собако, що скоїлося?

Гектор, однак, уже припав носом до землі й замовк, мабуть, задрімавши. Але гостре, бистре око його господаря вже вгледіло вдалині якусь постать — у мінливому світлі вона ніби пливла по гребеню того горба, де він стояв. Незабаром її обриси почіткішали й можна було розрізнити струнку жінку, що наче вагалася, чи підходити їй ближче. Гектор то розплющував, то знов ліниво мружив очі — вони виблискували в місячному промінні, але незадоволення собаку більше не виказував.

— Підійди, ми твої друзі, — мовив трапер, за давньою звичкою об'єднуючи водно себе з собакою. — Ми твої друзі й не зобидимо тебе.

Збадьорена його лагідним голосом і спонукана, певне, важливою причиною, жінка підійшла й зупинилась поруч із старим. Той упізнав дівчину, вже знайому читачеві під ім'ям Еллен Уейд.

— Я думала, ви пішли геть, — сказала вона, боязко й тривожно озируючись. — Мені сказали, що ви пішли й ми ніколи вас більше не побачимо. Я й гадки не мала, що це ви!

— Люди нечасто трапляються в цих голих степах, — відповів трапер. — І хоч як довго я жив серед звірів цієї пустки, а все ж, сподіваюся, ще не втратив людської подоби.

— О ні, я зрозуміла, що бачу людину, й мені навіть учулося скімління собаки, — швидко проговорила дівчина, мов бажаючи щось пояснити, але раптом замовкла, ніби злякалась, чи не сказала зайвини.

— У твого батька я собак не бачив, — зауважив трапер.

— У батька! — палко вигукнула дівчина. — Немає в мене батька! І друзів, можна сказати, теж нема.

Старий з цікавістю повернув до неї своє чесне й доброзичливе обличчя і поглядом, у якому світилися доброта і співчуття, заспокоїв дівчину.

— Як же ти наважилася вирушити в дорогу, що тільки дужому до снаги? — запитав він. — Хіба ти не знала, що, переправившись через Велику ріку, ти залишаєш потойбіч друга, зобов'язаного захищати таких, як ти, — юних і слабких?

— Про кого це ви?

— Про закон. Погано, коли він тисне нас, та все ж часом мені здається, що без нього не краще: літа й кволість змушують мене так думати... Так, так, закон потрібен тим, хто не має досить сили або розуму. Однак, дівчино, коли в тебе нема батька, то, певне, брат є?

Дівчина почула прихований докір у цьому запитанні й, зніяковівши, нічого не відповіла. Але, глянувши крадькома на лагідне й поважне обличчя старого, який дивився на неї так само співчутливо, вона сказала твердо, не полишаючи сумніву в тому, що правильно зрозуміла значення його слів:

— Боронь боже, щоб хто-небудь з тих, кого ви бачили, був моїм братом чи якимсь іншим родичем! Але скажіть мені, добра людино, невже ви справді живете самотньо в цій пустці? Невже тут справді немає нікого, крім вас?

— По цих рівнинах блукають сотні... ні, тисячі їхніх законних володарів, але людей з

нашим кольором шкіри тут обмаль...

— А чи зустрівся вам хоч один білий, окрім нас? — урвала його дівчина, не втерпівши, коли трапер закінчить свою надто неквапливу старечу мову.

— Жоден, і то вже багато днів... Тихше, Гекторе! — додав він, завваживши глухе, ледь чутне гарчання. — Собака чує щось недобре! Чорні ведмеді з гір спускаються іноді аж сюди, а то й далі. Пес не має звички непокоїтися через якусь мирну дичину. Я вже не так вправляюся з рушницею, як колись, але й тепер, на схилі віку, можу покласти найлютішого хижака прерій; боятися тобі, дівчино, нічого.

Еллен озирнулася навкруги, зробивши це так, як часто роблять жінки: спершу подивилася собі під ноги, а тоді вже осягнула очима все, що здатний охопити людський зір. Але обличчя її виражало радше нетерпіння, ніж тривогу.

Проте уривчастий гавкіт собаки незабаром змусив їх обох подивитися в інший бік, і вони невиразно побачили те, про що вдруге попереджав Гектор.

РОЗДІЛ III

Ще б пак! Ти один з найзапальніших
хлопців у всій Італії. Ледве хтось тебе
зачепить, ти сердишся; ледве розсердишся —
всіх зачіпаєш.

Шекспір. Ромео і Джульєтта

Трапер хоч і здивувався, побачивши ще одну людську постать, — тим більше, що наближалася вона не звідти, де заночували переселенці, а з протилежного боку, — проте залишився спокійний, як людина, звикла до небезпеки.

— Це чоловік, — промовив він. — І в його жилах — кров білого, а то б його хода була легша. Будьмо готові до найгіршого, бо метиси, що трапляються в цих віддалених місцях, куди гірші за чистокровних індіанців.

Так говорячи, він звів рушницю й перевірів на дотик запал і кремінь. Але не встиг він прицілитись, як тремтливі дівочі руки швидко схопили його за лікоть.

— Ради бога, не поспішайте! — мовила дівчина. — Може, це друг... знайомий... сусіда!..

— Друг? — повторив старий, рішуче вивільнившись із її чіпких рук. — Друзі всюди рідкість, а тим паче в тутешньому краї. А сусіди тут селяться так далеко один від одного, що навряд чи до нас іде знайомий.

— Нехай і незнайомий... але ж ви не захочете пролити його кров!

Трапер пильно подивився на дівчину й помітив на її обличчі тривогу і страх. Тоді, наче раптом передумавши, він опустил рушницю прикладом на землю.

— Ні, — сказав старий, більше звертаючись сам до себе, ніж до своєї співрозмовниці. — Дівчина правду каже: не варто проливати кров, аби врятувати таке непотрібне життя, що, до того ж, уже закінчується. Хай підійде, хай візьме мої шкури, капкани й навіть мою рушницю, якщо забажає.

— Нічого він не візьме, йому нічого не треба, — відказала дівчина. — Коли це чесний чоловік, він задовольниться тим, що має, і не зазіхне на чуже...

Здивований трапер не встиг відповісти на цю безладну й суперечливу мову, бо незнайомиць був уже за п'ятдесят футів від місця, де вони стояли. Тим часом Гектор не лишився байдужим свідком того, що відбувалося. Зачувши далеку ходу, він підвівся з місця, яке нагрів біля ніг господаря, і тепер, коли стало видно постать незнайомця, собака повільно поповз йому назустріч, припадаючи до землі, наче пума перед стрибком.

— Приклич собаку, — скорше доброзичливо, ніж погрозливо промовив чоловічий голос, твердий і низький. — Я люблю собак, і мені буде шкода калічити твого пса.

— Чуєш, песику? Про тебе мова! — озвався трапер. — Іди сюди, дурненький. Гавкати й вити — оце і все, що йому лишилося. Підходь ближче, друже, собака беззубий.

Незнайомця не треба було довго припрошувати. Він кинувся вперед і через мить уже стояв поруч з Еллен Уейд. Глянувши на неї і переконавшись, що то справді вона, він окинув її супутника швидким, нетерплячим поглядом: очевидно, йому було зовсім не байдуже, що це за людина.

— Чи ти не з неба впав, старий? — сказав він так безтурботно й просто, що можна було не сумніватися в його щирості. — А чи й справді ти живеш отут, серед цієї прерії?

— На землі я живу давно, але ніколи не був так близько до неба, як оце тепер, — відповів трапер. — Оселя моя, — якщо її можна назвати оселею, — тут недалеко. А зараз і я запитаю тебе, як ти мене: звідки ти прийшов і де твій дім?

— Е, зачекай, — коли розпитаю тебе, настане й твоя черга. На кого можна полювати при місячному світлі? Не бізонів же ти вистежуєш о цій порі?

— Я йду, як бачиш, з табору переселенців — вони он за тим горбом, — іду до свого вігвама. І це нікому не шкодить.

— Авжеж, нікому! А цю молоду жінку ти прихопив із собою, щоб показувала тобі дорогу, бо вона добре знає місцевість, а ти погано, еге ж?

— Я зустрів її, як і тебе, випадково. Десять довгих років прожив я в цих голих степах і ніколи до сьогоднішньої ночі не зустрічав білошкірої людини о такій порі. Якщо я комусь заважаю, то вибач, і я піду своєю дорогою. А може, ти вислухаєш свою подружку, тоді й мені повіриш.

— "Подружку"! — вигукнув юнак і, скинувши хутряну шапку, недбало провів рукою по густих чорних кучерях. — Та я її до сьогоднішнього вечора і в очі не бачив, побий мене...

— Годі вже, Поле! — урвала його дівчина, затуливши йому рот долонею так невимушено, що важко було повірити його словам. — Чесний старий нікому не викаже нашої таємниці. Я зрозуміла це по його очах і лагідній мові.

— "Нашої таємниці"! Еллен, ти, певне, забула...

— Ні, я не забула нічого, що мушу пам'ятати. І все-таки я кажу, що цьому чесному траперові можна довіритись.

— Траперові! То, значить, він трапер? Твою руку, батьку! Промисли у нас такі, що ми повинні знати один одного.

— В тутешніх краях майстерності великої нікому не треба, — відповів старий, роздивляючись атлетичну й енергійну статуру юнака, який недбало, але досить елегантно спирався на рушницю. — Щоб спіймати боже створіння капканом чи сіткою, треба більше хитрості, ніж відваги, але я мушу це робити, бо вже старий! А такий хлопець, як ти, молодий та сміливий, міг би собі обрати краще заняття!

— Я? Та я ще ніколи в житті не спіймав у пастку ні верткої норки, ані плескотухи-ондатри. Щоправда, мені траплялося підстрелити чорно-буру шельму, хоч розумніше було б поберегти порох і свинець. Ні, старий, я не полюю того, що повзає по землі.

— Чим же тоді, друже, ти добуваєш собі хліб? Адже тут нічого не заробиш, якщо відмовитися від законного права полювати диких звірів.

— Я не відмовляюся ні від чого. Тільки-но ведмідь перетне мені шлях, як він тут-таки перетворюється на мишка з того світу. Олені впізнають мене по запаху. А щодо буйволів, то я їх, старий, убив більше, ніж найдужчий різник у Кентуккі.

— То ти вмієш стріляти? — запитав трапер, і в його очах спалахнув прихований вогонь. — У тебе тверда рука та бистре око?

— Рука наче сталевий капкан, а око бистріше дробу. Хотів би я, щоб зараз був жаркий полудень, дідуню, і щоб над нами летіли на південь тутешні лебеді або чорнопері качки, а ти чи Еллен вибрали б собі найгарнішу птицю у зграї ставлю свою добру славу проти рога з порохом, що через п'ять хвилин птах висів би вниз головою, скошений першою ж кулею. Дробовиків я не визнаю! Хай-но хто скаже, що бачив мене з дробовиком у руках!

— Славний хлопець! Одразу видно по вдачі, — мовив трапер, підбадьорливо дивлячись на Еллен. — Не побоюсь сказати: ти, видно, вмієш вибирати собі знайомих. А скажи-но мені, хлопче, чи пощастило тобі вліпити кулю між роги оленеві, що біжить?.. Гекторе! Тихо, песику, тихо. При самій згадці про оленину в собаки кров грає. Так от, чи влучав ти коли-небудь таким манером в оленя, коли він робить скажені стрибки?

— Ти б іще спитав, чи я коли-небудь їв оленину! Та я їх брав по-всякому, старий, — тільки не тоді, коли вони сплять.

— Так, так, у тебе попереду довге й щасливе життя — і чесне, так! Я старий і, ніде правди діти, стомився, пуття з мене мало; та коли б я міг знов обрати собі вік і місцевість, — хоч це непідвладне людині, й так не повинно бути, — та коли б усе ж я мав такий дар, то сказав би: двадцять років і пуща! Але скажи мені, куди ти діваєш хутро?

— Хутро? Та я на своєму віку ще ні разу не вбив оленя заради шкури чи гуску заради пера! Час від часу я підстрелюю їх на харч або щоб не втратити вправності; та коли я наївся, решта залишається вовкам прерії. Ні, ні, я тримаюся свого промислу; він дає мені більше, ніж усе хутро, хоч би скільки я його продав потойбіч Великої ріки.

Старий трохи подумав, а тоді, похитавши головою, продовжив:

— Тут я знаю лише одне прибуткове діло...

Юнак, не давши йому договорити, показав баклагу, що висіла в нього на шиї. Потім зняв кришку, і ніжний аромат чудового меду залоскотав ніздрі трапера.

— Отже, ти бортникуєш? — проказав старий із жвавистю, яжа свідчила, що це заняття йому знайоме, але в голосі його звучав і подив: такий гарячий молодик обрав собі такий мирний промисел... — Авжеж, за мед у пограничних селищах дають добру ціну, але тут, у прерії, це, либонь, діло непевне.

— Скажеш, нема дерев, ніде бджолам роїтись? Помиляєшся — я подався на кількасот миль західніше, ніж усі, щоб покуштувати цього меду. А тепер, старий, коли ти погамував свою цікавість, відійди трохи, а я побалакаю з цією дівчиною.

— Навіщо, навіщо, хай залишається, — квапливо мовила Еллен, ніби юнакова вимога здалася їй дивною, а може, й непристойною. — Що ти мені можеш сказати такого, чого б не можна було почути всьому світові?

— Ні, хай мене на смерть пожалять трутні, якщо я коли-небудь збагну жіночий розум! Щодо мене, Еллен, то я нічого й нікого не боюсь і хоч зараз спустився б в улоговину, де твій дядько стриновив коней, — коли ти вже називаєш дядьком чоловіка, що, присягаюсь, ніякий тобі не родич! Так, я пішов би й сказав старому руба все, як є, не відкладаючи ще на рік! Одне тільки твоє слово, і я так зроблю, — байдуже, сподобається йому це чи ні!

— Ти такий нетерплячий і нерозважний, Поле Говер! Нелегко мені з тобою. Ти ж знаєш, нас не повинні бачити разом — це небезпечно, — а хочеш з'явитися на очі дядькові та його синам!

— Він зробив щось таке, чого слід стидатися? — спитав трапер, так і не зрушивши з місця.

— Боронь боже! Але є причини, через які його не повинні тут бачити. Коли б усе стало відомо, його ніхто б і пальцем не торкнув, але зараз іще рано відкриватися... Якщо ви, батечку, почекаєте мене он там, біля верболозу, поки я вислухаю Пола, то я, перш ніж повернутися до табору, неодмінно підійду до вас і побажаю вам доброї ночі.

Трапер повільно відійшов, ніби задовольнившись не зовсім доладними поясненнями Еллен. Зупинившись там, звідки не можна було почути жвавої і схвильованої розмови, що її тут-таки розпочали молоді люди, він терпляче ждав хвилини, коли йому дозволено буде побалакати з тими, хто його так зацікавив, і то не стільки через таємничість, з якою вони розмовляли між собою, скільки через природне співчуття до юної пари. У своїй сердечній простоті старий вірив, що вони цілком заслуговували на це співчуття. Його лінивий, але вірний собака, пішовши за ним слідом, знову влаштувався біля його ніг і незабаром своїм звичаєм задрімав, мало не зовсім сховавши голову в густій, ніким не кошеній траві прерії.

Бачити людей в пустці, де він жив, було так незвично, що трапер довго не міг відвести очей від невиразних постатей своїх нових знайомців. Його охопили почуття, яких він давно не знав. Їхня присутність пробудила в ньому спогади й думки, що протягом останніх років рідко хвилювали його душу, сувору й просту, і в його уяві виникали різноманітні картини його великотрудного життя, дивно переплітаючись з іншими, бурхливими, але по-своєму втішними. Думками він поринув у якийсь далекий, нереальний світ, коли це вірний пес, раптом стрепенувшись, змусив його повернутися

на землю.

Гектор, який досі, обтяжений своїми літами й неміччю, виказував явне бажання поспати, тепер скочив і, виступивши з тіні, що падала від постаті його господаря, пильно вдивлявся вдалину, інстинктивно відчуючи появу нового гостя. Потім, певне, заспокоївшись, повернувся на своє нагріте місце й неквапливо ліг, обережно вмошуючись якнайзручніше.

— Що там знов, Гекторе? — лагідно спитав трапер, обачно притишивши голос. — У чому річ, собако? Розкажи своєму господареві, що сталося?

Гектор ще раз прогарчав, але не зрушив з місця. Це означало, що він попереджає господаря, щоб той був насторожі, а бувалий трапер знав — такою пересторогою нехтувати не годиться. Він знов заговорив до собаки, а тоді тихенько свиснув, наказуючи йому пильнувати. Але собака, немовби усвідомлюючи, що вже виконав свій обов'язок, уперто не хотів підводити голову.

— Натяк такого друга важить куди більше, ніж порада деяких людей, — пробурмотів собі трапер, повільно підходячи до юнака й дівчини, які надто захопилися своєю розмовою, щоб помітити його. — Тільки вкрай самовпевнений поселенець, почувши цей сигнал, не зважив би на нього...

— Діти, — додав він, підійшовши досить близько, — ми не самі на цій похмурій рівнині; тут хтось іще блукає, а це значить, — на сором людському роду, — що нам загрожує небезпека.

— Якщо це хто-небудь з ледачих синів волоцюги Ішмаела надумав нищпорити в прерії, то його прогулянка може закінчитися значно раніше, ніж він чи його батько сподіваються! — запально, з погрозою в голосі, вигукнув молодий бортник.

— Клянуся життям, що всі вони біля фургонів, — квапливо відповіла дівчина. — Вони сплять, — я сама бачила, — крім двох вартових. Та й ті, коли раптом не змінилися їхні звички, теж, мабуть, дрімають і полюють зараз у сні на індиків чи встрили у вуличну бійку.

— З підвітряного боку пройшов якийсь звір із сильним запахом, і собака стурбувався. А може, і йому щось сниться. У мене в Кентуккі був пес; так от, він, було, скочить раптом зі сну й кинеться за кимсь у погоню, — а все через те, що йому наснилось полювання. Підійди до собаки й скубни його за вухо, щоб він прийшов до тями.

— Ні, ні! — заперечив трапер, похитавши головою: він знав достоїнства свого собаки. — Юність спить і бачить сни, а старість пильнує і в снах. Нюх ніколи не підводив мого песика, а чималий досвід навчив мене зважати на його перестороги.

— А ти коли-небудь пускав його на хижаків?

— Сказати правду, інколи мені кортіло нацькувати його на вовків — вони ж бо не менш, ніж люди, жадібні до дичини, і то саме в мисливську пору, — але я знав, розум підкаже собаці, що до чого. Ні, ні, Гектору відомі людські звичаї, і він не візьме хибного сліду, коли треба винюхати правильний!

— Ага, тепер усе ясно! Ти вийшов з собакою на вовчий слід, але пам'ять у нього

трохи краща, ніж у господаря, — засміявся бортник.

— Гектор, було, годинами спить і не поворухнеться, нехай новки хоч цілими зграями пробігають повз нього. Вовк може їсти з ним з однієї миски, й він не загарчить, коли не голодний. Але коли голодний, то тут уже він себе покаже.

— З гір спустилися пуми; коли сідало сонце, я бачив, як одна накинута на хворого оленя. Йди до свого собаки, батьку, йди і розтлумач йому, в чому річ, а я...

Мову йому урвало гучне й протягле виття собаки. Воно йнялося в нічному повітрі, наче голосіння якого духа прерій, і полинуло перекотами над рівниною, то злітаючи, то знов спадаючи, як її хвиляста поверхня. Трапер мовчав, напружено прислухаючись. Навіть на відважного бортника вплинули ці нестямно-жалібні звуки. Трохи зачекавши, старий свистом підізвав собаку й, повернувшись до своїх супутників, сказав поважно, як, на його думку, слід було говорити в таких випадках:

— Той, хто вважає, ніби господь бог наділив розумом тільки людину, зрозуміє, що це не так, коли доживе, як ото я, до вісімдесяти років. Я не беруся сказати, що саме нам загрожує, і собака теж, мабуть, не знає; але я почув від того, хто ніколи не бреше, що насувається небезпека, а розум спонукає нас уникнути її. Спочатку я подумав, чи не відвик собака від людської ходи й чи не стурбувала його ваша поява, але ж він цілий вечір до чогось принохувався, і я помилився, думавши, що це через вас. Коли порада старого хоч що-небудь важить для вас, діти, хутенько розходьтесь по своїх притулках.

— Якщо я залишу Еллен у таку хвилину, — вигукнув юнак, — то хай мене...

— Годі! — перепинила його дівчина, знов затуливши йому рот рукою, біліні й ніжності якої могла позаздрити хоч яка жінка з вищого суспільства. — Мені вже час іти, ми мусимо розлучитися... Добраніч, Поле!.. Добраніч, батечку!

— Тс-с!.. — сказав юнак, схопивши її за руку, коли вона вже хотіла бігти. — Тс-с!.. Ви нічого не чуєте? Це пустують буйволи, і то недалеко звідси! Земля двигтить, ніби мчить учвал цілий табун скажених чортів!

Старий і дівчина напружено прислухалися, намагаючись не пропустити жодного підозрілого шереху, як це зробив би кожний, опинившись у їхньому становищі, надто після стількох тривожних застережень. Вони ясно розчули якийсь незвичайний, хоч і слабкий шум. Юнак і дівчина квапливо висловлювали непевні припущення щодо походження цих звуків, коли це порив нічного вітерця доніс тупіт копит так виразно, що вже не лишилося ніякого сумніву.

— Я не помилився! — мовив бортник. — Гурт буйволів утікає від пуми! Чи, може, бики б'ються...

— Твій слух зрадив тебе, — відказав старий, який з тієї хвилини, коли почув віддалений шум, стояв, наче статуя, що зображує глибоку увагу. — Стрибки для буйвола надто довгі й надто розмірені — це не перелякане стадо. Тихо! Тепер вони скачуть улоговиною, де висока трава, вона притлумлює тупіт!.. Ага, знов по твердій землі... А тепер вони піднімаються на горб... просто до нас, вони будуть тут, перш ніж ви встигнете сховатись!

— Швидко, Еллен! — крикнув юнак, схопивши її за руку. — Біжімо до табору!

— Вже пізно! Не встигнете! — вигукнув трапер. — Їх уже видно — то згряя клятих сіу, їх одразу можна впізнати з їхнього злодійського виду, і скачуть вони безладно!

— Сіу чи самі дияволи — байдуже, але вони побачать, що ми — чоловіки! — сказав бортник з таким грізним виглядом, ніби за ним був великий загін відважних, як він сам, воїнів. — У тебе рушниця, старий; сподіваюсь, ти не відмовишся поклацати, щоб захистити безпорадну дівчину?

— Долілиць! Лягайте обоє долілиць он туди, в траву! — прошепотів трапер, показуючи на високі бур'яни біля того місця, де вони стояли. — Втекти ви не втечете, а для бою, хлопче, в тебе нема солдатів. У траву долілиць, якщо тобі дорога ця дівчина і якщо ти цінуєш своє життя!

Він промовляв так рішуче й сам діяв так енергійно, що молоді люди послушалися наказу, який був викликаний необхідністю. Місяць зайшов за смугу легких пірчастих хмарок, що вкривали крайнебо, але в мінливому блідому світлі можна було розрізнити, хоч і нечітко, форму й розміри довколишніх предметів. Трапер, сховавши в траві своїх товаришів, які беззастережно скорились йому, бо в хвилину небезпеки досвід і зважливість завжди вселяють довіру, стежив за освітленою непевним місячним промінням юрбою вершників, що, мов скажені, мчали просто на схованку.

І справді, згряя істот, більше схожих не на людей, а на демонів, які затіяли на цій похмурій рівнині свої нічні забави, навально котилася, тримаючись такого напрямку, що принаймні хоч один з них неминуче мусив проскакати через те місце, де лежав трапер з товаришами. Час від часу нічний вітерець доносив тупіт, який то виразно чувся просто перед ними, то ставав майже нечутним, коли копита коней опускались на осінню траву, і видовище від того здавалося ще незвичайнішим. Трапер, покликавши собаку й наказавши йому лягти поруч, став навколішки й уважно стежив за пересуванням індіанців, то заспокоюючи дівчину, то стримуючи нетерплячого юнака.

— Цих негідників не менше тридцяти, — мовив він ніби ненароком. — Так, так, вони повертають до річки... Тихше, псиду, тихше... Ні, знов посунули на нас... Ач, злодюги, скачуть, і самі не знають куди! Було б нас хоч шестеро, хлопче, яку славу засідку ми б їм тут влаштували!.. А втім, я не певен, чи законно це буде, адже вони нам не заподіяли ніякого лиха... Знов подалися до річки... Ні, звернули на горб. Тепер сидіть тихо-тихо, наче у вас душа розлучилася з тілом.

Так сказавши, старий ліг у траву й завмер, ніби й справді не дихав, а через хвилину кілька диких вершників промчали мимо безшумно й швидко, як привиди. Ледве їхні темні летючі тіні зникли, трапер ризикнув підвести голову так, щоб очі були на рівні з вершечками бур'янів, і жестом наказав своїм товаришам мовчати й не ворухитися.

— Вони скачуть з горба до табору, — повів він далі так само тихо. — Ні, затрималися в улоговині, збились до купи, наче олені, й радяться... Господи, знов повертають, ми ще не здихалися цих негідників!

Він знову сховався в рятівній траві, і тут-таки темний загін помчав урозсип по гребеню невисокого горба, де лежав трапер із своїми товаришами. Незабаром стало зрозуміло: індіанці повернулися, щоб із висоти озирнути тьмянний обрій.

Одні позлазили з коней, інші скакали туди й сюди, оглядаючи, певне, довколишні місця. На щастя, бур'ян не тільки приховував втікачів, а й завадив коням, таким самим диким, як і вершники, потоптати причаєних людей. Нарешті один з індіанців, дужий і похмурий чоловік, — мабуть, вождь, якщо судити з його владного вигляду, — зібрав навколо себе ватажків, і всі, не злізаючи з коней, почали радитися. Вони були біля самого краю тих заростів, де лежали трапер, бортник і дівчина. Юнак підвів очі. Вигляд в індіанців був лютий, і весь час над'їжджали нові й нові вершники, що здавалися ще страшнішими, і він, інстинктивно вихопивши з-під себе рушницю, став її заряджати. Дівчина, яку охопили почуття, цілком природні для жінки в такому становищі, зарилася обличчям у траву, полишивши своєму другові робити те, що підказувала його гаряча кров. Але навчений життям старий строго прошепотів йому на вухо:

— Клацання курка ці негідники знають не гірше, ніж солдат — звук сурми. Опустити рушницю, опусти, кажу тобі! Якщо місячне світло впаде на цівку, ті чорти відразу ж її помітять, зір-бо в них гостріший, ніж у найчорнішої зміюки! Поворухнись лишень, і в тебе полетить стріла.

Бортник ніби послухався, принаймні він не ворушився й мовчав. Але в тьмяному світлі трапер побачив насуплнені брови й грізний погляд юнака, а це свідчило, що коли їхню схованку знайдуть, то індіанці кров'ю заплатять за перемогу. Зрозумівши, що його пораду знехтувано, трапер і собі приготувався й чекав дальших подій з властивою йому смиренністю і спокоєм.

Тим часом сіу (проникливий старий впізнав небезпечних пришельців) скінчили радитись і знов поскакали врозсип, ніби щось шукаючи.

— От чорти, почули мого собаку! — прошепотів трапер. — А слух у них добрячий, їх не обдуриш. Щільніше до землі, хлопче, притиснись до неї головою, як собака, що спить.

— Краще давай підведемося й мужньо зустрінемо їх, — заперечив його нетерплячий товариш.

Він ще хотів щось додати, але дужа рука лягла йому на плече й, подивившись угору, він уздрів просто над собою темне дике обличчя індіанця. Юнак, хоч його й заскочили зненацька, не збирався так легко здаватись. Швидше пострілу власної рушниці він схопився на рівні й так стис горлянку супротивнику, що тому настав би кінець, коли б не трапер. Він із силою, що майже не поступалася юнаковій, охопив його руками навколо тіла й змусив послабити стиск. Не встиг юнак дорікнути товаришеві за цю очевидну зраду, коли чоловік дванадцять оточили їх, і всім трьом не лишилося нічого, як тільки здатися в полон.

РОЗДІЛ IV

... Мені страшніше набагато

Дивитись бій, ніж битися солдату.

Шекспір. Венеціанський купець

Бідолашний бортник і його товариші стали бранцями людей, яких можна без перебільшення назвати ізмаїльтянами[7] американських пустель. З давніх-давен сіу

ворогували із своїми сусідами, і навіть у наші дні, коли навкруги відчувається вплив і влада цивілізованого урядування, вони мають славу підступного й небезпечного племені. А за часів нашої оповіді було й ще гірше: мало хто з білих наважувався заглиблюватись у далекі й незахищені землі, де жив такий віроломний народ.

Трапер, дарма що скорився без опору, добре знав, у чиї руки він потратив. Певне, і найпроникливішому судді було б лажко визначити, які потаємні причини — страх, хитрість чи байдужість — оволоділи старим, коли той покірливо дозволив пограбувати себе. Він не тільки не опирався, коли сіу брутально, за своїм звичаєм, обшукували його, а навіть потурав їхній пожадливості, добровільно віддавши ватажкам ті речі, котрі, на його думку, могли їм здатися особливо привабливими. Що ж до Пола Говера, то бортник завдав клопоту переможцям, і тепер не знати як обурювався безцеремонним обходженням з його майном і ним самим. Кілька разів він недвозначно виказував своє невдоволення й, безперечно, знову став би до бою, коли б не благання переляканої дівчини, яка безпорадно горнулася до юнака, ніби показуючи, що тепер надія тільки на нього, але самого бажання допомогти їй замало, потрібна ще й розважливість.

Індіанці, віднявши у бранців зброю, порох і кулі, а також деякий одяг, не дуже, проте, потрібний і цінний, наче вирішили дати їм перепочинок. Їх непокоїла якась набагато важливіша нагальна справа. Вожді знов зібралися на раду і з того, як гаряче й переконано говорили деякі з них, видно було, що воїни не бажають задовольнятися такою скромною здобиччю.

— Добре, коли ці негідники дадуть доспати подорожнім, що заночували у вербняку, — прошепотів трапер, який досить добре розумів мову сіу, щоб добрати, про що йдеться. — Вони дуже хитрі й не повірять, що біла жінка може опинитися так далеко від селища чи якогось тимчасового притулку.

— Якщо вони затягнуть волоцюгу Ішмаела з усім його родом до Скелястих гір, я вже, так і бути, прощу цих негідників, — сказав молодий бортник, гірко посміхаючись.

— Поле! Поле! — докірливо вигукнула дівчина. — Ти знов забуваєшся! Подумай, які жахливі будуть наслідки!

— Ні, Еллен, саме думка про ці, як ти кажеш, "наслідки", не дала мені порішити на місці того червоношкірого диявола, а слід було б затопити йому добряче, щоб і ноги простяг! Ех, старий, на тобі гріх за те, що ми влипли, як боягузи! Тепер я бачу, що твій промисел заманювати в пастку не тільки звіра, а й людину.

— Поле, я благаю тебе, заспокойся... наберись терпіння!

— Гаразд, коли ти просиш, Еллен, — відповів юнак, змусивши себе проковтнути образу, — я спробую, хоч ти повинна знати, у кентуккійців є святий закон — позлитися, коли щось ке так.

— Боюсь, твої друзі в тій уловині не сховаються від очей цих чортів! — звернувся трапер до дівчини так незворушно, ніби не чув ані півслова з суперечки. — Вони зачули поживу, а легше відігнати гончака від дичини, ніж збити цих лисиць зі сліду.

— Невже нічого не можна вдіяти? — благально запитала Еллен. У її голосі бриніла щира тривога.

— Діло нехитре: гукнути щосили, і старий Ішмаел подумає, що до його худоби підкралися вовки, — відповів Пол. — Якщо я закричу, мене за милю почують на цій рівнині, а від нас до табору рукою подати.

Еге ж, і дістанеш за свої труди по маківці, — відказав трапер. — Ні, ні, з хитрунами треба по-хитрому, а то ці собаки виб'ють усю родину.

— Виб'ють! Ні, ні, це не годиться. Щоправда, Ішмаел так любить подорожувати, що йому не зашкодить прогулятися до другого моря, але на той світ — до такої дальньої мандрівки мін ще не готовий! Та я й сам покладаю рушницею, перш ніж його уб'ють.

— У нього багато людей, і всі добре озброєні; як ти думаєш, вони будуть битися?

— Послухай, старий, мені дуже не до вподоби Ішмаел Буш і його семеро синів-лобуряк, але Пол Говер не з тих, хто ганить рушницю тільки тому, що вона з Теннессі[8]. Буші — люди міцні й двожилі. І щоб збити кого-небудь з них на землю, треба мати, скажу я тобі, добрячі кулаки.

— Тс-с! Дикуни змовкли, і зараз ми побачимо, яку ще диявольську штуку вони збираються утнути. Почекаймо трохи, може, твоїм друзям і пощастить.

— Друзям? Не називай їх моїми друзями, якщо не хочеш ці мною посваритися! Те, що я сказав про них, данина справедливості, а не любові.

— А мені здалося, що ця дівчина з їхньої родини, — сухувато зауважив старий. — Не ображайся, я не хотів тебе принизити.

Еллен знов затулила Полові рот долонею і відповіла за нього сама — як завжди, примирливо:

— Ми всі повинні бути однією сім'єю і допомагати один одному, коли можемо. Ми цілком покладаємось на ваш досвід чесної людини, він вам підкаже, як попередити наших друзів про небезпеку.

— Ото було б здорово, — пробурмотів, посміхаючись, бортник, — якби ті хлопці по-справжньому зчепилися з червоношкірими...

Він не закінчив, бо в індіанському загоні почався загальний рух. Усі позлазили з коней і доручили їх, а також і бранців, трьом чи чотирьом своїм товаришам. Потім оточили воїна, очевидно, головного ватага, і за його сигналом стали повільно та обережно розходитися від центра кола в усі боки. Незабаром їхні темні постаті злилися з бурою поверхнею прерії; але бранці, які пильно стежили за найменшими порухами своїх ворогів, час від часу розрізняли на тлі неба силует людини, коли який-небудь індіанець, не такий витриманий, як решта, випростувався на весь зріст, щоб подивитися вдалину. Але згодом не стало видно і цих невиразних ознак того, що індіанці рухаються, безперестанку розширюючи коло, і до почуття страху додалося почуття непевності й різні здогади. Отак минуло чимало тривожних і стомливих хвилин, і бранці, вслухаючись, чекали, що ось-ось пролунає бойовий клич індіанців і крики жертв сколихнуть нічну тишу. Але розвідка — бо це таки була розвідка, — мабуть, не дала бажаних наслідків: через півгодини індіанці почали повертатися один за одним, похмурі й розчаровані.

— Настає наш час, — мовив трапер, який помічав кожну дрібницю в поведінці

індіанців, кожний вияв ворожості. — Зараз нас допитуватимуть, і коли я хоч трохи тямлю в такому ділі, то, щоб наші свідчення співпадали, нам краще для розмови з ними вибрати кого-небудь одного. До того ж, якщо ви зважите на думку старого й невдатного мисливця вісімдесяти з гаком літ, то я сказав би, що вибрати ми повинні того, хто краще знає індіанців; а ще треба, щоб він хоч трохи розмовляв по-їхньому. Ти знаєш мову сіу, друже?

— Та опікуйся вже сам своїм роєм! — сердито відповів бортник. — Не знаю, чи здатен ти на щось інше, а дзижчати вмієш.

— Молодість необачна й запальна, — спокійно відповів трапер. — Колись і в моїх жилах текла швидка й гаряча кров. Але яка користь у мої літа згадувати про нерозумну відвагу й нерозважливі вчинки! Сивому волоссю личить розсудливий розум, а не хвалькуватий язик.

— Правду кажете, — прошепотіла Еллен. — Але зараз нам слід думати про інше: оно йде індіанець, мабуть, допитувати нас.

Від страху чуття її стали гостріші, й вона не помилилася. Дівчина ще не договорила, коли до них підійшов високий напівголий дикун і з хвилину зірко, наскільки дозволяло тьмяне світло, видивлявся на бранців, а тоді хрипким гортанним голосом привітався з ними своєю мовою. Трапер відповів, як міг, і, видимо, його зрозуміли. Спробуємо, не вдаючись до педантичності, передати зміст і, по змозі, форму цього діалогу.

— Хіба блідолиці з'їли всіх своїх буйволів і зняли шкури з усіх своїх бобрів, що вони прийшли рахувати, скільки їх лишилося на землях пауні? — запитав індіанець, помовчавши трохи після обміну привітаннями, як того вимагала пристойність.

— Одні з нас приходять сюди купувати, інші — продавані, — відповів трапер. — Але ніхто більше не приходить, коли почують, що наближатися до вігвамів сіу небезпечно.

— Сіу — злодії, вони живуть серед снігів. Чому ми говоримо про плем'я, яке так далеко, коли ми в країні пауні?

— Якщо пауні господарі цієї землі, тоді білі й червоні мають тут рівні права.

— Чи блідолицим мало вкраденого в індіанців, що ви приходите в таку даль з брехнею? Я сказав, що це мисливські угіддя мого племені.

— Я маю не менше прав жити тут, ніж ти, — незворушно вів далі трапер. — Я не кажу всього, що міг би сказати, — краще помовчати. Пауні й білі — брати, а сіу не сміють показати свого носа в селищі Вовків.

— Дакоти[9] — мужчини! — люто вигукнув дикун, забувши, кого з себе вдає, і назвавшись найславнішим ім'ям свого племені. — Дакоти не відають страху! Кажи, чому ти так далеко зайшов від селищ блідолицих?

— На багатьох радах я бачив, як сонце заходить і сходить, і чув слова мудрих. Хай прийдуть ваші вожді, і рот мій не буде мовчати.

— Я великий вождь! — сказав індіанець, прибираючи обваженого вигляду. — Чи ти думаєш, що я ассінібойн?[10] Уюча — воїн, якого знають, і якому вірять!

— Чи я сліпий, щоб не впізнати темнолицього тетона? — мовив трапер твердо, що робило честь його нервам. — Годі! Зараз темно, й ти не бачиш, що в мене сива голова!

Індіанець, певне, зрозумів: такою пустою вигадкою не обдуриш бувалого старого, і замислився, що б таке придумати, аби досягти своєї справжньої мети. Але тут воїни заворушилися, і це поклало край всім його підступам. Він озирнувся, наче боявся, що йому раптом завадять, і сказав щиро:

— Дай Уючі молока Довгих Ножів[11], й він донесе твоє Ім'я до вух великих вождів свого племені.

— Годі! — повторив трапер, показавши індіанцеві рукою, щоб той ішов геть. — Ваші молоді воїни розмовляють про Маторі. Мої слова — для вух вождя.

Дикун кинув на старого погляд, в якому навіть при слабкому світлі виразно сяйнула неприхована ворожість. Потім він непомітно сховався серед своїх товаришів, дбаючи, щоб про його брехню й нечесну спробу потайки забрати собі частку здобичі не дізнався той, чиє ім'я, назване трапером, було тепер у кожного на вустах, — незаперечна прикмета того, що він ось-ось буде тут. Ледве встиг зникнути Уюча, як перед бранцями, виступивши з темноти, з'явився воїн могутньої будови, гордої й незалежної зовнішності, якою відзначаються славетні індіанські вожді. Разом з ним підійшов і весь загін, скупчившись довкола нього в глибокій і поштивій мовчанці.

— Земля безмежна, — почав вождь, витримавши паузу з тією природною гідністю, якої марно намагався прибрати брехун. — Чому діти мого великого білого батька ніяк не знайдуть собі місця на ній?

— Одні чули, що їх друзям у прерії потрібні різні речі, й вони прийшли подивитися, чи справді так, — відповів трапер. — А інші хочуть купити те, що продають червоношкірі. Ці люди приходять сюди запропонувати своїм друзям багато порошу та ковдр.

— Хіба торговці переправляються через Велику ріку з порожніми руками?

— Наші руки порожні тому, що твої молоді воїни подумали, ніби ми стомилися, й відібрали наші речі. Вони помилилися: я старий, але ще почуваюся на силі.

— Цього не може бути. Ви загубили свою ношу десь у прерії. Покажи це місце моїм воїнам, і вони підберуть її, поки її не знайшли пауні.

— Стежка до того місця звивиста, а тепер ніч. Час уже спати, — відповів трапер, зберігаючи цілковитий спокій. — Скажи своїм воїнам, хай ідуть он до того горба — там є вода і ліс; хай вони розкладуть багаття і сплять у теплі. Коли зійде сонце, я знов говоритиму з тобою.

Уважні слухачі тихо, але незадоволено загомоніли, і старий зрозумів, що вчинив необачно, запропонувавши те, що повинно було, як він замислив, сповістити послухних у вербняку подорожніх про небезпечних сусідів. Але Маторі, ніби його анітрохи не торкнулося хвилювання, що охопило його воїнів, вів розмову далі так само гордовито.

— Я знаю, що мій друг багатий, — сказав він, — що недалеко звідси у нього чимало воїнів, і що коней у нього більше, ніж собак у червоношкірих.

— Ти бачиш моїх воїнів і моїх коней.

— Як! Хіба в цієї жінки ноги дакоти, що вона може йти прерією тридцять ночей і не впасти? Я знаю, індіанці-лісовики роблять великі переходи, але ми, жителі краю, де з однієї оселі не видно другої, любимо коней.

Тепер трапер задумався. Він розумів, що обман, коли його розкриють, може стати згубним, та й сам він страшенно не любив брехні, хоч правдивість не завжди буває вигідна людині його промислу й способу життя. Однак, згадавши, що тепер від нього залежить не тільки його власна доля, а й інших, він вирішив: хай усе йде своїм звичаєм, а вождь дакот нехай обманюється, коли так хоче.

— Жінки сіу й жінки білих не з одного вігвама, — відповів він ухильно. — Чи поставив би воїн-тетон жінку над собою? Я певен, що ні; проте мої вуха чули, що є країни, де ради провадять скво.

У темному колі виник легкий рух, і трапер збагнув, що його мова викликала якщо не недовіру, то принаймні подив. Тільки вождь, здавалося, залишався незворушним чи не бажав втрачати своєї величної гідності.

— Мої білі батьки, що живуть на Великих озерах, казали, — мовив він, — що їхні брати в тому краї, де сходить сонце, не мужчини; тепер я переконався, що вони не брехали! То що ж це за народ, у якого за вождів скво? Чоловік ти цій жінці чи її пес?

— Не те й не інше. До сьогодні я ніколи не бачив її обличчя. Вона прийшла в прерії, бо їй сказали, що тут живе благородний і великий народ дакот, і їй забажалося побачити цих мужів. Жінки блідолиць, як і жінки сіу, охочі до всього нового. Але ця дівчина бідна, як і я, і коли ви візьмете в неї та її друга те, що вони мають, вона не матиме ні зерна, ні м'яса буйволів.

— Мої вуха чують купу підлої брехні! — вигукнув воїн-тетон так грізно, що навіть індіанці здригнулися. — Хіба я жінка? Хіба дакота не має очей? Скажи мені, білий мисливцю, хто ті блідолиці, що сплять біля зрубаних дерев?

Говорячи це, він обурено показав на табір Ішмаела, і трапер уже не сумнівався, що вождь, старанніший і кмітливіший, ніж його воїни, відкрив те, чого не змогла виявити його розвідка. Хоч як старому стало гірко, що це відкриття може бути згубним для послушлих людей, хоч як розсердився, що дакота перехитрував його, зовні він лишився незворушним.

— Може, в прерії й справді заночували білі. Раз мій брат каже, значить, так воно і є. Але мені невідомо, що за люди довірилися великодушності тетонів. Якщо там сплять пришельці, пошли своїх молодих воїнів розбудити їх, і хай вони скажуть, чого сюди прийшли; у кожного блідолицього є язик.

Вождь із жорстокою посмішкою похитав головою і, відвернувшись на знак того, що розмову закінчено, різко відповів:

— Дакоти мудрий народ, і Маторі їхній вождь! Він не стане голосно кликати пришельців, щоб вони повставали і почали розмовляти з ним мовою карабінів. Він тихо прошепоче їм на вухо. А тоді хай люди, у яких шкіра такого самого кольору, як у цих пришельців, спробують їх розбудити.

Сказавши це, він крутнувся на п'ятах; тихий схвальний сміх прокотився по темному

колу й ще довго лунав услід вождеві, який відійшов од бранців і спинився оддалік. Навколо нього знов зібралися на раду ті, кому дозволялося обмінюватись думками з таким великим воїном. Уюча скористався з цієї нагоди і знову почав канючити горілку, але трапер, остаточно переконавшись, який той брехун, лише презирливо відмахнувся від нього. Однак тільки наказ сідати всім на коней поклав край докучанням розбещеного дикуна. Вирушили, зберігаючи цілковиту мовчанку, строем, який зробив би честь і солдатам регулярної армії. Втім, незабаром наказано зупинитись, і коли бранці вгледілися, то побачили неподалік темну пляму гайочка, де розташувався табір Ішмаела.

Тут відбулася ще одна нарада, коротка й ділова.

Коней, яких, певне, привчили до таких таємних безшумних наскоків, знов доручили варті, що охороняла бранців. Траперова тривога аніскілечки не розвіялась, ба навіть зросла, коли він побачив, що поруч стоїть Уюча з переможним і владним виглядом, — він, очевидно, очолив варту. Але тетон, виконуючи, безперечно, таємні настанови, поки що тільки погрозово замахнувся томагавком на Еллен. Показавши цим виразним порухом, що чекає дівчину, хай-но хтось із бранців спробує підняти тривогу, він поринув у суворе мовчання. Ця несподівана стриманість Уючі дозволила траперові та його товаришам уважно, наскільки це було можливо, спостерігати за тим, що відбувалося перед їхніми очима.

Маторі особисто наглядав за всіма приготуваннями. Добре знаючи своїх воїнів, він сам показував кожному його місце, і всі корилися йому поштиво й слухняно, як завжди у вирішальну хвилину індіанці виконують накази вождя. Одних він послав направо, інших наліво. Кожний віддалявся безшумною швидкою ходою, властивою індіанцям, поки всі зайняли призначені їм пости, за винятком двох довірених воїнів, які лишилися при вождеві. Коли зникли останні індіанці, Маторі повернувся до цих своїх прибічників і дав знак, що наспів час виконати те, що він задумав.

Усі троє відклали вбік свої легкі мисливські рушниці, які в них називалися карабінами й служили відзнакою їхнього почесного становища, і, скинувши зайвий або важкий одяг, застигли мало не голі, схожі на темні грізні статуї. Маторі перевірів, чи на місці томагавк, чи є ніж у шкіряних піхвах, тугіше затяг пояс з вмпумів[12], не забувши подивитись, чи міцно підв'язані візерунчасті, прикрашені торочками гамаші й чи не завадять вони рухатися. Отак приготувавшись до виконання свого відчайдушного наміру, тетон дав сигнал вирушати.

Троє воїнів вервечкою просувалися до табору переселенців, і невдовзі бранці вже майже не розрізняли їхніх, темних постатей в неясному світлі. Тут вони зупинились і озирнулися навкруги, ніби востаннє ще раз обмірковуючи, перш ніж на відчай душі кинутися вперед; потім, пригнувшись, зникли в бур'янах.

Неважко уявити, з яким хвилюванням і тривогою стежили бранці за цими зловісними переміщеннями. Хоч які були причини в Еллен недолюблювати сім'ю, що в ній читач уперше зустрів дівчину, почуття, притаманні її статі, а чи, може, зерна доброти, посіяні в її душі, взяли гору. Кілька разів вона, байдуже про наглу смерть, яка

загрожувала їй, ладна була закричати своїм слабким, безсилим голосом, щоб попередити подорожніх про небезпеку. Цей порив був такий нестримний і природний, що дівчина, певне, так би й зробила, коли б не Пол Говер, який весь час пошепки умовляв її. Молодого бортника також охопили дивні, суперечливі почуття. Ясна річ, передусім його турбувала доля його ніжною, беспорядною супутниці, але тривога за неї поєднувалася в його серці з гострим, бурхливим і, сказати правду, приємним збудженням. Хоч він і відчував ще менше симпатії до переселенців, ніж Еллен, однак йому страх як хотілося почути постріли їхніх карабінів і, якщо буде така можливість, кинутися їм на допомогу. Часом його мучило непереборне бажання побігти й побудити безтурботних соньків, але досить було йому поглянути на Еллен, щоб отямитись і згадати про можливі наслідки цього вчинку. Лише трапер був спокійний та уважний, ніби йому особисто нічого не загрожувало. Своїми зіркими, бистрими очима він помічав найменшу зміну як людина, що надто звикла до небезпек, аби через них хвилюватися; але його рішуче обличчя свідчило про те, що він готовий скористатися з найменшого недогляду ворогів.

А тетонські воїни не марнували часу. Ховаючись у високій траві в улоговинах, вони повзли безшумно, наче змії, що підкрадаються до жертви, поки досягли місця, звідки просуватися далі треба було надзвичайно обережно. Один тільки Маторі час від часу підводив над травою своє темне, похмуре обличчя і, напружуючи зір, пильно вдивлявся в пітьму, що сповивала гайок. Кілька таких миттєвих поглядів, на додачу до відомостей розвідки, дали йому змогу ясно уявити собі, де його жертви, проте він усе ще не знав ні їхньої кількості, ані озброєння.

Хоч як він намагався довідатися про це, зусилля його були марні: у таборі панувала тиша, ніби там усі вимерли. Надто обережний і недовірливий, щоб за таких обставин покладатися на людей менш стійких і вправних, ніж він сам, дакота наказав своїм товаришам лишатися на місцях і далі поповз сам.

Тепер Маторі рухався повільніше, й для незвичної людини такий спосіб пересування був би вельми важким. Але навіть підступна змія не змогла б повзти так тихо і впевнено, як Маторі. П'ядь за п'яддю він підтягав своє тіло, розсуваючи траву, і завмирав після кожного поруху, прислухаючись до найменшого шурхоту в таборі переселенців: чи не помітили, що до них підкрадаються? Нарешті він, вибравшись із смуги блілого місячного світла, досяг гайочка, в тіні якого темну постать індіанця розрізнити було нелегко, а сам він своїми зіркими очима добре бачив навколишні предмети.

Тут тетон, перш ніж рушити далі, лишався тривалий час, обдивляючись навколо. Весь табір, темний, але чітко окреслений, лежав перед ним як на долоні — і намет, і фургони, й курені; з його вигляду досвідчений воїн міг досить точно визначити на око, з якими силами йому доведеться зітнутися. Табір, як і досі, огортала неприродна тиша, ніби люди навіть уві сні затамовували подих, щоб їхня безтурботність здавалася ймовірнішою. Вождь припав вухом до землі, уважно вслухаючись. Він уже хотів був, розчарований, підвестися, коли це почув глибоке, уривчасте дихання людини, що

задрімала. Індіанець сам надто добре знався на всяких хитрощах, щоб його можна було легко обдурити. Характерне тремтіння переконало його в тому, що звук природний, і він відкинув свої вагання.

Людина не такого міцного гарту, як суворий і войовничий Маторі, мабуть, трохи страшилася б тієї небезпеки, на яку сама себе наражала. Він дуже добре знав, які відважні й дужі білі переселенці, що так часто пробивалися в суворий край, де жив його народ. І все ж, коли він підкрадався до табору, в його душі повагу та обачність, які завжди викликає хоробрий ворог, витіснила мстива злоба червоношкірого, розпалена вторгненням чужинців.

Звернувши вбік, тетон поповз до узлісся. Щасливо досягши цього місця, він сів, щоб краще роздивитися довкола. Індіанець миттю визначив, де лежить безтурботний вартовий. Читач легко здогадається, що дикун підкрався на небезпечну відстань до одного з ледачих Ішмаєлових синів, якому було доручено охороняти табір переселенців.

Переконавшись, що його не помітили, дакота підвівся і схилив своє темне лице над обличчям сонька, схожий на підступну змію, коли вона грайливо похитується над жертвою, лорш ніж її вжалити. Розгледівши вартового і пересвідчившись, що він таки спить, Маторі хотів був випростатись, коли це переселенець поворухнувся, ніби прокидаючись. Дикун вихопив ніж, що висів у нього на поясі, й заніс його над грудьми юнака. Потім, передумавши, він так само швидко, як працювала його думка, сховався за стовбур зрубаного дерева, що до нього прихилився вартовий, і лежав у його тіні, темний і нерухомий, на вигляд такий самий нечутливий, як те дерево.

Недбайливий вартовий розплющив важкі повіки, подивився на імлисте небо й, зробивши неабияке зусилля, відірвав своє могутнє тіло від опори. Тоді озирнувся навкруги, от ніби й справді пильнуючи, обвів каламутним поглядом темний табір і зрештою втупив зір в туманну далину прерії. Не побачивши нічого цікавого, крім невиразних обрисів тієї самої хвилястої рівнини, яка то здіймалася, то спадала перед його очима, він змінив положення, зовсім повернувшись спиною до свого небезпечного сусіди, і, прихилившись до стовбура, знов обм'як. Тривалий час панувала тиша, тривожна і тяжка для дакоти, а тоді глибоке дихання переселенця сповістило, що той заснув. Але Маторі був надто обачний, щоб одразу в це повірити. Однак утома після незвично важкого дня зморила вартового, й індіанець вагався недовго. Маторі знову став навколішки — так обережно й тихо, що навіть найуважніший спостерігач не помітив би, ворухиться він чи ні. Прибравши, нарешті, потрібну позу, вождь дакот знов схилився над ворогом, зчинивши не більше шуму, ніж листок, що поруч на тополі тремтів від нічного вітру.

Маторі відчував себе володарем долі сонного переселенця. Роздивляючись могутню юнакову статуру із захватом, який в дикуна завжди викликає фізична сила, індіанець одночасно з холодним серцем готувався погасити чуже життя, бо саме завдяки йому це тіло було таким грізним. Обережно розсунувши на грудях юнака одяг, який йому заважав, Маторі знайшов найдошкульніше місце, замахнувся своєю гострою зброєю і

хотів був опустити її, коли це молодий переселенець недбало відкинув мускулясту руку, на якій заворушилися дужі м'язи.

Кмітливий і обачний тетон завмер. Його осяяло, що зараз сплячий ворог безпечніший, ніж убитий. Найменший шум, боротьба, агонія, з якою це тіло буде розлучатися з життям — усе це блискавично промайнуло в його думках, і досвідчений воїн виразно уявив собі цю картину.

Він озирнувся на табір, потім звернув палючий погляд на гайочок, а тоді — на дику й безмовну прерію. Потім ще раз нахилився над тим, хто ледве не став його жертвою, і, переконавшись, що білий міцно спить, вирішив відмовитись від свого попереднього наміру заради хитрішого плану.

Відійшов Маторі так само тихо та обережно, як і з'явився. Тепер він подався до табору, скрадаючись попід гайочком, щоб при найменшій небезпеці сховатись у ньому. Самотній намет привернув його увагу. Оглянувши намет іззовні й сторожко прислухавшись, — може, щось почує цікавого, — дикун наважився трохи підняти запону і зазирнути всередину. Пролежавши так з хвилину, він позадував і, сівши перед наметом, завмер у суворій непорушності, обмірковуючи те, що побачив. Тоді знов ліг на землю й просунув голову під парусину. Цього разу його спостерігання тривало довше і було, якщо можна так сказати, зловісніше. Але й воно зрештою закінчилось, як має кінець усе на світі, й дикун відвів свій палючий погляд від таїни, що її приховував намет.

Потім він поповз до предметів, що видніли посередині табору. Віддалившись від намету на багато ярдів, він зупинився й озирнувся на невелике самотнє житло, ніби вагався, чи не повернутися. Але загорожа з гілок уже була майже поруч, і самий її вигляд свідчив, що за нею є щось цінне. Пожадливість прокинулася в дикуні і спонукала його рухатися далі.

Так звиватися крізь ніжні й ламкі тополеві зарості могла тільки змія, рухи якої він наслідував. Досягши своєї мети й побіжно оглянувши все, що оточувала загорожа, тетон підготував собі лазівку для швидкого відступу, коли буде треба. Тоді він підвівся й став нишпорити по таборі, наче демон зла, шукаючи, з кого чи з чого почати здійснювати свій жорстокий задум. Він уже зазирнув до куреня, де спала жінка з меншими дітьми, проминув кілька могутніх постатей, міцно, на його щастя, поснулих то тут, то там на купах гілля, і нарешті дістався до того місця, де розташувався Ішмаел. Проникливий Маторі відразу збагнув, що у його владі ватажок переселенців. Він довго стояв, схилившись над сонним велетнем, дивлячись на його геркулесівську постать, і роздумував, чи здійснений його план і як добути з нього найбільшу вигоду.

Маторі вклав у піхви ніж, який вихопив був зопалу, й пішов далі, коли це Ішмаел заворушився на своєму ложі й, трохи розплющивши очі, хрипло запитав: "Хто там?" Лише витриманий і хитрий дикун міг знайти вихід з цього становищу. Він пробурмотів щось так само нерозбірливо і хрипло, наслідуючи Ішмаела, і впав на землю, вдавши, що спить. Усе це Ішмаел бачив крізь сон, але вигадка індіанця була така зухвала, і виконано її так майстерно, що не повірити було не можна. Сонний батько родини знов

заплющив очі й поринув у глибокий сон, так і не второпавши, який підступний ворог забрався у саме серце його табору.

Тепер тетонові хоч-не-хоч довелося пролежати кілька хвилин, які здалися йому дуже довгими і стомливими, поки він упевнився, що за ним не стежать. Але мозок його гарячково працював, дарма що тіло було нерухоме. Він скористався з вимушеної затримки, щоб виробити план, за яким весь табір — з худобою, майном і їхніми господарями — опинився б у його цілковитій владі. Щойно небезпека минула, невтомний індіанець рушив далі. Він знову підкрався плазом, так само обережно й безшумно, до невеликої загороди для худоби.

Біля першої тварини він затримався, хоч то було й небезпечно. Стомлене створіння покірливо й терпляче дозволило оглянути себе, ніби інстинктивно відчувало, що людина серед цих безмежних рівнин — найвірніший його захисник. Кочівник-тетон, пойнятий жагучою цікавістю, обмацував м'яку шерсть, ніжний писок і тонкі ноги тварини; але врешті-решт він відмовився від такої здобичі, подумавши, що в грабіжницьких наскоках пуття з неї мало, та й харч із неї абиякий. Зате опинившись серед в'ючних коней, він так захопився, що ледве стримався від радісних вигуків, які декілька разів готові були зірватися з його вуст. Він геть забув про всі небезпеки, які подолав на шляху сюди і які ще чигали на нього, — нестримна радість дикуна взяла гору над обережністю хитрого, досвідченого воїна.

РОЗДІЛ V

Чому, мій батьку? Що нам ще втрачати?

Закон не захистить нас.

То чого ж

Ми маємо покірливо терпіти,

Щоб нам погрожував шматок пихатий

м'яса,

Суддю і ката з себе вдаючи?

Шекспір. Цімбелін

Поки тетон діяв отак хитро й вправно, жоден звук не порушив безгоміння прерії. Сіу лежали кожний на своєму місці, з притаманною індіанцям терплячістю чекаючи сигналу до бою. З вершини горба, де лишилися, як було вже сказано, схвильовані бранці, перед ними відкривався безкрай похмурий простір, освітлений слабким промінням місяця, що пробивалося крізь хмари. Над табором темінь здавалася густішою, ніж над улоговинами; там і сям світлішою хвилястою смугою вимальовувались вершини горбів. Усюди панував глибокий, урочистий спокій пустки.

Але тим, хто знав, що затівалося під габою нічної тиші, цей краєвид був тривожним і небезпечним. Їхнє хвилювання дедалі зростало; хвилина минала за хвилиною, а з мирної пільми, що сповивала гайочок, не долинуло ані звуку. Пол почав дихати частіше й голосніше, а Еллен, шукаючи підтримки і спираючись на його руку, відчувала, як тремтить усе його тіло, й собі раз у раз несвідомо здригалася.

Читачам уже відомо, який безчесний і розбещений був Уюча. Тому їх не здивує, що

він перший порушив ті правила, які сам же й запровадив. Саме тоді, коли ми розлучилися з Маторі, який застиг у захваті перед Ішмаєловими кінями, вражений їх кількістю й виглядом, чоловік, що йому він доручив вартувати бранців, надумав потішити свою злобу, знущаючись із тих, кого мусив оберігати. Схилившись до трапера, дикун швидше пробубонів, ніж прошепотів йому на вухо:

— Якщо великий вождь тетонів загине від рук Довгих Ножів, помруть і старий, і молоді.

— Життя — дар Ваконди, — незворушно відповів трапер. — І воїн-тетон, як і наші діти Ваконди, мусить коритися його законові. Людина вмирає, якщо тільки того забажає Ваконда, і жоден дакота не владен змінити призначену годину.

— Дивись! — відповів дикун, піднісши оголений ніж перед очі бранця. — Уюча сам Ваконда для собаки!

Старий зупинив погляд на лютomu обличчі вартового, і на якусь мить у глибині його очей спалахнув огонь відвертої й непримиренної ненависті, але тут-таки й погас, поступившись виразові співчуття, коли не жалю.

— Хіба личить тому, хто створений за істинним образом божим, гніватися на істоту з жалюгідною подобою розуму? — мовив він по-англійському куди голосніше, ніж з ним говорив Уюча.

Індіанець, скориставшись, як приводом, цією ненавмисною провиною, схопив бранця за ріденьке сиве волосся, що спадало з-під шапки, і вже хотів був у жорстокому тріумфі різонутися під самими його коренями своїм гострим ножом, коли це протяглий, різкий крик розітнув повітря, відлунюючи в пустці, ніби тисяча демонів разом відгукнулися на цей клич. Уюча з криком несамовитої радості відпустив свою жертву.

— Нумо, старий Ішмаєле! — загукав Пол, якому вже несила було стримувати свою нетерплячість. — Нумо, час показати їм, що в твоїх жилах тече справжня кров, не гірша за кентуккійську! Стріляйте нижче, хлопці, — ціляйте по низинах, червоношкірі туляться до самої землі!

Голос його, однак, потонув, а точніше, безсило загубився серед криків, лементу й виття, що виривалися з п'ятдесяти горлянок і линули звідусіль. Вартові ще лишалися біля бранців, але їм теж кортіло кинутися вперед, наче скакунам перед початком перегонів. Вони вимахували руками, підстрибували, наче були зраділі діти, а не дорослі чоловіки, й галасували дедалі дужче.

Раптом посеред цього метушливого безладдя пролунав гул, який можна почути, коли насувається гурт бізонів. Трохи перегодом промчали, збившись до купи, перелякані вівці, корови й коні Ішмаєла.

— Вони вкрали у скватера[13] худобу! — мовив спостережливий трапер. — Ото негідники! Тепер він без копит, як бобер...

Не встиг він договорити, як увесь гурт, нетямлячись від жаху, вибіг на горб і промчав повз старого, а слідом шалено гнали темні, схожі на дияволів, постаті.

Збудження вартових передалося їхнім коням; звичні до гарячкості своїх господарів, вони поривалися вперед, і тетони ледве вгамовували їхнє нетерпіння. Саме

цієї хвилини, коли всі погляди були звернені на летючий смерч людей і коней, трапер з несподіваною, як на його вік, силою вихопив ніж з руки свого неуважливого вартівника й одним помахом перерізав ремінь, що зв'язував разом усіх індіанських коней. Збезумілі тварини захропли з радості й переляку і, шматуючи копитами землю, кинулися навсібіч по безмежній прерії.

Швидкий і лютий, наче тигр, Уюча метнувся до бранця. Він схопився за порожні піхви, шукаючи зброю, яку так несподівано втратив, тоді покvapливо став намацувати руків'я свого томагавка, одночасно позираючи вслід табуну — як усі західні індіанці, він був жадібний до коней. Боротьба між жадобою і прагненням помститися була жорстокою, але недовгою. Інстинкт наживи швидко взяв гору в душі того, хто не міг опиратися своїм пристрастям. Не минуло й хвилини, як усі вартові кинулися за кіньми. Трапер, який після свого відважного вчинку спокійно дивився в обличчя розгубленому ворогові, тепер, коли той поспішив навздогін за своїми товаришами, глухо й майже нечутно засміявся і сказав, показуючи на темну вервечку дикунів:

— Червоношкірий залишається червоношкірим, байдуже, чи то в прерії, чи то в лісі! За таку витівку вартовий-християнин щонайменше молоснув би по голові, а цей тетон погнався за своїми кіньми, ніби в такій гонитві дві ноги не слабші чотирьох! І все-таки ці шельми ще до ранку попереловлюють усіх конячок, бо тут діє розум супроти інстинкту. Жалюгідний розум, звісно, а все ж індіанець людина... Гай-гай! Делавари — ото були індіанці! Гордість Америки! А де тепер цей могутній колись народ? Майже всіх винищено, а хто лишився, пішов безбач... Отак! І тепер подорожньому доведеться оселитися на цьому місці: хоч природа не дала йому втіхи беззаконно оголяти землю від дерев, зате води тут удосталь. А коней своїх Ішмаел бачив востаннє — або я погано знаюся на звичках цих злодіїв-сіу.

— Може, пристанемо до Ішмаела? — сказав бортник. — Там буде добряча бійка — не думаю, щоб старий раптом став боягузом.

— Ні, ні, ні! — злякано вигукнула Еллен.

Але трапер перепинив дівчину, лагідно затуливши їй рот долонею.

— Тс-с! — мовив він. — Тс-с! Нас можуть почути — й тоді біда! А чи вистачить у твого друга хоробрості? — звернувся він до бортника.

— Не називай цього скватера моїм другом! — урвав, юнак його мову. — Я не приятелюю з людьми, які не прикладають рук біля землі, що їх годує.

— Гаразд, гаразд. Хай не друг, а знайомий. Чи годен він відстояти своє добро порохом і свинцем?

— Своє добро? Ще б пак! Він залюбки відстоїть і своє, і не своє! Скажи-но мені, старий трапере, чия рушниця продірявила помічника шерифа, який хотів прогнати переселенців, що незаконно захопили землю біля Бізонячих солончаків у старому Кентуккі? Я того дня переслідував чудовий рій аж до дуплавини сухого бука, а під буком лежав той урядовець з діркою просто в цих самих "милістю божою"[14], що він їх тримав у кишені напроти серця, ніби вважав, що ті аркуші стануть йому щитом проти скватерової кулі! А ти, Еллен, не лякайся, адже ніхто не довів, що то робота Ішмаела —

на тих землях оселилося ще душ п'ятдесят, і всі на однакових правах.

Бідолашна дівчина здригнулася, й тяжке зітхання, як не силувалася вона його стримати, вирвалося ніби з глибини її душі.

Старого задовольнила стисла, але вичерпна оповідь Пола, бо з неї він довідався про вдачу переселенця, і тепер він анітрохи не сумнівався, чи схоче Ішмаел помститися кривдникам. Те, що він почув, викликало в нього нові думки.

— Кожний сам знає, що його зв'язує з ближніми, — мовив він. — Але дуже шкода, що колір шкіри, і багатство, і мова, й освіта так глибоко розділяють людей, які, по суті, діти одного батька! Однак, — вів він далі, різко перейшовши на інше, що було характерно для його думок і вчинків, — тепер не час для проповідей. По всьому видно, бути бійці, отже, треба як слід підготуватися. Тихо! Внизу якийсь рух — мабуть, побачили нас.

— Це Ішмаелова родина! — вигукнула Еллен і так затремтіла, ніби наближення друзів злякало її куди більше, ніж нещодавня поява ворогів. — Слухай, Поле, йди собі, залиш мене. Хай би вони не побачили тебе!

— Бодай мені більше ніколи в житті не почути дзижчання бджоли, або й ще гірше, — хай осліпнуть мої очі й не зможуть вистежити бджоли до вулика, коли я, Еллен, покину тебе, перш ніж ти будеш у безпеці, хоч би й під наглядом старого Ішмаела!

— Ти забуваєш про цього доброго трапера. Він не покине мене напризволяще. Хоч, правду сказати, Поле, ця пуста не страшніша за ту, де ми розсталися з тобою минулого разу.

— Е, ні! Індіанці, чого доброго, прискачуть назад, і що тоді буде з тобою? Перш ніж я доберу, у який бік за ними гнатися, ти вже будеш на півдорозі до Скелястих гір. А скажи, трапере, коли саме ці тетони, як ти їх називаєш, повернуться, щоб забрати решту Ішмаелового добра?

— Їх тепер нема чого боятися, — відповів старий, засміявшись своїм дивним безгучним сміхом. — Закладаюся, що ці дияволи ганятимуться за своїми кіньми годин шість, не менш! Чуєте? Тупіт під горбом, у вербняку, — це вони! Еге ж, у сіу коні такі, що позмагаються і з довгоногими лосями! Тс-с! Лягайте знов у траву — обоє лягайте, мерщій! Я почув клацання курка — в цьому не може бути сумніву, як і в тому, що я нікчемна жменька праху!

Трапер не дав своїм супутникам довго роздумувати — з цими словами він потяг їх за собою у високу траву, що майже цілком сховала всіх. На щастя, слух і зір старого мисливця не втратили ще гостроти, та й діяв він рішуче. Ледве всі троє пригнулись до землі, як до їхніх вух долинув добре їм мипомий різкий, короткий звук пострілів з кентуккійських рушниць, і тут-таки просто над їхніми головами просвистів свинець.

— Непогано, ледацюги! Непогано, старий чортяко! — прошепотів Пол, який, попри небезпеку й скрутне становище, не втратив бадьорості. — Добрячий випал — не позаздриш тим, хто під нього потрапив! Що скажеш, трапере? Схоже, починається тристороння війна! Хіба й собі пальнути?

— Ні, діяти треба не свинцем, а добрим словом, — поквапився зупинити його

старий, — а то ви обоє загинете.

— Сумніваюсь, що буде краще, коли замість рушниць говоритиме мій язик, — сказав Пол напівжартома, напівсерйозно.

— Ради бога, тихше, бо почують! — заблагала Еллен. — Йди, Поле, йди: тепер ти можеш спокійно нас полишити.

Один за одним пролунали кілька пострілів, кулі пролетіли ще ближче, й дівчина замовкла — не стільки з страху, скільки з обережності.

— Час покласти цьому край, — мовив трапер, підвівшись із гідністю людини, що мусить виконати свій обов'язок. — Не знаю, діти, чого ви боїтеся тих, кого б мали любити й шанувати, але треба якось вас рятувати. Прожити на кілька годин більше чи менше — яка різниця для людини, що відрахувала так багато днів? Отож я йду їм назустріч. Шлях вам відкрито, йдіть, куди хочете, і хай господь благословить вас і пошле вам щастя, ви на нього заслуговуєте!

Трапер не став чекати відповіді; сміливо спустився з горба й пішов у бік табору, ані прискорюючи ходу від хвилювання, ані сповільнюючи її від страху. Місячне проміння на якусь мить висвітлило його високу, худорляву постать, і переселенці повинні були його побачити. Але старий, не зважаючи на цю несприятливу обставину, рішуче й безмовно йшов собі далі, просто на гайочок, аж поки пролунав грізний оклик:

— Хто йде — друг чи ворог?

— Друг! — була відповідь. — Людина, яка прожила надто довго, щоб затьмарювати кінець свого життя сваркою.

— Але не так довго, щоб забути викрути своєї молодисті, — сказав Ішмаел, вийшовши з-за невисоких кущів і опинившись лицем до лица з трапером. — Старий, це ти напровадив на нас зграю червоношкірих дияволів, щоб завтра поділити з ними здобич.

— Що вони в тебе забрали? — спокійно запитав трапер.

— Вісім найкращих кобилиць, які будь-коли ходили в запряжці, та ще й лоша, ціна якому тридцять мексіканських золотих із зображенням іспанського короля. А в моєї старої не залишилось і поганенької худобинки — ні корови, ні вівці. Навіть свині — й ті, дарма що клишоногі, риються десь у прерії. А тепер скажи мені, — додав він, грюкнувши прикладом по твердій землі з такою силою і люттю, що хтось інший, не такий безстрашний, як трапер, певне, знітився б, — скільки моїх тварин перепаде тобі?

— Я ніколи не мав пристрасі до коней, та й не їздив на них, хоч мало хто більше за мене блукав по неосяжних землях Америки, дарма що з виду я старий і кволий. З коня ніякої користі серед гір і пущ Йорку, — тобто, того Йорку, яким він був, бо нині він, мабуть, зовсім не такий; що ж до вовни й коров'ячого молока, то це діло жіноче. Їжу й одіж дають мені степові звірі. Ні, мені не треба кращого вбрання, ніж з оленячих шкур, ані смачнішого м'яса, ніж оленина.

Щирий тон трапера, його проста мова справили певне враження на переселенця, який, попри всю свою байдужість, почав був розпалюватися, ладен ось-ось спалахнути. Він вагався, ще не зовсім переконаний мовою старого, і бурмотів собі під ніс погрози,

якими хвилиною раніше хотів почати розправу.

— Добре співаєш, — пробурчав він нарешті. — Але, на мою гадку, надто вже по-адвокатському, як на чесного, бувалого мисливця.

— Я всього-на-всього трапер, — скромно відповів старий.

— Мисливець чи трапер — яка різниця! Я прийшов, старий, в ці краї, бо закон дуже гнобив мене, та й не до душі мені сусіди, які не можуть залагодити дріб'язкові суперечки, не потривоживши судді та ще дванадцятьох чоловік[15]. Але прийшов я сюди не для того, щоб у мене грабували моє добро, а я ще й дякував злодієві!

— Той, хто наважився зайти так далеко в прерію, мусить пристосовуватися до звичаїв її господарів.

— Господарів! — повторив скватер. — Я такий самий господар цієї землі, що на ній стою, як і будь-який губернатор Штатів. Чи можеш ти мені сказати, незнайомцю, де той закон, на підставі якого один може володіти частиною міста, містом чи навіть краєм, а інший мусить вимолювати шматок землі собі на могилу? Це протиприродно, і я не визнаю такого закону — вашого взаконеного закону!

— Не можу сказати, що ти неправий, — відповів трапер. Його думка з цього важливого питання була на диво схожа з думкою його співрозмовника, хоч ґрунтувалася вона на зовсім інших міркуваннях. — Я завжди так думав і всюди, де хоч трохи прислухалися до мого голосу, це казав. Але твою худобу і коней викрали ті, хто вважає, що все в прерії належить їм.

— Хай-но вони спробують сказати таке мені! — вигукнув переселенець грізно, хоч його низький голос здавався таким же млявим, як і він сам. — Я чесний торговець: що одержав, за те плачу. Ти бачив тих індіанців?

— Так... Вони взяли мене в полон, коли підкрадалися до твого табору.

— Білий, та ще й християнин, мусив би вчасно попередити мене, — різко сказав Ішмаел, скося подивившись на трапера, ніби ще не полишив свого злобного наміру. — Я не з тих, хто в першому-ліпшому стрічному вбачає родича, а все ж колір шкіри щось важить, коли двоє християн зустрічаються в такому місці. Але що зроблено, того вже не переробиш, і слова тут не допоможуть. Виходьте із засідки, хлопці, тут усього лише старий: він їв мій хліб і мусить бути нашим другом, хоч, сказати правду, схоже на те, що він злигався з нашими ворогами.

Трапер нічого не сказав на ці образливі слова, які скватер не посоромився кинути в обличчя старому попри всі його роз'яснення й заперечення. Сини нечемного скватера негайно відгукнулися на заклик батька. Четверо чи п'ятеро молодиків з'явилися кожен із-за свого куща, де вони сховалися, прийнявши людей на горбі за частину індіанського загону. Вони підходили один за одним, тримаючи під пахвою рушницю, і кидали на трапера ліниві погляди. Жоден не поцікавився, чого він тут і звідки сюди прийшов. А втім, ця стриманість тільки почасти пояснювалась їхньою звичайною байдужістю, бо в житті їм не раз доводилося бачити такі сцени, і досвід навчив їх обачності. Трапер витримав їхні похмурі погляди з твердістю бувалої, як і вони, людини, і з спокоєм, що його надає людині усвідомлення своєї невинності. Задоволений побіжним оглядом,

старший з молодиків — той самий вартовий, що з його недбайливості так добре скористався підступний Маторі, — повернувся до батька й сказав руба:

— Якщо оце і всього, що лишилося від загону, який я побачив на горбі, то ми не змарнували порошу та свинцю.

— Правду кажеш, Ейсо, — відповів батько, швидко повернувшись до трапера. Слова сина нагадали йому те, про що він мало не забув. — Як це так, адже вас було троє — чи місячне світло таке облудне?

— Коли б ти бачив, друже, як тетони, наче зграя замурзаних чортів, ганяли по прерії за твоїми кіньми, тобі здалося б — і то не дивно! — що їх тут добра тисяча.

— Авжеж, який-небудь міський молокосос чи полохлива жінка й могли б так подумати! А проте, жінка до жінки не приходиться. От хоч би, приміром, моя Естер, — так їй індіанець не страшніший за сліпе цуценя чи вовченя. Кажу тобі, якби оті твої злодійкуваті чорти спробували наскочити за дня, моя стара дала б їм натруски — сіу на все життя затимили б, що вона не з тих, хто віддає свій сир і молоко задарма. Але прийде час, старий, — і то незабаром, — коли правда візьме гору і, до речі, без допомоги твого хваленого закону. Ми, сказати б, народ неквапливий, за це нам часто дорікають; та хоч ми робимо діло й повільно, але надійно, і мало хто може похвалитися, що вдарив Ішмаела Буша, а той не дав йому здачі.

— Значить, Ішмаел Буш дотримує радше звіриних правил, ніж людських, — відповів упертий трапер. — Я в своєму житті завдав чимало ударів, та я, коли мені не треба ні м'яса, ані шкури, не міг би з чистим сумлінням убити навіть оленятка, хоч мені й не раз доводилося залишати в лісі мертвого мінга, якого я вбив у чесному й відкритому двобої.

— Як! Ти був солдатом, трапере? Я і сам, іще хлопцем, кілька разів брав участь у сутичках з черокі, а одного літа пройшов з Божевільним Ентоні[16] крізь букові ліси; але в нього було надто багато муштри, як на мене, ото ж я й пішов собі, не завітавши навіть до скарбника, щоб одержати свою платню. Та дарма, Естер примудрилась, як вона сама потім похвалялася, стільки разів отримати за мене гроші, що Штати не дуже заробили на моєму недогляді. Та ти, либонь, чував про Божевільного Ентоні, якщо довго був у солдатах.

— В останньому своєму бою — принаймні я сподіваюсь, що то був мій останній бій, — я бився під його рукою, — відповів трапер, і в його тьмяних очах засвітився сонячний промінець, — очевидно, старий з приємністю згадував про цю подію; але тут-таки тінь смутку пригасила світло, ніби таємні почуття забороняли йому навіть подумки повертатися до тих сцен насильства, учасником яких він так часто бував. — Я йшов з приморських штатів у ці віддалені краї, коли перестрів тилові частини його армії; ото ж я рушив за ним просто як спостерігач. А як дійшло до бійки, моя рушниця заговорила сама собою разом з іншими рушницями, хоч я й не знав до пуття, на чиєму боці правда, — і сором мені, бо людина в сімдесят літ мусить знати, за що забирає у ближнього життя — дар, який вона ніколи не зможе повернути!

— Гаразд, старий, — мовив переселенець, який, почувши, що вони билися на одному боці у жорстоких війнах Заходу, відразу полагіднішав. — Чого нам

дошукуватися до причини незгоди, коли тут християнин стоїть супроти дикуна. Вранці розберемося в усій цій історії з кіньми, а тепер найрозумніше лягти спати.

Сказавши це, Ішмаел неквапно пішов разом з трапером до пограбованого табору; він гостем увів у свою сім'ю людину, якій кілька хвилин тому смертельно загрожував його гнів. Він стисло пояснив дружині становище в прерії, раз у раз кленучи грабіжників, а тоді оголосив, що збирається винагородити себе за порушений спокій, присвятивши решту ночі сну.

Трапер охоче погодився з цим рішенням і вмовився на купі гілок так незворушно, як у своїй столиці лягає спати монарх, оточений збройною охороною. Однак старий не склепив очей, поки впевнився, що Еллен Уейд повернулася, а її родич чи коханий — хто б він не був — передбачливо пішов собі. Лише тоді трапер заснув сторожким сном людини, що зникла пильнувати навіть глумої ночі.

РОЗДІЛ VI

Він надто чемний, неприродний, чепурний,

Манірний і, сказати б, іноземний.

Шекспір. Марні зусилля кохання

Англо-американці схильні похвалитися — і мають на це підстави, — що можуть претендувати на почесний родовід більше, ніж будь-який інший народ, історію котрого встановлено в цілковитою вірогідністю. Хай хоч які вади мали перші колоністи, їхні чесноти рідко хто заперечував. Були вони забобонні, але побожні й чесні. Нащадки простих і щирх провінціалів відмовилися від традиційних і штучних засобів, з допомогою яких почесні закріплюються за родинами на віки, завівши натомість той звичай, що людина може здобути собі добре ім'я лише своїми власними вчинками, а не заслугами своїх предків. І через цю стриманість, самозречення, здоровий глузд — чи як ще назвати цей лад — американців проголосили нацією неблагородного походження. Якби варто було провести дослідження, то було б доведено, що більшу частину шляхетних сімей старої доброї Англії можна зустріти в її колишніх колоніях; і тим небагатьом, хто не пошкодував часу на збір цих нікому не потрібних фактів, добре відомо, що прямі нащадки численних занепалих родів, котрі політика Англії вважала за необхідне зберегти, передавши титул побічній парості, нині живуть і працюють як рядові громадяни нашої республіки. Вулик стоїть, де стояв, і ті, хто пурхає над милою їхньому серцеві, освяченою віками соломою, все ще пишаються всує її древністю, не помічаючи ні старезності свого житла, ані радощів незліченних енергійних роїв, що збирають свіжий мед незайманого світу. Але оскільки ця тема мусить більше цікавити політика чи історика, ніж скромного оповідача, що пише про події буденного життя, ми обмежимося лише тим, що безпосередньо стосується до нашої оповіді.

Якщо громадянин Сполучених Штатів має право претендувати на знатне походження, то він і не звільнений від покари за гріхи свого занепалого роду. Як відомо, подібні причини дають подібні наслідки. Данина, яку народи повинні платити у вигляді виснажливих випробувань в обителі Церери[17], щоб заслужити її прихильність, в Америці виплачується певною мірою нащадками замість предків.

Поступ цивілізації у нас дуже схожий з тими явищами, що, як то кажуть, "відкидають тінь вперед". Градацію суспільства — від стану, який називається витонченим, до стану, настільки близького до варварства, наскільки це можливо при зв'язках з цивілізованою нацією, — можна простежити від серця Штатів, де починають приживатися багатство, розкіш, мистецтво, до тих віддалених кордонів, які ще й постійно відсуваються все далі, і де культура ледь мріє крізь темряву — так повзучі тумани передують наближенню дня.

Тут і тільки тут ще зберігається широко розповсюджена, але зовсім нечисленна верства людей, яких можна порівняти з тими, хто проклав шлях духовному прогресові народів Старого Світу. Між жителем американського пограниччя і його європейським прототипом існує виняткова, хоч і не повна, схожість. Обидва, можна сказати, нестримні; обидва хоробрі, бо привчені до небезпек; горді, бо незалежні; і обидва, не даруючи своїм кривдникам, самі мстять за образи. Поширювати це порівняння далі було б несправедливо стосовно до американця. Він нерелігійний, бо успадкував переконання, що суть релігії полягає не в обрядах; а будь-яку підробку його розум відхиляє. Він не лицар, бо не має влади обдаровувати нагородами; і влади він не має, бо ж він витвір системи, а не творець її. Яким чином ці риси виявляються в характерах найяскравіших представників цієї верстви, буде видно з перебігу нашої оповіді.

Ішмаел Буш усе своє життя — п'ятдесят з гаком літ — прожив поза суспільством. Він похвалявся, що ніколи не затримувався в тих краях, де не міг зрубати перше-ліпше дерево, яке побачить із свого порога; що закон рідко коли навідувався до його порубу і що звук церковного дзвону ніколи не був приємним для його слуху. Працював він у міру своїх потреб, а що вони були звичайними потребами людей його прошарку, він їх легко задовольняв. Він не шанував ученості, за винятком лікарського ремесла, бо вбачав сенс лише в тій розумовій праці, яка дає відчутні наслідки. З поваги до вищезгаданої науки він піддався на умовляння одного лікаря, кого пристрасть до природознавства навела на думку використати нахил скватера до кочового життя. Скватер сердечно прийняв цього добродія до своєї родини, точніше — під свій захист, і вони у цілковитій злагоді пройшли по преріях разом весь довгий шлях, причому Ішмаел не раз утовкмачував своїй дружині, що він дуже радий мати такого супутника, який стане їм у пригоді на новому місці, куди б не завела їх доля, поки сім'я "призвичаїться". Але натураліст часто-густо, захопившись своїми дослідженнями, щезав на кілька днів, ухиляючись від прямої путі скватера, який ішов за сонцем. Мало хто не вважав би себе щасливчиком, опинившись далеко від табору під час грізного наскоку сіу, як опинився Оубед Бат (чи Баттіус — йому більше подобалося, коли його називали саме так), доктор медицини і член кількох наукових товариств по цей бік Атлантики, наш заповзятливий медик.

Хоч Ішмаел, від природи забарливий, ще не зовсім прокинувся і не відчув усього тягара свого лиха, він був прикро вражений тим, як вільно повелися з його власністю. Проте він заснув, бо, по-перше, сам розпорядився відпочивати, а по-друге, він знав: розшукувати щось у прерії поночі — даремна праця. А ще, розуміючи всю небезпечність свого становища, він не хотів у погоні за втраченим ризикувати тим, що

в нього залишилося. Хоч як жителі прерії полюбляли коней, чимало інших речей, що залишалися в подорожніх, цікавили індіанців не менше. Сіу досить часто вдавалися до такої хитрості: викрадали худобу, а тоді, скориставшись з переполоху, грабували табір. Але Маторі на цей раз, очевидно, недооцінив проникливості людини, на яку напав. Ми вже бачили, як флегматично скватер сприйняв свої збитки; тепер покажемо, що він надумав, добре поміркувавши.

Хоч у таборі було чимало очей, які не спали, й чимало вух, які вслухалися в найменший шерех, що міг би вістувати наближення нової небезпеки, решту ночі в нім панував глибокий спокій. Тиша і втома зробили врешті-решт своє діло, й над ранок усі, крім вартових, знов поснули. Як ці ледачі сторожі виконували свій обов'язок, невідомо, бо нічого не трапилося такого, що підтвердило б чи спростувало їхню пильність.

Тільки-но почало розвиднятися й сіре світло розлилося над темною прерією, Еллен Уейд підвела своє стривожене, напівзлякане, а все ж рум'яне обличчя над дітьми, які спали покотом і серед яких вона прилягла, крадькома повернувшись до табору. Обережно підвівшись, вона тихенько переступила через сонні тіла й так само обачно подалася до найдальшого кутка Ішмаєлового укріплення. Там вона зупинилась і прислухалась, ніби вагаючись, чи йти далі. А втім, затрималась вона ненадовго, і перш ніж вартовий сонним оком устиг розрізнити її прудку постать, Еллен уже прослизнула в улоговину й вибігла на вершину найближчого горба.

Дівчина напружено прислухалась, сподіваючись почути щось інше, крім подиху вранішнього вітру, який ледь шурхотів у траві біля її ніг. Вона вже пішла була, розчарована, коли це до неї долинув хрускіт бур'янів під чиєюсь ногою. Радісно кинувшись уперед, вона розгледіла обриси якоїсь постаті, що вибиралася на горб із протилежного від табору боку. Дівчина вже проказала: "Пол!"—і заговорила швидко й схвильовано, як може промовляти тільки закохана жінка, зустрівшись із своїм другом, та раптом затнулась і, відступивши, сказала холодно:

— Не думала я, лікарю, зустріти вас такої години!

— Будь-яка година, будь-яка пора року, моя люба Еллен, годяться для справжнього природолюбця, — відказав маленький, шуплявий, уже літній, але дуже жвавий чоловічок, одягнений в якусь дивну суміш сукна й шкур. Він підійшов до неї без церемоній, наче давній знайомий. — А той, хто не вміє і в цьому присмеркові розшукати щось, гідне подиву, позбавлений багатьох утіх життя.

— Щиру правду кажете, — відповіла Еллен, раптом похопившись, що й вона мусить якось пояснити свою появу тут о цій порі. — Я знаю людей, які вважають, ніби вночі земля привабливіша, ніж при яскравому сонячному світлі.

— Ага! Значить, у них надто опуклі органи зору. Та коли людина справді хоче вивчити поведінку котів чи звички, скажімо, тварини-альбіноса, вона повинна ще вдосвіта бути на ногах. А втім, є такі люди, які воліють розглядати різні речі в сутінках просто через те, що вони краще бачать о цій порі.

— Оце тому ви й бігаєте по ночах?

— Я бігаю по ночах, моя люба, тому, що Земля обертається навколо своєї осі й

Сонце освітлює кожний меридіан лише протягом півдоби, а мого діла не зробиш, коли працювати усього-на-всього дванадцять чи п'ятнадцять годин поспіль. Оце тепер я дві доби розшукував одну рослину, що, кажуть, є тільки на притоках Платту, й не побачив жодної билинки, яка б не була зареєстрована й класифікована.

— Вам не повелося, лікарю, але...

— Не повелося? — перепитав чоловічок і, підійшовши ближче до дівчини, витяг свій нотатник з дивним виразом торжества й удаваної скромності. — Ні, ні, Еллен, все що завгодно, тільки не це! Хіба можна назвати невдахою людину, майбутнє якої забезпечене, слава її, не побоюся сказати, переживе віки, а ім'я її нащадки називатимуть поряд з іменем Бюффона...[18] А втім, хто такий Бюффон? Такий собі компілятор, що пожинав плоди чужої праці. Ні, *pari passu*[19] з Соландером, який здобув собі славу ціною мук і митарств!

— Ви знайшли золоту жилу, докторе Бат?

— Більше, ніж жилу, — скарб, неоціненний скарб дзвінкої монети, готової для вжитку! Слухай! Після своїх марних пошуків я пішов навскоси, щоб вийти на маршрут твого дядька, коли раптом почув звуки, які могла видавати лише вогнепальна зброя...

— Так, — вигукнула Еллен, — у нас тут була тривога...

— ...і ви подумали, що я заблукав, — вів далі вчений муж, думаючи лише про своє і тому не зрозумівши її слів. — Дарма! Я взяв за основу трикутника відтинок, який пройшов, вирахував висоту, й для того, щоб провести гіпотенузу, лишалося тільки визначити прилеглий кут. Уважаючи, що стрілянина — це сигнал для мене, я звернув із свого курсу й пішов на постріли — не тому, що думав, ніби чуття точніші за математичні розрахунки, а тому, що кому-небудь з дітей, можливо, потрібна була моя допомога...

— На щастя, всі вони...

— Послухай, — перепинив її вчений, уже забувши про своїх маленьких пацієнтів ради теми, яка тепер хвилювала його значно більше. — Я подолав значну відстань по прерії — адже там, де мало перешкод, звук розноситься дуже далеко, — коли почув такий тупіт, наче то бізони били копитами в землю. Потім я побачив удалині гурт чотириногих, що мчали по горбах, то вгору, то вниз, — тварин, яких ніхто б не побачив і не описав, коли б не цей щасливий випадок! Один самець — благородний екземпляр — трохи відбився від решти. Гурт звернув до мене, а за ним і цей самець, який опинився, таким чином, за п'ятдесят ярдів од того місця, де я стояв. Я скористався з нагоди й, засвітивши при допомозі кресала свічку, тут-таки зробив опис тієї тварини. Я не пошкодував би тисячі доларів, Еллен, за єдиний постріл одного з наших хлопців!

— Але у вас є пістолет, лікарю! Чого ж ви не пустили його в дію? — запитала дівчина, яка слухала не дуже уважно, занепокоєно вдивляючись у прерію, але все не йшла, радіючи, що може не квапитись.

— Еге ж, але він заряджений усього-на-всього крихітним шматочком свинцю — ним можна вбити хіба що якогось плазуна чи велику комаху. Ні, я не став розпочинати війни, в якій навряд чи переміг би. Я просто зробив запис — без зайвих подробиць, але

з точністю, що її вимагає наука. Я прочитаю його тобі, Еллен, бо ти дівчина добра й прагнеш знань; запам'ятавши те, що почуєш, ти зможеш зробити неоціненну послугу науці, коли зі мною щось скоїться. Справді, люба Еллен, моя професія таїть у собі стільки ж небезпек, як і ремесло воїна. Цієї ночі, — провадив він далі, озирнувшись, — цієї жажливої ночі моєму життю загрожувала смертельна небезпека!

— Від кого?

— Від чудовиська, що я його відкрив. Воно насувалося на мене, і скільки я не відступав, підходило дедалі ближче. Певне, своє життя я завдячую свічці: я, поки записував, тримав її між собою і чудовиськом, використовуючи як для освітлення, так і для захисту. Але зараз ти почуєш опис звіра й сама переконаєшся, як ризикуємо ми, подвижники науки, заради блага всього людства.

Природознавець підніс свої записи до очей і наготувався читати при тьмяному світлі, яке небеса посилали на рівнину, додавши:

— Слухай, дівчино, й ти почуєш, яким скарбом мені пощастило збагатити природничу історію!

— Ви, значить, самі й створили це чудовисько? — сказала Еллен, припинивши марно споглядати прерію; і в її ясно-блакитних очах засвітився лукавий вогник, який свідчив, що вона вміла грати на слабостях свого вченого співрозмовника.

— Хіба владна людина вдихнути життя в неживу матерію? Хотів би я, щоб це було так! Тоді б ти незабаром побачила "*Historia Naturalis Americana*"[20], яка присоромила б усіх жалюгідних наслідувачів того француза Бюффона! Можна було б внести значне вдосконалення в будову всіх чотириногих, особливо тих, що їх характерною відзнакою є прудкість. Одна пара їхніх кінцівок працювала б на принципом важеля, а може, то були б сучасні колеса, хоч я ще не вирішив, де краще застосовувати це вдосконалення — в передній чи задній парі кінцівок, — бо ще не визначив, коли витрачається більше мускульної сили: при волочінні чи при відштовхуванні. Піт, що його виділяють тварини, допоміг би зменшити тертя й створив би додаткову рушійну силу, Але все це нездійсненне — принаймні поки що, — додав він, підніс до очей нотатник і почав голосно читати: — "Шостого жовтня 1805 року (сподіваюсь, ти розумієш не гірше за мене, що це — дата події). Чотириноге, побачене при світлі зір і кишенькового світильника в преріях Північної Америки — широту й довготу дивись у щоденнику. Genus[21] невідомий, тому волею першовідкривача і з огляду на щасливу вечірню годину, коли його побачено, дістає найменування *Vespertilio Horribilis Americanus*[22]. Розміри (на око) — величезні: довжина — одинадцять футів, висота — шість футів. Постава голови — пряма; ніздрі — розширені; очі виразні й люті; зуби — зазублені й численні; хвіст — горизонтальний, хитливий, трохи подібний до котячого; лапи — великі, волохаті; кігті — довгі, криві, небезпечні; вуха — непомітні; роги — видовжені, грізні, розходяться в боки; колір — попелясто-свинцевий з рудими підпалинами; голос — пронизливий, войовничий і відворотний; вдача — стадна, м'ясоїдна, люта і безстрашна..." Ось воно! — закричав Оубед, закінчивши цей повчальний опис. — Ось той звір, який, очевидно, суперничатиме з левом за титул царя звірів!

— Я не все зрозуміла, докторе Баттіус, — відповіла кмітлива дівчина, що знала маленьку ваду природознавця й досить часто робила йому приємність, величаючи званням, яке той так любив. — Але тепер я пам'ятатиму, що відходити від табору небезпечно, коли у прерії никають такі чудовиська.

— Саме так — никають, — підхопив природознавець, підійшовши майже впритул і знизивши голос до неофіційного довірливого шепоту, промовистішого, ніж його слова. — Ніколи ще моя нервова система не зазнавала таких випробувань; була хвилина, зізнаюсь, коли fortiter in re[23] ледь не втратив мужності перед тим жахливим створінням, але любов до природознавства підтримала мене, і я переміг!

— Ви розмовляєте зовсім не так, як у нас в Теннессі, — сказала Еллен, силкуючись стримати сміх. — Боюся, що я не розумію вас. Коли я не помиляюсь, ви хотіли сказати, що у вас тієї хвилини було куряче серце?

— Безглузде порівняння, побудоване на незнанні організму двоногих! Серце курки пропорційне іншим її органам, і ряду курячих у природних умовах властива хоробрість. Еллен, — додав він з урочистим виглядом, щоб справити враження на уважну дівчину, — мене переслідували, мені загрожувала небезпека, про яку не вважаю за гідне говорити... О, що це?

Еллен здригнулась, адже її співрозмовник говорив так переконливо, з такою простодушною щирістю, що при всій жвавості розуму вона майже повірила йому. Глянувши, куди показував лікар, вона побачила якогось звіра, що мчав по прерії просто до них. Ще не зовсім розвиднілось, і годі було добре розгледіти тварину, але те, що можна було роздивитися, давало підстави думати, що звір справді лютий і дикий.

— Це воно! Воно! — закричав учений, інстинктивно хапаючись за свої записи, тимчасом як ноги його дрижали у відчайдушнім зусиллі встояти на місці. — Ось, Еллен, доля дає мені нагоду виправити помилки, які я міг зробити при світлі зірок... Дивись, попелясто-свинцеве... вух немає... роги величезні!

Голос його урвався, руки залякли — почувся рев, а точніше, пронизливий рик, досить грізний, щоб злякати людину і з твердішим серцем, ніж у нашого натураліста. Крики тварини дивною луною прокотилися над прерією, а потім запала глибока врочиста тиша, яку раптом порушив вибух нестримного дівочого сміху, — звук куди мелодійніший. А природознавець стояв, мов бовван, і без учених коментарів дозволяв чималому ослові, не намагаючись захиститися від нього своїм знаменитим світильником, обнюхувати себе.

— Та це ж ваш осел! — вигукнула Еллен, як тільки змогла перевести дух і заговорити. — Ваш терплячий, працюючий ослик!

Учений переводив очі з тварини на дівчину, а з неї знов на осла, неспроможний і слова вимовити з подиву.

— Чи ви не впізнаєте тварини, яка так довго працювала на вас? — не вгавала дівчина, сміючись. — А я ж тисячу разів чула, як ви казали, що вона служила вам вірою і правдою, і що ви любите її, мов брата!

— Asinus domesticus!..[24] — ледь вимовив Оубед, хапаючи ротом повітря, ніби

задихався. — Не може бути ніякого сумніву щодо роду; і я ладен стверджувати, що ця тварина не належить до виду *equus*[25]. Так, Еллен, безперечно, це мій Азінус; але це не той веспертіліо горрібіліс, що я його відкрив у прерії! Це зовсім інший звір, запевняю тебе, дівчино, і має він зовсім інші ознаки у всіх важливих деталях. Той звір — м'ясоїдний, — промовив він далі, зазирнувши в нотатник, — а цей — травоїдний. Там вдача — люта, небезпечна, а тут — терпляча, стримана; вуха там — непомітні, тут — видовжені; роги там розходяться тощо, а тут їх і зовсім немає!

Мову його урвав новий вибух сміху, і вчений трохи отямився.

— Образ веспертіліо відбився на сітчастій оболонці мого ока, — заговорив, ніби виправдуючись, ошелешений дослідник таємниць природи, — і мені — це просто смішно! — мій вірний осел здався тим чудовиськом... Але мене дивує, яким чином він опинився на волі!

Тоді Еллен розповіла йому про напад індіанців і його наслідки. Вона розповіла, як худоба вирвалася з табору й розбіглася по прерії, з такою точністю, що це могло б викликати підозри в не такого простодушного слухача. Не хотівши казати цього прямо, вона все ж натякнула натуралістові, що він, певне, помилився, прийнявши переполохану худобу за диких звірів. Дівчина закінчила свою оповідь, широко поскаржившись на те, що в них украли коней і тепер родина у вельми скрутному становищі. Природознавець вражено слухав її, ні разу не перепинивши, і з його губ не зірвався жоден вигук подиву. Спостережлива дівчина, однак, завважила: поки вона розповідала, натураліст нишком видер з нотатника ту цінну сторінку, і це свідчило, що автор записів розпрощався зі своєю ілюзією. Відтоді ніхто в світі більше не чував про "*Vespertilio Horribilis Americanus*", і природнича наука безповоротно втратила важливу ланку в ланцюзі розвитку тваринного світу, який, кажуть, зв'язує землю з небом і в якому людина мислиться таким близьким родичем мавпи.

Коли доктор Бат довідався про всі обставини нападу, його зразу стурбувало зовсім інше. Він залишив Ішмаелові на збереження чимало фоліантів і кілька ящиків, набганих зразками рослин і опудалами тварин; отож його осяяло, що такі хитрі грабіжники, як сіу, не могли знехтувати нагоди заволодіти таким скарбом. Хоч як Еллен запевняла його, що все гаразд, природознавець не міг заспокоїтись, і вони розійшлись: доктор Бат — поспішаючи розвіяти свої сумніви й страхи, дівчина — прослизнути в самотній і мовчазний намет так само безшумно й швидко, як недавно проминула його.

РОЗДІЛ VII

Як! Де поділась половина почту?

Шекспір. Король Лір

Уже зовсім подніло над безкінечним обширом прерії, коли Оубед вступив у табір. Учений так голосив за своєю уявною втратою, що відразу побудив сонливу скватерову родину. Ішмаел з синами й похмурий брат його дружини хутко повставали й тепер, при світлі сонця, помалу визначили розміри своїх збитків.

Ішмаел, міцно зціпивши зуби, оглянув нерухомі, важко навантажені фургони,

подивився на збентежених, безпорадних дівчаток, що горнулися до своєї сердитої і засмученої матері, й подався в прерію, ніби йому стало душно в таборі. Слідом за ним рушили кілька його супутників, намагаючись прочитати в його похмурих очах, що їм робити далі. Всі, зберігаючи глибоку й похмуру мовчанку, піднялися на вершину нийближчого пагорба, звідки відкривався неосяжний круговид голої рівнини. Але нічого вони не побачили, крім самотнього бізона, який пощипував бідну висохлу травицю, та ще докторового осла, що, скориставшись свободою, ласував поживнішим, ніж звичайно, кормом.

— Ті негідники залишили нам тільки одну худобину, щоб поглузувати з нас, — сказав Ішмаел, кинувши оком на осла, — та й то найнікудишнішу з усього гурту. Важкий тут ґрунт, хлопці, щоб виростити врожай, а все-таки доведеться якось добувати харч для стількох голодних ротів!

— У таких місцях рушниця краща, ніж мотика, — відповів старший син, зневажливо копнувши твердий, спраглий ґрунт. — Хай тут колупається той, хто звик обідати не кукурудзяною кашею, а жебрацькими бобами. Навіть ворона — й та наплачеться, літаючи над цією округою, поки щось знайде.

— А що скажеш ти, трапере? — запитав батько, показуючи, який слабкий слід залишив на сухій землі його могутній каблук, і засміявся злим, страшним сміхом. — Чи вибере собі таке місце чоловік, який ніколи не турбував чиновників, щоб йому справили папери на землю?

— В улоговинах ґрунт родючіший, — спокійно відповів трапер, — а ти, щоб дістатися до цієї похмурої місцини, проминув мільйони акрів, де той, хто любить порати землю, може збирати зерно бушелями замість тих пінт[26], що посіяв, і то не витрачаючи надто багато праці. Якщо ти прийшов шукати землю, то забрів на кількасот миль далі, ніж треба, або тобі доведеться подолати ще втричі довшу путь.

— Отже, біля другого моря можна знайти кращу землю? — запитав скватер, показуючи в бік Тихого океану.

— Так, я там бачив усе, — сказав трапер, який сперся на цівку своєї рушниці, опустивши її прикладом на землю, і, здавалося, з сумовитою втіхою пригадував минулі дні. — Я бачив води обох морів! На узбережжі одного з них я народився й виріс, ставши отаким-о молодцем, як той хлопець. Америка дуже зросла з часів моєї юності, друзі. Вона стала великою країною — більшою, ніж весь світ, яким він колись мені уявлявся. Майже сімдесят літ я прожив у Йорку — в провінції і штаті. Ти, певне, бував у Йорку?

— Ні, не бував, я ніколи не бував у містах; але я часто чув про той Йорк. Це, мабуть, широкий-таки поруб.

— Широкий! Надто широкий! Там навіть землю змордували сокирами. Такі горби, такі мисливські угіддя — і я бачив, як їх без найменшої гризоти оголяли, зрубуючи дерева, божі дари! Я лишався там, поки гупання сокир почало заглушати гавкіт моїх собак, а тоді подався на захід, шукаючи спокою. Болісною була моя подорож; болісно було йти крізь пущу, де падали зрубані дерева, тиждень у тиждень дихати, як мені довелося, задущливим повітрям димучих порубів! Далекий це край, штат Йорк, як

подивитися звідси!

— Він лежить, я так гадаю, десь із того краю старого Кентуккі, хоч я ніколи не знав, на якій це відстані.

— Чайка відмахає крилами добру тисячу миль, поки побачить східне море. Але для мисливця це не така й важка путь, коли є затінок і дичина! Колись я в одну й ту саму осінь вистежував оленя в горах Делавару та Гудзону й брав бобра на річках Верхніх озер; але тоді око моє було бистре й точне, а ноги — як у лося! Мати Гектора, — він лагідно поглянув на старого собаку, що притулився до його ніг, — була тоді ще цуценям, а так і поривалася до дичини, хай тільки ночує запах. Попомучився я з нею, еге ж, попомучився!

— Твій собака старий: пристукнути його — милосердне було б діло.

— Собака схожий на свого господаря, — відказав трапер, ніби не дочувши жорстокої поради. — Він помре, коли вже більше не зможе полювати, і ніяк не раніше. Я думаю, у цьому світі на все є свій лад. Не завжди найпрудкіший олень втече від собаки, й не завжди найдужча рука тримає рушницю найпевніше. Погляньте-но довкола, люди: що скажуть янкі-лісоруби, коли прорубають собі дорогу від східних вод до західних і побачать, що рука, яка може одним помахом змести все, вже оголила тут землю, ніби глузуючи з їхньої недоброї пристрасті? Вони повернуть назад на свою стежину, як лисиця, що плутає погоню, й тоді огидний сморід їхніх власних слідів покаже їм, які вони були божевільні, спустошуючи землю. А втім, такі думки — не диво для того, хто вісімдесят літ споглядав людський безум, та хіба вони навчать мудрості людей, ще схильних до мирських утіх! Одначе вам треба поспішати, якщо не хочете відчувати на собі всю хитрість і злобу темнолицих індіанців. Вони вважають себе законними господарями цього краю і рідко залишають білому що-небудь, окрім його шкіри, якою він так похваляється.

— Старий, — суворо запитав Ішмаел, — до якого народу ти належиш? Колір шкіри й мова в тебе як у християнина, а серцем ти, здається, разом з червоношкірими.

— Як на мене, то між народами нема великої різниці. Найулюбленіше моє плем'я розвіяне по землі, як пісок сухого річища, що його жене осінній ураган. А життя надто коротке, щоб пристосовуватися до людей чужого звичаю і ладу, як ото я колись був при звичаї, проживши серед того племені чимало років. Та в мені немає і краплини індіанської крові, а щодо військового обов'язку, то я солдат народу Штатів; правда, тепер, коли вони мають ополчення й військові кораблі, їм не потрібна рушниця вісімдесятилітнього старого.

— Коли ти не зрікаєшся свого роду, я тебе запитаю напрямки: де сіу, які вкрали мою худобу?

— Де гурт буйволів, що його вчора вранці гнала пума на цій рівнині? Важко сказати...

— Друже, — почав доктор Баттіус, який досі уважно слухав, але тут відчув непереборне бажання втрутитися в розмову. — Мені дуже прикро, коли такий досвідчений і спостережливий венатор, чи то мисливець, як ви, припускається

помилки, до речі, вельми поширеної. Тварина, про яку ви згадали, насправді належить до виду *Bos ferus* чи *Bos Sylvestris*[27], як його вдало назвали поети, і хоч має певну спорідненість із звичайним *Bubulus*[28], тобто буйволом, є зовсім іншим видом. Слово "бізон" тут доречніше, і я настійно прошу вас його і вживати, коли надалі вам трапиться згадати особину цього виду.

— Бізон чи буйвіл — яка різниця? Тварина ж та сама, як її не називай, і...

— Пробачте, вельмишановний венаторе: класифікація — душа природничої науки, кожна тварина чи рослина обов'язково характеризується особливостями, властивими її видіві, і це завжди зазначається в його назві...

— Друже, — сказав трапер, аніскільки не збентежившись, — чи бобровий хвіст стане несмачний, коли бобра назвати норкою? І хіба вам смакуватиме м'ясо вовка, коли який-небудь книжник назве його олениною?

Оскільки старий запитував дуже серйозно, ба навіть трохи запально, то між співрозмовниками, один з яких був чистим практиком, а другий — ревним прихильником теорії, могла б розгорітися гаряча суперечка, якби Ішмаел не поклав цьому край, повернувшись до теми, що хвилювала його значно більше.

— Про боброві хвости й м'ясо норки можна побалакати на дозвіллі перед вогнищем, у якому палають кленові дрова, — втрутився він без усякої поваги до почуттів зацікавлених сторін. — Тепер не до іноземних слів, та й не до слів узагалі. Скажи мені, трапере, де ховаються сіу?

— Легше скапати, якого кольору пір'я у яструба, що ширяє он під тією білою хмариною! Коли червоношкірий завдав удару, він не чекатиме, поки йому за кривду відплатять свинцем.

— Коли ці жебраки-дикуни попереловлюють усю худобу, з них вистачить цього чи ні?

— Людська натура однакова, байдуже якого кольору шкіра. Хіба ти менше прагнув багатства, зібравши багатий врожай, ніж коли мав лише жменю зерна? Якщо так, то ти, либонь, не такий, як більшість людей, а я набачився їх за своє довге життя.

— Кажіть прямо, старий, — перепинив його скватер, із силою вдаривши прикладом рушниці об землю. Його повільному розумові невтямки була ця неясна, з натяками, розмова. — Я запитав тебе про дуже просту річ, і ти, я певен, знаєш, що відповісти.

— Правду кажеш, я можу відповісти, бо надто часто бачив, як люди, подібні мені, не вірили, коли затівалося зло. Хай-но сіу зберуть усю худобу й переконаються, що ти їх не переслідуєш, вони повернуться, наче голодні вовки, забрати решту здобичі. А може, вони, як ті великі ведмеді, що живуть біля водоспадів на Довгій ріці, і не стануть зволікати обнюхувати свою жертву, а порішать її одним ударом лапи.

— І ви бачили названих вами тварин? — вигукнув доктор Баттіус, що не втручався в розмову, поки йому вистачило сил стримувати своє нетерпіння, а тепер наготувався обговорити важливу тему, тримаючи в руках, як довідник, відкритий нотатник. — Чи не скажете ви мені: той звір, якого ви стріли, належав до виду *Ursus horribilis*[29]? Чи мав він такі ознаки: вуха — заокруглені; лоб — склепінчастий; очі — без помітної

додаткової повіки; зуби — шість різців, один несправжній, чотири розвинених кутніх...

— Кажі далі, трапере, ми ведемо з тобою серйозну розмову, — перепинив його Ішмаел. — Отже, ти гадаєш, ми ще побачимо грабіжників?

— Ні, ні, я б не назвав їх грабіжниками. Вони чинять за звичаєм свого народу, чи, коли хочеш, за законом прерії.

— Я пройшов п'ятсот миль, щоб знайти місце, де ніхто не гуркотів би мені у вуха про закон, — люто сказав Ішмаел. — І я не збираюся спокійно стояти на суді, де за суддю червоношкірий. Кажу тобі, трапере, коли ще хоч один сіу поткнеться до моєї стоянки, де-б вона не була, то він відчує на собі, чим заряджена моя стара кентуккійка, — скватер виразно ляснув по своїй рушниці, — нехай на грудях у нього буде медаль із самим Вашингтоном[30]. Будь-кого, хто забирав чуже, я називаю грабіжником.

— Тетони, і пауні, й конзи, й десятки інших племен вважають ці голі рівнини своїми володіннями.

— І брешуть! Повітря, вода й земля — це дари природи, ніхто не владен ділити їх. Людина повинна пити, дихати, ходити, й тому кожний має право на свою частку землі. Незабаром ці державні землеміри поставлять свої циркулі й проведуть межі не тільки під нашими ногами, а й над головою! Почнуть писати на своїх учених пергаментах премудрі слова, за якими землевласникові — чи, може, він називатиметься повітровласником? — належить ось стільки акрів неба, де ота зірка — межовий знак, а ота хмара — щоб крутити його вітряк!

Це своє припущення скватер вимовив з якоюсь несамовитою зловтіхою і, скінчивши, зневажливо засміявся. На вустах то одного, то другого здорованя-сина почергово з'являлася весела, але грізна посмішка, обійшовши таким чином усю родину.

— Облиш це, трапере, — вів далі Ішмаел, трохи злагіднівши, як людина, що відчуває себе переможцем, — ні ти, ні я ніколи не мали діла з паперами на право власності, з судовими виконавцями чи з деревами, позначеними зарубками; отож не марнуватимемо слів на пусті балачки. Ти вже давно живеш у цьому степу, так от і відповідай напрямки, без страху та вивертів: що б ти зробив, буди на моєму місці?

Старий вагався, видно, йому дуже не хотілося радити в такому ділі. Однак, оскільки всі втупили в нього очі, й він, куди б не повернувся, зустрічав чийсь погляд, прикутий до його схвильованого обличчя, трапер печально й тихо відповів:

— Надто часто я бачив, як через пусту сварку проливалася людська кров, і не хочу знов почути гнівний голос рушниці. Десять довгих років прожив я один на цих голих рівнинах, чекаючи своєї години, й ні разу не завдавав удару ворогові, більш людиноподібному, ніж грізлі...

— *Ursus horribilis*, — пробурмотів учений.

Старий замовк, почувши його слова, але, зрозумівши, що це всього лиш думка вголос, вів далі тим самим тоном:

— Так, більш людиноподібному, ніж сірий ведмідь чи пума із Скелястих гір, якщо не брати до уваги бобра, мудрого й тямущого звіра. Що я можу порадити? Навіть

буйволиця — й та захищає своє дитинча!

— Тоді хай ніхто не каже, що Ішмаел Буш менше любить своїх дітей, ніж ведмедиця своїх ведмежат!

— Воно так, але місцина дуже відкрита, десятеро чоловік не вистоять проти п'яти сотень.

— Правду кажеш, — відповів скватер, кинувши оком на свій скромний табір. — Але щось можна вдіяти, коли є фургони й тополі.

Трапер недовірливо похитав головою і, показавши на хвилясту прерію у західному напрямі, мовив:

— З тих горбів рушнична куля долетить до ваших куренів; та що там куля — стріли з того гайочка, який у вас із тилу, не дадуть вам підвести голови, й ви сидітимете тут, мов байбаки з норах. Це не годиться! За три милі звідси є місцина, де можна, як я не раз думав, коли проходив мимо, протриматися багато днів і тижнів, коли мати мужні серця й дужі руки для бою.

Знов серед юнаків пробіг тихий смішок, що досить виразно свідчив про їхню готовність узяти участь і в ризикованішій справі. А скватер жадібно вхопився за думку, що її так неохоче висловив трапер, який, додержуючись свого особливого способу мислення, очевидно, переконав себе, що мусить зберігати суворий нейтралітет. Після кількох запитань, прямих і наполегливих, скватерові пощастило дістати додаткові відомості, необхідні, щоб вирушити до згаданого місця; тоді Ішмаел, що у вирішальні хвилини був настільки енергійний, наскільки повільний за звичайних обставин, не зволікаючи, взявся до роботи. Хоч усі працювали завзято й старанно, завдання було нелегке. Навантажені фургони треба було руками відкотити по бездоріжжю прерії на значну відстань, керуючись вказівками трапера, який дав лиш загальний напрямок. Чоловіки працювали, не шкодуючи сил, але й жінки та діти також не лишалися без роботи. Поки сини, розподіливши між собою важкі фургони, тягли їх угору по схилу сусіднього горба, їхня мати й Еллен, оточені переляканою дітлашнею, повільно йшли слідом, зігнувшись лід вагою ноші, яку спроможні були нести.

Ішмаел сам за всім наглядав і всім розпоряджався, час від часу підставляючи своє могутнє плече під фургон, який загруз, поки побачив, що головну трудність подолали, — вони вибралися на рівне. Тоді він показав, куди прямувати, наказав не зупинятися, щоб не втратити здобутої з таким трудом переваги, й, кивнувши своєму шуринові, повернувся з ним до спустілого табору.

Весь цей час — добру годину — трапер стояв оддалік, спершись на свою рушницю, і мовчки спостерігав ті пересування, а біля його ніг дрімав вірний пес. Іноді схудле, але сильне, з твердими м'язами обличчя трапера осявала усмішка, наче сонячний промінь падав на старі руїни, й лише по ній було видно, як його тішила багатирська сила юнаків. Потім, коли валка рушила вгору, тінь задуми й смутку знов захмарила обличчя старого, й воно набуло свого звичайного виразу тихої печалі. В міру того, як фургони один за одним віддалялися від місця стоянки, він раз у раз уважніше придивлявся до тієї метушні і погляд його дедалі частіше зупинявся на маленькому наметі, який ще

стояв разом із своїм фургоном, самотній і наче всіма забутий. Проте саме до нього покликав Ішмаел свого похмурого помічника.

Обережно й підозріливо озирнувшись, скватер із своїм супутником підійшли до маленького фургона і вкотили його під парусину намету так само швидко, як звечора викотили. Тоді обидва щезли за запоною; проминуло кілька тривожних хвилин, протягом яких старий, спонуканий жагучим бажанням довідатися, що означає ця таємничість, мимоволі підходив усе ближче, поки опинився ярдів за десять від забороненого місця. Коливання парусини свідчило, що люди, які сховалися під нею, щось роблять, хоч працювали вони, зберігаючи цілковиту мовчанку. Здавалося, обидва звикли до цієї роботи й кожний добре знав свої обов'язки: Ішмаелові не доводилося ні словом, ні порухом підказувати своєму понурому спільникові, що і як робити. Швидше, ніж ми про це розповіли, роботу всередині намету впорано, й чоловіки вийшли назовні. Надто заклопотаний своєю справою, Ішмаел не завважив трапера і взявся відкріплювати краї парусини від землі, закладаючи їх за борти фургона таким чином, щоб колишній намет знову став верхом фургона. Парусинове склепіння коливалося при кожному русі легкого фургона, в якому, певне, був той самий вантаж. Тільки-но закінчили роботу, як неспокійне око Ішмаелового помічника помітило постать уважного спостерігача. Кинувши голоблю, яку підняв був з землі, щоб замінити собою, тварину не таку розумну, але й не таку люту, як сам, він закричав:

— Хай я дурень, як ти часто кажеш, але поглянь сам: коли цей старий не ворог, я зганьблю батька й матір, назвуся індіанцем і піду полювати разом з сіу!

Хмара, з якої ось-ось шугоне стрімка блискавиця, не така, мабуть, чорна й грізна, як той погляд, що його Ішмаел кинув на незваного гостя. Він обдивився навкруги, ніби шукаючи, чим порішити надокучливого трапера; однак, згадавши, що йому ще знадобляться поради старого, стримався й проказав, начебто спокійно, але насправді задихаючись від люті:

— Слухай, незнайомцю, мені здається, що пхати носа в чужі справи — звичка жінок у містах і селищах, а чоловікові, який живе там, де вистачає місця для всіх, не годиться шпигувати за своїми сусідами. Якому правникові чи шерифові ти збираєшся продати свої новини?

— Я розмовляю тільки з одним суддею, і то лише у своїх приватних справах, — безстрашно відповів старий, виразно показавши рукою на небо. — З суддею суддів. Мої відомості йому не потрібні, а ви нічого не втаїте від нього, навіть у цій пустці.

Поважний і щирий тон трапера, здавалося, притлумив гнів його неотесаних співрозмовників. Ішмаел стояв у похмурій задумі, а його супутник мимохіть поглянув крадькома на безтурботне небо, що так привільно синіло в нього над головою, ніби й справді сподівався розгледіти всевидюче божє око на небозводі. Але поважні думки рідко затримуються на тривалий час у головах, що не звикли мислити. Скуватер вагався недовго — спокійна мова, тверда, стримана манера старого захистили його від нових образ, коли не від насильства.

— Було б більш по-товариському, — почав Ішмаел досить суворо, проте в голосі

його не було вже погрозливих інтонацій, — коли б ти допоміг штовхати один з фургонів, а не тинявся там, куди тебе не припрошували.

— Ту малу силу, яка ще залишилася в мені, я можу прикласти й до цього фургона, — відповів трапер.

— Ми що тобі, хлопчаки? — вигукнув Ішмаел, засміявшись люто й глузливо, і рвонув маленький фургон, який покотився так легко, ніби його тягла добра запряжка.

Трапер стояв, дивлячись услід фургону й гадаючи, що ж у ньому приховано, поки й він викотився на вершину, а потім щез за горбом. Тоді старий перевів погляд на спустіле місце стоянки. Безлюддя навряд чи стурбувало б трапера, що звук до самотності, коли б вигляд табору не нагадував про його недавніх мешканців і про те спустошення, яке вони залишили після себе і яке зразу помітив старий. Похитавши головою, він подивився вгору — небо синіло на тому місці, де раніше спліталися гілки дерев, що лежали тепер, позбавлені зелені, біля його ніг нікому не потрібними, покинутими колодами.

— Так, — пробурмотів він сам до себе, — мені слід було це передбачити — слід було знати! Таке мені часто траплялося бачити й раніше... І все-таки я привів їх сюди, а тепер ще й показав єдиний притулок на багато миль навкруг! Ось вона, людина, — її пристрасті й пиха, марнотратство й гріховність! Людина приборкує дикого звіра для своїх суєтних потреб і, позбавивши тварин їхнього природного корму, вчить їх нищити дерева, щоб погамувати голод...

Шерех у невисоких кущах, які ще залишилися на краях болотистої низини, що оточувала гайочок, де був табір Ішмаела, долинув до слуху трапера й урвав його розмову з самим собою. За звичкою, що її він надбав протягом довгих років життя в пущі, старий взяв рушницю напереваги майже так само вправно й хутко, як колись замолоду, та раптом, схаменувшись, опустив її, а його обличчя набрало звичайного виразу печальної покори.

— Виходь, виходь! — гукнув він. — Птиця ти чи звір — дарма, ці старі руки не заподіють тобі лиха. Я наївся й напився — чого ж я стану позбавляти когось життя, коли ні в чому не маю потреби? Недалеко та година, коли птахи дзьобатимуть мої незрячі очі й сидітимуть на моїх кістках; бо якщо все живе створене, щоб померти, чому я маю сподіватися, що житиму вічно? Виходь, виходь, ці слабкі руки не заподіють тобі лиха.

— Спасибі на доброму слові, старий трапере! — закричав Пол Говер, жваво вискочивши із свого схову. — Мені не дуже сподобався твій вигляд, коли ти наставив на мене рушницю, — він свідчив, що ти й решту зробив би непогано!

— Правду кажеш, правду кажеш! — вигукнув трапер, самовдоволено засміявшись при згадці про свою колишню майстерність. — Були дні, коли мало хто краще за мене знав ціну отакій довгій рушниці, як оце в мене, дарма що тепер я здаюся старим і нікчемним. Так, правда твоя, юначе, колись небезпечно було шелеснути листочком на такій відстані, щоб я міг почути, чи висунутися червоному мінгові із своєї засідки. Ти чув про червоних мінгів?

— Про міног я чував, — сказав Пол, узявши старого попідруч і злегенька підштовхуючи його в напрямку гайочка, а сам тим часом швидко й занепокоєно озирався, ніби хотів перевірити, чи за ним ніхто не стежить. — Про звичайних чорних міног, але про якихось іншого кольору — не доводилось.

— О господи! — вів далі трапер, хитаючи головою і сміючись своїм дивним нечутним сміхом. — Цей хлопець переплутав індіанця з рибою! А втім, мінг не набагато кращий за тварину, ба навіть гірший, коли видудлить пляшку рому та має слушну нагоду нашкодити... Не забуду того клятого гурона з Верхніх озер, якого я збив з прискалку в горах, що за...

Голос його загубився в гушавині, куди він, не озираючись, пішов за Полом, надто заглиблений у свої спогади про події, які відбувалися півстоліття тому.

РОЗДІЛ VIII

Оце так зчепилися! Піду-но подивлюся.

Той негідний облудник і шахрай Діомед
прив'язав-таки собі на шолом рукав того
закоханого молокососа.

Шекспір. Троїл і Крессіда

Для того, щоб нить нашої оповіді не сукалася надто довго, стомлюючи читача, хай він уявить собі, ніби минув тиждень між сценою, якою закінчився попередній розділ, і тими подіями, що про них ітиме мова в цьому. Осінь дедалі більше набирала силу; літня зелень поступалася бурому і строкатому вбранню листопадової пори. Небо вкривали хмари, що громадились одна на одну, а пориви вітру гнали їх і кружляли, і в просвітах між ними раптом проступала чиста, яскрава синява, така недосяжна у своїй величчі для суєтних турбот земного світу. А внизу вітер мчав по диких і голих преріях так шалено, як це рідко буває на менш відкритих територіях нашого континенту. За давніх часів, коли створювалися міфи, легко можна було б уявити, що то бог вітрів дозволив своїм підвладним вирватися з їхньої печери, й вони буйно розгулялися тепер на просторі, де ніщо — ні дерево, ні гора, ні витвір людських рук, ні яка інша перешкода — не заважало їхнім веселощам.

Хоч та місцевість, куди ми переносимо дію нашої оповіді, була майже така сама пустельна, тут можна було помітити деякі сліди присутності людини. Посеред одноманітної хвилястої прерії самотно височів голий зазублений бескид на самісінькому березі маленької річки, яка, подолавши довгу звивисту путь по рівнині, вливалася в одну з численних приток Батька Рік. Біля підніжжя бескиду лежала болотиста низина, оточена заростями сумаху та вільхи, — свідчення того, що тут колись був невеличкий гай. Однак самі дерева перебралися на вершину й прискалки. Там, на тому бескиді, й видно було ознаки присутності людей, про які ми вже згадали.

Якщо дивитися знизу, можна було побачити бруствер з колод і каміння, укладених так, щоб не витрачати зайвих зусиль; кілька низеньких дахів з кори й гілок; де-не-де видніли укріплення, споруджені на вершині й на пологістих схилах, та ще маленький парусиновий намет тулився на пірамідальному прискалкові, який виступав з одного

боку бескиду. Навет цей сяяв здалека своїм білим верхом, наче снігова пляма чи, коли вдатися до метафори, що більше відповідав змальованій місцині, наче незаплямоване знамено над фортецею, яке дбайливо охороняли і яке залога мусить обороняти до останньої краплі крові. Навряд чи треба додавати, що ця примітивна й своєрідна фортеця була саме тим місцем, де знайшов притулок Ішмаел Буш після того, як утратив свою худобу.

Того дня, коли знов починається наша оповідь, скватер стояв біля підніжжя бескиду, спершись на рушницю, і з виразом зневаги й розчарування озиравав безплідний ґрунт у себе під ногами.

— Нам саме на часі змінити свою натуру, — звернувся він до шурина, який рідко відходив од нього, — і замість людей, що звикли до християнського харчу й свободи, стати жуйними тваринами. Як на мене, Ебіраме, ти міг би прожити й на самій сарані: ти ж бо хлопець моторний і переженеш найспритнішу їхню стрибуху.

— Так, край це негодящий, — відповів Ебірам, якому не дуже припали до душі вимучені жарти родича. — А нам незле було б пам'ятати прислів'я: "Поки знайде, то й сонце зайде".

— То що, накажеш мені самому тижнями — та де там, місяцями! — тягти вози по цій пустці? — запитав Ішмаел. Він, як усі люди його штибу, міг, коли треба, працювати до знемоги, але не став би день у день старанно робити виснажливу роботу; тому і в гадці не мав трудитися без спочину. — Це годиться для вас, жителів поселень, що весь час поспішають до своїх домівок. А моя ферма, хвалити бога, простора — знайдеться де відпочити її господареві.

— Коли тобі до вподоби ця рівнина, то чого ж — ори та засівай!

— Еге ж, легко сказати, а як її зореш, цю землю! Так, Ебіраме, нам треба йти далі, і не тільки через це. Ти ж мене знаєш: я рідко укладаю угоди, але коли вже уклав, то додержую умов чесніше, ніж усі ваші торговці з їхніми велемовними контрактами, що написані на шматках паперу! Мені лишилася якась сотня миль, а моє слово — золото.

При цих словах скватер кинув оком на маленький намет, який вінчав вершину його примітивної фортеці. Здогадливий Ебірам перехопив цей погляд, і якісь потаємні причини — спільні інтереси чи почуття — залагодили незгоду, яка була виникла між ними.

— Я це знаю і відчуваю всім єством, та я не забув, заради чого вирушив у цю кляту мандрівку, і знаю, яка відстань ще відокремлює мене від кінцевої мети. Після того, що ми зробили, нам обом буде непереливки, коли ми не доведемо до кінця діло, яке так добре почали. Так, весь світ стоїть на цьому правилі. Колись я слухав одного мандрівного проповідника, що блукав по штату Огайо, — так от, він так і сказав: хай чоловік сто літ живе благочестиво, а один день — ні, й усе дарма, бо добро йому не залічиться на останньому суді, тільки зло.

— І ти повірив тому голодному брехунові!

— Хто сказав, що я йому повірив? — задержувато запитав Ебірам, намагаючись приховати свій страх перед тим, що нібито зневажав. — Хіба повторити слова

пройдисвіта — значить повірити їм? А все ж, Ішмаеле, може, він був правий... Він казав, що світ насправді — це пустеля і що тільки одна рука може провести чоловіка — хай хоч який він там учений — по звивистих його дорогах. Так от, якщо це правильно в цілому, то, певне, правильно й зокрема.

— Ебіраме, не скигли, будь мужчиною! — урвав його скватер, хрипко засміявшись. — Ти б іще помолився! Але яка користь — за твоїм-таки вченням — служити богові п'ять хвилин, а дияволу — годину? Послухай, друже, з мене хлібороб невеликий, але я собі твердо знаю: щоб зібрати рясний урожай, навіть з родючого ґрунту, треба добряче попрацювати; а твої гугняві проповідники люблять порівнювати світ з полем, а людей — з тим, що на ньому росте. Так от, Ебіраме, скажу тобі просто в вічі, ти — будяк чи коров'як... або ще гірше — порохнявий пень, який і на паливо не годиться!

Ебірам нишком кинув на нього злостивий похмурий погляд, в якому таїлася ненависть, але відразу знітився перед рішучим, твердим виразом обличчя скватера, й це свідчило, наскільки сміливий дух Ішмаела підкорив собі полохливу натуру його шурина.

Потішений своєю неспростовною владою, що не раз перевірялася у схожих випадках, а отже, сумніватися в її міцності не доводилося, Ішмаел спокійно повів розмову далі, перейшовши безпосередньо до своїх намірів.

— Сподіваюсь, ти не заперечуватимеш, що за все треба платити сповна, — мовив він. — У мене вкрали всю худобу, але я придумав, як відшкодувати збитки, щоб стати не біднішим, ніж я був. До того ж, якщо при угоді один чоловік клопочеться за обидві сторони, то дурний він буде, коли не матиме бодай якого зиску — так би мовити, комісійних.

Оскільки скватер, трохи розпалившись насамкінець, усе це заявив досить голосно, троє чи четверо його синів, що без діла підпирали спинами скелю, підійшли ближче властивою всім Бушам лінивою ходою.

— Я оце кликав Еллен Уейд, вона чатує он там, на верхівці скелі, — сказав старший син. — Питаюся, чи не видно чого, а вона не відповідає, лише крутить головою. Надто вже Еллен неговірка як на жінку; та й добрих манер не завадило б їй повчитися, краси їй від цього не поменшає.

Ішмаел глянув туди, де вартувала мимовільна кривдниця. Вона сиділа на краєчку найвищого прискалку, біля маленького намету, на висоті принаймні двохсот футів над рівниною. З такої відстані можна було розрізнити лише обриси її постаті та біляве волосся, що маяло на вітрі за її плечима; але було видно, що дівчина напружено вдивляється вдалину, — її нерухомий погляд був прикутий до якоїсь точки в прерії.

— Що там, Нел? — закричав Ішмаел могутнім голосом, що перекрив посвист вітру. — Ти побачила щось більше за байбака?

Вуста зосередженої дівчини розтулилися: вона випросталася на весь свій маленький зріст, не зводячи очей з невідомого предмета, але голос її, якщо вона взагалі говорила, був не досить гучний, щоб його можна було почути крізь шум вітру.

— Дівчина й справді бачить щось цікавіше, ніж буйвіл чи байбак, — вів далі Ішмаел.

— Гей, Нел, ти оглухла, чи що? Та відповідай же, Нел!.. Чи не червоношкірих вона бачить звідти? Ото б я поквитався з ними за їхню добрість, під захистом цих колод і скель!

А що скватер супроводжував свої погрози виразними жестами, позираючи на своїх самовпевнених, як і батько, синів, то він відвернув увагу від Еллен; однак тепер, коли всі разом поглянули, що робить дівчина-вартовий, на тому місці, де вона щойно стояла, вже нікого не було.

— Побий мене грім, — вигукнув Ейса, найфлегматичніший а юнаків, — її здуло вітром!

Молодиків охопило щось схоже на хвилювання, і це могло означати, що в'ялі душі юнаків були не зовсім байдужі до усміхнених блакитних очей дівчини, до її лляного волосся й рожевих щічок. На їхніх обличчях відбивався тупий подив, ба навіть занепокоєння, коли вони, презираючи, дивилися на прискалок.

— А й справді, — підтакнув другий син. — Вона ж сиділа на камені з тріщиною, і я цілісіньку годину збирався їй сказати, що це небезпечно.

— То не її стрічка висить он там унизу, на заломі? — закричав Ішмаел. — Гей! Хто там нишпорить біля намету? Хіба я не казав усім вам...

— Еллен! Це Еллен! — перепинили його сини в один голос.

Тієї ж миті вона з'явилася знов, поклавши край всіляким припущенням і звільнивши не одну мляву душу від незвичного хвилювання. Виринувши з-під парусини, Еллен легкою безстрашною ходою підійшла до свого поста на карколомній висоті й, показавши на прерію, швидко й палко заговорила до якогось невидимого слухача.

— Та вона з глузду з'їхала! — сказав Ейса напівзневажливо, напівстурбовано. — Дівчисько спить із розплющеними очима, марячи страховиськами з важкими назвами, про яких їй розказує лікар.

— А може, вона побачила розвідника сіу? — запитав Ішмаел, вдивляючись у рівнинну далину, але, зачувши тихий багатозначний шепіт Ебірама, тут-таки глянув угору, і саме вчасно, щоб побачити, як парусина заколивалася, однак, очевидно, не від вітру. — Хай-но спробує! — процідив він крізь зуби. — Вони не наважаться, Ебіраме. Вони знають — зі мною жарти погані!

— Подивись сам! Запону відсунули — або ж я бачу не краще, ніж удень сова.

Ішмаел люто грюкнув прикладом об землю і закричав так голосно, що Еллен почула б його відразу, коли б не той предмет удалині, який, не знати чому, досі притягував до себе її погляд.

— Нел! — крикнув скватер. — Геть звідти, дурепо, а то погано буде! Та що з тобою, Нел!.. Дівчисько забуло рідну мову; може, інша їй буде зрозуміліша...

Він приклав до плеча рушницю й наставив її на вершину бескиду. Не встиг ніхто й слова вимовити, як розлігся звук пострілу і з цівки вирвався язик яскравого полум'я. Еллен здригнулась, наче спохолана сарна, пронизливо скрикнула й кинулася в намет так прудко, що не втямити було, поранено її, чи вона відбулася лише переляком.

Скватер вистрілив так несподівано, що його не встигли зупинити, але тепер його

сини, кожний по-своєму, показали, як вони поставилися до цього відчайдушного вчинку. Молодики обмінялися невдоволеними, гнівними поглядами, почувся загальний гомін осуду.

— Що такого зробила Еллен, батьку? — запитав Ейса з незвичайною, як на нього, гарячковістю. — За віщо ти в неї стріляв, наче в загнаного оленя чи голодного вовка?

— За непослух, — повільно відповів скватер, і його холодний зухвалий погляд засвідчив, як мало його зачіпав погано приховане невдоволення синів. — Чуєш, хлопче, за непослух! І якщо хтось із вас піде за її прикладом, хай начувається!

— Теж мені, порівняв мужчину й плаксиве дівчисько!

— Ейсо, ти весь час нахваляєшся, що ти дорослий мужчина. Так от, не забувай — я твій батько і володар.

— Я це добре знаю; але який батько?

— Послухай, хлопче, я майже певен, що це ти прослав тоді індіанців. Отож тримай язика на припоні, мій пильний сину, а то доведеться тобі відповідати за ту біду, що скоїлася з нами через твою недбайливість.

— Годі! Я більше не хочу, щоб мною командували, наче малою дитиною в коротеньких штанцях! Ти от розводишся про закон — мовляв, не хочеш визнавати його, — а сам так мене притис, ніби нема в мене своїх бажань, ніби я не живий чоловік! Досить, більше я не дозволю тобі поганяти мене, як послідушу худобину!

— Ну що ж, світ великий, мій відважний сину, і в ньому чимало добрих полів, що не мають господаря. Йди, папери на володіння землею для тебе підписані й скріплені печаткою. Не кожний батько так щедро обдаровує своїх дітей, як Ішмаел Буш; ти ще подякуєш мені, коли станеш багатим землевласником.

— Дивись! Батьку, дивись! — раптом закричали сини всі разом, жадібно хапаючись за нагоду припинити суперечку, що могла розгорітися ще дужче.

— Дивись! — і собі підхопив Ебірам; голос його звучав глухо й застережливо. — Знайшов час для сварок! Подивись-но!

Скватер повільно відвернувся від свавільця й підвів очі, в яких ще палало глибоке обурення. Однак, як тільки він побачив те, що привернуло загальну увагу, погляд його відразу змінився — в ньому тепер відбивався подив, ба навіть переляк.

На тому місці, звідки в такий жахливий спосіб прогнали Еллен, стояла інша жінка. Вона була невисока — такого зросту, який ще узгоджується з нашими уявленнями про красу і який поети й художники вважають ідеалом жіночності. Сукня в неї була з чорного блискучого шовку, тонкого, як павутина. Довге кучеряве волосся, ще чорніше та блискучіше за шовк її сукні, то спадало їй на груди, то розвівалося ва плечима на вітрі. Знизу важко було добре розгледіти риси обличчя, але все-таки видно було, що вона молода, і в хвилину несподіваної появи на обличчі в неї відбивалася душевна тривога. Власне, ця прегарна й тендітна жінка здавалася такою юною, що мимоволі виникав сумнів, чи вийшла вона з дитячого віку. Одну маленьку, гарнесеньку руку вона притисла до серця, а другою промовисто показувала Ішмаелові, що він може поцілити її в груди, коли збирається ще стріляти.

Німих подив, з яким переселенці споглядали це незвичайне видовище, порушився аж тоді, коли з намету несміливо визирнула Еллен, яку страх за себе втримував на місці, а страх за подругу спонукав вийти зі схову. Вона щось говорила, але слів її не чули ані ті, що стояли внизу, ані та, до кого вона зверталася. Врешті незнайомка, ніби вдовольнившись тим, що дала Ішмаелові змогу зірвати гнів на ній, спокійно пішла собі, й місце, де вона щойно стояла, спорожніло, а спантеличеним глядачам унизу лишилося тільки гадати, чи не було все це надприродним явищем.

Більше хвилини тривала глибока мовчанка, під час якої Ішмаелові сини раз у раз поглядали на голий прискалок. Потім вони стали презиратися, й по їхніх очах видно було, що поява незвичайної мешканки намету була для них несподіваною і незбагненною. Трохи перегодою Ейса за правом старшого, ще й підохочений недавньою образою, що гризла йому серце, вирішив з'ясувати, в чому тут річ. А проте, побоюючись знов накликати гнів батька, бо надто часто бачив, який жорстокий той у своїй люті, хлопець звернувся до принишклого Ебірама й глузливо мовив:

— Так от якого звіра взяли ви в прерію для принади! Я й раніше знав, що вам легше збрехати, аніж правду сказати, але тут ви самого себе перевершили. Газети в Кентуккі стонадцять разів натякали, ніби ви торгуєте чорним м'ясом, та вони й гадки не мали, що ви вже й до білих родин добралися!

— Хто це тут торгує людьми? — осканенів Ебірам. — Чи, може, я мушу відповідати за всі брехні, що друкуються в газетах по всіх Штатах? Поглянь-но краще на себе, хлопче, та на свою сімейку! Всі ж пеньки в Кентуккі й Теннесі кричать про вас! Так-так, язикатий добродію, в поселеннях я бачив розклеєні на всіх стовпах і стовбурах оголошення про батечка, матінку й трьох синопків — один з них, до речі, ти! Так от, за них у винагороду обіцяли стільки доларів, що чесна людина забагатіла б одразу, якби...

Його змусив замовкнути сильний удар по обличчю тильною стороною руки, про вагу якої свідчили його губи, миттю пухлі, й кров, що зацебеніла з них.

— Ейсо, — мовив батько, виступивши вперед з тією гідністю, що нею, мабуть, сама природа обдарувала вдачу всіх батьків, — ти вдарив брата своєї матері!

— Я вдарив негідника, який образив усю нашу родину! — гнівно відповів юнак. — І коли він не навчить свого язика висловлюватися розумніше, доведеться йому зовсім розпрощатися з ним. Не скажу, що я дуже добре вправляюся з ножом, але, думаю, при нагоді зміг би вкоротити наклепникові...

— Досить, хлопче, ти вже двічі забувся сьогодні. Дивись, не забудься втретє. Коли слабкий закон країни, закон природи мусить бути сильний. Ти розумієш мене, Ейсо, і ти знаєш мене. А ти, Ебіраме, запам'ятай: мій син образив тебе, і я подбаю, щоб ти не відчував себе скривдженим, розплачуся по правді, не бійся. Але й ти наговорив багато недоброго про мене й мою родину. А коли нишпорки закону поналіплювали свої оголошення по всіх порубах, так це не через якісь мої нечесні вчинки, а тому, що ми вважаємо: земля належить усім. Гай-гай, Ебіраме, коли б то я міг так само легко вимити руки від того, що зробив із твоєї намови, як можу вмити їх від зробленого з намови диявольської, то спав би собі по ночах спокійно, й жоден з тих, хто носить мое

ім'я, не червонів би за нього. Тож заспокойся, Ейсо, і ти, Ебіраме, теж. Ми й так наговорили багато зайвого. Хай кожний добре поміркує, перш ніж вимовити слово, яке може погіршити наше й без того кепське становище.

Доказавши, Ішмаел владно махнув рукою і відвернувся, певний, що ніхто з тих, до кого він звертався, не наважиться ослуhatись. Ейса, очевидно, боровся зі своїми почуттями, але природна байдужість узяла гору, й він знову став таким, яким був насправді — людиною, що тільки інколи бував небезпечною, бо його мляві пристрасті нуртували в ньому недовго. Не такий був Ебірам. Поки він відчував загрозу з боку велетня-племінника, його обличчя відбивало неприхований жах, що дедалі зростає; проте коли між ним і його нападником стала владна й могутня сила батька, блідість на його виду поступилася синювато-багровому відтінку, який свідчив, що він затаїв образу в глибині душі. Однак Ебірам так само, як і Ейса, мовчки скорився рішення скватера; і коли не згода, то принаймні подоба її відновилася між цими людьми, яких поєднував сам тільки нетривкий, мов павутина, зв'язок, — страх перед Ішмаелом, яким той обплутав усю свою родину.

Сварка відвернула увагу юнаків від незнайомки. Суперечка, що розгорілася відразу після її появи, згасла, й одночасно, здавалося, зникли навіть згадки про існування прегарної жінки. Щоправда, кілька разів молодики про щось таємниче перешіптувались, і напрямок їхніх поглядів виказував, про що саме йшлося; але незабаром зникли й ці тривожні ознаки, і вся родина звично розділилась на окремі мовчазні, ліниві та бездіяльні гурти.

— Піду-но я на скелю, хлопці, гляну, чи немає де поблизу дикунів, — трохи переогодом сказав Ішмаел, намагаючись говорити примирливо й водночас владно. — Якщо все гаразд, ми вийдемо погуляти на рівнину; день такий погідний — шкода марнувати його на балачки, як міські плетухи за чаєм з тістечками.

Не чекаючи згоди чи заперечень, скватер підійшов до підніжжя бескиду, що височів футів на двадцять майже прямовисною стіною. Однак Ішмаел попрямував до того місця, звідки можна було піднятися вгору вузькою розколиною, де він передбачливо спорудив бруствер з тополевих стовбурів, а перед ним — рогатки з гілок того самого дерева. Тут завжди чатував вартовий з рушницею, бо це був ключ до всієї позиції; і зараз теж один з юнаків стояв там, недбало прихилившись до скелі, готовий, коли це буде потрібно, захищати прохід, поки решта переселенців займуть свої пости.

Звідси, хоч путь була важка, бо шлях перегороджували різні природні й штучні перешкоди, скватер усе ж добувся до тераси, чи то пак майданчика, де містилися халупи, в яких жила вся його родина. То були житла, що їх часто можна зустріти на пограниччі — дуже примітивної архітектури, побудовані сьак-так із колод, кори й жердин. Уся ділянка займала кількасот квадратних футів. Розташована високо над рівниною, вона була майже недосяжна для індіанських стріл. Тут, як сподівався Ішмаел, малеча могла відчувати себе у відносній безпеці під наглядом їхньої відважної матері, що тепер своїм звичаєм поралась, оточена дочками, й час від часу підвищувала голос, щоб насварити котру з них, коли маленькі ледарки викликали її невдоволення.

Господиню так захопив потік її власного красномовства, що вона не чула бурхливої сцени внизу.

— Гарненьке ти вибрав місце для табору, Ішмаеле, нівроку — на самому белебні! — почала вона, чи точніше, повела далі, давши спокій зарюмсаний дівчинці років десяти, що крутилася поруч. — Та мені ж тут щохвилини доводиться перераховувати малят — чи не літають вони вже разом з канюками та качками! І чого ви всі, наче сонні змії навесні, тулитеся до цієї скелі, коли небо аж кишить птахами? Чи ти думаєш, що голодні роти можна нагодувати сном та лінощами?

— Годі тобі, Істер, — сказав її чоловік, вимовивши біблейське ім'я "Естер" на свій провінційний лад і поглядаючи на свою галасливу сімейку швидше із звичною терплячістю, ніж з любов'ю. — Буде тобі дичина, якщо птахи не залетять хтозна-куди, злякавшись твого язика. Так, жінко, — провадив він далі, стоячи на тому місці, звідки недавно так брутально прогнав Еллен, — матимеш і птицю, і м'ясо буйвола, що оно пасеться за іспанську милю звідси, коли мої очі не підводять мене.

— Йди вниз, іди та берись за роботу, годі базікати! Балакучий чоловік — все одно, що гавкуватий пес! Якщо з'являться червоношкірі, Нел вивісить ганчірку, щоб попередити вас. А що ти підстрелив, чоловіче? Кілька хвилин тому я чула твою рушницю, коли ще не розучилася розпізнавати звуки.

— Тьху! То ж я сполохав яструба — оно, бачиш, ширяє над скелею.

— Та ну? Яструба?! Знайшов собі роботу — зранку ганяти яструбів та канюків, коли треба нагодувати вісімнадцять ротів! Подивися хоч на бджолу чи на бобра, чоловіче, і повчись у них, як добувати харч... Де ти, Ішмаеле? Присягаюся, він знову в наметі! — вела вона далі, кидаючи кужіль, яку сукала на прядці. — Весь, час крутиться коло цієї нікчемної, ні до чого не здатної...

Але тут її чоловік несподівано повернувся, й Естер замовкла. Ішмаел сів поруч, і вона знов узялася до своєї роботи, вдовольнившись тим, що пробурчала щось нерозбірливе собі під ніс.

Розмова, що її розпочало ніжне подружжя, була стисла й досить виразна. Естер спочатку відповідала уривчасто й похмуро, але, згадавши про дітлашню, стала чемніша. Оскільки йшлося головним чином про те, що решту дня треба присвятити полюванню, аби добути родині їжу, ми не станемо зупинятися на цій розмові. Вирішивши, що робити, скватер спустився вниз і розділив свої сили на два загони: одному наказав лишатися на місці й охороняти фортецю, а другому — йти за ним у прерію. Ейсу й Ебірама він завбачливо узяв до свого загону, добре усвідомлюючи, що тільки його батьківська влада зможе вгамувати шалену синову вдачу, якщо вона вже пробудиться. Покінчивши з приготуваннями, мисливці вирушили всі разом, але, відійшовши трохи від скиду, розбрелися навсібіч, щоб оточити гурт бізонів, як виднів удалині.

РОЗДІЛ IX

Прісціану перепало трохи,

Але дарма, стерпить.

Шекспір. Марні зусилля кохання

Показавши читачеві, як Ішмаел Буш влаштував свою родину за обставин, для будь-кого іншого вельми скрутних, ми знов перенесемо сцену дії на кілька миль від щойно змальованого місця; зберігаючи, однак, необхідну й природну часову послідовність. Саме тоді, коли скватер із синами вирушили в прерію, як було сказано в попередньому розділі, на низині, що тяглася по берегах річечки, — на відстані гарматного пострілу від укріплення, — сиділи двоє чоловіків і обговорювали достоїнства смачного бізоначого горба, засмаженого в повній відповідності до особливостей приготування цієї страви. Цей добірний шматок розсудливо відокремили від не таких цінних частин тулуба і, загорнувши в клопоть шкури з хутром, запекли у звичайній земляній печі; а тепер він лежав перед ласунами — шедевр кулінарного мистецтва прерій. Щодо соковитості, ніжності й своєрідного смаку, а також поживності, ця страва перевершувала найхімерніші витвори і найхитромудріші вигадки прославлених майстрів куховарства, хоч сервіровка була дуже проста. Двоє смертних, яким пощастило ласувати цим вишуканим наїдком американської пустелі, що йому здоровий апетит ще додавав смаку, щиросердо раділи своїй удачі.

Один із них, — той, чиєму знанню кулінарного мистецтва другий завдячував смачним обідом, — не поспішав, здавалося, скористатися плодами своєї майстерності. Щоправда, він їв, і навіть із задоволенням, але з тією помірністю, якій старість уміє підкоряти апетит. Зате його товариш не був схильний до стриманості. То був чоловік у розквіті літ і мужньої сили, й він віддавав трудам свого старшого друга найщирішу данину. Відправляючи в рот чудові шматки один за одним, він лише позирав на товариша, ніби передаючи цими розчуленими поглядами ту вдячність, якої не міг висловити.

— Відріжай від середини, хлопче, — мовив трапер, бо саме цей шановний житель безкраїх рівнин пригощав бортника трапезою. — Бери із самого осердя; там природа приготувала таку смакоту, що до неї не треба ніяких приправ, ані тієї вашої їдкої гірчиці.

— Коли б сюди та ще ківш меду, — сказав Пол, переводячи дух, — то, побий мене грім, це був би найсильніший харч, який коли-небудь випадав людині!

— Еге ж, правду кажеш, — підтакнув старий і засміявся своїм дивним сміхом, страшенно вдоволений, що так догодив товаришеві. — Харч таки сильний і дає силу тому, хто його споживає! На, візьми, Гекторе! — він кинув шмат м'яса псові, що терпляче й тужливо зазірав йому в очі. — Тобі, мій друже, як і твоєму господареві, треба на старості літ підживити свої сили. Ось, хлопче, собака, який весь свій вік їв і спав розумніше й краще — та й смачніше, сказав би я, — ніж будь-який король! А чому? Бо він користався дарами свого творця, а не зловживав ними. Його створили собакою, тож він і їсть, як собака. Людей же створено людьми, а жеруть вони, мов голодні вовки! Гектор — добрий і мудрий пес, і все плем'я в нього таке: ніколи не фальшували ні в дружбі, ні йдучи по сліду. А знаєш, чим різниться куховарство жителя пустелі й жителя поселень? Ні, я вже бачу по твоєму апетитові, що не знаєш. Отож

слухай: один вчиться у людини, а інший — у природи. Один думає, що можна покращати дари творця, а другий скромно їм радіє — ось тобі й вся таємниця.

— Послухай, трапере, — озвався Пол, який небагато втямив з тих повчань, що ними його співрозмовник уважав за потрібне присмачити трапезу. — Поки ми з тобою тут житимемо, — а це, видно, буде довго, — я щодня вбиватиму по буйволу, а ти смажитимеш його горб!

— Не кажи, не кажи! Ця тварина добра, візьми хоч яку частину, — вся вона створена на харч людині. Однак я не хочу бути свідком такого марнотратства, щоб кожного дня вбивали по буйвоволі!

— Та яке ж це, з біса, марнотратство, старий? Якщо він увесь такий смачний, я берусь самотужки з'їсти його цілком, разом з копитами... Гей, хто там іде? Либонь, це хтось із довгим носом, і той ніс навів його на правильний слід, якщо він тільки шукав обіду...

Чоловік, чия поява урвала їхню розмову й викликала Полове зауваження, повільно йшов берегом річечки просто до двох ласунів. Оскільки він не мав грізного чи ворожого вигляду, бортник замість припинити свою діяльність, ще ревніше взявся жувати, ніби побоювався, що бізонячого горба не вистачить на всіх охочих. Трапер повівся інакше. Помірніший в їжі, він уже погамував свій голод і дивився на новоприбулого привітним поглядом, який ясно промовляв, що гість з'явився вчасно.

— Підходь, друже, — помахав він рукою, підохочуючи гостя, коли той, вагаючись, на мить зупинився. — Підходь, кажу. Якщо твоїм провідником був голод, то привів він тебе куди треба. Ось м'ясо, а цей хлопець дасть тобі смаженої кукурудзи, білішої за гірський сніг. Підходь, не бійся. Ми не хижаки, що жеруть один одного, а християни, які вдячно приймають усе, що пошле їм бог.

— Шановний мисливцю, — відповів учений, бо то був саме природознавець, який вирушив на чергову дослідницьку прогулянку. — Я надзвичайно радий цій щасливій зустрічі; в нас однакові уподобання, отже, ми неодмінно мусимо бути друзями.

— О господи! — вигукнув старий і, не дуже дбаючи про етикет, засміявся натуралістові просто у вічі. — Це ж той чоловік, який хотів мене переконати, нібито від назви тварини залежить її природа! Підходь, друже, ласкаво просимо, хоч, мушу сказати, від надмірного читання думки в тебе трохи плутаються. Сідай, поласуй оцим шматочком, а тоді скажеш мені, м'ясу якої тварини ми завдячуємо цим обідом.

Очі доктора Баттіуса (з пошани до цього добродія ми називатимемо його ім'ям, якому він сам віддавав перевагу) — очі доктора Баттіуса свідчили, що йому ця пропозиція припала до душі. Прогулянка на свіжому повітрі збудила його апетит і навряд чи сам Пол міг більше вшанувати куховарську майстерність трапера, ніж природолюб, коли почув це приємне запрошення. Він захихотів і усмішка, хоч як він намагався стримати її, залишалася на його обличчі, коли він умостився біля старого та без зайвих церемоній приготувався їсти.

— Я зганьбив би своє звання, — сказав він, з явним задоволенням проковтнувши шматочок м'яса і крадькома намагаючись розгледіти обпечену, зморщену шкуру, —

авжеж, я зганьбив би свій фах, коли б на американському континенті знайшлася бодай одна тварина чи птиця, якої я не розпізнав би за однією з численних ознак, відомих науці. Це... гм... це м'ясо поживне й соковите... Дозвольте, друже, взяти ще трохи кукурудзи...

Пол, що їв собі з неабиякою старанністю, лише скося поглядаючи на співрозмовників, як ото робить собака, коли йому смакує їжа, кинув докторові свою торбу, й на мить не припинивши свого заняття.

— Ти сказав, друже, що маєш багато способів розпізнавати тварин? — мовив уважний трапер.

— Багато. Так, багато, і всі вони безпомилкові. Скажімо, м'ясоїдних тварин визначають по їхніх різцях.

— По чому? — перепитав трапер.

— По зубах, що їх природа надала їм для оборони й для того, щоб розривати їжу. Крім того...

— Тоді пошукай зуби цієї тварини, — перепинив його трапер, бажаючи будь-що зловити на неуцтві того, хто здумав змагатися з ним у знанні природи. — Покрути-но цей шмат і спробуй знайти свої гризці.

Учений зробив, як було сказано, але ж, звичайно, нічого не знайшов, хоч скористався з нагоди добре роздивитися зморщену шкуру — та все намарно.

— Ну, друже, знайшов ти, що тобі потрібно, аби розрізнити, качка це чи лосось?

— Певне, тут не ціла тварина?

— Ясна річ! — вигукнув Пол, припинивши їсти з тієї простої причини, що йому вже не лізло. — Я відшматував від неї кілька фунтів — зважено на найточнішому безмені на захід від Аллеганських гір. Але по тому, що залишилося, — він із жалем подивився на шмат м'яса, якого вистачило б іще на двадцятаро чоловік, а він уже не здатен був проковтнути й ріски, — ви можете скласти собі уявлення. Ріжте від осердя, як каже старий, там сама смакота.

— Від серця! — скрикнув доктор, у глибині душі потішений, що нарешті може дослідити якийсь певний орган. — Так, дайте-но мені поглянути на серце — по ньому відразу можна визначити рід тварини... Ні, звичайно, це не сог...[31] Ага, все зрозуміло: судячи з характерної риси — тварина ця, очевидно, дуже гладка, — входить вона до ряду Belluae[32].

Трапер зайшовся від добродушного, безгучного сміху, який, однак, на гадку ображеного природознавця, був дуже недоречний, бо така невихованість не тільки перепиняє розмову, а й викликає застій думок.

— Послухайте його лишень, — значить, це бельбухи і ходять вони рядами! — вимовив старий, вельми потішений очевидним збентеженням свого суперника. — А ще він каже, що це не осердя! Гай-гай, чоловіче, хоч ти і вчений і вживаєш такі слова, що їх, кажу відверто, не зрозуміє жоден народ чи плем'я на схід від Скелястих гір, — ти від правди ще далі, ніж від поселень. А риси там чи рисі — я знаю одне: ці тварини тисячами пасуться в преріях, і в руках у тебе ніякий не карк, а шмат буйволячого

горба, такий соковитий, що кращого й не треба!

— Шановний старий, — сказав Оубед, силкуючись притлумити роздратування, що, як він уважав, не пасувало його гідності, — ваша система абсолютно помилкова — від передумов до умовиводів; а ваша класифікація настільки плутана, що в ній змішалися всі відмінності, що їх визнає наука. У буйвола зовсім немає горба, й м'ясо його несоковите, і несмачне, тоді як даний об'єкт характеризується саме...

— Е ні, отут я проти вас і цілком на боці трапера, — втрутився Пол Говер. — Той, хто каже, що м'ясо буйвола несмачне, не гідний його їсти![33]

Доктор, який досі удостоїв бортника лише побіжного погляду, пильно подивився на юнака і ніби впізнав його.

— Головні відмінні риси вашого обличчя, друже, — сказав він, — мені знайомі: вас чи якогось іншого представника вашого класу я десь бачив.

— Ми колись зустрічалися в лісах на схід від Великої ріки: ви ще намовляли мене вистежити шершня до його гнізда. Ніби я підсліпуватий і можу серед білого дня переплутати справжню медоносну бджолу з кимсь іншим! Пам'ятаєте, як ми проблукали цілий тиждень? Ви полювали на своїх жаб і ящірок, я шукав дупла й колоди — попрацювали на славу! Я набрав повні баклаги найсолодшого меду, який коли-небудь посилав у поселення, та ще й додому привіз десяток вуликів[34]. А ваша торба просто кипіла плазунами — справжнісінький тобі звіринець! Я не наважився тоді вас запитати — ви, певне, наглядач музею?

— Ось вам ще один з їхніх злих вчинків! — вигукнув трапер. — Вони вбивають оленя, і лося, і дику кішку, і всіх звірів, що заселяють ліс, потім напихають їх старим ганчір'ям, управляють їм у голови скляні очі, а тоді виставляють напоказ, називаючи створіннями господніми, ніби витвір смертного може зрівнятися з тим, що створив бог!

— Авжеж, я знаю вас! — відгукнувся Оубед, на якого ремство трапера не справило видимого враження. — Так, знаю, — він дружньо простяг Полові руку. — То був дуже плідний тиждень — мій гербарій і каталоги коли-небудь доведуть це. Так, я добре пам'ятаю вас, юначе. Ви з класу ссавців, ряду приматів, роду homo, різновиду — кентуккійців. — Природознавець зупинився, щоб посміятися з власного дотепу, а тоді вів далі. — Коли ми розлучились, я вирушив у дальню подорож, уклавши угоду з чоловіком на ймення Ішмаел...

— Буш! — перепинив його нетерплячий і необачний Пол. — Їй-богу, трапере, це той самий кровопускач, що про нього мені казала Еллен!

— Значить, Неллі не оцінила мене як слід, — заперечив чесний учений, — бо я зовсім не належу до флеботомічної школи, і замість пускати кров, очищаю її.

— Я обмовився, друже. Дівчина казала, що ви дуже вправний лікар.

А ось тут вона недооцінила мої достоїнства, — відповів доктор Баттіус, скромно вклоняючись. — Але Еллен славна й добра дівчина, і до того ж розумна. Так, я завжди вважав Еллен Уейд доброю і милою дівчиною!

— Он як, хай мені чорт! — закричав Пол, впустивши шматок м'яса, що його обсмоктував, неспроможний відірватися від страви, й люто втупився просто в рот

природознавцю, який ні про що не здогадувався. — Здається, ви не від того, щоб і Еллен запхати до своєї торби!

— Та я не зачепив би й волосини на її голові, навіть за всі багатства рослинного й тваринного світу! Мое почуття до цієї дитини можна назвати "амор натураліс" чи, правильніше, "амор патернус" — тобто батьківською любов'ю.

— Отож-то, це більше ліпить вашому вікові, — холодно сказав Пол, знов простягнувши руку по впущений шматок м'яса. — А то ви були б наче старий трутень в одному вулику з молодими бджілками.

— В тому, що він каже, є резон, бо так воно ведеться в природі, — зауважив трапер. — Але, друже, ти сказав, що живеш у таборі Ішмаела Буша?

— Саме так. На підставі нашої угоди...

— Угоди там чи погоди — мені байдуже, бо я знаю одне — ставити капкани, щоб мати собі кусень хліба на старість; правда, кажуть, що тепер зберігають шкури якимсь новим способом, незалежно від погоди, та я вже давно не вбиваю тварин, хіба що на харч і одіж. Так от, я сам бачив, як сіу вдерлися до вашого табору і вкрали всю худобу, не залишивши бідоласі, що його ти називаєш Ішмаелом, ні коня, ні корови — жодної худобини.

— За винятком Азінуса, — пробурмотів доктор Баттіус, який тим часом ласував буйволячим горбом, забувши й думати про те, чи існує такий за даними науки. — Азінус domestікус амеріканус — оце все, що в нього залишилося!

— Дуже радий почути, що в нього лишилося так багато, хоч і не знаю, наскільки корисні тварини, що ти їх назвав; та воно й не дивно — адже я так давно живу далеко від поселень. Але скажи мені, друже, що за вантаж переселенець ховав під білою парусиною? Він так його стереже, і ладен зубами обороняти його, наче вовк рештки дичини, що полишив мисливець.

— То, значить, і ви чули про це? — вигукнув Оубед, з подиву впустивши шматок, який саме підносив до рота.

— Ні, я нічого не чув, але я бачив парусину, а коли спробував довідатися, що під него, мене ледь не загризли!

— Ледь не загризли? Отже, тварина ця м'ясоїдна! Як на *ursus horridus*, то вона надто спокійна; був би це *Canis latrans*[35], його виказав би голос. І взагалі, якби ця тварина належала до ряду *verae*[36], Неллі не поводитись би з нею так сміливо. Шановний мисливцю! Самітний звір, якого вдень зачиняють у фургоні, а вночі — в наметі, бентежить мене більше, ніж увесь список *quadrupedium*, і саме тому, що я не знаю, як його класифікувати.

— Ти гадаєш, це хижак?

— Я знаю, що це квадрупедіум; а що вам загрожувала небезпека, то, значить, ця тварина м'ясоїдна.

Протягом цього плутаного діалогу Пол Говер сидів мовчазний і задуманий, з глибокою увагою поглядаючи на співрозмовників. Але тут щось у тоні вченого його схвилювало, і ледве той вимовив своє твердження, юнак запитав руба:

— Зачекай, приятелю, а що таке "квадрупедіум"?

— Примха природи, де її безкінечна мудрість виявилася менше, ніж звичайно. Якщо одну пару кінцівок можна було б замінити парою обертових важелів — згідно з удосконаленням у моєму новому ряді фалангакрура (в просторіччі — важеленогі), — то, безперечно, вся конструкція стала б значно досконалішого і гармонійнішою. Оскільки ж квадрупедіум є такий, який він є, я називаю його примхою природи. Саме так, примха природи.

— Слухай-но, добродію, ми в Кентуккі не дуже тямимо у всіх цих книжних хитрощах. Що "примха природи", щб "квадрупедіум" — нам однаково незрозуміло.

— Квадрупедіум — це чотиринога тварина, звір.

— Звір! Отже, ви думаєте, що Ішмаел Буш возить із собою звіра в клітці?

— Я це знаю. Наставте-но своє вухо — ні, не буквально, друже, — додав він, помітивши здивований погляд Пола, — а фігурально, тобто послушайте, і ви почуєте. Я вже повідомив вас, що внаслідок угоди я подорожую з вищезгаданим Ішмаелом Бушем. Проте, хоч я і погодився виконувати певні обов'язки під час цієї мандрівки, не було такої умови, що подорож мусить бути семпітернум, тобто вічною. Крім того, хоч про цей край і не можна сказати, що його всебічно вивчено наукою, і для природознавця це незаймана цілина, однак рослинний світ у ньому вельми бідний. Отже, я давно вирушив би на кілька сотень миль східніше, коли б не палке бажання дослідити, описати й класифікувати звіра, про якого йдеться. І я сподіваюсь, — провадив він далі, притишуючи голос, ніби звіряв слухачам велику таємницю, — умовити Ішмаела Буша, щоб він дозволив мені зробити розтин цієї тварини.

— Ви бачили звіра?

— Не органами зору, а набагато точнішим баченням: умовиводами й висновками з наукових передумов. Я спостерігав звички тварин, юначе, отже, керуючись доказами, на які не ввернув би уваги пересічний дослідник, можу сміливо твердити, що цей звір великий, малорухливий, — може, перебуває в сплячці, — зажерливий і, за свідченням шановного мисливця, лютий і м'ясоїдний!

— Хотів би я, приятелю, знати, — сказав Пол, на якого цей опис справив неабияке враження, — чи це звір узагалі!

— Щодо цього не може бути жодного сумніву: крім змальованих мною звичок, ми маємо твердження самого Ішмаела. Кожен мій висновок має щонайточніше обґрунтування. Мене спонукає, юначе, не пуста цікавість, бо я сподіваюсь, що мої дослідження, по-перше, служать науці, а по-друге, корисні моїм ближнім. Я палав бажанням дізнатися, що саме приховує Ішмаел в наметі, який він так ревно оберігає і до якого я, згідно з нашою домовленістю, протягом певного часу не повинен підходити ближче ніж на стільки ось ліктів, у чому я присягнув богами. Всякий юс юрандум, тобто обітниця — діло серйозне, і жартувати з цим не можна; але, оскільки моя експедиція залежить від цієї умови, я погодився, маючи можливість спостерігати на відстані. Днів десять тому Ішмаел, зглянувшись на мене, скромного служителя науки, повідомив, що в фургоні міститься звір, якого він везе в прерію як принаду: з її

допомогою він сподівається піймати інших тварин того ж роду або й виду. Відтоді моє завдання значно полегшилося: мені лишалося тільки спостерігати звички тварини і записувати наслідки спостережень. Коли ми досягнемо того місця, де цих звірів, як кажуть, дуже багато, я матиму змогу вільно оглянути даний екземпляр.

Пол слухав, як і досі, в глибокому мовчанні, поки вчений закінчив це дивне пояснення. Але тоді бортник недовіркою похитав головою і визнав за потрібне сказати:

— Послухайте, приятелю, старий Ішмаел запхав вас у дупло, на самісіньке дно, де вам від ваших очей не більше користі, ніж трутню від жала. Я теж знаю дещо про цей фургон, а ваш скватер просто брехун. Скажіть, друже, хіба стала б така дівчина, як Еллен Уейд, приятелювати з диким звіром?

— А чом би й ні? — відповів природознавець. — Нел дівчина допитлива і з задоволенням збирає ті скарби знань, що їх я змушений розкидати в цій пустці. То чом би їй не вивчати звичок якої-небудь тварини, хай хоч і носорога?

— Легше, легше! — рішуче відказав бортник, не такий освічений як доктор, але, безперечно, обізнаніший у цьому питанні. — Еллен дівчина відважна й має свою думку, або ж я в ній дуже помиляюся; але, попри всю свою хоробрість і сміливий вигляд, вона всього лише жінка. Чи я не бачив, як вона, бува, плаче...

— Отже, ви знайомі з Неллі?

— Та ні, хай мені чорт! Але жінка — то завжди жінка, і всі книжки в Кентуккі не змусять Еллен Уейд увійти в намет до хижака!

— Мені здається, — спокійно зауважив трапер, — тут щось не так. Скуватер не любить — я сам у цьому пересвідчився, — щоб хто-небудь зазірав у намет, і я маю певні докази, — куди певніші, ніж ваші, — що в фургоні немає ніякої клітки із звіром. Ось Гектор. Цей собака з доброго роду, і кращого нюху, ніж у нього, не знайти; так от, був би там звір, Гектор давно б уже сказав про це своєму господареві.

— Отже, ви порівнюєте людину до собаки? Неуцтво до знання? Інстинкт до розуму? — скупив доктор. — Яким чином, скажіть мені, коли ваша ласка, може собака розпізнати звички, вид чи рід тварини, як то робить освічена, розумна, озброєна знаннями, могутня людина?

— Яким чином? — холоднокровно повторив старий. — Слухай — і коли ти думаєш, що шкільний учитель може навчити розуму краще, ніж всевишній, то побачиш, як глибоко ти помиляєшся. Чуєш, щось ворухиться в чагарнику? Гілки тріщать уже хвилин п'ять. Можеш мені сказати, хто там?

— Сподіваюсь, то не лютий звір! — вигукнув Оубед, у пам'яті якого ще збереглася зустріч із веспертіліо горрібіліс. — Однак у вас є рушниці: про всяк випадок треба їх зарядити — від мого дробовика пуття мало.

— Мабуть, він правий! — відгукнувся трапер, беручи рушницю, яку він на час обіду відклав убік. — А все-таки скажи, що це за тварина?

— Це поза межами людських знань! Навіть сам Бюффон не сказав би, чотиринога це тварина чи належить до ряду змій! Вівця чи тигр!

— Тоді твій Буффон дурень проти мого Гектора! Гей, песику! Хто там, собако?

Поженемося за ним чи дамо пройти?

Собака, який уже порухом тремтливих вух сповістив досвідченому траперові, що підходить якийсь невідомий звір, підвів голову й розтулив губи, ніби збираючись показати рештки зубів. Але тут-таки, відмовившись від свого войовничого наміру, він понюхав повітря, стріпнувся і знову мирно ліг.

— Ну, лікарю, — сказав переможно трапер, — я певен, що в гущавині немає ні дичини, ані хижака; знати це дуже важливо людині, яка надто стара, щоб марнувати свої сили, але й не хоче потрапити пумі на обід!

Собака перепинив свого господаря, загарчавши, але й далі лежав, притиснувшись до землі.

— То людина! — вигукнув трапер, підводячись. — Там людина, якщо я хоч трохи тямлю у звичках свого пса — ми з ним мало розмовляємо, але рідко коли не розуміємо один одного!

Пол Говер із швидкістю блискавиці схопився на рівні й, наставивши рушницю, загрозливо крикнув:

— Якщо друг, то підходь; якщо ворог, то начувайся!

— Друг, біла людина і, гадаю, добрий християнин! — почувся з чагарника голос, і через мить на галяві з'явився його власник.

РОЗДІЛ Х

Відійди вбік, Адаме, і ти почувеш, як він
накинеться на мене.

Шекспір. Як вам це подобається

Відомо, що задовго до того, як неосяжні простори Луїзіани змінили своїх господарів удруге і, сподіватимемося, востаннє, незахищені землі її часто-густо зазнавали вторгнень білих шукачів пригод. Напівдикі мисливці з Канади, такі самі, хіба що трохи освіченіші, жителі Штатів, ще й метиси, тобто напівбілі-напівіндіанці, які зараховували себе до білих, жили, загубившись серед різних індіанських племен, чи ледве перебивалися, самотні, на угіддях бобрів та бізонів — буйволів[37] по-місцевому.

Отже, зустріч з незнайомцем на безконечних рівнинах Заходу не була чимось незвичайним. Жителі пограниччя довідувалися про появу сусіди за якимись особливими ознаками, що на них не зважило б недосвідчене око, і, згідно зі своєю вдачею та інтересами, шукали чи уникали зустрічі. Звичайно такі зустрічі закінчувалися мирно, оскільки білі мали спільного ворога — споконвічних і, очевидно, законніших господарів країни; але бували випадки, коли заздрість і жадоба призводили до насильства й жорстокого віроломства. Саме тому мисливці, зустрівшись в Американській пустелі (як ми іноді вважаємо зручним називати цей край), ставились один до одного обережно й підозріливо, наче кораблі в морі, що кишить піратами: жоден не хоче виявити своєї слабкості, виказавши недовіру, й водночас не бажає зробити першого дружнього кроку, щоб не утруднити собі відступу.

Приблизно так виглядала і ця зустріч. Незнайомець обачно підходив, уважно стежачи за кожним рухом товариства і з обережності вповільнюючи ходу. А Пол стояв,

бавлячись замком своєї рушниці, гордість не дозволяла йому дати незнайомцеві привід подумати, що вони втрюх можуть злякатися одного, а розсудливість вимагала вдатися до звичайних запобіжних заходів. Головною причиною різного ставлення господарів бенкету до двох своїх гостей була різниця в їхній зовнішності.

Якщо природознавець здавався цілком мирним і неуважливим диваком, то новоприбулий виглядав людиною дужою, й по його поставі й ході неважко було вгадати в ньому військового.

На голові в нього був синій суконний кашкет, з якого звисала заяложена золота китичка; кашкет майже тонув у кучмі кучерявого, чорного, як смола, волосся. Шию недбало огортав чорний шовковий шарф. Одягнений незнайомиць був у темно-зелений каптан з жовтими торочками й позументом — такий одяг іноді можна було бачити на солдатах прикордонних військ. З-під каптана виднів комір і одвороти куртки з такого самого синього сукна, як і кашкет. На ногах були гамаші з оленячої шкіри і звичайні індіанські мокасини. За червоним шовковим плетеним поясом стирчав грізний прямий кинджал з розкішною оздобою, а з другого пояса, точніше, ремня з сириці, звисали два маленьких пістолети в зручних кобурах. На плечі в нього була коротка, важка рушниця військового зразка; торбина для куль і пороховий ріг висіли на своєму звичайному місці, з обох боків. На спині він ніс ранець з літерами, що через них уряд Сполучених Штатів дістав жартівливе прізвище "дядько Сем"[38].

— Я не ворог, — мовив незнайомиць, який, певне, надто звик до зброї, щоб злякатися сміховинної войовничої пози доктора Баттіуса, якої той вважав за потрібне прибрати. — Я прийшов як друг. Моя мета і мої наміри не перешкоджають вашим.

— Послухай, приятелю, — різко сказав Пол Говер. — Чи ти зможеш вистежити бджолу від цієї відкритої місцини до лісу миль за двадцять звідси, а то й далі?

— Бджола — це такий птах, якого мені ще не доводилося ловити, — засміявся незнайомиць, — хоч я колись був, певною мірою, птахоловом.

— Так я і подумав! — вигукнув Пол і простяг йому руку дружньо й невимушено, як це властиво жителям американського пограниччя. — Твою руку! Коли тебе не цікавить мед, ділити нам нема чого. А тепер, якщо в твоєму шлунку знайдеться трохи вільного місця і якщо ти вмієш смакувати краплиною роси, коли вона падає тобі просто в рот, то ось перед тобою ласий шматок. Призволяйся, приятелю, — спробуй тільки сказати, що це не найсмачніший твій обід відтоді, як... Стривай, ти давно з поселень?

— Уже багато тижнів і, боюсь, мене ще стільки ж, поки зможу повернутись. В усякому разі, я охоче пристану на зашу пропозицію, бо пісникую з учорашнього дня; а я знаю, який смачний бізонячий горб, отож не відмовлюсь від такої їжі.

— Ага, ти куштував цю страву! Виходить, ти раніше за мене оцінив її, але я, сподіваюсь, наздогнав тебе. Я був би найщасливішим чоловіком від Кентуккі до Скелястих гір, коли б мав затишну хатину десь поблизу старого лісу, повного дуплистих дерев, та щодня на обід отакий-о горб, та оберемок свіжої соломи для вуликів, та крихітку Ел...

— Крихітку чого? — запитав незнайомиць, потішений товариськістю й відвертістю

бортника.

— Чогось такого, що я колись матиму і що нікого не обходить, — відрізав Пол, поправив кремінь своєї рушниці й почав безтурботно насвистувати мелодію, добре знану на берегах Міссісіпі.

Поки точилася ця розмова, незнайомець, який влаштувався біля бізонячого горба, встиг зробити серйозний наскок на те, що від нього лишилося. А доктор Баттіус спостерігав за його діяльністю з ревностями куди більшими, ніж привітність, що її виявив Пол. Але неспокій, чи, швидше, побоювання природознавця було викликане зовсім іншими причинами, аніж довір'я бортника. Його вразило, що незнайомець ужив правильну, не перекручену назву тварини, м'ясо якої він їв; оскільки ж учений мало не перший скористався тим, що вникли перешкоди, які Іспанія чинила всім дослідникам її трансатлантичних володінь, незалежно від того, спонукали їх меркантильні інтереси чи, як-от його, похвальні наукові цілі, то в нього вистачило глузду зрозуміти: ті самі причини, що через них він вирушив у цю подорож, могли б настовхнути на таку думку і якогось іншого дослідника природи. Отже, йому загрожувала тривожна перспектива суперництва, внаслідок якого він міг утратити принаймні половину справедливої винагороди за свої виснажливі труди. Коли взяти до уваги ці переживання Оубеда, то зовсім не дивно, що його природна лагідність поступилася пильності, й він почав ревно стежити за незнайомцем, сподіваючись розпізнати його підступні наміри.

— А й справді чудова страва! — зауважив, нічого не підозрюючи, молодий незнайомець, якого, безперечно, можна було назвати й гарним. — Або голод надав цьому м'ясу особливого смаку, або ж бізон посідає перше місце в родині биків!

— Природознавці, сер, схильні, коли вже вдаються до просторіччя, іменувати цей рід за коровою, — мовив доктор Баттіус, якого мучили підозри, і він кашлянув, щоб прочистити горло перед новою розмовою, наче ото дуелянт обмацує вістря рапіри, перш ніж устроїти її в груди супротивникові. — Ця мовна фігура досконаліша, адже "bos" — по-латині "віл" — нездатен продовжувати своє плем'я: але "bos" у широкому значенні можна застосовувати і до "vасса" — корови, а це куди благородніша тварина.

Природознавець висловив свою думку тоном, який свідчив про його готовність розпочати суперечку, бо він не сумнівався, що незнайомець дотримується інших поглядів, і тепер очікував відповіді суперника, аби завдати йому ще дошкульнішого удару. Але молодий пришелець визнав за краще налягти на добре частування, до якого його так вчасно припросили, а не встрявати в обговорення цієї чи якої іншої заплутаної проблеми, що могла б дати поборникам науки привід для розумового поєдинку.

— Цілком вірогідно, що ви праві, сер, — відповів він з прикрою байдужістю до важливості точки зору, якою він так легко поступався. — Так, ваша правда, слово "vасса" тут доречніше.

— Даруйте, сер, але ви помилково тлумачите мої слова, якщо думаєте, ніби я огулом, без огляду на їхні характерні особливості, зараховую *Bubulus Americanus* до роду vасса, бо, як вам відомо, сер... чи, може, я мушу називати вас доктором? Ви, певне, маєте медичинський диплом?

— Ви робите мені честь, якої я не заслужив, — перепинив його незнайомець.

— Отже, студент?.. Чи, може, ви маєте вчений ступінь з якоїсь іншої науки — скажімо, з гуманітарної галузі?

— Запевняю вас, це не так.

— Але ж не могли ви, юначе, присвятити себе цій важливій, — я б сказав, цій небезпечній, — справі, не підготувавшись як слід! Не маючи документа, що посвідчує ваше право це робити і стояти на рівній нозі з своїми колегами, що працюють заради тієї самої благородної цілі!

— Я не розумію, на якій підставі чи з якою метою ви втручаєтесь в мої справи! — вигукнув юнак, почервонівши, і схопився на рівні, що свідчило, як мало його обходить голод, коли йдеться про питання, близьке його серцю. — І вашої мови я теж не розумію, сер. А те, що стосовно до інших можна назвати "благородною ціллю", для мене — мій найвищий обов'язок, і я дивуюсь, навіщо мені якийсь документ і чому я повинен його комусь показувати!

— Так заведено, щоб мати документ, — поважно відповів учений. — І у відповідних випадках годиться показувати його, щоб у споріднених і дружніх умів не виникло негідних припущень, і щоб вони, не вдаючись до, так би мовити, елементарних міркувань, одразу могли почати обговорення тих питань, які є *desiderata*, тобто бажаними, для обох сторін.

— Якась дивна вимога! — пробурмотів юнак, насупившись і поглядаючи на всіх по черзі, ніби намагався визначити, що то за люди перед ним і наскільки вони дужі. Потім він витяг із-за пазухи маленьку скриньку і, з гідністю простягнувши її докторові, мовив: — Це вам засвідчить, що я маю певне право подорожувати краєм, який тепер належить Американським Штатам.

— Ану, що тут? — вигукнув природознавець, розгортаючи великий пергамент. — Як, підпис філософа Джефферсона! [39] Державна печать! Другий підпис — військового міністра! Он як! Свідоцтво про присвоєння Дунканові Ункасу Мідлтона звання капітана артилерії.

— Кому, кому? — втрутився трапер, який протягом усієї розмови сидів, жадібно вдивляючись у кожну рису обличчя незнайомця. — Як його ім'я? Ти сказав — Ункас? Ункас!.. Я правильно почув — Ункас?

— Так мене звать, — трохи зверхньо відповів юнак. — Це ім'я індіанського вождя; мій дядько і я з гордістю носимо його, вшановуючи пам'ять воїна, який зробив нашій родині велику послугу під час давніх війн.

— Ункас! Ти кажеш — Ункас! — повторив трапер і, підійшовши до зачудованого юнака, відкинув з його чола чорні кучері; той навіть і не спробував опиратися. — Гай-гай! Очі мої старі й не такі зіркі, як тоді, коли я сам був воїном, але я впізнаю риси батька в синовому обличчі! Я це зрозумів одразу, як тільки він підійшов, але так багато усього проминуло відтоді перед моїм слабким зором, що я не міг пригадати, де я зустрічав людину, схожу на нього! Скажи мені, хлопче, як звали твого батька?

— Він був офіцером Сполучених Штатів під час війни за незалежність; прізвище у

нього, зрозуміло, було таке саме, як і в мене; а брата моєї матері звали Дункан Ункас Гейворд.

— Знов Ункас! Знов Ункас! — відгукнувся старий, тремтячи від хвилювання. — А його батька?

— Так само, тільки без імені індіанського вождя, який саме йому і моїй матері зробив ту послугу, що я про неї згадував.

— Я так і знав! Я так і знав! — вигукнув старий. Голос йому тремтів, а суворе обличчя посіпувалося, ніби ці імена збудили в ньому давно поснули почуття, пов'язані з подіями минулих літ. — Я так і знав! Син чи внук, байдуже, — одна кров, одне обличчя! Скажи, той, кого звуть Дунканом, без "Ункаса"... він ще живий?

Юнак печально похитав головою.

— Він помер від старості, всіма шанований. Його любили, він був щасливий і дарував щастя іншим!

— Від старості! — повторив трапер, подивившись на свої худі, але ще мускулясті руки. — Авжеж, він жив у поселеннях і був мудрий по-їхньому... Але ти часто бачив його; чи не чув ти від нього про Ункаса, про пущу?

— Чув, і не раз! Він був тоді королівським офіцером; проте, коли почалася війна між Англією та її колоніями, мій дід не забув, де народився і, відмовившись від титулів, залишився вірним своїй країні. Він був на боці тих, хто бився за свободу.

— Він зробив мудро, а головне — послухався голосу крові! Підійди, сядь біля мене, хлопче, і розкажи мені, про що говорив твій дід, коли подумки блукав серед пуші.

Юнак усміхнувся, здивований не стільки наполегливістю, скільки зацікавленістю старого; однак, переконавшись, що ніхто не має ворожих намірів проти нього, підкорився, не вагаючись.

— Викладай траперові все по порядку і з подробицями, — сказав Пол, спокійнісінько влаштовуючись біля капітана з другого боку. — Старі полюбляють смакувати спогадами про давні дні, та і я не від того, щоб послухати.

Мідлтон знов усміхнувся, на цей раз, либонь, трохи насмішкувато. Однак, лагідно поглянувши на трапера, він почав:

— Це довга оповідь, та ще й досить сумна. Доведеться розповідати про кровопролиття, про жорстокість індіанців у війнах та про інші жахи.

— Давай, приятелю, кажи все, як воно було, — правив своєї Пол. — Ми в Кентуккі звикли до таких речей і, скажу тобі, будь-яка оповідь виграє, коли в ній є два чи три скальпи!

— Так він розповідав тобі про Ункаса, еге ж? — повторював старий, байдужий до слів бортника, наче то був надокучливий акомпанемент. — Що ж він думав, що казав про того молодого індіанця там, у своєму затишному будинку, оточений усіма вигодами міського життя?

— Я певен, що то були такі самі розмови, які б він вів у пуші зі своїм другом.

— Отож він називав дикуна своїм другом? Бідного, голого, розмальованого дикуна? Він не гребував назвати своїм другом індіанця?

— Він навіть пишався тією дружбою! І, як вам уже відомо, назвав його ім'ям свого первістка; тепер, мабуть, воно переходитиме з покоління в покоління.

— Молодець! Він учинив як справжній мужчина і християнин. А чи розповідав він, що делавар був дуже прудкий, чи згадував він про це?

— Авжеж, казав, що той був прудкий, як антилопа! Він часто називав індіанця Прудконогим Оленем — це прізвисько Ункас дістав од своїх одноплемінців.

— А казав, що він був сміливий і безстрашний? — вів далі трапер, заглядаючи співрозмовникові в очі; видно було, що йому сумно і водночас приємно слухати похвали тому, кого він колись так гаряче любив.

— Сміливий і безстрашний, мов гончак! Дід завжди казав, що Ункас і його батько, якого за мудрість прозвали Великим Змієм, були взірцем героїзму й відданості.

— Він віддавав їм належне! Так, віддавав належне! Вірніших людей не знайти в жодному іншому племені чи народі, байдуже, якого кольору в них шкіра. Видно, твій дід був справедливий, і внука він виховав як треба! Так, скрутно йому було тоді, в горах, а поведився він шляхетно! Скажи мені, хлопче... чи то пак капітане, — адже ти капітан? Оце все?

— Ні, ясна річ. Це, як я казав, страшна історія, сповнена всяких хвилюючих подій; і коли дід з бабусею згадували...

— Її звали Аліса! — вигукнув старий, змахнувши рукою. Обличчя його проясніло, від спогадів, що їх викликало це ім'я... — Так, Аліса, або ж Елсі — це те саме. Така пустотлива і весела, коли вона була щаслива! А в горі була така лагідна і так плакала! Волосся в неї було блискуче й золотаве, наче шубка в оленяти, а шкіра чистіша від найчистішої води, що падає зі скелі... Так, я пам'ятаю її! Дуже добре пам'ятаю!

Юнак ледь помітно усміхнувся, подивившись на старого; вираз його очей свідчив, що в спогадах онука шановна стара жінка була зовсім не така. Однак він не визнав за потрібне висловити це вголос і обмежився тим, що відповів:

— Небезпеки, яких вони зазнали, запам'ятались їм на все життя, і до кінця своїх днів вони не забували нікого з учасників тих подій!

Трапер глянув убік, ніби боровся з якимсь дуже глибоким почуттям; а тоді, обернувшись до співрозмовника, подивився йому просто в обличчя, однак в його чесних очах уже не було колишньої схвилюваної цікавості.

— Він тобі про всіх розповідав? Чи всі вони були червоношкірі, крім нього самого й дочок Мунро?

— Ні. Там був ще один білий, друг делаварів. Він був розвідником англійської армії, але народився в колоніях.

— Певне, якийсь п'яниця і нікчемний волоцюга, як усі білі, що знайшли притулок у дикунів!

— Старий! Твоїй сивині не личить лихослів'я! Я веду мову про людину великої душевної простоти і кришталевої чесності! Цей житель пограниччя поєднав у собі найкращі, а не найгірші риси двох народів. Доля наділила його надидовижнішим і, може, найвинятковішим даром — умінням розрізняти добро і зло. Його чесноти були

чеснотами простоти, бо породжені вони, як і його вади, звичками його життя. Хоробрістю він не поступався своїм червоношкірим друзям, а військовою майстерністю перевершував їх, бо був краще навчений. Одне слово, "він був благородним паростком роду людського, і якщо й не досяг належної висоти і ваги, то лише тому, що зріс у пущі". Ось, старий мисливцю, слова мого діда про ту людину, про яку ти такої поганої думки!

Трапер опустил очі долу, слухаючи цю характеристику, що в неї молодий офіцер вклав усю палкість великодушної юності. Він то поскубував вуха свого собаки, то перебирав пальцями поли свого простецького одягу, то відкривав і знову закривав поличку своєї рушниці, а руки йому тремтіли так, що, здавалося, він уже нездатний і вистрілити. Коли юнак закінчив свою мову, старий хрипко запитав:

— Значить, твій дід не зовсім забув того білого?

— Зовсім не забув — троє у нашій родині носять ім'я того розвідника.

— Його ім'я, кажеш? — вигукнув старий, здригнувшись. — Як, ім'я самотнього невченого мисливця! Невже такі великі, багаті й шановні, а ще важливіше, справедливі люди носять це ім'я, саме його ім'я?

— Його носять мій рідний брат і двоє двоюрідних, хоч я не знаю, чи заслуговують вони такої похвали, що прозвучала з твоїх вуст.

— А ти певен, що це справді його ім'я? І починається воно з "Н", а закінчується на "Л"?

— Саме так, — відповів юнак усміхаючись. — Так, ми все про нього пам'ятаємо. Мій собака, що оце гасає десь поблизу за оленем, походить від гончої, яку той розвідник подарував своїм друзям. У нього завжди були собаки цієї чудової породи — нюх мають надзвичайно чутливий, а ноги такі прудкі, що кращих не знайти ніде в Штатах!

— Гекторе! — мовив трапер, мало не задихаючись від хвилювання, що охопило його. Він звертався до собаки так, ніби розмовляв з дитиною. — Ти чуєш, песику? В тебе є крива рідня у прерії! Ім'я... це чудово... це просто чудово!

Старий не витримав. Пойнятий надзвичайно сильними почуттями, розчулений спогадами, які так довго дрімали в ньому і які тепер пробудилися так несподівано й дивно, він лише й спромігся додати глухим, неприродним голосом:

— Синку, я і є той самий розвідник, колишній воїн, а тепер жалюгідний трапер!

По його запалих щоках покотилися сльози, покотилися з тих джерел, що давно висохли, і він, опустивши голову на коліна і з пристойності прикрившись полами куртки з оленьої шкіри, голосно заплакав.

Ця сцена не могла не справити на його товаришів належного враження. Пол Говер жадібно ловив кожне слово, слухаючи по черзі обох співрозмовників, і його хвилювання зростало в міру того, як розмова наближалася до розв'язки. Незвиклий до таких почуттів, він повертався то в один, то в інший бік, намагаючись чогось уникнути, — а чого, він і сам не знав, — поки побачив сльози старого й почув його ридання. Тоді він схопився на рівні й, люто вчепившись гостеві в горлянку, спитав, яке той має право доводити до сліз його старого друга. Але тут-таки він схаменувся, розціпив пальці й,

простягнувши руку, схопив, ніби в нападі шаленої радості, вченого за волосся, яке, виявивши своє штучне походження, залишилося в його кулаці, а гола маківка природознавця заблищала, позбавлена свого прикриття.

— Що ви на це скажете, пане збирачу комашок? — не закричав, а заволав він. — Цю бджілку вистежили до дупла!

— Це чудово! Дивовижно! Повчально! — хрипким голосом відповів природолюб, розчулено кліпаючи очима й добродушно повертаючи свою перуку на місце. — Рідкісна й преславна подія! Але я не сумніваюсь, що це все цілком відповідає звичайному зв'язкові причин і наслідків.

Вибух сум'яття, однак, негайно вщух, і всі троє оточили старого, благоговійно дивлячись на його сльози.

— Мабуть, так воно і є, бо звідки ж йому так добре знати всю цю історію, що мало кому відома, окрім нашої родини, — вимовив нарешті капітан і втер очі, зовсім не соромлячись показати, який він зворушений.

— А ми думали, що його давно вже немає, — вів далі офіцер. — Мій дід умер від старості, а він же був, як сам казав, молодший за свого друга.

— Не часто молодості доводиться бачити неміч старості! — зауважив трапер і, підвівши голову, спокійно і гідно озирнувся надовкруг. — Коли я ще тут, юначе, значить, так захотів господь, що охороняв мене ради мети, лише йому відомої, протягом вісімдесяти довгих і важких років. Я той самий чоловік, можеш не сумніватися: чого б це мені сходило в могилу з такою брехнею на вустах?

— Я анітрохи не сумнівався у вашій щирості, я лише вражений всім, що сталося! Чому я зустрів вас, шановного й улюбленого друга моїх батьків, у цій пустелі, так далеко від східних країв, де жити безпечніше й зручніше?

— Я прийшов на ці рівнини, щоб не чути гупання сокир, бо сюди, безперечно, ніколи не примандрує лісоруб! Але і я можу запитати тебе про те ж саме. Може, ти з того загону, що його Штати послали сюди подивитися, чи вигідне їхнє нове надбання?

— Ні, я не з ними. Льюїс іде вгору по річці, за кілька сотень миль звідси. Я ж прийшов сюди у власних справах.

— Коли людина втратила силу й зір і не може більше полювати дичину, не дивно, що вона, змінивши рушницю на капкан, селиться ближче до бобрових угідь. Але вельми дивно, коли юнак у розквіті сил, та ще й з паперами від самого президента, блукає по преріях — і навіть без слуги!

— Моя поява не здаватиметься вам дивною, коли ви дізнаєтеся, чому я тут. Якщо хочете, я вам розповім свою історію. Я певен, що всі ви чесні люди і радше допоможете тому, хто має благородну мету, ніж зрадите його.

— Розповідай спокійно все як є, — мовив трапер, улаштовуючись зручніше. Він кивнув юнакові, запрошуючи його сісти, і той охоче погодився. А коли вмостилися і Пол з доктором, капітан розпочав свою оповідь про ті незвичайні обставини, які привели його в ці далекі пустельні прерії.

РОЗДІЛ XI

Щоб небо прояснилось — бурі треба!

Шекспір. Король Іоанн

Тим часом працюватимуть хвилини і безповоротні години робили своє діло. Сонце, що протягом дня намагалось пробитися крізь товщу туману, повільно скотилось у смугу ясного неба і звідти врочисто й пишно стало опускатися в імлісту далину пустелі, ніби сідало у води океану. Величезні гурти бізонів, що скубли траву на диких пасовиськах прерій, поступово зникали в сутінках, а безконечні зграї водоплавних птахів, які вирушили у свій щорічний переліт із незайманих північних озер до Мексиканської затоки, вже не розгинали крильми повітря, важке від роси й туману. Незабаром нічна тінь лягла на бескид, огорнувши й без того похмуру місцину габою темряви.

Як тільки почало вечоріти, Естер зібрала навколо себе дочок і, вмостившись на прискалку своєї самотньої фортеці, приготувалася терпляче очікувати повернення мисливців. Трохи осторонь від стривоженої родини стояла Еллен Уейд, ніби хотіла підкреслити ту різницю, що була між ними.

— Твій дядько, Нел, ніколи не вмів рахувати, та, мабуть, уже й не навчиться, — мовила господиня після тривалої перерви в розмові про різні буденні справи. — Дуже він лінивий, наш Ішмаел Буш, коли йдеться про цифри та завтрашній день! Зрання до обіду протинявся отут, на скелі, пробайдикував, — тільки й знає, що складати якісь плани, про щось мріяти! — коли біля нього семеро найславніших хлопців, яких будь-коли жінка дарувала чоловікові. І що ж виходить? Уже ніч настає, а те, що слід було б зробити, так і не зроблено!

— Звісно, це нерозумно, тіточко, — відповіла Еллен, і її відсутній вигляд показав: дівчина сама не знає, що каже. — І поганий приклад для його синів.

— Ну-ну, дівчинко! Хто це тебе поставив суддею над старшими, га? Та ще й над тими, хто набагато кращий за тебе? Хотіла б я знати, хто на всьому пограниччі може дати гідніший приклад своїм дітям, ніж Ішмаел Буш? Покажіть-но мені, міс Причепо, ще таких хлопців, як ото мої сини, — щоб, коли треба, могли так швидко зрубати дерева і розчистити ділянку під посів, хоч мені, може, й не личить так самій говорити. А чи знайдеться такий, хто б пройшов житнє поле з краю в край на чолі женців, лишаючи після себе таку чисту стерню, як ото мій старий? А щодо своїх дітей, то він щедріший за лорда — варто лише синові заїкнутись, де б вони хотіли оселитися, й він тут-таки подарує їм цілу плантацію, і то без усяких там паперів!

Промовивши це, скватерова дружина засміялась хрипко і в'їдливо; їй луною відгукнулися маленькі наслідувачки, що їх вона готувала до того нехитрого та безладного життя, яким жила сама і яке, попри всю свою непевність, мало свої незбагненні чари.

— Егей, Істер! — долинув з рівнини знайомий голос. — Ти що там, празникуєш, поки ми шукаємо для тебе буйволятину й дичину? Давай униз, стара, з усім твоїм виводком — допоможете нам втягти нагору м'ясо. Що, зраділа, жінко? Мерщій усі донизу, хлопці вже підходять, а роботи тут вистачить на всіх!

Ішмаел міг і не напружувати легенів, бо його б і так почули. Ледве гукнув він свою

дружину, як дівчатка, що тулилися до неї, схопились і всім гуртом, спотикаючись від нетерпіння, кинулися вниз небезпечним проходом у скелях. За малечею трохи стриманішою ходою поспішала Естер, і навіть Еллен не визнала за обачніше лишитися нагорі. Отож незабаром усі вони зібралися на відкритій рівнині біля підніжжя бескиду.

Тут вони побачили скватера, який згинався під вагою чудового жирного оленя, а поруч стояли двоє чи троє його синів. Невдовзі з'явився Ебірам; а через кілька хвилин надійшли інші мисливці, поодинокі чи по двоє, але всі з трофеями своєї мисливської добресті.

— На рівнині червоношкірих немає — принаймні сьогодні, — сказав Ішмаел, коли трохи вщухла метушня, викликана зустріччю. — Я своїми ногами пройшов по прерії багато довгих миль, а вже кому, як не мені, знатися на слідах індіанських мокасинів! Отож засмаж нам по шматку м'яса, стара, — а тоді й на боковеньку після денних трудів.

— Я не сказав би, що поблизу немає дикунів, — заперечив Мірам. — Я теж трохи тямлю в їхніх слідах, і коли мої очі не осліпли, я ладен присягнути, що індіанці десь тут. Але почекаймо, коли підійде Ейса. Він проходив там, де я бачив сліди, а хлопець теж знається на цьому ділі.

— Еге ж, хлопець знається багато на чому, — похмуро відповів Ішмаел. — Було б краще для нього, якби він думав, що знає трохи менше. Але чого нам непокоїтися! Нехай хоч усі племена цих сіу, скільки їх там є на захід від Великої ріки, були б на відстані однієї милі від нас, однаково їм не так просто буде вдертися на цей бескид, який обороняють десятеро сміливих чоловіків!

— Скажи краще дванадцятро, Ішмаеле, дванадцятро! — крикнула його сварлива жінка. — Бо коли ти вже визнаєш за чоловіка свого приятеля, що тільки й знає ловити метеликів та полювати на комах, то мене можеш вважати за двох! Дайте мені рушницю або дробовик — і я не поступлюся йому! А щодо сміливості... Оте однолітнє теля, що його вкрали злодії тетони, було найбільшим боягузом серед нас, а після нього — твій слинько-лікар. Ех, Ішмаеле! Ти рідко гендлюєш і завжди зазнаєш збитків. А найгірше твоє придбання — оця людина! Коли я поскаржилася йому, що болять нога, він порадив мені пластир на рот!

— Дуже шкода, Істер, — незворушно відповів її чоловік, — що ти так не зробила; гадаю, це тобі не зашкодило б. Гаразд, хлопці, коли індіанці й справді недалеко, як думає Мірам, то нам, чого доброго, доведеться лізти на скелю, залишивши свою вечерю тут. Отож забираймо швидше здобич, а про діла лікаря поговоримо на дозвіллі.

Ніхто не заперечував, і через кілька хвилин усі разом переобралися з відкритого місця на скелю, де було безпечніше. Тим Естер узялася куховарити, працюючи і лаючи з однаковою старанністю, аж поки приготувала вечерю; тоді вона покликала чоловіка так гучно, як муедзин скликає правовірних до молитви.

Коли кожний сів на своє звичне місце навколо паруючої страви, скватер подав приклад, вибравши собі апетитний шмат оленини, приготованої незгірш, ніж той бізонячий горб, бо майстерність куховарки додала смаку природним якостям дичини.

Художник, якби він надумав перенести на полотно цю дику й незвичайну картину, вибрав би, певне, само цей момент.

Читач, очевидно, пам'ятає, що Ішмаел для свого укріплення вибрав самотній бескид, високий, забулений і майже неприступний. Заклопотані люди тісно сиділи навколо багаття, що палало посередині майданчика на вершині, надаючи бескидові вигляд маяка, який спорудили в пустельних преріях, аби він освітлював путь шукачам пригод, котрі блукали по їхніх просторах. Відблиски полум'я вигравали то на одному, то на іншому засмаглому обличчі, кожне з яких мало свій власний вираз: від невинної простоти на личках дітей, змішаної з дивною домішкою дикості, що була властива їхньому примітивному життю, до тупої і незворушної байдужості, що відзначала обличчя скватера, коли він не був схвилюваний. Час від часу порив вітру роздмухував жарини, і коли здіймалися вгору язики полум'я, вони висвітлювали самотній намет, що наче завис в імлі. А все навкруги сповивала, як завжди в таку годину, непроглядна темрява.

— Не доберу, чого це Ейса здумав блукати о такій порі, — сердито сказала Естер. — А коли поїмо й приберемося, тут він і з'явиться, голодний, як ведмідь після зимової сплячки, і почне кричати, щоб його нагодували. Шлунок у нього — мов найкращий годинник у Кентуккі: чи ніч, чи день, а годину визначає точно, надто коли зголодніє, трохи попрацювавши.

Ішмаел суворо обвів очима своїх мовчазних синів, ніби чекаючи, хто наважиться виступити на захист відсутнього порушника. Але тепер, коли не було причини, яка б могла збурити їхні мляві вдачі, вельми велике зусилля треба було їм зробити над собою, щоб заступитися за бунтівного брата. Зате Ебірам, який після примирення виявляв чи то справжню, чи то вдавану турботу про свого недавнього супротивника, вирішив і тепер показати неспокій, якого ніхто не відчував.

— Добре, коли хлопець не наразився на тетонів! — пробурмотів він. — Дуже прикро буде, якщо Ейса, найхоробріший і найдужчий серед нас, потрапить до рук червоношкірих дияволів.

— Ти, Ебіраме, дбай краще про себе; та й язика тримай на припоні, коли він у тебе лише для того, щоб лякати жінку з купою дітлашні. Подивись-но, як зблідла Еллен Уейд! Чи не тих самих індіанців вона роздивлялася, коли мені довелося балакати з нею за допомогою рушниці, бо моєї мови вона не розуміла? Що сталося, Нел? Ти нам так і не пояснила, чого це раптом ти оглухла.

Колір обличчя у дівчини змінився так само раптово, як пролунав той постріл, що про нього згадав скватер. Вона залилась палючим рум'янцем, який перейшов навіть на шию, ніжно її забарвивши. Дівчина зніяковіло похнюпилась, але нічого не відповіла.

Чи то Ішмаелові ліньки було допитуватися, чи то він задовольнився сказаними ущипливими словами — невідомо, однак він підвівся зі свого місця і, потягнувшись усім важким тілом, наче відгодований бик, оголосив, що йде спати. Цей намір викликав загальне схвалення людей, які звикли жити тільки для задоволення своїх природних потреб. Один за одним усі розійшлися по своїх примітивних спальнях, — через кілька

хвилин тільки Естер, яка вже встигла повкладати дітлахів, лишилася на голій вершині бескиду; та ще не спав вартовий внизу.

Хай хоч які не зовсім благородні звички виробило кочове життя в цій неосвіченій жінці, материнські почуття були надто глибокі, аби що-небудь могло їх легко викорінити. Була вона сильною, щоб не сказати лютою, вдачі, — коли вже розійдеться, приборкати її нелегко було. Проте, хоч вона й зловживала іноді своїми правами і становищем у родині, любов її до дітей, яка нібито зовні й не виявлялася, ніколи не згасала. Тривала відсутність Ейси непокоїла її. Смілива та безстрашна, Естер ніколи не боялася за себе і, не вагаючись, пішла б у темну безодню, над якою сиділа, вдивляючись у неї жагучим поглядом; але тепер її стривожена уява, підкоряючись материнському інстинктові, малювала їй всілякі лиха, що могли спіткати сина. Може, його й справді, як натякнув Ебірам, полонили племена, що поблизу полювали на буйволів; а може, його спостигло якесь інше страшне нещастя... Отак думала мати, а тиша й темрява ще додавали сили тривожним передчуттям її серця.

Схвильована цими думами, які відганяли сон, Естер сиділа на своєму посту, прислухаючись до найменших шерехів, схожих на людську ходу, з тією загостреністю чуттів, яка у тварин, що не набагато поступаються інтелектом цій жінці, називається інстинктом. Нарешті сподівання її нібито здійснилися: почулись довгождані звуки, й вона розрізнила невиразну постать біля підніжжя бескиду.

— Ну, Ейсо, ти таки заслужив, щоб ночувати на голій землі! — пробуркотіла жінка. Почуття її різко змінилися, що анітрохи не здивує тих, хто вивчав протиріччя та багатобічність людської натури. — Та ще й на твердій! Гей, Ебнере, Ебнере! Ти там заснув, чи що, Ебнере? Спробуй лишень пропустити його, перш ніж я спущусь! Я сама хочу подивитися, хто це там здумав турбувати серед ночі мирну, так, мирну й чесну сім'ю!

— Жінко! — пролунав у відповідь голос. Власник його намагався говорити рішуче, хоч і відчувалося, що він побоюється неприємних наслідків. — Жінко, ім'ям закону забороняю тобі кидати будь-який смертоносний снаряд! Я вільний громадянин і землевласник, маю дипломи двох університетів і вимагаю поваги до моїх прав! Облиш лихі наміри, стережись ненавмисного чи навмисного вбивства! Це я — ваш *amicus*, тобто друг і супутник. Це я, доктор Оубед Баттіус!

— Хто? — перепитала Естер. Чоловік унизу, що тривожно чекав на відповідь, ледве розчув її тремтливий голос. — Це не ти, Ейсо?

— Ніякий я не Ейса, я Оубед! Хіба я не казав, жінко, що той, кого ти примушуєш чекати, має право на вільний вхід і почесний прийом? Чи ти думаєш, що я тварина з класу амфібій і можу роздувати свої легені, як коваль міхи?

Природолюб ще довго, мабуть, надсаджував би намарно груди, коли б його чула тільки Естер. Розчарована й стривожена жінка вже лягла на свою солом'яну підстилку й намагалася заснути, охоплена якимсь байдужим відчаєм. Проте галас збудив Ебнера, вартового, який, очунявши настільки, що зміг упізнати голос Оубеда, негайно пропустив його. Доктор Баттіус, палаючи від нетерпіння, прослизнув у вузький прохід і

вже почав був видиратися крутим схилом, коли це, озирнувшись на воротаря, зупинився і вельми поважно, як йому здавалося, промовив:

— Ебнере, я бачу в тебе небезпечні симптоми сонливості! Це ясно видно з твоєї схильності до позіхання, що може бути згубним не тільки для тебе, а й для всієї родини.

— Ви помиляєтесь, лікарю, навіть дуже, — відповів юнак, позіхнувши, наче молодий лев. — Немає в мене на тілі ніякого такого симптому, як ото ви кажете. А щодо батька й дітей, то, по-моєму, вся наша сім'я давно вже здихалася віспи й кору.

Природознавець задовольнився своїм небагатослівним застереженням і вже встиг подолати половину важкого підйому, а забарний Ебнер і далі собі виправдовувався. Досягши вершини, Оубед приготувався до зустрічі з Естер: він не раз мав нагоду переконатися у невичерпних можливостях її язика і тепер з острахом очікував нових нападів. Але на цей раз, як, певне, зрозумів читач, він був приємно розчарований. Тихо ступаючи й несміливо поглядаючи через плече, ніби він побоювався, що на нього зараз рине потік чого-небудь ще гіршого за лайку, вчений прокрався до халупи, відведеної йому під час загального розподілу житла.

Але замість лягти спати, шановний природознавець сидів, розмірковуючи над тим, що бачив і чув цього дня, поки в хатині Естер, розташованій по сусідству, почулися метушня та буркотіння, які свідчили, що господиня не спить. Збагнувши, що для виконання свого плану йому необхідно обеззброїти цього цербера[40] в спідниці, вчений, хоч як йому не хотілося знову мати діло з її лихим язиком, мусив почати розмову.

— Вам начебто не спиться, моя шановна й ласкава місіс Буш? — мовив він, вирішивши для початку вдатися до випробуваного засобу — до пластиря лестощів. — Вас щось непокоїть, моя добра господине, чи не можу я вам допомогти?

— А що ви мені дасте? — пробурчала Естер. — Припарку, щоб я заснула?

— Краще казати не "припарка", а "катаплазм". Але коли у вас щось болить, то я маю серцеві краплі; ви їх вип'єте з коньяком і заснете, якщо я хоч трохи тямлю в медицині.

Доктор Баттіус дуже добре знав дошкульне місце Естер і, не сумніваючись, що жінка від цих ліків не відмовиться, заходився їх готувати. Коли він подав мікстуру, Естер прийняла її з похмурим і незадоволеним виглядом, але проковтнула з охотою, яка свідчила, що ліки хворій до вподоби. Жінка пробурмотіла щось, ніби дякуючи, а лікар мовчки спостерігав, як діє його снотворне. Менше ніж за півгодини дихання Естер стало таким глибоким і, вживаючи Оубедову термінологію, "підозріло спокійним", що коли б йому невідома була дія на організм опіуму, чималу дозу якого він додав у коньяк, то він міг би піддати сумніву силу своїх ліків і подумати, що жінка прикидається. Тепер, коли заснула і стурбована Естер, запанувала цілковита й загальна тиша.

Тоді доктор Баттіус безшумно та обережно, наче нічний крадій, підвівся й вислизнув із своєї халупи, чи радше буди, бо кращої назви вона не заслуговувала, і подався до сусідніх жител. Тут він трохи загаявся, щоб переконатися, чи всі міцно

поснули. Виявивши цей важливий факт, він більше не вагався і почав важкий підйом на самісіньку вершину бескиду. Хоч як він намагався ступати тихо, це в нього не зовсім виходило, і коли він уже вітав себе з тим, що досяг своєї мети щасливо, і поставив був ногу на найвищий прискалок, чиясь рука вчепилась у полу його каптана, припинивши просування природолюбів так рішуче, ніби то сам Ішмаел Буш усією своєю велетенською силою пришпилив його до землі.

— Хіба в наметі є хворі, — прошепотів йому на вухо лагідний голосок, — що доктор Баттіус поспішає туди о такій порі?

Ледве серце натураліста із своєї квапливої подорожі до п'ят, куди воно помандрувало внаслідок цієї несподіваної пригоди, повернулося на своє місце, як висловилося б людина, недостатньо обізнана в анатомії, змальовуючи незвичайне почуття доктора Баттіуса, він наважився відповісти, притишивши голос із страху чи обачності.

— Моя шановна Неллі! Я дуже радий, що це ти, а не хтось інший. Тихо, дитинко, тихо! Якщо Ішмаел дізнається про наші наміри, він, не вагаючись, скине нас обох зі скелі на рівнину. Тихіше, Неллі, тихіше!

Свої напучування Оубед вимовляв частинами — під час перепочинків на крутому підйомі — і закінчив саме тоді, коли обоє, він і його слухачка, досягли вершини.

— А тепер, докторе Баттіус, — поважно запитала дівчина, — чи можу я знати, чого це ви, не придбавши крил, пішли сюди, ризикуючи злетіти з цього бескиду й скрутити собі в'язи?

— Я нічого не приховую від тебе, моя славна, чесна Неллі... але чи ти певна, що Ішмаел не прокинеться?

— Не бійтеся, він спатиме, аж поки сонце припече йому очі. Значно небезпечніша моя тітка.

— Естер спочиває! — повчально прорік Оубед. — Еллен, це ти сьогодні вартувала отут на скелі?

— Так мені наказали.

— І ти бачила, звісно, бізона, антилопу, і вовка, й оленя — тварин з рядів Ресога, Belluae, Ferae?[41]

— Отих тварин, що ви їх назвали по-англійському, я бачила, а індіанських мов я не зкаю.

— Але ти бачила представника ще одного ряду, що я його не згадав, — ряду приматів, чи не так?

— Не можу сказати. Мені невідома така тварина.

— Послухай, Еллен, ти ж розмовляєш із другом! Ти бачила представника ряду homo, дитинко?

— Кого б я не бачила, там не було веспертілію горрібі...

— Тихше, Неллі! Твоя необережність викаже нас! Скажи, чи не зустрічалися тобі в прерії двоногі, тобто люди?

— Аякже! Мій дядько з синами по обіді полювали на буйволів.

— Очевидно, мені доведеться перейти на просторіччя, щоб ти мене зрозуміла. Еллен, я веду мову про вид, який називається "кентуккієць".

Еллен зачервонілась, як троянда, але рятівна темрява приховала її рум'янець. Трохи повагавшись, вона набралася духу та рішуче мовила:

— Якщо ви говоритимете загадками, докторе Баттіус, то пошукайте собі інших слухачів. Запитуйте просто, по-англійському, і я вам чесно відповім тією ж мовою.

— Ти знаєш, Еллен, що я подався в цю пустку на пошуки тварин, ще не відомих науці. Серед інших я відкрив примата з ряду homo, виду "кентуккієць", якого я називаю Пол...

— Тс-с!.. Благаю вас, — мовила Еллен, — говоріть тихше, докторе, а то ви нас погубите!

— ... Пол Говер. Фах — ловець аріум, тобто бджіл, — вів далі природолюб. — Тепер я вживаю просту мову — ти розумієш мене?

— Авжеж, розумію, дуже добре розумію, — відповіла дівчина, якій з подиву дух перехопило. — А що з ним? Це він велів вам видертися на цю скелю?.. Але ж він і сам нічого не знає, бо я поклялася своєму дядькові мовчати, отож я мовчу.

— Еге ж, але є чоловік, який не присягав, і він нам усе розповів. Хотів би я, щоб так само успішно можна було зірвати покрив з таємниці природи і побачити її приховані скарби! Еллен! Еллен! Людина, з якою я так нерозважливо уклав угоду, на жаль, забула обов'язок честі! Йдеться про твого дядька, дитинко.

— Про Ішмаела Буша, другого чоловіка жінки, що була за покійним братом мого батька! — трохи спогорда відповіла ображена дівчина. — Ні, це просто жорстоко — дорікати мені за цю випадкову рідню, з якою я була б рада порвати назавжди!

Принижена дівчина більше не могла вимовити ані слова і, опустившись на прискалок, заридала так гірко, що становище їхнє зробилось іще небезпечніше. Оубед бурмотів щось вибачливе, але він ще не закінчив своїх плутаних виправдань, коли Еллен підвелась і твердо проказала:

— Я прийшла не для того, щоб проливати дурні сльози, а ви щоб мене заспокоювали... Що вас привело сюди?

— Я мушу побачити, хто живе в цьому наметі.

— Ви знаєте, що в ньому?

— Сподіваюсь, що так; у мене є лист, який я маю вручити особисто. Якщо це чотиринога тварина, — значить, Ішмаел чесний чоловік; якщо ж двонога — байдуже, перната чи якась інша, — то він брехун, і чинність нашої угоди припиняється!

Еллен зробила вченому знак залишатися там, де він стояв, і мовчати. Потім вона прослизнула в намет, де пробула кілька хвилин, які здалися натуралістові дуже довгими й тривожними; але, вийшовши, дівчина взяла його за руку, й вони разом ступили за таємничу запону.

РОЗДІЛ XII

Дай бог, щоб герцог Йоркський виправдатись зміг.

Шекспір. Генріх VI

Наступного ранку переселенці зібралися мовчазні, похмурі й стримані. Під час сніданку не чулося бурчання Естер, яким вона мала звичку присмачувати їжу, бо Оубедові ліки ще дурманили їй голову. Юнаків обсіли невеселі думи, викликані відсутністю старшого брата, а Ішмаел, насупивши брови, сердито поглядав на них, готовий протистояти будь-якому замахові на його владу. Скориставшись із загального настрою, Еллен та природознавець, її нічний спільник, непомітно сіли на свої звичайні місця серед дітей; ніхто їх ні в чому не запідозрив і не зробив ніяких ущипливих зауважень. Єдиним свідком їхньої пригоди було хіба те, що вчений раз у раз поглядав угору; але коли хто й завважив це, то, певне, розтлумачив як наукове спостереження небес; насправді ж Оубед крадькома стежив за коливанням запони, що прикривала вхід до самотнього намету.

Нарешті скватер, не побачивши явних проявів очікуваного заколоту, вирішив сповістити всіх про свої наміри.

— Ейса дістане своє за таку поведінку! — сказав він. — Цілу ніч вештається у прерії, коли нам могли знадобитися його руки й рушниця в сутичці з сіу. Адже не міг він знати наперед, що цього не станеться!

— Побережи свою горлянку, чоловіче, — відказала його дружина, — побережи горлянку, кажу: може, тобі ще довго доведеться кликати сина, поки він відгукнеться!

— Авжеж, деякі чоловіки так побабіли, що дозволяють молодшим командувати старшими! Але тобі, Істер, уже треба знати, що в родині Ішмаела Буша такому не бувати.

— Еге ж, коли тобі непереливки, ти просто збиткуєшся над синами! Це я добре знаю, Ішмаеле! Через твою вдачу один син уже пішов від тебе — і саме тоді, коли він дуже потрібен.

— Батьку! — встряв Ебнер — збудження розворушило його мляву натуру, і він наважився на таку зухвалість. — Ми з хлопцями надумали вирушити на пошуки Ейси. Не подобається нам, що він заночував у прерії замість спати в таборі, — ми ж бо знаємо, що власна постіль йому більше до вподоби!

— Дурниці! — пробурмотів Ебірам. — Просто хлопець заповлював оленя чи буйвола та й ліг коло нього, щоб вовки за ніч не зжерли здобичі. Незабаром ми його побачимо або почуємо, як він горлатиме, щоб йому допомогли притягти тушу.

— Такого ще не бувало, щоб мій син просив допомогти йому завдати на спину оленя чи розібрати буйвола, — відказала мати. — І чого це ти крутиш, Ебіраме? Сам учора після вечері казав, що тут никають індіанці, а тепер...

— Я! Ах, так! — вигукнув її брат, ніби поспішаючи виправити свою помилку. — Авжеж, казав-таки, і зараз повторю, і ви самі переконаєтеся, що так воно і є. Тетони десь тут неподалік, і якщо хлопець десь сховався, то, скажу прямо, йому неабияк пощастило.

— Мені здається, — промовив доктор Баттіус поважно і з гідністю, як звичайно говорить людина, висловлюючи те, що добре обміркувала, — мені здається (хоч я і мало обізнаний в ознаках і прикметах, за якими можна розпізнати ворожі наміри індіанців,

надто на цих віддалених рівнинах, але, без марного гонору можу сказати, трохи розуміюся на таємницях природи), — так от, мені, зважаючи на мої скромні знання, здається, що коли виникають сумніви щодо якогось важливого питання, то найкраще — це спробувати з'ясувати їх.

— Вистачить з мене ваших лікарських напучень! — похмуро заявила Естер. — Здоровій родині не потрібні ваші виверти, чуєте? Ще вчора я почувалася зовсім добре, хіба що трохи понервувала, виховуючи дітей, а ви дали мені якусь гидоту, що повисла в мене на язичку, наче фунтова гиря на крильці в колібрі!

— А чи не залишилося трохи тих ліків? — уїдливо запитав Ішмаел. — Видно, добряче зілля, коли змогло придавити язика старій Істер!

— Друже, — мовив учений, намагаючись порухом руки вгамувати розлючену жінку, — ліки не такі вже дійові — це засвідчує манера, в якій шановна місіс Буш висловлює своє обвинувачення. Але повернімось до Ейси. Є сумніви щодо його долі, є також пропозиція вирішити ці сумніви. Так от, у природничих науках найбажаніше — виявити істину; гадаю, це бажано і в даному випадку, де є у сімейній справі непевність, яку можна порівняти з вакуумом там, де, за законами фізики, мусить бути матерія, відчутна на дотик.

— Та ну його! — закричала Естер, побачивши, що всі уважно слухають природознавця, чи то погоджуючись із його пропозицією, чи то намагаючись втямити, про що йдеться. — В кожному його слові — те саме погане зілля!

— Доктор Баттіус хоче сказати, — скромно докинула Еллен, — якщо дехто з нас вважає, ніби Ейса в небезпеці, а інші думають навпаки, то можна було б усією родиною пошукати його годину чи дві.

— Справді? — перепитала жінка. — Тоді доктор Баттіус мудріший, ніж я сподівалась! Вона має рацію, Ішмаеле: треба зробити так, як каже дівчина. Я сама візьму рушницю, і горе тому червоношкірому, що потрапить мені на очі! Мені не вперше спускати курок, еге ж, і я не раз чула, як репетує індіанець!

Завзяття Естер передалося її синам і надихнуло їх, наче бойовий клич. Вони разом схопилися зі своїх місць, оголосивши, що готові йти за своєю сміливою матір'ю. Ішмаел розважливо скорився пориву, якому не міг опиратися, і через п'ять хвилин жінка з'явилася з рушницею на плечі, щоб очолити тих, хто зголосився вирушити з нею.

— Хто хоче, хай застається з дітьми, — сказала вона, — а ті, в кого мужнє серце, хай ідуть за мною!

— Ебіраме, не годиться залишати без догляду наше житло, — прошепотів Ішмаел, глянувши вгору.

Той, до кого були звернені ці слова, здригнувся й відповів з гарячковою поспішністю:

— От я й охоронятиму табір.

Кілька голосів хором запротестували — мовляв, він потрібен у прерії, щоб показати місця, де бачив сліди ворогів, — а його сварлива сестра зневажливо заявила, що такі слова не личать хороброму мужчині.

Ебірам неохоче скорився.

Тоді Ішмаел віддав нові розпорядження стосовно оборони табору, бо кожний розумів, що від цього залежать їхні безпека і спокій.

Посаду коменданта укріплення він запропонував докторові Баттіусу, але той рішуче і навіть спогорда відмовився від цієї сумнівної честі, обмінявшись з Еллен виразними поглядами. Скватер знайшов вихід, призначивши старшою Еллен; але, надаючи їй такі високі повноваження, не поскупився на вказівки й остороги. Коли цю справу було залагоджено, юнаки заходилися готувати оборонні засоби й сигнали тривоги відповідно до сил і складу залоги. На верхній прискалок натягали каміння, склавши купами на самому краю таким чином, щоб Еллен та її слабосилі помічники могли скидати його, коли виникне потреба, на голови нападників, які, аби дістатися до вершини, неодмінно мусили пройти важким, тісним проходом, що про нього ми часто згадували. На додаток до цієї природної перешкоди ще й зміцнили рогатки, зробивши їх майже непрохідними. Заготували також камінці, жбурляти які могли навіть малі діти, — це була дуже небезпечна зброя, коли зважити на висоту бескиду. На самій верхівці скелі наклали купу сухого листя й трісок для сигнального вогнища, і тепер навіть прискіпливий скватер визнав, що фортеця може з честю витримати облогу.

Певнившись, що бескид достатньо укріплено, загін, призначений, так би мовити, для вилазки, вирушив у тривожну путь. Естер вела перед. З рушницею, в нанівчоловічому одязі, вона цілком відповідала ролі ватажка химерно вбраних жителів пограниччя, які гуртом ішли за нею.

— Ну, Ебіраме, — вигукнула войовнича жінка — голос її звучав грубо й хрипко від надмірного крику, — ну, Ебіраме, опусти ніс до землі та біжи; доведи, що ти гончак доброї породи і що тебе недарма навчали! Ти ж бачив відбитки індіанського мокасіна, то хай інші побачать. Іди, йди вперед, кажу тобі, й веді нас як слід!

Ебірам, який, здавалося, побоювався владної сестри, скорився, але з таким очевидним небажанням, що навіть неуважливі й мляві скватерові сини глузливо заусміхалися. Сам Ішмаел ішов серед своїх дужих синів з виглядом людини, яка мало чого сподівається від пошуку і байдужа до його наслідків. Отак вони простували, поки їхнє укріплення перетворилося на туманну цятку на небокраї. Досі вони йшли доволі швидко і мовчки, бо в міру того, як один горб змінювався іншим, а жодна жива істота не порушувала одноманітності краєвиду, навіть Естер тримала язика на припоні, охоплена тривогою, що дедалі росла. Але ось Ішмаел став, скинув рушницю з плеча і, поставивши її прикладом на землю, сказав:

— Годі. Тут повно буйволячих та оленячих слідів, але де ж сліди індіанців, Ебіраме?

— Трохи далі, — відповів той, показуючи рукою на захід. — Тут я натрапив на оленячий слід, а сліди індіанців я побачив уже після того, як убив оленя.

— Еге ж, ти чисто зробив свою роботу, приятелю, — глузливо докинув скватер, кивнувши на заляпану кров'ю одіж родича, а потім з переможним виглядом показавши свою. — Я перерізав горлянки двом прудким оленицям та брикливому оленяті, але на мені жодної плямки. А ти, вайло, завдаєш стільки клопоту Істер і малим дівчаткам, ніби

працюєш різником! Ходімо, сини, вистачить із нас. Я вже не хлопчик і надивився різних слідів на пограниччі; так от, відколи пройшов останній дощ, тут не було жодного індіанця. Йдіть за мною, я приведу вас туди, де ми хоч буйвола здобудемо за наші труди.

— Ні, йдіть за мною! — крикнула Естер, безстрашно ступивши вперед. — Сьогодні я вас веду, і ви підете за мною. Хто, крім матері, може очолити пошуки її сина?

Ішмаел, поблажливо усміхнувшись, із жалем подивився на свою незгідливу подругу. Побачивши, що вона вже вибрала дорогу — не туди, куди показував Ебірам, але й не туди, куди він сам збирався повернути, — і не бажаючи саме тепер надто туго натягувати віжки, Ішмаел скорився волі дружини. Але тут доктор Баттіус, який досі мовчки й задумано йшов за жінкою, раптом подав свій слабкий голос на знак протесту.

— Я підтримую вашого супутника життя, шановна й ласкава місіс Буш, — мовив він, — вважаючи, що ignis fatuus[42] уяви обманув Ебірама, і всі ті ознаки або симптоми, про які він нам казав, йому просто приверзлися.

— Сам ти симптом! — урвала його буркотуха. — Тепер не час для всяких там учених слів, і тут не місце робити привал і ковтати ліки. Якщо в тебе підломлюються ноги, то так і скажи по-людськи, сідай серед прерії, як скульгавілий собака, і відпочивай скільки влізе.

— Поділяю вашу думку, — спокійнісінько відповів природолюб і, зрозумівши глузливу пораду Естер буквально, незворушно сів біля куща якогось місцевого різновиду й негайно почав його досліджувати, щоб наука не втратила нічого з того, що їй належить знати. — Як бачите, я віддаю належне вашій чудовій пораді, місіс Естер, а ви йдіть на пошуки свого чада. Я ж залишаюсь тут заради вищої мети — проникнення в тайнощі природи.

Естер засміялась у відповідь — глухо, неприродно й зневажливо, і кожний з її дужих синів, проминаючи заглибленого у свої думки натураліста, скористався з нагоди показати йому свою зневагу, спогорда посміхнувшись. Через кілька хвилин усі, піднявшись на черговий горб, сховалися за його круглою вершиною, а доктор Баттіус залишився на самоті і провадив далі свої плідні дослідження.

Минуло ще півгодини. Естер ішла вперед, як і досі, продовжуючи вже марні, либонь, пошуки. Але тепер вона зупинялася частіше і дедалі непевніше поглядала навкруги, коли це раптом в улоговині почувся тупіт, і через якусь хвилю на схил вибіг олень і промчав просто перед їхніми очима туди, де сидів природознавець. Тварина з'явилась надто раптово й і непередбачено, а що рельєф місцевості сприяв утечі, то перш ніж хтось із лісовиків устиг звести рушницю, олень уже був недосяжний для кулі.

— Тепер чекаймо вовка! — крикнув Ебнер і аж головою похитав з досади, що на якусь мить забарився. — Вовча шкура — теж непогана штука, надто зимової ночі! Еге, ось і він, голодний чортяка!

— Стій! — вигукнув Ішмаел, підбивши знизу рушницю, яку вже був наставив його надто ревний син. — Це не вовк, а собака, до того ж доброї породи. Еге, та тут ще один собака, — значить, десь неподалік мисливці!

Не встиг він договорити, як двоє гончаків, намагаючись у благородному пориві обігнати один одного, великими стрибками промчали повз них услід оленеві. Один собака був зовсім старий — здавалося, його сили підтримував лише дух змагання; другий, ще цуценя, навіть у гарячій гонитві не втратив грайливості. Обидва бігли рівними й дужими стрибками, високо підвівши носи, як то роблять тварини з гострим і чутливим нюхом. Вони промчали мимо і за якусь хвилю побачили б оленя й кинулися на нього, вишкіривши зуби, коли б молодий пес раптом не відскочив убік, здивовано дзявкнувши. Старий собака теж зупинився, знесилений, важко дихаючи, повернувся туди, де його товариш швидко й наче безглуздо кружляв на місці й уривчасто гавкав. Але коли підбіг старий гончак, молодий пес сів і, високо задерши морду, завив голосно, протягло й жалібно.

— Мабуть, якийсь дуже міцний запах, — сказав Ебнер, що зачаровано, як і решта сім'ї, спостерігав за собаками, — коли він збив зі сліду таких собак!

— Та вбити їх! — крикнув Ебірам. — Присягаюсь, я впізнав старого пса — це ж собака трапера, а він наш запеклий ворог!

Висловивши цю лиху пропозицію, брат Естер, однак, сам не поспішав її виконувати. Подив, що охопив подорожніх, відбившись на їхніх зачудованих обличчях, був виразно помітний і в його порожньому, блудливому погляді. Ніхто не відгукнувся на його жорстокий заклик, і собак, які підкорилися своєму таємничому інстинктові, не зачіпали, але й не заохочували.

Довго панувала тиша; нарешті скватер, згадавши про свою батьківську владу, вирішив повернути собі право розпоряджатися своїми синами.

— Ходімо, хлопці, ходімо — хай собаки виють, коли їм так хочеться! — байдужісінько проказав Ішмаел. — Я ніколи не вб'ю тварини лише через те, що її господар оселився надто близько до мого порубу. Ходімо, хлопці, ходімо; у нас досить своєї роботи, отож нема чого шастати по прерії та втручатися в сусідові справи.

— Нікуди ви не підете! — закричала Естер голосом віщунки. — Кажу вам — нікуди ви не підете, діти. Це якийсь знак, якась засторога! І я, жінка й мати, хочу знати правду!

Промовивши це, збуджена скватерова дружина махнула рушницею з шаленством, що справило на присутніх неабияке враження, і попростувала до собак, які залишалися на тому ж місці, сповнюючи повітря протяглим, тужливим виттям. Усі рушили слідом за жінкою: хто — через свою байдужість, а хто — скорившись її волі, але більшою чи меншою мірою схвилювані незвичністю того, що діялось.

— Скажіть мені, Ебнере, Ебіраме, Ішмаеле, — закричала жінка, зупинившись там, де земля була втоптана й полита кров'ю, — скажіть мені, ви, мисливці, — яка тварина загинула тут?.. Кажіть!.. Ви мужчини, ви знаєте на рівнинах усі прикмети, отож кажіть, що це — кров вовка? Чи кров пуми?

— Це кров буйвола, благородного й могутнього! — відповів скватер, спокійно дивлячись на криваві плями, що так схвилювали його дружину. — Ось вибоїни в землі, він зробив їх копитами в передсмертних корчах, а он там він зорав ґрунт рогами. Так,

то був надзвичайно дужий і відважний буйвіл!

— А хто ж убив його? — правила своєї Естер. — І де тельбухи, чоловіче? Вовки?.. Але вони не зжерли б шкури!.. Скажіть мені, ви, мужчини й мисливці, чи справді це кров тварини?

— Тварина, певне, отам, за пагорком, — сказав Ебнер, який пройшов трохи далі. — Еге ж! Там вона, у вільшині на мочарі. Дивіться, оно скільки стерв'ятників кружляє над тим місцем!

— Тварина ще не здохла, — зауважив скватер, — а то канюки вже сиділи б на своїй здобичі! Судячи з поведінки собак, це мусить бути хижий звір. Може, сірий ведмідь, що прийшов сюди з верхніх водоспадів? Кажуть, вони дуже живучі!

— Ходімо назад, — сказав Ебірам. — Нападати на хижака — марна й небезпечна справа. Подумай сам, Ішмаеле, — ризик великий, а зиску — анітрохи!

Молодики осміхнулися, почувши новий доказ усім відомої легкодухості їхнього дядька. Старший з них не посоромився навіть відверто висловити свою зневагу, сказавши напрямки:

— Можна було б посадити його в клітку разом із тим звіром, якого ми веземо, ото б і мали зиск, повернувшись до поселень, — показували б їх у Кентуккі роззявам біля судів та в'язниць!

Грізний погляд і насуплені брови батька змусили юнака прикусити язик. Обмінявшись з братами зухвалими поглядами, він усе ж промовчав. Нехтуючи застереження Ебірама, всі рушили вперед, та незабаром зупинилися за кілька кроків од переплетених заростів вільшини.

Картина, яку вони побачили, була настільки дивовижна й дика, що вразила б не лише таких темних людей, як скватер і його дружина, а й людину освіченішу, здатну протистояти забобонним страхам. Небо, як звичайно о цій порі року, вкривали похмурі, швидкі хмари, а під ними нескінченними зграями летіли водоплавні птахи, які знову вирушили у важку й довгу путь до далеких південних вод. Знявся вітер; він то мчав над землею поривами, такими сильними, що мало не валили з ніг, то, завихрюючись, здіймався вгору й гасав там за хмарами, кружляв і громадив одну на одну їхні чорні, кошлаті гриви в жахливому, але величному безладді. А над вільшиною, як і раніш, кружляли зграї хижих птахів, важкими крильми розтинаючи повітря над одним і тим же місцем; вони боролися з поривами вітру, а потім, шугнувши ввись, знову вперто кидалися вниз і зависали над заростями, злякано скрикуючи, ніби їхній зір чи інстинкт підказував їм, що не настала ще година їхнього бенкету.

Ішмаел, його дружина й діти, зібравшись разом, стояли кілька хвилин у мертвій мовчанці й споглядали це видовище, охоплені подивом і трепетом. Нарешті голос Естер порушив чари, нагадавши, що вони мусять розв'язати свої сумніви сміливо, як личить мужчинам, а не стояти й по-дурному видивлятися.

— Покличте собак! — сказала вона. — Покличте цих гончаків і пустіть їх у зарості; якщо ви не втратили тієї мужності, якою я вас обдарувала, народжуючи на світ, то дасте ради всім лютим ведмедям на захід від Великої ріки, я це знаю! Покличте собак,

кажу вам, — гей, Іноку, Ебнере, Габріелю! Чи ви поглухли з подиву?

Один з молодиків послухався і, насилу відігнавши собак від того місця, де вони й досі кружляли, підвів їх до вільшини.

— Пускай їх туди, сину! Пускай! — вела далі жінка. — А ви, Ішмаеле та Ебіраме, коли там буде щось лихе чи небезпечне, покажіть, як вправляються з рушницею жителі пограниччя. Коли ж вам не вистачить духу, то я вас осоромлю на очах у дітей!

Юнаки, що притримували собак на ремінцях, відпустили їх і стали нацьковувати. Але старого собаку, здавалося, щось здержувало, чи, може, він був надто досвідчений, щоб діяти необачно. За кілька кроків од заростів він раптом зупинився і затремтів усім тілом, наче йому несила було йти ані вперед, ані назад. Дарма що молодики підбадьорливо покрикували, він лише тихо й жалібно скавучав. Так само спочатку повівся й молодий пес, але цей був гарячіший і менш досвідчений, тож незабаром, зробивши два чи три стрибки, він кинувся у зарості. Почулося тривожне, перелякане виття, а тоді пес вихопився з вільшини і почав, як і доти, швидко й збентежено крутитися на місці.

— Чи є серед моїх дітей хоч один справжній мужчина? — запитала Естер. — Дайте-но мені добру рушницю замість цього дитячого дробовика, і я покажу вам, на що здатна хоробра жителька пограниччя!

— Стій, мамо! — вигукнули разом Ебнер та Інок. — Якщо тобі вже заманулося побачити звіра, то зараз ми його виженемо!

Навіть у важливіших випадках навряд чи юнакам доводилося вимовляти стільки слів за один раз, але, зв'язавши себе обіцянкою, вони не збиралися відступати. Дбайливо перевіривши рушницю, вони твердою ногою подалися до кущів. Не такі міцні нерви, як у молодих жителів пограниччя, певне, здригнулися б перед невідомою небезпекою. Що далі вони просувалися, то пронизливіше й жалібніше вили собаки. Грифи й канюки літали зовсім низько, мало не торкаючись кущів своїми важкими крильми, а вітер із свистом мчав по голих преріях, наче духи повітря спустилися вниз, щоб подивитися, чим це все закінчиться.

На якусь мить безстрашній Естер перехопило подих і кров відринула від обличчя, коли вона побачила, як її сини розсунули переплетені гілки й щезли в гущавині. Запала глибока й непорушна тиша. Раптом швидко один за одним пролунали два голосні, пронизливі крики, а потім знов запанувало ще страшніше безгоміння.

— Назад, діти, назад! — закричала Естер — материнські почуття взяли гору над усім іншим.

Але тут-таки вона замовкла, заціпенівши від жаху, бо тієї ж миті кущі знов розсунулись і обидва відчайдухи вийшли, майже непритомні, й поклали до її ніг залякле, нерухоме тіло Ейси, на блідому обличчі якого лежала печать насильницької смерті.

Собаки востаннє протягло завили і, разом схопившись з місця, побігли по оленячому сліду, що його недавно покинули, й щезли вдалині. Птахи, кружляючи, знялися в небеса, сповнюючи повітря скаргами, що їх позбавили здобичі: страшна й

відворотна, вона ще зберегла в собі надто багато людського, щоб стати жертвою їхньої огидної ненажерливості.

РОЗДІЛ XIII

Лопата, і труна, труна,

І саван, наче сніг,

Широка яма і зручна,

Щоб гість у неї ліг.

Шекспір. Гамлет

— Відступіть! Відійдіть усі! — хрипко сказала Естер людям, які щільно оточили мертве тіло. — Я його мати, в мене більше прав, ніж у всіх вас! Хто це зробив? Скажіть мені, Ішмаеле, Ебіраме, Ебнере! Відкрийте свої вуста й серця, і хай з них вийде правда, сама божя правда! Хто скоїв це криваве діло?

Її чоловік не відповів. Він стояв, спершись на свою рушницю, й сумно, але твердо дивився на останки сина. А мати кинулася на землю і, поклавши собі на коліна холодну, бліду голову, мовчки вглядалася в мужнє обличчя, на якому ще вберігся відбиток передсмертної агонії. І це мовчання було красномовніше за будь-які плачі.

Вона ніби скам'яніла від горя. Дарма Ішмаел намагався, як міг, розрадити її — вона нічого не чула й не відповідала. Сини, обступивши її, теж стали невміло, кожен по-своєму, висловлювати матері співчуття в її горі та свою скорботу, але вона нетерпляче махнула рукою, наказуючи їм відійти. Пальці її то перебирали сплутане волосся мертвого, то злегенька розгладжували болісно зсудомлені м'язи його обличчя, — матері завжди так лагідно й тихо проводять по личку заснулої дитини. А іноді руки її, наче злякавшись, полишали цей жахливий обряд і щось марно намацували навкруги, ніби шукаючи яких засобів проти смертельного удару, що так несподівано вразив її сина — її найбільшу надію і материнську гордість. Завваживши ці незрозумілі рухи, завжди сонливий Ебнер цього разу відвернувся і, проковтнувши клубок, що стояв йому в горлі, сказав:

— Мати хоче, щоб ми пошукали якісь ознаки, котрі б підказали, як загинув Ейса.

— Присягаюсь, що це кляті сіу! — відповів Ішмаел. — Вони мені вже двічі заборгували! Ну, дарма, втретє я розквітаюся з ними за все!

Але скваторові сини не задовольнилися цим правдоподібним поясненням, а може, й зраділи в душі нагоді позбутися видовища, яке будило в їхніх безтурботних серцях такі дивні й незвичайні почуття, і, відвернувшись од матері й мертвого брата, всі разом подалися шукати те, чого, як їм здавалося, вона так наполегливо від них просила. Ішмаел не заперечував; він навіть пішов за ними, але з байдужим виглядом, нібито лише корився бажанню синів, бо опиратися за таких обставин було б непристойно. Жителі пограниччя, вони, попри всю свою тупість, добре знали на тому, що було пов'язане із звичаями їхнього життя; а що розшуки слідів і доказів багато в чому нагадували вистежування звіра, то можна було сподіватися, що діло буде зроблено швидко і вправно. Отож юнаки старанно й тямовито взялися виконувати свій печальний обов'язок.

Свідчення Ебнера та Інока щодо постави, в якій вони знайшли мертвого, не розбігалися: він сидів майже прямо, прихилившись спиною до переплечених кущів, а одна рука ще стискала зламану лозинку. Мабуть, саме ця поза й відстрашувала ненажерливе птаство, що кружляло над вільшиною; а галузка в руці свідчила про те, що життя ще жевріло в бідолашному юнакові, коли він забрався в ці зарості. Всі погодилися на тому, що Ейса був смертельно поранений на рівнині і з останніх сил добувся до вільшини, шукаючи там порятунку. Прим'яті кущі, через які він, очевидно, продирався, підтверджували цю думку. Подальше розслідування показало, що на самому узліссі точилася відчайдушна боротьба — повсюди видніли зламані гілки, глибокі сліди на вологому ґрунті й патьоки крові.

— Його підстрелили на відкритій місцині, а тут він сховався, — сказав Ебірам. — Перед нами неспростовні докази цього. Дикуни гуртом напали на хлопця, й він бився, поки його подолали й затягли сюди в кущі.

Ця гадка здалася всім імовірною, але знайшлася людина, яка з нею не погодилась. Це був тугодум Ішмаел. Він зажадав оглянути тіло, щоб дізнатися, які на ньому рани. Виявилося, що загиблого поранено пострілом з рушниці навиліт: куля потрапила в спину, трохи нижче могутнього плеча, й вийшла через груди. Треба було неабияк знатися на вогнепальних ранах, щоб з'ясувати цю тонку обставину, але досвід жителів пограниччя не поступався їхній пильності, й на обличчях Ішмаєлових синів проступила посмішка дикого і, звісно, дивного задоволення, коли Ебнер впевнено оголосив, що вороги на Ейсу надали ззаду.

— Інакше не могло бути, — сказав скватер, який слухав з похмурою увагою. — Він був доброго роду й надто гарно вихований, щоб показати спину людині чи звірові! Затямте, хлопці: коли ви сміливо дивитеся в обличчя ворогові, хто б він не був, вам не загрожує напад ззаду. Послухай, Істер! Жінко! Схаменися! Чого це ти весь час скубеш його за волосся та одежину? Йому вже нічим не допоможеш, стара.

— Дивіться! — перепинив його Інок, витягаючи з подертого одягу брата шматочок свинцю, що подужав силу молодого велетня. — Ось і куля!

Ішмаел, поклавши свинець на долоню, довго й уважно ровглядав його.

— Так, помилки не може бути, — процідив він нарешті крізь зціплені зуби. — Це куля з торбини клятого трапера. Він, як і багато інших мисливців, мітить свої кулі, щоб було видно, з чиєї рушниці зроблено постріл. Ось його позначка: шість дірочок хрест-навхрест.

— Клянуся, це такі — переможно закричав Ебірам. — Він сам мені показував свою позначку: похвалявся, скільки оленів він поклав у прерії цими кулями! Ну, Ішмаеле, тепер ти мені віриш, що старий негідник — шпигун червоношкірих?

Куля переходила з рук в руки і, на лихо добрій славі старого, інші також пригадали, що бачили таку мітку на кулях трапера, коли з цікавості оглядали його спорядження. На тілі Ейси було ще багато ран, але не таких небезпечних, і все це підтверджувало, як вони вважали, провину трапера.

Між тим місцем, де пролилася перша кров, і вільшиною, де, як тепер усі були певні,

Ейса намагався сховатися від переслідувачів, було багато слідів жорстокої боротьби, що починалася кілька разів. Те, що боротьба уривалася, свідчило про слабкість убивці, який, безперечно, розправився б із своєю жертвою значно швидше, коли б не його стареча неміч, — могутній юнак, навіть умираючи, був грізним супротивником. Поранивши Ейсу, нападник не насмілювався ще раз вистрелити, побоюючись привернути увагу решти мисливців, рушниця вбитого щезла, не було й інших, не таких цінних речей, які належали Ейсі, — певне, вбивця все забрав собі як трофей.

Окрім кулі, були й ще докази: сліди, які переконливо засвідчували жорстокий злочин трапера; було очевидно, що юнак, смертельно поранений, ще знайшов сили довго й відчайдушно опиратися все новим і новим нападам убивці. Ішмаел підкреслював це з дивною сумішшю скорботи й гордості: він сумував, бо втратив сина, якого дуже цінував, коли не сварився з ним; і він пишався, що його син до останнього подиху лишався стійким і сміливим.

— Він помер, як личило померти моєму синові, — мовив скватер, добуваючи крихти марнославної розради зі свого такого неприродного торжества. — До останньої хвилини він тримав ворога в страху і не просив допомоги в законі! Ходімо, діти, поховаємо його, а тоді пополюємо на вбивцю!

Сини скватера, мовчазні й понурі, взяли за свою сумну роботу. В твердій землі вирили яму, поклавши на це чимало часу й праці; знявши з себе одіж, без якої могли обійтися, загорнули в неї тіло. Коли все приготували, Ішмаел підійшов до Естер, яка, здавалося, нічого не бачила й не чула, і сказав, що зараз ховатимуть загиблого. Вона вислухала і, покірливо забравши руки від синового тіла, мовчки підвелася, щоб провести покійного до його тісного місця спочинку. Там вона знов сіла в головах могили, пильно й жадібно стежачи за рухами юнаків. Накидавши на прах Ейси досить землі, щоб захистити його від хижаків, Інок та Ебнер скочили в яму й почали втоптувати землю, використовуючи вагу своїх могутніх тіл. Працювали вони старанно, з дивною, коли не дикунською сумішшю турботливості та байдужості. Такі запобіжні ваходи вживалися звичайно для того, щоб дикі звірі, чий нюх неодмінно приведе їх до могили, не вирили відразу ж тіла. Навіть хижі птахи, здавалося, розуміли, що відбувається: якісь таємничі чуття підказували їм, що їхню бідолашну жертву незабаром покинуть, і вони знов почали кружляти над могилою та кричати, ніби хотіли налякати родичів небіжчика, щоб ті кинули складати йому останню шану.

Ішмаел стояв, склепивши руки, й уважно стежив, як його сини виконували цей печальний обов'язок; коли ж усе скінчилося, він скинув шапку, дякуючи їм за їхній труд з гідністю, яка зробила б честь і освіченішій людині. Протягом усієї церемонії, яка завжди буває урочиста і вражаюча, скватер був вельми поважний і статечний. На його важкому обличчі лежав відбиток глибокої печалі; але воно ні разу не адригнулось, аж поки він повернувся спиною до могили свого первістка, навіки розлучаючися з ним. Тут заговорив голос природи, щось владне й могутнє піднялося в його душі, і м'язи його суворого обличчя почали сіпатися. Сини не зводили з батька очей, ніби очікуючи вказівок, чи треба піддатися тим незвичайним почуттям, які зворушили і їхні м'язи.

вдачі; аж тут скватер погамував своє хвилювання і, взявши дружину за руку, підвів її на ноги, наче малу дитину, і сказав твердо, хоч уважний спостерігач помітив би, що голос його звучав лагідніше, ніж звичайно:

— Істер, ми зробили все, що можуть зробити батько й мати. Ми зростили хлопця, виховали його так, що навряд чи знайшовся б йому рівня на американському пограниччі, а тепер ми його поховали як годиться. Отож ходімо далі своїм шляхом.

Жінка повільно відвела очі від свіжої землі, поклала руки чоловікові на плечі й стояла, тривожно дивлячись йому просто в очі.

— Ішмаеле! Ішмаеле! — промовила вона. — Адже ти розлучився з хлопцем у гніві!

— Хай бог відпустить йому гріхи так легко, як я простив синові його лихі вчинки! — спокійно відказав скватер. — Жінко, повертайся на скелю та почитай біблію — це завжди тобі допомогало. Тобі добре, Істер, ти вмієш читати, а я ні...

— Так, так, — пробурмотіла жінка, піддаючись його силі й дозволяючи, хоч і дуже неохоче, відвести себе від синові могили. — Я вмію читати, та як я користаюся з цього? Але йому, Ішмаеле, не доведеться відповідати за гріх занедбаних знань... Хоч від цього ми його вберегли! Не знаю, правда, милосердя це було чи жорстокість...

Чоловік нічого не відповів, твердо ведучи її до їхнього тимчасового притулку. Коли вони піднялися на вершину пагорба, звідки можна було востаннє подивитися на могилу Ейси, всі разом, ніби змовившись, повернулись, щоб кинути на неї прощальний погляд. Горбочка вже не було видно, але жахлива ознака вказувала, де він знаходиться — там з криками ширяли зграї птахів. У протилежному боці на самому обрії виднів синій горб, нагадуючи Естер про те місце, де вона "лишила своїх малих дітей і спонукаючи її, хоч як це було тяжко, покинути останній притулок її старшого сина. Життя брало своє, і любов до живих перемогла в її серці скорботу по померлим.

Нещастя запалило іскру в цих суворох душах, що запеклися від примітивного життя, і від цієї іскри яскравіше розгорівся вогник родинної прихильності, що досі ледь жеврів. Батьків і дітей давно вже єднали тільки нетривкі звички; Ішмаел мав підстави побоюватися, що незабаром перенаселений вулик спорожніє, і сини, яких він зростив, залишать його самого, без підтримки, виховувати цілу юрбу малих, безпомічних дітей. Дух непокори, що його перший виявив Ейса, охопив і решту синів; і скватер з сумом пригадував ті часи, коли він, молодий і завзятий, сам отак-от покинув своїх старих і нужденних батьків, щоб вільно, без усяких пут, почати своє життя. Але тепер ця небезпека трохи відступила — його батьківська влада, якщо вже й не мала колишньої сили, то принаймі визнавалася і могла ще якийсь час протриматися.

І справді, сумна подія вплинула на його не вельми кмітливих синів, але вони відчували і якусь недовіру до батька, і сумніви щодо справжніх обставин смерті свого брата. Туманні картини малювалися в уяві двох чи трьох старших юнаків: їм ввижалося, що батько міг наслідувати Авраама[43], тільки він не може, як той святий чоловік, послатися на волю божу, роблячи своє жахливе діло. Але образи були невиразні, а думки такі розпливчасті, що не лишили по собі якогось помітного сліду, і все, що відбулося, як ми вже сказали, швидше зміцнило, ніж послабило владу Ішмаела.

Ось у такому душевному стані родина поверталася туди, звідки вранці вирушила на пошуки, що призвели до вельми сумних наслідків. Довгий, марний похід під проводом Ебірама, страшна знахідка, похорон — на все це пішло багато часу, і поки вони перейшли велику рівнину, що лежала між могилою Ейси та бескидом, сонце вже схилилося на захід. Що ближче вони підходили до бескиду, то вищим він ставав, наче вежа, яка здіймалася з морського дна; коли ж до нього залишилося не більше милі, вже можна було розрізнити деякі предмети на вершині.

— Так, невесела новина для дівчаток! — сказав Ішмаел, який час від часу озивався, аби розрадити свою дружину. — Наші меншенькі всі любили Ейсу; він завжди балував їх, приносячи якісь подарунки з полювання.

— Так-так, — пробурмотіла Естер. — Хлопець був гордістю нашої родини. Інші мої діти — ніщо в порівнянні з ним!

— Не кажи так, жінко, — відповів скватер, гордовито кинувши оком на низку могутніх синів, які йшли трохи позаду. — Не кажи так, стара Істер, бо небагато знайдеться батьків, що мають більше прав похвалитися своїми дітьми, ніж ми.

— Подякувати за них, а не похвалитися! — покірливо відповіла Естер. — Ти хочеш сказати: подякувати за них...

— Хай буде подякувати, якщо тобі це слово більше до вподоби, старенька... Але як там Неллі й дітлахи? Вона, певне, забула, що я наказав їй робити, і не тільки дозволила дітям заснути, а й сама, ручаюсь, бачить зараз уві сні луки Теннессі. Твоя племінниця тільки й знає, що мріяти про поселення!

— Еге ж, вона нам не підходить; я це подумала, та й казала, ще коли ми прихистили її після смерті всіх її близьких. Смерть не щадить родин, Ішмаеле! Дівчина подобалася Ейсі; може, вони коли-небудь очолили б нашу родину замість нас, якби все склалося інакше....

— Ні, з неї не вийде дружини для жителя пограниччя. Хіба так господарюють, коли чоловік на полюванні? Ану, Ебнере, пальни разок, хай знають, що ми повертаємося. Їй-богу, вони всі послули — і Неллі, й малі!

Юнак охоче підкорився, що свідчило про те, як йому кортіло побачити міцну й метку постать Еллен на зазубленій вершині бескиду. Пролунав постріл, але у відповідь не було ніякого сигналу. Якусь хвилю всі стояли, очікуючи, а тоді, ніби змовившись, вистрілили разом. Такого гуркоту не могли не почути ті, що залишилися на бескиді, бо до нього було зовсім недалеко.

— Ага! Ось вони, нарешті! — вигукнув Ебірам — він, як звичайно, поквапився першим оголосити те, що могло розвіяти його страх.

— Це спідниця майорить на вірьовці! — сказала Естер. — Я сама її повісила!

— Твоя правда; але ось і дівчисько. Негідниця розкошувала собі в наметі!

— Ні, не те, — мовив Ішмаел; на його обличчі, звичайно непорушному, з'явився вираз неспокою. — Це вітер напинає намет! Ото дурні діти — мабуть, відв'язали парусину від кілочків, і якщо вчасно не закріпити її, то намет зірве!

Ледве він устиг договорити, як сильний порив вітру промчав там, де вони стояли,

закрутивши на своєму шляху куряву; а потім, ніби скорившись владній руці, вихор злетів над землею просто туди, куди були звернені всі погляди. Послаблена парусина затремтіла під його натиском, потім провисла на якусь хвилю. Хмара листя знялась і закружляла над бескидом, а потім швидко, наче яструб з вишини, полинула вниз і помчала вдалину, мов зграя ластічок, які стрімливо віддаляються на нерухомих розпростертих крилах. А слідом за листям пролетів і білосніжний намет; а втім, він упав тут-таки за бескидом, і вершина була така ж гола, якою вона й досі височіла серед пустки.

— І тут були вбивці! — застогнала Естер. — Мої дітки! — Мої миленькі!

На якусь мить навіть Ішмаел заточився від такого несподіваного удару. Але, стріпнувшись, наче розбуджений лев, він стрибками помчав уперед і, розкидаючи, мов пір'їнки, всі перешкоди на своєму шляху, вибіг нагору в нестримному пориві, що свідчив, якою грізною може стати млява з природи людина, коли її щось сильно розворушить.

РОЗДІЛ XIV

Ви на чиєму боці, городяни?

Шекспір. Король Іоанн

Щоб зберегти послідовність подій, необхідно звернутися до того, що відбулося на бескиді, коли Еллен Уейд залишилася його охороняти.

Перші кілька годин чесна й добросердна дівчина опікувалася меншими дівчатками, віддаючи їм багато часу й терпіння: то комусь забаглося їсти, то хтось попросив пити, й так без упину — звичайні примхи себелюбних і причепливих дітей. Вибравши хвилинку, коли їхня настирливість трохи вгамувалася, дівчина прослизнула в намет, де її ніжна увага була потрібніша, але тут діти зчинили такий гвалт, що Еллен довелося повернутись до своїх обов'язків, про які вона на мить забула.

— Дивися, Неллі, дивися! — наввипередки вигукували діти. — Онде люди внизу, і Фібі каже, що це індіанці сіу!

Еллен глянула в той бік, куди простяглося стільки рук, і, жахнувшись, побачила якихось людей, що відкрито й швидко ішли просто до бескиду. Їх було четверо, але хто вони, дівчина розгледіти не могла — бачила тільки, що серед них не було тих, хто має право входити до фортеці. То була жахлива мить. Поглянувши на дівчаток, які переляканим гуртом тулилися до її спідниці, вона спробувала пригадати хоч одну з тих оповідей про героїзм жінок, що на них так багата історія західного кордону. В одній оповіді чоловік з допомогою трьох чи чотирьох жінок успішно протягом кількох днів захищав укріплення від нападу цілої сотні ворогів. В іншому випадку самі жінки, без чоловіків, відстояли своїх дітей і майно. Було й таке, коли полонена жінка перебила своїх сонних сторожів і не лише звільнилася сама, а й врятувала все своє потомство. Саме цей випадок найбільш відповідав тому становищу, в якому опинилась Еллен, і дівчина, з вогнем в очах і рум'янцем на щоках, оглянувши свої скромні сили, почала готуватися до оборони.

Старших дівчаток вона поставила біля невеликих важелів, щоб скидати каменюки

на голови нападників; меншенькі, оскільки ні на що інше не годилися, повинні були створити враження чисельності залоги; а сама вона, як справжній воєначальник, взяла на себе загальне командування і підтримку морального духу свого вояцтва. Зробивши розстановку сил, вона чекала першої атаки, намагаючись зберігати спокій, щоб вселити в своїх помічників упевненість — запоруку успіху.

Хоч Еллен значно переважала дочок Естер силою характеру, що впливає з моральних якостей, однак двом старшим із них вона, без сумніву, поступалася в одній важливій воїнській якості — байдужості до небезпеки. Ці дівчата, котрі зросли на окраїнах цивілізації в труднощах кочового життя й звикли до всіляких небезпек, обіцяли в недалекому майбутньому стати схожими на їхню матір, в якій безстрашність дивно змішалася з добрими й поганими рисами, що, можливо, дозволило б їй, коли б вона мала ширшу сферу діяльності, посісти почесне місце серед найвидатніших жінок її часу. Естер уже колись була відстоювала дерев'яний дім Ішмаела від індіанців; а ще був випадок, коли вона врятувалася, прикинувшись мертвою, після такого впертого захисту, який дав би їй право на почесну капітуляцію, якби вона мала діло з цивілізованішим ворогом. Про це та й про багато інших пригод вона не раз із гордістю розповідала своїм дочкам; і тепер серця юних воякинь тріпотіли то від природного страху, то від честолюбного бажання зробити що-небудь, гідне дітей такої матері, бо ж саме трапилася нагода відзначитись.

Незнайомці були вже ярдів за п'ятдесят від бескиду. Чи то з обережності, чи злякавшись грізного вигляду двох дівчат, що з-за кам'яного укріплення наставили на них цівки старих мушкетів, пришельці зупинилися в улоговині, де могли сховатися в густішій, ніж в інших місцях, траві. Звідти протягом кількох тривожних, а для Еллен нестерпно довгих хвилин вони розглядали укріплення. Тоді один виступив наперед — як виявилось, не для нападу, а для того, щоб почати переговори.

"Фібі, стріляй!" — "Ні, Гетті, стріляй ти!" — підбадьорювали одна одну трохи злякані й водночас нетерплячі дочки скватера, коли це Еллен, врятувавши парламента від сильного перестрашу, якщо не від чогось гіршого, вигукнула:

— Покладіть мушкети, це доктор Баттіус!

Її підлеглі виконали наказ лише наполовину — зняли пальці з курків, але грізні цівки так само лиховісно дивилися на ворога. Натураліст, який рухався досить повільно, щоб завважити найменший порух супротивника, підніс рушницю з припасованим до кінця цівки носовичком і підійшов до укріплення на відстань голосу. Тоді, прибравши, як йому здавалося, показного й владного вигляду, крикнув так голосно, що його почули б і на вдвічі більшій віддалі:

— Гей там! Ім'ям Конфедерації Сполучених Суверенних Штатів Північної Америки, я закликаю вас підкоритися її законам!

— Доктор чи не доктор, а він наш ворог, Неллі. Послухай, послухай лишень! Він балажає про закон!

— Тихше ви! Хай скаже, чого він хоче! — мовила Неллі, й відвівши вбік небезпечні цівки мушкетів, що знов повернулися до скуленого парламента, затамувала подих.

— Я застерігаю вас і нагадую, — вів далі переляканий вчений, — що я мирний громадянин вищезгаданої Конфедерації, чи, точніше, Союзу, прихильник соціального договору, друг миру й ладу... — Побачивши, що небезпека йому, принаймні тепер, не загрожує, він знов задержувався підвищив голос: — Отже, я вимагаю, щоб ви скорилися законові.

— А я ж то думала, що ви наш друг, — відповіла Еллен, — і що ви подорожуєте з моїм дядьком, уклавши з ним угоду...

— Я її розірвав! Мене ошукали з самого початку, і тому я анулюю договір між Ішмаелом Бушем, скватером, і доктором медицини Оубедом Баттіусом, як такий, що втратив свою чинність... Ні, діти, анулювати — це означає скасувати, ніякої від того шкоди вашому шановному батечкові не буде, отож відкладіть зброю і прислухайтеся до голосу розуму. Цей договір — ошуканство... він анульований... скасований. А до тебе, Неллі, я не маю ніяких ворожих почуттів, отже, послухай, що я тобі скажу, не затуляй вух, вважаючи себе в безпеці — це облуда... Тобі відома вдача людини, в сім'ї якої ти живеш; тобі відомо, також, дівчино, чим може загрожувати тобі це лихе товариство. Тож відмовся від непевних переваг свого становища і мирно здай укріплення на милість тих, хто мене супроводжує — а їх легіон, юна панночко, запевняю тебе, непереможний і могутній легіон! Отже, здай володіння цього злочинного й порочного скватера... ні, діти, це просто жахливо — бачити таку зневагу до людського життя з боку тих, кому лише недавно його подаровано! Відкладіть цю страхітливую зброю, благаю вас не ради себе, а ради вас самих! Гетті, хіба ти забула, хто вгамував біль, який мучив тебе, коли в тебе запалилися аурікулярні нерви після ночівок на голій, вогкій і холодній землі? А ти, Фібі, невдячна й забудькувата Фібі! Коли б не ця рука, яку ти хочеш навіки паралізувати, ти б і досі страждала від верхніх різців! Тож покладіть зброю, послухайтеся того, хто завжди був вашим другом. А до тебе, юна панночко, — провадив він далі, не зводячи пильних очей з мушкетів, що їх Еллен трохи відсунула вбік, — а до тебе, юна панночко, я звертаюся з останнім, отже, з найурочистішим словом: я вимагаю, щоб ти здала цей бескид, не опираючись і не зволікаючи, бо так велять влада, справедливість і... — Він хотів був сказати "закон", але, згадавши, що це зловісне слово може знов розсердити скватерових дочок, розсудливо проковтнув його і закінчив свою промову безпечнішим і прийнятнішим словом, додавши: — І розум.

Цей незвичайний заклик не дав бажаних наслідків. Діти нічого не втямили, крім кількох висловів, які їм здалися образливими, а на Еллен, хоч вона трохи краще розуміла мову парламентаря, його красномовність справила не більше враження, ніж на її підлеглих. У тих місцях, які, на думку вченого, були найлагідніші й найзворушливіші, кмітлива дівчина, байдуже про свої тривожні передчуття, ледь стримувалася, щоб не засміятись, а на його погрози не звертала уваги.

— Я не все зрозуміла з того, що ви сказали, докторе Баттіус, — спокійно відповіла вона, коли він закінчив. — Але одне я знаю: коли ви підмовляєте мене, щоб я не виправдала тієї довіри, яку до мене виявили, то мені не личить вас слухати. Попереджаю: не здумайте вдиратися силоміць, бо які б не були мої бажання, мене,

бачите, оточують мої бійці — а вони можуть розправитися й зі мною. Ви ж знаєте, — принаймні повинні знати, — вдачу цієї родини; отож не раджу вам жартувати з ким-небудь з її членів, якого б віку й статі вони не були!

— Не скажу, що я зовсім не знаюся на людській натурі, — відповів природознавець, обачно задкуючи від позиції, яку він досі хоробро утримував біля підніжжя бескиду. — Але ось іде той, хто, може, краще за мене знає всі її потаємні забаганки.

— Еллен! Еллен Уейд! — вигукнув Пол Говер, ставши поруч з ученим: його зовсім не тривожив той страх, яким перейнявся Баттіус. — От не сподівався, що зустрінуся з тобою, як з ворогом!

— Не зустрівся б, якби ви не намовляли мене на зраду. Ви знаєте, що дядько залишив на мене своїх дітей, то невже я не виправдаю його довіри, дозволю його запеклим ворогам забрати те, чим не спокусилися індіанці, а то й повбивати його дітей?

— Та хіба я вбивця? А цей старий, а офіцер Штатів? — він показав на трапера і свого нового друга, які підійшли до нього. — Хіба вони схожі на вбивць?

— Так чого ж вам від мене треба? — мовила Еллен, у розпачі ламаючи собі руки.

— Звіра! Нам потрібен небезпечний хижак, що його ховає скватер, — і більш нічого!

— Доброчесна дівчино! — почав був молодий незнайомець, який оце недавно зустрівся з нашими героями в прерії. Але він тут-таки замовк, побачивши промовистий жест трапера. Старий прошепотів йому на вухо:

— Хай вже цей хлопець веде перемови. Серце дівчини відгукнеться, і ми швидше досягнемо своєї мети.

— Ми знаємо всю правду, Еллен, — він далі Пол. — Ми викрили всі скватерові підступи і прийшли допомогти тій, кого скривдили й ув'язнили. Якщо в тебе щире серце, — а я завжди в це вірив, — то ти не встромлятимеш нам палиці в колеса, а, навпаки, приєднаєшся до нашого рою і покинеш старого Ішмаела — хай в його вулику живуть бджоли одного з ним штибу.

— Я присягнула перед богом...

— Договір, що його укладено з незнання чи примусу, в очах кожної добропорядної людини є недійсний, — прорік учений.

— Тихше, тихше, — знов прошепотів трапер. — Полишмо все на її почуття — цей хлопець сам із нею домовиться.

— Я присягнула перед тим, хто створив усе на світі й установив правила доброчесності та релігії, — вела далі Еллен, — не відкривати, хто живе в наметі, й не допомагати бранці втекти. Ми обидві з нею присягнули, і ця клятва, може, врятувала нас від смерті. Правда, ви розкрили таємницю, але ми тут не винні; і я не певна, чи маю моральне право залишатися осторонь, коли ви, як вороги, намагаєтеся вдертись до дядькової оселі.

— Я можу довести, — палко вигукнув природознавець, — посилаючись на Пейлі, Берклі, ба навіть на самого безсмертного Бінкершека, що коли, укладаючи договір, одна із сторін, — байдуже, держава чи приватна особа, — робить це з примусу, то...

— Ти лише розізлиш дівчину своєю лайкою, — сказав обачний трапер. — А от у бортника вона стане сумирною, мов оленятко, якщо покластися на людські почуття. Гай-гай, бачу, ти так само, як і я, мало що тямиш у природі добрих поривів...

— Хіба це єдина клятва, яку ти дала, Еллен? — запитав Пол, і голос звичайно бадьорого, безтурботного бортника прозвучав печально й докірливо. — Більше ти ні в чому не клялася? Значить, слова скватера тобі як мед в роті, а всі інші твої обіцянки — наче порожні стільники?

Завжди веселе обличчя Еллен зблідло, а тоді взялося таким рум'янцем, що його видно було навіть здалека. Якусь хвилю вона вагалася, ніби намагаючись побороти своє обурення, а потім відповіла з властивою їй запальністю:

— Я не розумію, за яким правом мене запитують про клятви та обіцянки, що стосуються лише тієї, хто їх давав, коли таке було взагалі! Я не бажаю більше розмовляти з чоловіком, що такої високої думки про себе і зважає тільки на свої почуття.

— Ні, старий трапере, ти лишень послухай! — сказав простодушний бортник, рвучко повернувшись до свого літнього друга. — Найскромніша комаха з тих, що пурхають в небесах, зібравши свій взяток, прямо й чесно летить до гнізда чи вулика, як їй і належить. А шляхи жіночого розуму такі ж криві, як гілки сучкуватого дуба, й звивистіші, ніж повороти Міссісіпі!

— Ні, ні, дитинко, — мовив трапер, добродушно обстаючи за скривдженим Полом. — Ти повинна зрозуміти, що цей юнак дуже запальний і не полюбляє довго розмірковувати. Але обіцянка — не цяцянка: її не можна відкинути геть і набути, наче буйволячі копита чи роги.

— Красно дякую, що ви нагадали мені про мою клятву, — відповіла все ще роздратована Еллен, досадливо прикусивши свою гарненьку нижню губку. — Адже я забудькувата!

— Еге! Ось і прокинулася в ній жіноча природа, — сказав старий і розчаровано похитав головою. — От тільки не в такий спосіб, як хотілося б...

— Еллен! — вигукнув молодий незнайомець, який досі унижно прислухався до розмови. — Оскільки вас усі називають Еллен...

— Не тільки "Еллен" — у мене, зважте на це, є й прізвище, яке дав мені батько.

— Називай її Неллі Уейд, — пробурмотів Пол. — Це її законне прізвище і, про мене, хай воно їй залишається назавжди!

— Так, я мав додати "Уейд", — вів далі молодик. — Ви переконаєтеся, що я, хоч сам і не зв'язаний ніякою присягою, поважаю клятви, що їх дали інші. Ви чуєте, що я говорю неголосно, хоч варто лише мені крикнути, — і поклик мій долинув би до вух тієї, яка б йому дуже зраділа. Отже, дозвольте мені самому піднятися на скелю. Обіцяю вам — я відшкодую будь-які збитки, що їх може зазнати ваш родич.

Еллен завагалася, але, позирнувши на Пола, який стояв, погордливо спершись на свою рушницю та байдужісінько насвистуючи якусь морську пісеньку, вчасно схаменулась і відповіла:

— Мій дядько, йдучи з синами на полювання, призначив мене комендантом цього укріплення. Комендантом я й залишуся, поки він повернеться й звільнить мене від моїх обов'язків.

— Ми марнуємо час і втрачаємо добру нагоду, якої, може статися, більше ніколи не матимемо, — рішуче сказав молодий офіцер. — Сонце вже низько, і скватер із своїм диким виводком ось-ось повернеться до табору.

Доктор Баттіус озирнувся і втрутився в розмову:

— Досконалість завжди приходить у зрілому віці, — як у тваринному світі, так і в світі інтелекту. Міркування — мати мудрості, а мудрість — мати успіху. Я пропоную відійти на певну відстань від цієї неприступної позиції та порадитись, як нам почати правильну облогу цієї фортеці, чи, може, відкласти це до сприятливішої пори, й тим часом покликати допомогу з населених місць і таким чином захистити гідність закону від небезпеки його зневаження.

— Краще штурм, — усміхнувся офіцер, змірявши поглядом висоту бескиду й оцінивши досвідченим оком усі труднощі. — В найгіршому випадку — зламана рука чи синець на чолі.

— Штурм так штурм! — вигукнув гарячкуватий бортник, рвонувшись уперед, і кількома стрибками опинився у безпечному, недосяжному для куль місці під навислим прискалком, на якому тримала оборону залога. — А тепер можете робити, що хочете, чортенята; та навряд чи встигнете щось утнути!

— Поле! Божевільний! — скрикнула Еллен. — Ще один крок — і брили роздушуть тебе! Вони тримаються на волосинці, а дівчата вже наготувались їх зіштовхнути!

— Так віджени цей клятий рій від вулика! Бо я однаково видерусь на скелю, хоч би її геть усю обліпили шершні!

— Хай-но вона тільки поткнеться! — глузливо вигукнула старша дівчинка, стрясаючи мушкетом в рішучістю, що зробила б честь навіть її войовничій матері. — Я тебе знаю, Неллі Уейд, ти в думках заодно із законниками; спробуй лишень підійти хоч на крок, і ти побачиш, як карають на пограниччі. Підважте-но цю каменюку, дівчата! Ану, швидко! Хотіла б я побачити, хто посміє ввірватися до табору Ішмаела Буша, не спитавши дозволу в його дітей!

— Ані руш, Поле! Тримайся під скелею, якщо хочеш жити!

Раптом Еллен замовкла, бо на запоморочливій висоті з'явилося те саме видіння, що напередодні поклато край гучному галасові.

— Ім'ям того, хто панує над усім, благаю вас — зупиніться! Всі зупиніться — і ви, що так нерозсудливо наражаєтеся на небезпеку, і ви, дівчата, ладні забрати в людини те, чого ніколи не зможете повернути! — промовив голос з ледь відчутним чужоземним акцентом, і всі подивилися вгору.

— Інес! — закричав офіцер. — Невже я знов бачу тебе? Тепер ти моя, хай цю скелю охороняють хоч тисячі дияволів! Посуньтеся, мій відважний бортнику, і дайте мені дорогу!

Вражені появою мешканки намету, захисниці табору заціпеніли. Все могло б

обійтись добре, коли б не Фібі: сполохана вигуком Мідлтона, вона від несподіванки розрядила свій мушкет у незнайомку, навряд чи усвідомлюючи, в кого стріляє: в живу істоту чи в примару з потойбічного світу. Еллен, скрикнувши від жаху, кинулася в намет слідом за своєю подругою, не знаючи, поранена та чи просто перелякалася.

Поки тривала ця небезпечна сцена, знизу виразно долинали звуки рішучої атаки. Пол, скориставшись загальним сум'яттям нагорі, просунувся вперед, звільнивши для Мідлтона місце під прискалком. Слідом за молодим офіцером до скелі кинувся настрашений пострілом природознавець, інстинктивно шукаючи захистку. Тільки трапер залишився на місці, незворушно, але уважно спостерігаючи все, що відбувалося. Однак, хоч він і не брав безпосередньої участі в нападі, старий все ж допомагав своїм товаришам — зручна позиція давала йому змогу попереджати їх про переміщення тих, хто згори загрожував їхньому життю, і він підказував, як краще пробиратися далі.

Тим часом дочки Естер залишалися вірними тому духові, що його успадкували від своєї безстрашної матері. Коли Еллен побігла за своєю таємничою подругою, дівчата зосередили увагу на своїх мужніших і, безперечно, небезпечніших супротивниках, які вже встигли міцно закріпитися на захопленій позиції серед гострих скель. Пол весь час грізним голосом, намагаючись вселити страх в юні серця, пропонував дівчатам здатися, а трапер умовляв їх припинити опір, який, не даючи навіть слабкої надії на успіх, міг бути згубним для них; але вони не зважали на жоден з цих закликів. Підбадьорюючи одна одну, дівчата підтягли уламки скель ближче до краю, наготували каміння, щоб скидати вниз, і вистромили цівки мушкетів зі спокоєм та діловитістю, що зробили б честь випробуванім воякам.

— Тримайся під прискалком! — казав трапер, пояснюючи Полові, як йому просуватися далі. — Став ближче ногу до ноги, хлопче... Ага! Недарма ти мене послухався! Якби цей камінь улучив тобі в ногу, бджоли вільно могли б літати над преріями. А тепер, тезку мого друга, Ункасе по імені та по духу, коли ти такий меткий, як Прудконогий Олень, стрибни праворуч — і ти безпечно просунешся футів на двадцять. Не хапайся за цей кущ, обережно! Він не витримає! Ага! Стрибнув-таки! І зробив це точно й сміливо. Тепер твоя черга, мій друже, шукачу дарів природи. Ступи трохи ліворуч, щоб відвернути увагу дітей... Стріляйте по мені, дівчата, стріляйте, мої старі вуха звикли до свисту свинцю; мені нема чого боятися, маючи за плечима вісімдесят з гаком літ... — Печально всміхаючись, він похитав головою; жоден м'яз не поворухнувся на його обличчі, коли розлючена Гетті вистрелила, й куля пролетіла зовсім поруч. — Безпечніше стояти на місці, не ухиляючись, коли отаким-от слабеньким пальчиком натискають на спусковий гачок, — провадив він далі. — Але як прикро бачити, що людська схильність до зла живе навіть у такому юному створінні! Молодець, любителю трав і звірів! Ще один такий стрибок — і байдуже тобі до всіх скватерових загорож і перешкод! Еге, лікар розпалився. Я бачу це по його очах; от тепер буде діло! Щільніше до скелі, чоловіче... щільніше!

Хоч трапер і не помилився щодо настрою доктора Баттіуса, проте неправильно

визначив його причину. Наслідуючи рухи своїх товаришів і дуже обережно, навіть з душевним трепетом, видряпуючись угору, природолюб краєчком ока помітив невідому рослину за кілька ярдів над своєю головою, і то на місці, майже незахищеному від каміння, що його дівчата безперервно жбурляли в нападників. Забувши про все на світі, окрім слави першовідкривача, який впише цей скарб до наукових каталогів, він жадібно, наче горобець за метеликом, кинувся до своєї здобичі. Тієї ж миті вниз прогуркотів уламок скелі, засвідчуючи, що вченого помітили. Хмара пилюки й кам'яних бризок, що їх здійняла, падаючи, брила, огорнула його постать, і трапер подумав був, що природознавець загинув, але через хвилику знов уздрів його, цілого й неущожденного, в западині, яка виникла на місці кількох великих каменюк, збитих силою удару: доктор Баттіус переможно стискав у руці жадану рослину, пожираючи її захопленим оком знавця. Пол негайно скористався з цієї нагоди. Звернувши вбік, він блискавично стрибнув туди, де так зручно влаштувався Оубед, і коли той нахилився над своїм скарбом, Пол безцеремонно ступив йому на плече, наче на ослінчик, пробіг крізь вилом, що залишився після падіння брили, і вискочив на майданчик. За ним метнувся Мідлтон, і вони вдвох схопили та обеззброїли дівчат. Таким чином здобуто безкровну й цілковиту перемогу над укріпленням, що його самовдоволений Ішмаел вважав неприступним.

РОЗДІЛ XV

Хай небо шлюб оцей благословить, Щоб горе потім нас не покарало.

Шекспір. Ромео і Джульєтта

Припинімо на певний час нашу оповідь, щоб звернутися до тих подій, внаслідок яких відбулася щойно змальована сутичка. Ця перерва буде по змозі коротка, але вона потрібна, щоб задовольнити тих читачів, які вимагають, аби особа, котра взяла на себе обов'язки історика, нічого не пропускала й не змушувала їхню багату уяву заповнювати ті пропуски.

У війську, яке уряд Сполучених Штатів послав до новопридбаної території на Заході, був загін, очолюваний тим молодим офіцером, який грав таку помітну роль у кількох сценах нашої оповіді. Мирні та бездіяльні нащадки перших колоністів довірливо зустріли своїх нових співвітчизників, добре усвідомлюючи, що ця переміна для них на краще: з підданих монархії вони ставали громадянами республіки, де володарює закон. Нові господарі правили розважливо, не зловживаючи своєю владою. Але потрібен був певний час, щоб злилась водно дивна суміш таких несхожих елементів суспільства, як люди, що народилися і зросли вільними громадянами, з одного боку, і запопадливі прибічники абсолютизму — з другого; протестанти й католики, заповзятливі люди та бездіяльні. Здійсненню цієї жаданої мети, як і завжди, допомогла жінка, виконуючи своє предковичне та благородне призначення. Нездоланна сила всевладного кохання руйнувала всі перешкоди, створені упередженістю та релігією, і незабаром вимушені політичні зв'язки двох народів, що так різнилися звичаями, вихованням і поглядами, стали зміцнюватися шлюбами.

Мідлтон був одним із перших серед нових господарів, хто полонився чарами юної

луїзіанки. Поруч із місцем, куди він дістав призначення, мешкав батько однієї з тих старовинних колоніальних сімей, котрі з роду в рід жили сонним життям у супокії, безтурботності та багатстві іспанських колоній. Колись він був офіцером іспанського короля, але залишив Флориду й перебрався до сусідньої французької провінції, одержавши там багату спадщину. Мало хто знав ім'я дон Августина де Сертавальйоса за межами містечка, де він оселився, хоч сам він потайки тішився, показуючи своїй єдиній дочці це ім'я у великих запліснявілих пергаментних сувоях, де воно стояло серед імен героїв і грандів Старої та Нової Іспанії. Цей факт, такий важливий для нього і такий незначущий для інших, був головною причиною його самотності. Його сусіди, жваві та приязні галли, охоче відчиняли двері перед кожним новим гостем, а дон Августин волів триматися осібно, очевидно, цілком задоволений товариством своєї дочки — дівчини, яка щойно переросла дитячий вік.

Однак юна Інес не була така відлюдькувата. Отож, коли вона чула музику військового оркестру, звуки якої танули у вечоровому повітрі, коли бачила дивовижне знамено, що майоріло над горбами неподалік просторого батькового маєтку, в ній прокидалися почуття, властиві представницям її статі. Проте природна несміливість і та особлива сором'язливість, яка в тропічних провінціях Іспанії надає жінкам своєїрідної чарівності, міцно сковували її пориви; і цілком вірогідно, що якби Мідлтону не випала нагода якось прислужитися її батькові, то молоді люди ще довго б не зустрілись і дівчина, сповнена життєвих сил та юної краси, могла б віддати своє серце іншому.

Але провидіння — чи, коли це слово надто просте, щоб бути класичним, то доля — розсудила інакше. Гордовитий і неприступний дон Августин надто пишався своєю належністю до вищого суспільства, щоб забути про свій обов'язок шляхетної людини. Із вдячності до Мідлтону він дозволив офіцерам відвідувати свій дім і зав'язав з ними чемні, але стримані стосунки. Ця стриманість поступово щезала під впливом щирості й чесності молодого, розумного офіцера, і незабаром багатий плантатор радів, як і його дочка, коли чувся знайомий стукіт у ворота, сповіщаючи, що прийшов бажаний гість — командир форту.

Немає потреби розводитися про враження, яке на солдата справили чари Інес, чи зтягувати розповідь докладним описом того, як його благородні манери, мужня краса, постійна турботливість та розум дедалі сильніше захоплювали чутливу душу шістнадцятирічної дівчини, що жила так самотно. Досить сказати, що вони покохали одне одного; що молодик наважився освідчитись; що йому порівняно легко пощастило умовити дівчину, але набагато важче — її батька; і що не минуло й півроку від дня переходу Луїзіани під руку Сполучених Штатів, як американський офіцер став нареченим найзаможнішої спадкоємиці на берегах Міссісіпі. Хоч читачеві, сподіваємось, і відомо, в який спосіб залагоджуються такі справи, однак не слід думати, що Мідлтон без труднощів здобув перемогу над упередженнями батька й дочки. Найбільшою, майже незборною перешкодою була різниця віросповідань. Закоханий юнак терпляче витримував відчайдушні наскоки отця Ігнасіо, якому доручено було повернути його в лоно істинної віри. Шановний священник діяв методично, завзято і

вперто. Кілька разів (це траплялося, коли в глибині кімнати, де в них точилась розмова, летючою тінню, наче ранкове видиво, пропливала граціозна постать Інес) священику здавалося, ніби він ось-ось візьме гору над неправдивою вірою, але всі його надії розвіювались як дим внаслідок несподіваного опору з боку предмета його благочестивих трудів. Поки наступ на його віру вели здалека й не дуже настирливо, Мідлтон, який не був дойдою з питань богослов'я, слухав терпляче й покірливо, мов мученик; однак, тільки-но святий отець, що так опікувався спасінням його душі, пробував змінити свої позиції, вдаючись до деяких хитрощів своєї віри, юнак, як і належить доброму солдатові, рішуче кидався в гарячу контратаку. Правда, він ішов на прю, озброєний лише здоровим глуздом і деяким знанням звичаїв своєї країни, які відрізнялися від іспанських; але ця нехитра зброя завжди допомагала йому — так меткий парубчина з палицею в руках бере гору над досвідченим майстром рапіри, зводячи нанівець усі його випадки простецькими й невідпорними аргументами — пробитою головою та зламаним клинком.

Суперечка ще тривала, коли на допомогу солдатові прийшла навала протестантів. Безоглядне вільнодумство тих з прибульців, хто думав лише про земні блага, і беззастережна та покірлива побожність інших змусили добродушного священика тривожно озирнутися навкруги. Він бачив, що вільнодумство й приклад надто фамільярного спілкування з богом почали впливати і на його паству, навіть на ту її частину, що, здавалося, була надто віддана істинній вірі, аби збочити з праведного шляху. Приспів час перейти від наступу до оборони й надихнути своїх прихильників на опір тому беззаконному потопові, який загрожував знищити самі підвалини їхньої віри. Наче розумний полководець, який переконався, що зайняв для своїх сил зовелику територію, він почав відводити свої аванпости. Реліквії сховано від нечестивих поглядів; парафіянам наказано не розводитися про чудеса перед людьми, які не тільки не вірили в них, а й мали зухвалість піддавати сумніву саму вірогідність їхнього існування; і навіть біблію заборонено, грізно й привселюдно, — мовляв, її можуть неправдиво тлумачити.

А тим часом настала пора звітувати перед доном Августином про вплив доказів і молитов на еретичну душу молодого солдата. Ніхто не любить визнавати своєї слабкості, а тим паче тоді, коли обставини вимагають якнайбільшого напруження сил. І святий отець надумав удатися до благочестивого обману, виправдовуючи себе чистотою своїх помислів, і оголосив: хоч Мідлтон і не зрікся повністю своїх поглядів, однак є певні підстави сподіватися, що неспростовні докази залишили в його свідомості глибокі борозни, на яких благословенний посів істинної віри неодмінно заврунеться, надто коли юнак матиме нагоду постійно спілкуватися з католиками.

Тепер уже й самого дона Августина охопила жага сприяти наверненню еретика. Навіть ніжна й лагідна Інес мріяла про те, як чудово було б стати смиренним знаряддям навернення коханого в лоно істинної церкви. Освідчення Мідлтону прийняли, і коли батько з нетерпінням чекав весілля, вбачаючи в ньому запоруку свого успіху, то дочка думала про цей донь з хвилюванням, у якому святі помисли її віри

переплелися з ніжними почуттями юної нареченої.

В день весілля сонце сяяло в такому ясному та безхмарному небі, що Інес сприйняла це за передвістя майбутнього щастя. Отець Ігнасіо здійснив обряд одруження в домашній церкві дона Августина, і задовго до заходу сонця Мідлтон пригорнувся до своїх грудей сором'язливу креолку як законну дружину, що з нею його ніхто й ніщо не зможе розлучити. Молодята вирішили пробути цей день віч-на-віч, присвятивши його найщирішим і найчистішим почуттям, подалі від галасу бучного бенкету й вимушених веселощів.

Була передвечірня пора; сонячне світло помалу переходило в лагідні вечорові тіні. Мідлтон, відвідавши в службових справах табір, повертався назад володіннями дона Августина, коли це крізь листя альтанки помітив сукню, схожу на ту, в якій його наречена йшла з ним до вітваря. Він обережно підійшов ближче — бо ж право втручатися в особисте життя дружини вимагало від нього якнайбільшої тактовності, — але, почувши, що вона молиться, згадуючи в своїй молитві його і називаючи найніжнішими іменами, він відкинув геть сумніви й став так, щоб усе чути, лишаючись непоміченим. Можна зрозуміти радість чоловіка, коли перед ним отак розкривається бездоганно чиста душа дружини, коли він розуміє, що всі її найсвітліші та найсвятіші сподівання пов'язані з ним. Це так потішило його самолюбство, що він не надав особистого значення тому, за що ж вона молиться. А вона просила господа, щоб він зробив її скромним знаряддям своєї волі й допоміг повернути чоловіка на путь праведну; що вона благала прощення самій собі, коли вона із самовпевненості чи неухважності до настанов церкви переоцінила сили свого впливу і схилила — ризикуючи спасінням душі, вийшла заміж за єретика. Стільки гарячої побожності та палкого кохання було в її словах, так дивно поєдналися в ній риси ангела й земної жінки, що Мідлтон, хай вона назвала б його і поганином, пробачив їй усе лиш за ту ніжність і палкість, з якими вона за нього молилась.

Мідлтон почекав, поки його молода дружина підведеться з колін, а потім підійшов до неї, ніби нічого не знаючи.

— Уже вечоріє, люба Інес, — мовив він. — Дон Августин міг би дорікнути, що ти не дбаєш про своє здоров'я, гуляючи надворі о такій порі. Що ж тоді робити мені, хто так само, як і він, відповідає за тебе, а любить тебе вдвоє дужче?

— Будь схожий на нього в усьому, — відповіла вона, дивлячись на нього зі сльозами на очах, і знов повторила: — В усьому! Бери з нього приклад — і більше мені від тебе нічого не треба.

— Від мене, Інес? А для мене? Я певен, що, якби я став таким, як шановний і достойний дон Августин, то більше тобі й бажати нічого. Але зглянься на вади й звички солдата. А зараз ходімо до твого доброго батька.

— Трохи згодом, — сказала молода й лагідно відхилила його руку, якою він був обійняв її легкий стан, збираючись відвести додому. — Хоч ти й командир, я мушу виконати ще один обов'язок, перш ніж беззастережно підкоритися твоїм наказам. Я обіцяла добрій Інесільї, моїй відданій годувальниці, — ти, певне, знаєш, що вона довгий

час була мені за матір, — так от, я обіцяла прийти сьогодні ввечері до неї. Вона думає, що більше не побачить своєї дитинки, і мені б не хотілося її засмучувати. А ти йди до дона Августина; через годинку і я прийду.

— Отже, через годину, не пізніше, — запам'ятай!

— Через годину, — повторила Інес, послала рукою поцілунок і, спаленівши, ніби застидалаєя своєї сміливості, кинулася з альтанки; через хвилю він побачив, як вона біжить до хатини своєї годувальниці, а ще через мить вона зникла за дверима.

Мідлтон повільно й задумано йшов до будинку дона Августина, раз у раз озираючись туди, де він востаннє бачив свою дружину, ніби сподівався знов уздріти її легку постать, що летить у вечірніх сутінках. Дон Августин привітно зустрів його, і на деякий час молодий офіцер забувся, розповідаючи тестеві про свої плани на майбутнє. Старий неговіркий іспанець уважно слухав його палку, але правдиву оповідь про добробут і заможність Штатів, поруч з якими дон Августин прожив півжиття, зовсім їх не знавши; і ця оповідь викликала в нього водночас і подив, і недовіру, з якою люди звичайно слухають те, що їм здається перебільшенням, — бо ж оповідач небезсторонній до того, що розказує.

За розмовами година, що її просила Інес, минула значно швидше, ніж міг сподіватися її чоловік. Але ось Мідлтон дедалі частіше став поглядати на годинник, тоді почав лічити хвилини, які спливали одна по одній, а Інес усе не було. Коли хвилинна стрілка зробила ще півкола, Мідлтон підвівся й сказав, що піде сам по дружину, щоб привести її додому. Ніч була темна; небо вкривали важкі хмари, що в цьому краю непомірно означало наближення бурі. Вигляд похмурого неба і таємна тривога підганяли його, і він сягнистою ходою попрямував до хатини Інесілії. Разів двадцять Мідлтон зупинявся — йому здавалося, ніби він бачить легку постать Інес, яка, ледь торкаючись землі, квапиться до батькового будинку, — але щоразу, розчарований, він мусив поспішати далі. Нарешті він дістався до хатини, постукав, відчинив двері, ввійшов і став перед старою годувальницею, так і не зустрівши тієї, кого шукав: Інес уже пішла додому. Подумавши, що він із нею розминувся в пільмі, Мідлтон повернувся тією самою дорогою, але й тут на нього чекало розчарування — Інес не приходила. Нікого не сповістивши про свій намір, молодий, чиє серце шалено калатало, попростував до тієї самотньої альтанки, де він підслухав, як його дружина молилася за його щастя і навернення в істинну віру. Знов на нього чекало розчарування, і тоді його охопили сумніви й невиразні здогади.

Цілу ніч Мідлтон, який в глибині душі відчував, що може не знати справжніх причин відсутності дружини, шукав її сам. Але коли розвидніло, а Інес так і не повернулася до батька й чоловіка, Мідлтон, відкинувши ніяковість, оголосив, що його дружина зникла невідомо куди. Тепер Інес шукали відкрито, розпитуючи всіх поспіль, — та дарма: ніхто її не бачив, ніхто про неї не чув відтоді, як вона пішла від годувальниці.

День минав за днем, а пошуки, негайно розпочаті, не давали ніяких наслідків, і врешті-решт більшість родичів і друзів змирилися з думкою, що Інес зникла назавжди.

Таку незвичайну подію не могли швидко забути. Виникли різні припущення, всілякі вигадки, пішли нескінченні плітки. На думку переселенців, що, наче повинь, наводнили крий, — тобто на думку тих, хто попри всі власні клопоти ще находив час піклуватися й про чужу біду, — все було просто й зрозуміло: молода сама заподіяла собі смерть. Отця Ігнасіо мучили сумніви й таємні докори сумління; проте, як мудрий полководець, він доклав зусиль, щоб використати цю сумну подію собі на благо в подальшій боротьбі за віру. Змінивши позиції своїх батарей, він почав нашіптувати найвідданішим парафіянам, що, мовляв, помилився, і душа Мідлтона безповоротно загрузла в сипучих пісках ересі. Священик знову став показувати святі реліквії та обережно повертатися до дразливої і напівзабутої розмови про те, що й за наших часів можливі чудеса. І от внаслідок таких дій превелебного отця серед віруючих пішов поголос, який згодом перетворився на повір'я, нібито Інес вознеслась на небеса.

Дон Августин дуже сумував, що цілком природно для батька, але горе його помалу притупилося, поступившись властивій креолам покорі долі. Як і його духовний наставник, він почав думати, що вони помилилися, віддавши еретикові таку чисту, юну, чарівну, а головне, таку побожну дівчину; він схильний був повірити, що нещастя, яке впало на його сиву голову, було карою за його самовпевненість і недостатню відданість віковим звичаям. Правда, коли він почув те, про що гомоніли парафіяни, його потішило їхнє вірування; але природа брала своє, і в ньому заговорили батьківські почуття, породивши блюзнірську думку, що надто рано його дочка прилучилася до благодаті небесної.

Але Мідлтона, який втратив свою кохану, наречену, дружину, — Мідлтона майже роздушив цей несподіваний, тяжкий і жахливий удар. Молодий офіцер виховувався у простішій і поміркованішій вірі, в якій нічого не приховували від віруючих; отже, доля Інес, на його думку, була пов'язана з її забобонними упередженнями проти його віросповідання. Зайве говорити про всі ті душевні муки, різні припущення, надії та розчарування, що їх він пережив протягом перших тижнів після нещастя. Ревниві підозри щодо справжніх причин зникнення дружини і таємна, глибоко прихована впевненість, що вона ще знайдеться, трохи охолодили запал його пошуків, хоч і не змусили його відмовитися від них зовсім. Але з часом усе менш вірогідним здавалося йому гірке припущення, що Інес, — можливо, не назавжди — умісне покинула його, і він уже поступово схилявся до сумної думки, що вона вмерла, коли це трапився дивний випадок, який поновив його надії.

Молодий командир повільно й печально повертався після вечірньої перевірки до свого самотнього дому, що стояв неподалік табору, на тому самому горбі, аж ось його байдужий погляд зупинився на постаті якогось чоловіка, хоч, відповідно до інструкцій, о такій порі стороннім заходити сюди заборонялося. Незнайомець був одягнений у якесь дрантя, і вся його зовнішність свідчила про жалюгідну бідність і погані звички. Горе пом'якшило офіцерську пиху Мідлтона і, проходячи повз порушника, який, зіщулившись, сидів на землі, він лагідно, навіть співчутливо, сказав:

— Якщо патруль заскочить тебе отут, друже, доведеться тобі ночувати на

гауптвахті. Ось тобі долар, знайди собі якесь краще місце, де б можна було повечеряти та перебути ніч.

— Свій харч, капітане, я не жую, а ковтаю, — відповів нетяга, схопивши монету з пожадливістю викінченого негідника. — Було б цих мексиканських кружалець двадцять, я продав би вам одну таємницю.

— Йди, йди собі, — мовив офіцер уже звичайним своїм владним тоном. — Йди, а то я накажу тебе заарештувати.

— Гаразд, я можу піти, — але коли я піду, капітане, то все, що знаю, заберу з собою; і тоді бути вам солом'яним удівцем, поки вашого віку.

— Про що ти, чоловіче? — вигукнув Мідлтон, рвучко повернувшись до обідранця, який уже повернувся йти геть, ледве тягнучи свої хворі ноги.

— А про те, що оце зараз куплю на ваш долар іспанської горілки, а тоді повернусь і продам вам свою таємницю за гроші, яких вистачить на ціле барильце.

— Якщо маєш щось сказати, то кажи негайно, — зажадав Мідлтон, насилу стримуючи нетерпіння, щоб не виказати своїх почуттів.

— Які то розмови, коли я сухий, — а коли в мене горлянка шерхла, я не спроможний красно говорити. То скільки ви дасте мені за те, що я можу розповісти? Сподіваюсь, ви мені запропонуєте щось пристойне, як джентльмен джентльмену.

— По справедливості, треба було б узяти тебе під варту. Про що ж це твоя хвалена таємниця?

— Про шлюб. Є дружина — і нема дружини; гарненьке личко, багата наречена, — чи зрозуміло вам тепер, про що йдеться, капітане?

— Коли тобі відомо що-небудь про мою дружину, то кажи відразу: за винагороду не бійся.

— Еге, капітане, на своєму віку я впорав не одне діло; бувало, мені платили готівкою, а бувало, що й годували обіцянками. А ними, скажу я вам, ситий не будеш.

— Кажи свою ціну.

— Двадцять, — ні, хай мені чорт, тридцять доларів, і ні цента менше!

Ось гроші. Але зятя: якщо твої відомості нічого не варті, я знайду спосіб забрати в тебе гроші, ще й покараю тебе за нахабство.

Обідранець прискіпливо оглянув банкноти і, переконавшись, що гроші не фальшиві, поклав їх у кишеню.

— Мені подобаються ці північні кредитки, — спокійнісінько сказав він. — Вони, як і я, дорожать своїм добрим ім'ям. Не бійтесь, капітане, я людина честі, й розповім вам лише те, що знаю: ні слова більше, ані півслова менше.

— Тоді кажи, не зволікай, а то я передумаю і накажу забрати в тебе все, що я дав, — і срібло, і банкноти.

— А честь? Хіба вона не дорожча за життя? — вигукнув негідник, здійнявши руки, ніби жахнувся такої підступної погрози. — Так от, капітане, вам, безперечно, відомо, що джентльмени забезпечують собі прожиття по-різному: одні бережуть те, що мають, інші добувають де що можуть.

— Отже, ти злодій?

— Зневажаю це слово. Свого часу я полював на людей. Ви знаєте, що це значить? Це тлумачать по-різному. Дехто вважає, що оті кучеряві хлопці дуже нещасні, бо їм доводиться працювати на жарких плантаціях під палючим сонцем... і таке інше. Отож я, капітане, свого часу, співчуваючи чорношкірим, охоче допомагав їм хоч би для різноманітності змінити місце. Ви розумієте мене?

— Коротше кажучи, ти викрадач негрів?

— Був, шановний капітане, був; але саме зараз я трохи згорнув своє діло, як-от торговець тютюном полишає оптову торгівлю й відкриває крамничку. Колись і я був солдатом. Що найголовніше в нашому ремеслі, скажіть мені?

— Не знаю, — відповів Мідлтон, якому вже почала надокучати балаканина нетяги.
— По-моєму, хоробрість.

— Е ні, — ноги! Ноги, щоб іти на бій і щоб утікати. Отож, як бачите, двоє моїх ремесел схожі. Але мої ноги стали слабкі, а без ніг викрадачеві людей годі сподіватися на зиск! Однак лишилося ще чимало хлопців з міцнішими ногами, ніж оце в мене.

— Її викрали! — закричав пойнятий жахом Мідлтон.

— Еге ж, і вивезли; це така сама правда, як те, що ви стоїте отут.

— Негіднику! Звідки ти знаєш?

— Заберіть руки... руки! Чи ви гадаєте, що моєму мові краще робити своє діло, коли мене хапають за горлянку? Трохи терпцю, і вам усе стане відомо; але якщо ви спробуєте ще раз повестися зі мною так нечемно, я змушений буду просити захисту в закону.

— Кажи далі. Але коли хоч словечко збрешеш, я тут-таки розправлюся з тобою!

— Капітане, не такий ви дурень, щоб повірити на слово якомусь пройдисвіту, якщо в нього немає доказів, чи не так? Тож я вам викладу факти й свої міркування і піду собі випити за вашу щедрість, а ви думайте. Знав я такого собі чоловічка на ймення Ебірам Уайт[44] — певне, плутяга взяв собі це прізвище, щоб показати свою ненависть до чорношкірих! Цей добродій, як мені достеменно відомо, не перший рік перевозить крадених негрів з одних штатів до інших. Мав я колись із ним справу, знаю, — ох і брехливий же пес! В ньому не більше честі, аніж у моєму шлункові — м'яса. Так от, я бачив його тут, у цьому місті, і саме в день вашого весілля. Він був із своїм шуряком, удаючи з себе переселенця, що шукає нових земель. Товариство хоч куди, годиться для будь-якого діла — в шуряка семеро синів, і кожний зростом не нижчий за нашого сержанта разом із шапкою на голові. Отож, почувши про те, що зникла ваша дружина, я відразу зметував: вона потрапила до лап Ебірама.

— Ти... ти певен? Які в тебе підстави так думати?

— Найпевніші підстави: я знаю Ебірама Уайта. То, може, додасте ще трохи, щоб горло не шерхло?

— Забирайся звідси, ти й так п'яний, верзеш казна-що. Забирайся і дивись, щоб тебе не заскочив патруль!

— Досвід — добрий провідник! — крикнув нетяга вслід Мідлтонові, а потім,

самовдоволено посміюючись, радісно попрямував до крамниці маркітанта.

Сто разів протягом тієї ночі Мідлтонові здавалося, що слова шахрая заслуговують на увагу, і стільки ж разів він відганяв цю думку як щось дике й химерне, не варте й згадки. Він перебув тривожну, майже безсонну ніч, а рано-вранці його збудив ординарець, повідомивши, що на плацу, неподалік Мідлтонового помешкання, знайдено мертву людину. Похапцем одягнувшись, Мідлтон пішов туди й побачив того самого чоловіка, що з ним розмовляв напередодні, — він так і лежав у позі, в якій його знайшли.

Нещасний обідранець став жертвою своєї згубної пристрасті. Про це переконливо свідчили його вирячені очі, опухле обличчя та нестерпний сморід перегару, яким ще й тепер тхнуло від трупа. Наказавши прибрати тіло, Мідлтон гидливо відвернувся, коли це його увагу привернуло положення правої руки мерця. Придивившись, він виявив, що вказівний палець упирається в пісок, на якому ледь можна було розібрати незакінчений напис: "Капітане, це правда, як те, що я джентл..." Очевидно, він сконав чи заснув перед смертю, не встигши дописати останнього слова.

Нікому не сказавши про своє відкриття, Мідлтон повторив наказ і пішов. Пригадавши, як нещасний уперто стояв на своєму, і зваживши на всі обставини, він вирішив потайки зібрати деякі відомості. Виявилося, що справді в день його весілля якась родина, що відповідала описові, проїжджала через місто. Шлях тих людей пощастило простежити вздовж берегів Міссісіпі; потім вони найняли баржу й піднялися вгору по ріці аж до злиття її з Міссурі. Там вони зникли, як сотні інших, що вирушили шукати багатства на нових землях.

Озброївшись цими фактами, Мідлтон зібрав невеликий загін із довірених людей, попрощався з доном Августином, не поділившись із ним ні своїми сподіваннями, ані тривогами, і, прибувши на місце, розпочав погоню в цьому пустельному краю. Вистежити таку валку спочатку було неважко, але згодом з'ясувалося, що Ішмаел надумав податися далеко за звичайні межі поселень. Ця обставина підтвердила підозри Мідлтону й зміцнила його віру в успіх.

Коли вже нікого було розпитувати, Мідлтон гнався за втікачами по їхніх слідах. Це спочатку було досить легко, та ось він потрапив на твердий ґрунт "хвилястої" прерії. Отут капітан розгубився; але зрештою він вирішив поділити свій загін, щоб шукати у різних напрямках, і призначив місце й день зустрічі. Цілий тиждень він проблукав сам-один, перш ніж побачив трапера з бортником. Як відбулася ця зустріч, читач уже знає і може легко уявити собі розповідь Мідлтону; наслідки цього нам відомі — він знайшов свою зниклу дружину.

РОЗДІЛ XVI

Вона втекла — в тім сумніву немає.

Отож благаю, не марнуйте слів,

Скоріш на коней.

Шекспір. Два веронці

Минула година у квапливій та безладній розмові, перш ніж Мідлтон, що захоплено

й ревниво дивився на дружину, як скупій на свої багатства, закінчив плутану оповідь про свої пригоди й запитав:

— А ти, моя Інес... як вони поводитися з тобою?

— Якщо не говорити про ту кривду, якої вони заподіяли, силоміць розлучивши мене з друзями, то викрадачі намагалися догодити мені, наскільки це дозволяли обставини. Мені здається, що сам ватаг ще новачок у злочинних справах. На моїх очах він дуже сварився з тим негідником, що схопив мене, а потім вони уклали нечесну угоду, і мене змусили пристати до неї, — я присягнула, й вони теж поклялись... Ах, Мідлтоне, боюсь, що єретики не так суворо додержують своїх обітниць, як ми, діти істинної церкви!

— Облиш, релігія тут ні до чого! Для таких негідників нема нічого святого. То що, вони порушили присягу?

— Ні, не порушили... Але хіба це не блюзнірство — кликати бога в свідки такої гріховної угоди?

— В цьому, Інес, погляди протестантів не розбігаються з поглядами найревнішого католика. Але як вони додержували своєї клятви, в чому її суть?

— Вони пообіцяли не чіпати мене й не докучати мені за умови, що я не втечу, і що навіть нікому не буду показуватись до призначеного ними часу.

— До якого ж часу? — нетерпляче запитав Мідлтон, добре знаючи релігійну сумнівність своєї дружини. — До якого?

— Термін уже сплив. Я присягнула святою, ім'ям якої мене назвали, і чесно додержувала своєї клятви, поки чоловік, що всі його звать Ішмаелом, зламав слово, вдавшись до насильства. Тоді я відкрито вийшла на скелю — тим паче, що й призначений строк закінчився. А втім, я сподіваюсь, що отець Ігнасіо однаково звільнив би мене від обітниці, оскільки мої тюремники такі віроломні.

— Якби не звільнив, — процідив крізь зуби молодий офіцер, — я б його навіки звільнив від опіки над твоєю сумнівністю.

— Ти? — перепитала дружина і, побачивши, як він почервонів, і собі зайнялася жарким рум'янцем. — Ти можеш приймати мої обітниці, але не владен звільняти мене від них!

— Звичайно, звичайно, ти правду кажеш, Інес. Я не дуже знаюся на всіх цих тонкощах, бо ж я не священик; але скажи мені, що спонукало цих чудовиськ на таку безпечну гру... так гратися моїми почуттями?

— Тобі відомо, як погано я знаю життя й нездатна розуміти вчинки людей, що так несхожі на тих, кого я зустрічала досі. Але скажи, хіба жадоба до грошей не спонукає інколи людей на ще гірші злочини? Мабуть, вони сподівалися, що мій старий багатий батько сплатить їм великий викуп за свою дочку; а може, — додала вона, крадькома глянувши крізь сльози на уважливого Мідлтона, — може, вони розраховували й на палкі почуття мого молодого чоловіка.

— Вони могли б вицідити з мого серця всю кров, краплину по краплині!

— Так, — вела далі його сором'язлива дружина, зразу відвівши погляд, на який наважилась, і поспішаючи підхопити нитку розмови, наче хотіла, щоб він забув її

сміливі слова. — Мені розповідали, ніби є ниці чоловіки, які неправдиво присягають перед вівтарем, щоб заволодіти золотом недосвідчених і довірливих дівчат; тож якщо жадоба до грошей спонукає декого на таку підлість, то чого ж дивуватися, коли справжні лиходії ради користі йдуть на злочин, — вони хоч не такі підступні.

— Авжеж, так воно і є. А тепер, моя Інес, хоч я й захищатиму тебе, поки живий, хоч ми й заволоділи цим бескидом, однак попереду ще багато труднощів і небезпек. Чи готова ти зібрати всю свою мужність, щоб витримати всі злигодні, як личить дружині солдата, моя Інес?

— Я ладна вирушити хоч зараз. Лікар передав мені твого листа, й він пробудив у мене надії; отож я все підготувала для втечі.

— Тоді ходімо до наших друзів...

— До друзів! — відгукнулась Інес і озирнулася, шукаючи в наметі Еллен. — У мене є тут подруга... Ми не повинні кидати її; вона буде з нами до кінця своїх днів... Але де ж вона?

Мідлтон лагідно вивів її з намету і сказав, усміхаючись:

— Може, їй, як і мені, треба було поговорити з кимось без свідків.

Однак молодий офіцер помилився щодо причин відсутності Еллен Уейд. Чутлива й розумна дівчина відразу збагнула, що вона буде зайва при цій зустрічі, й пішла собі з тією природною тактовністю, яка, певне, більше властива жінкам, аніж чоловікам. Тепер вона сиділа на прискалку, щільно закутавшись у шаль, з-під якої навіть не видно було її обличчя. Вона просиділа там близько години, й ніхто до неї не підходив, і, здавалося, не помічав її. Але на цей раз спостережлива, швидка на око Еллен помилилася.

Коли Ішмаєлова фортеця впала, Пол Говер зразу ж переможно загорлав, наслідуючи кумедний звичай жителів західного пограниччя: він поплескав себе руками по боках, наче півень крильми, і дуже голосно й смішно закукурікав — цей крик міг би їх усіх згубити, коли б поблизу трапився хтось із дужих скватерових синів.

— Оце так так! — кричав він. — Дерево звалили, мед з дуплавини вибрали — і всі кістки цілі! Послухай, старий трапере, ти колись був солдатом, навчався всяких там військових премудрощів і, мабуть, не раз штурмував форти, брав батареї, еге ж?

— Аякже, було, було, — відповів старий, — що й досі стояв на своєму посту біля підніжжя бескиду, як видно, так мало стурбований всіма подіями, що у відповідь на усмішку Пола добродушно засміявся своїм дивним безгучним сміхом. — Ви всі бились, як справжні чоловіки!

— А тепер скажи мені, чи не належить після бою робити перек личку живих і ховати загиблих?

— Хто робить так, а хто й ні. От коли сер Вільям гнав німця Діскау в ущелині біля..

— Твій сер Вільям просто трутень проти сера Пола й нічого не тямить у військовому статуті. Отож робимо перекличку... До речі, старий, я так заклопотався полюванням на бджіл, та буйволячими горбами, та всякими іншими справами, що й забув спитати, як тебе звуть. Я хочу почати з ар'єргарду, бо знаю, що тому, хто в авангарді, зараз не до

переклички.

— Ех, хлопче, в мене було стільки імен, скільки є народів, серед яких я колись жив. Делавари за мій гострий зір дали мені прізвисько Соколине Око. Ну, а поселенці в горах Отсего охрестили мене заново — вони називали мене Шкіряною Панchoхою через мої гамаші; за своє довге життя я змінив багато імен. Та хіба матимуть значення людські ймення і титули, коли проб'є час і всі стануть перед Всевишнім? Я сподіваюсь, що зможу голосно й сміливо відгукнутися на будь-яке ім'я, що я його носив.

Пол слухав його неухважно, тим паче, що добру половину відповіді він не розчув узагалі, бо стояв досить далеко від трапера; а проте, продовжуючи бавитися своєю вигадкою, він громовим голосом гукнув природознавця. Доктор Баттіус не побажав дертися далі, а, скориставшись щасливим випадком, що забезпечив його таким сховом, сидів у своїй западині, відпочиваючи після важких трудів і раюючи від почуття безпеки й від того, що заволодів таким ботанічним скарбом.

— Егей, шановний ловцю кротів, ходи-но сюди! Побачиш краєвид, яким милувався цей волоцюга Ішмаел. Подивись хоч раз сміливо природі в обличчя, годі тобі нищпорити в траві та бур'янах, ти ж усе-таки не індик, щоб гасати за сараною!

Але тут з'явилася Еллен Уейд, і веселий, безтурботний бортник миттю замовк, зацікавившись, наче то не він тільки що був такий балакучий і галасливий. Коли сумна дівчина сіла на прискалок, як ми вже змалювали, Пол удав, ніби заклопотано оглядає хатнє начиння скватера. Він безцеремонно рився в скринях Естер, розкидав по землі сільське вбрання її дочок без усякої поваги до елегантності й добротної цих уборів, розшпурював горщики та казанки так легко, ніби во ни були не чавунні, а дерев'яні. Однак робив це він без якої небудь видимої мети, бо нічого собі не брав, і, здавалося, навіть не звертав уваги на те, що за речі він так бездумно псує. Зробивши трус у кожній халабуді, оглянувши ще раз місце, де лежали міцно зв'язані мотузками дівчата, а потім для чогось копнувши, наче м'яч, одне з відер Естер так, що воно злетіло футів на п'ятдесят, він повернувся на край бескиду і, закривши обидві руки за пояс із вампумів, почав насвистувати "Кентуккійських мисливців" так старанно, ніби найнявся погодинно звеселяти своїх слухачів музикою. Так тривало, поки Мідлтон, як ми вже казали, вивів Інес з намету, і тоді думки кожного з товариства набрали нового напрямку. Капітан підкликав Пола, поклавши край його музичним вправам, відірвав лікаря від споглядання його знахідки і, як визнаний командир, наказав готуватися в похід.

Загальна метушня, що зчинилася після такого наказу, не залишала часу на скарги чи роздуми. Всі були впевнені в своїй перемозі; тож кожен робив, що міг і вмів.

Трапер устиг привести терплячого Азінуса, який мирно скуб травичку неподалік бескиду, і тепер прилаштовував йому на спину неоковирну споруду, що її доктор Баттіус називав сідлом власного винаходу. Сам природолюб схопив свої теки, гербарії та колекції комах і взявся напихати ними кишені отієї хитромудрої споруди, про яку ми вже згадували, а трапер усе це потихеньку викидав, тільки-но вчений повертався до нього спиною. Пол демонстрував свою вправність і моторність, відносячи до підніжжя

бескиду всі ті речі, які заздалегідь підготували для себе Інес та Еллен; а Мідлтон, погрозами та обіцянками переконавши зв'язаних дітей лежати спокійно, допоміг жінкам спуститися вниз. Все це робили швидко й діловито, бо часу залишалось обмаль: от-от міг нагрянути Ішмаел.

Трапер відібрав ті речі, які, на його думку, були необхідні жінкам у дорозі, й засунув їх у ті самі кишені, що з них він так безцеремонно повикидав скарби природознавця, який нічого не підозрював; а потім відійшов, давши Мідлтонові змогу підсадити Інес в одне з сидінь, прилаштованих на спині осла для неї та її подруги.

— Швидше, дитино, — сказав старий, показуючи Еллен рукою, щоб наслідувала приклад молодої креолки, і тривожно вдивляючись у далину. — Незабаром повернеться господар, щоб оглянути свої володіння; а він не з тих, хто добровільно віддає своє добро, хоч би як його нажито!

— Правду кажете, — вигукнув Мідлтон. — Ми змарнували чимало дорогоцінного часу й тепер мусимо поспішати.

— Так, так, я й сам про це подумав, і сказав би те саме, капітане. Але я пригадав, як твій дід за його юних і щасливих днів любив дивитися в обличчя тій, кого він потім назвав своєю дружиною. Це природа, це природа, і набагато розумніше відступити перед природними почуттями, аніж намагатись перепинити їх потік, який однаково знайде собі дорогу.

Еллен підійшла, стала біля осла і, схопивши Інес за руку, сказала від щирого серця, силкуючись погамувати хвилювання, що душило її:

— Хай господь благословить вас, добра пані! Я сподіваюсь, що ви забудете й пробачите ту кривду, яку заподіяв вам мій дядько...

Сумна й пригнічена дівчина не могла більше вимовити ні слова, голос її урвався, й вона гірко заплакала.

— Як же це так! — вигукнув Мідлтон. — Хіба ти не казала, Інес, що ця добросерда дівчина поїде з нами й житиме разом з нами до кінця своїх днів, чи принаймні поки вона того бажатиме?

— Авжеж, казала, і сподіваючись, що так воно й буде. Адже вона так співчувала мені в моєму горі, так підтримала мене своєю дружбою! То невже вона покине мене, коли я щаслива?

— Я не можу... я не повинна, — вела далі Еллен, поборовши свою хвилину слабкості. — Така моя доля — жити серед цих людей, і я не маю права піти від них саме тепер. Мій дядько і так досить поганої думки про мене, а якщо я піду від них, то мене вважатимуть зрадницею. Він був по-своєму добрий до мене, наскільки це дозволяла його вдача, і я не можу потайки втекти від нього в таку хвилину...

— Вона така ж рідня волоцюзі Ішмаелові, як я — єпископ! — сказав Пол і голосно кашлянув, ніби прочищаючи горло. — Якщо старий робив добре діло, інколи даючи їй шматок оленини чи ложку мамалиги, то Еллен відробила, навчаючи його чортенят читати біблію та помагаючи Естер перешивати по моді всяке там ганчір'я. Скажіть мені, що в трутня є жало, і я вам швидше повірю, аніж коли мене запевнятимуть, ніби

Еллен Уейд заборгувала комусь із Бушів!

— Річ не в тому, хто кому заборгував. Кому потрібна дівчина, в якій нема ні батька, ні матері, а найближчі родичі — вигнанці, що їм не місце серед чесних людей! Ні, ні, їдьте, добра пані, і хай небо благословить вас! Мені краще залишитись тут, у пустці, де ніхто не бачить моєї ганьби.

— Ну, старий трапере, — обурився Пол, — хіба тут зрозумієш, звідки вітер дме! Ти бачив дещо в житті і знаєш, що до чого; отож скажи, хіба це не природно, що рій покидає вулик, коли памолодок підріс? А коли вже діти йдуть від своїх батьків, то невже ж безрідній сироті...

— Тс-с! — урвав його трапер. — Гектор чимось незадоволений. Ану кажи, песику, прямо: що там таке?

Старий гончак підвівся і жадібно втягнув носом свіжий вітер, що, як і досі, гасав над прерією. Почувши слова господаря, собака загарчав і ощирився, ніби погрожуючи комусь рештками своїх зубів. Молодий пес, який відпочивав після ранкової гонитви, також почав принюхуватись, потім обидва собаки знов задрімали, ніби зробили все, що від них вимагалось.

Трапер схопив осла за вуздечку і закричав:

— Нема часу на розмови! Скватер із своїм виводком за милю чи дві од цього клятого місця.

Мідлтон зовсім забув про Еллен, думаючи лише про ту небезпеку, яка загрожувала його щойно знайденій дружині; немає потреби додавати, що доктор Баттіус теж не став чекати, поки йому ще раз нагадають, що треба втікати.

Йдучи тим шляхом, що його показував старий трапер, вони обігнули бескид і якомога швидше подалися в прерію, щоб загубитися в ній.

Тільки Пол Говер залишився на місці, похмуро спершись на свою рушницю. Минула хвилина, перш ніж його побачила Еллен: затуливши обличчя руками, вона хотіла сховати від себе свою гадану самотність.

— Чому ти не втік? — схлипуючи, запитала дівчина.

— Не звик я тікати.

— Мій дядько ось-ось буде тут! Тобі годі сподіватися від нього пощади.

— Як і від його племінниці, еге ж? Хай приходить, — що він мені вдіє? Ну, дасть по маківці, оце і все!

— Поле, Поле, якщо ти любиш мене, — тікай!

— Сам? Та якщо я це зроблю, то нехай мене грім...

— Тікай, коли тобі дороге життя!

— Життя мені не дорожче за тебе!

— Поле!

— Еллен!

Вона простягла до нього руки і знов заридала, ще дужче. Бортник міцно обняв її за стан. Через якусь хвилю, підбадьорюючи дівчину, він кинувся доганяти друзів.

РОЗДІЛ XVII

Ввійдіть до спальні — ваші очі згаснуть,
Побачивши нову Горгону. Більше
Я не скажу. Ідіть і подивіться.
Шекспір. Макбет

Невеличкий потічок, з якого скватерова сім'я брала воду і який напоював дерева й кущі, що росли біля підніжжя бескиду, брав свій початок неподалік від нього, в тополевому гайочку, переплетеному диким виноградом. Сюди й вів трапер супутників, бо лише тут можна було сховатися в таку скрутну хвилину. Нагадаємо, що передбачливість старого, яка, завдяки великому досвідові, під час раптової небезпеки перетворювалася майже на інстинкт, підказала йому вибрати саме цей напрямок, оскільки тепер між ним і загonom Ішмаела стояла гора. Під її прикриттям він вчасно досяг заростів; а Пол Говер і задихана Еллен приспіли під захист переплетених гілок саме в ту хвилину, коли Ішмаел, як ми вже сказали, виліз на вершину бескиду і, наче божевільний, прикипівши до місця, дивився то на розкидане начиння, то на дітей, які лежали зв'язані, із заткнутими ротами, під навісом з березової кори, куди їх поклав передбачливий бортник. З висоти, на якій стояв тепер скватер, кулею з рушниць з довгою цівкою можна було дістати втікачів, що, зробивши цю шкоду, сховалися в гущавині.

Трапер окинув усіх оком, наче перевіряв, чи, бува, ніхто не загубився, і заговорив перший, як людина, що на її розум і досвід покладались усі втікачі.

— Еге, природа є природа, нікуди від неї не дінешся! — сказав він і схвально усміхнувся, киваючи на радісного Пола. — Я так і думав, що ті, хто зустрічався так часто в дощ і погідливу годину, в зоряну ніч і в туманну, не розлучаться отак просто, не помирившись. Але не марнуймо часу на балачки, берімось за роботу! Незабаром Буш із своїм виводком кинуться винюхувати наші сліди, і коли вже вони натраплять на них, — а вони таки натраплять, — і забажають випробувати нашу хоробрість, то цю суперечку — не приведи господи! — вирішать тільки рушниці. Капітане, можете ви відвести нас до одного з ваших загонів? Бо скватерові синки-здоровані битимуться не на жарт, коли я хоч трохи тямлю у войовничих вдачах!

— Місце зустрічі за багато миль звідси, на берегах Платту.

— Кепсько... кепсько. Коли вже дійде до бійки, то краще, аби сили були рівні. Правду кажучи, не личить тому, хто стоїть на краю могили, думати про ворожнечу та битви; а все ж вислухайте думку сивого старого, що має якийсь досвід. А коли хтось із вас знайде кращий вихід, зробимо так і забудемо, що я казав. Цей гайок десь на милю тягнеться схилом — і не до поселень, а на захід.

— Годі, годі слів, — нетерпляче перепинив його Мідлтон, не дочекавшись, поки розсудливий трапер закінчить своє докладне і, може, трохи багатослівне пояснення. — Час надто дорогий — рушаймо!

Трапер показав жестом, що згоден, і повів Азінуса драглистою низиною. Невдовзі вони вибрались на твердий ґрунт з протилежного боку від Ішмаелового табору.

— Коли старий Ішмаел забачить оцей битий шлях, — вигукнув Пол, кинувши оком

на широкий слід, що залишився після них у заростях, — йому не треба буде ніяких дороговказів! Але хай тільки поткнеться! Я знаю, старий волоцюга не від того, щоб додати своєму поріддю чесної крові, але якщо хто-небудь з його синочків стане чоловіком моєї...

— Тихше, Поле, тихше, — зупинила його перелякана дівчина, що йшла поруч, спираючись на його руку. — Тебе почують!

Бортник замовк; однак, поки вони йшли берегом потічка, раз у раз зловісно поглядав через плече, що промовисто свідчило про його войовничий настрій. Заглиблені кожен у свої думки, подорожні через кілька хвилин піднялися на горб і, не гаючи часу, тут-таки спустилися. Тепер можна було не боятися, що скватерів сини побачать їх, перш ніж натраплять на слід. Під захистом горба старий трапер звернув убік, щоб збити з пантелику переслідувачів, — так корабель змінює свій курс у темряві чи тумані, обманюючи пильність ворога.

Дві години вони швидко йшли, огинаючи бескид, і, зробивши півколо, опинилися в місці, протилежному тому, куди вони спочатку верстали путь. Більшість утікачів не уявляли собі, де вони, як недосвідчений пасажир не знає місцезнаходження корабля серед океану; але старий вів перед, впевнено повертаючи та спускаючись в улоговини, і його супутники йшли слідом, підбадьорені рішучістю провідника, яка свідчила про те, що він добре знає тутешню місцевість. Траперів собака, час від часу зупиняючись, щоб зазирнути йому в очі, всю дорогу біг попереду так само впевнено, як ішов господар, ніби вони заздалегідь домовилися, куди йти. Але коли минули ці дві години, собака зненацька зупинився, сів серед прерії, понюхав повітря і тихо, жалібно завив.

— Так, песику, так, це те місце... Я його добре запам'ятав! — мовив старий, ставши поруч свого стривоженого супутника і чекаючи, поки підійде решта. — Значить, перед нами зарості, — провадив він далі, показуючи вперед. — Тут ми можемо сидіти, поки на цих рівнинах виростуть високі дерева, і ні скватер, ні його рідня не потурбують нас.

— Так це ж те місце, де лежав мрець! — вигукнув Мідлтон, з відразою озирнувшись навкруги.

— Еге ж! Треба подивитись, чи рідні поховали його. Собака впізнав запах, але щось його непокоїть. Отож, друже бортнику, доведеться тобі піти подивитись, а я тим часом притримаю собак, щоб вони не виказали нас своїм голосним виттям.

— Мені? — вигукнув Пол, запускаючи пальці в свої кошлаті кучері, ніби хотів трохи помізкувати, перш ніж наважитись на таке страшне діло. — Послухай, старий трапере, не раз я стояв у самій благодійній бавовняній сорочині серед бджолиного рою, що втратив матку, — й оком не змигнув. І, запевняю тебе, той, хто здатен на таке, не побоїться жодного з живих Ішмаєлових синів. Але длубатись у мертвечині — то вже, даруйте, не по мені. Дякую за довіру, як кажуть у нас в Кентуккі, коли когось обирають капралом, і дозвольте відхилити цю честь.

Старий перевів розчарований погляд на Мідлтона, але той був надто заклопотаний, утішаючи свою Інес, щоб помітити його збентеження; а втім, вихід із цієї скрути знайшовся завдяки людині, від якої нібито й годі було сподіватися такої сили духу.

Доктор Баттіус протягом усього відступу відзначався надзвичайною старанністю в досягненні наміченої мети. Він так жадав якнайшвидше втекти від небезпеки, що, здавалося, забув про всі свої пристрасті. Шановний природознавець належав до тих дослідників, що їх навряд чи варто брати в супутники людині, яка кудись поспішає. Їхні пильні очі не пропускають жодного каменя, жодного куща чи стебла; і хай хоч грім, хоч злива, — ніщо неспроможне відвернути їхньої уваги від глибоких роздумів. Але не так повівся учень Ліннея[45] в ту скрутну хвилину, коли його розум турбувало набагато важливіше питання: чи не зазіхнуть Бушеві могутні сини на його право вільно подорожувати прерією. Найпородистіший і найвченіший гончак, що переслідує дичину, не біг би так швидко, дивлячись в одну точку, як біг лікар, окреслюючи дугу. Коли б він знав, що трапер пішов на хитрість, повівши їх в обхід Ішмаєлової фортеці, сміливості в нього поменшало б. Але він тішився думкою, що кожна п'ядь, яку він пройшов по прерії, лягала між ним і ненависним бескидом. Коли він дізнався про свою помилку, це, звісно, його приголомшило; а проте він сміливо зголосився піти в зарості, де, як вони думали, ще лежав замордований Ейса. Може, натураліст прагнув показати свою хоробрість, бо в глибині душі побоювався, щоб його надмірну покvapливисть під час відступу не витлумачили хибно. Принаймні, хоч як там він ставився до небезпек, що їх можна сподіватися від живих, освіта й звички ставили його понад забобонні страхи перед мертвими.

— Коли йдеться про справу, що вимагає цілковитого самовладання, — трохи хвалькувато мовив учений муж, — то ось перед вами людина, на фізичний гарт якої ви можете покластися, — натякніть лише, в якому напрямку мені прикласти свої розумові здібності.

— Ото любить чоловік загадувати загадки! — пробурмотів простодушний трапер. — Але, здається мені, в його словах завжди прихований якийсь сенс, хоч відшукати його так само важко, як побачити трьох орлів на одному дереві. Так от, друже, найрозумніше, що ми можемо зробити, це сховатися в цих заростях від Ішмаєлових синів, якщо вони натраплять на наш слід. А ти знаєш, там може бути таке, що налякає жінок. То вистачить у тебе мужності зазирнути смерті в обличчя, чи мені йти туди самому, а собаки хай зчиняють галас? Бачиш, молодий пес уже ладен кинути вперед, і пашеку роззявив.

— Чи вистачить у мене мужності?! Шановний трапере, ми з вами знайомі недавно, а то б ви не запитували про те, що може стати причиною жорстокої суперечки між нами. Чи вистачить у мене мужності! Я належу до класу *mammalia*, тобто ссавців, до ряду приматів і роду *homo*! Такі мої фізичні атрибути; що ж до моїх моральних якостей, то хай про це судять нащадки, а я сам скромно мовчатиму.

— Може, ті "трибути" й справді до смаку тим, хто в них тямить, а мені від них ні ситості, ні здоров'я. А от від моралі ще не було шкоди жодній людині, байдуже, мешкає вона в лісі чи серед зашкленених вікон і димарів. Нас із тобою, друже, розділяють лише два чи три важких слова; але, на мою гадку, свобода й звичка навчать нас краще розуміти одне одного, й наші думки про людство й життя загалом збігатимуться...

Тихше, Гекторе, тихше. Що тебе дратує, песику? Не звук до запаху людської крові?

Нагородивши філософа природи поблажливо-співчутливою усмішкою, вчений, щоб менше напружувати горло, а своїм жестам і поставі надати більше величі й невимушеності, ступив два чи три кроки назад із заростів, куди його завів був спалах сміливості.

— Номо є номо, — прорік він і простяг руку, ніби приготувався розпочати суперечку. — Щодо тваринних функцій організму, то в них панує гармонія, лад і відповідність, що поєднують genus, або ж рід в одне ціле, але тут і закінчується подібність. Неуцтво може привести людину до тієї межі, яка відокремлює її від тварини; і навпаки, знання може підняти людину до зближення з великим Творящим духом; скажу більше: якби людина мала досить часу й змоги, хтозна, чи не опанувала б вона всіх знань і, відповідно, чи не стала б рівною самому Русійному началу?

Старий, що стояв, задумано спершись на свою рушницю, похитав головою, а потім відповів з тією вродженою твердістю, перед якою геть поблякла вдавана поважність його супротивника:

— Це все людська зіпсованість! Я прожив на землі вісімдесят шість років, і впродовж цих літ бачив, як ростуть і вмирають дерева. І все ж мені невідомо, чому від променів літнього сонця розкриваються бруньки, і чому опадає лист, побитий морозом. А вся ця вченість, скільки б нею не похвалялась людина, суцця дрібниця в очах того, хто з сумом дивиться з-за хмар униз, на пиху та суєту своїх створінь. Чимало годин пролежав я в затінку дерев чи на горбах оцих голих рівнин, дивлячись у сині небеса, де стоїть трон Всевишнього, і де він урочисто розмірковує про примхливість людей і тварин, як ото я внизу, бувало, думав, споглядаючи метушню мурашок, хоч він, звісно, робить це так, як личить його владі й могутності. Вченість! Це для нього іграшка. Скажіть мені, ви, хто вважає, що так легко сісти на місце Всевишнього судді, чи знаєте ви що-небудь про початок і кінець? Ось ти, знавцю хвороб і ліків, скажи мені: що є життя, а що — смерть? Чому орел живе так довго, а життя метелика таке нетривале? Або ж поясни мені вельми просту річ: чому непокоїться мій собака, хоч ти, прочитавши хтозна-скільки книжок за своє життя, не бачиш причин для хвилювання?

Вчений, збитий трохи з пантелику гідним виглядом старого й силою його слів, перевів подих, мов борець, який щойно вивільнився від смертельного стиску рук супротивника, і, поспішаючи скористатися паузою в його мові, виголосив:

— В собаці промовляє інстинкт.

— А що це за особливий дар — інстинкт?

— Нижчий ступінь розуму. Своєрідне таємниче поєднання думки й матерії.

— Що ж таке, по-твоєму, думка?

— Шановний венаторе, така манера вести спір виключає можливість користуватись будь-якими визначеннями і, запевняю вас, жодна школа не вдається до неї.

— Коли так, то ваші школи хитріші, ніж я думав, бо така манера найкраще покаже їхню марність, — відказав старий, припинивши диспут саме тоді, коли доктор Баттіус розпалився. Повернувшись до собаки, трапер поскуб його за вуха, щоб заспокоїти. —

Годі, Гекторе, чого це ти поводишся, як невчене цуценя? Ти ж розумний пес і дійшов усього на власному великому досвіді, а не бігаючи по слідах інших собак, як ото хлопчисько в поселеннях іде тим шляхом, що його показав учитель, — дарма, правильний той шлях чи ні... Ну, друже, якщо ти так багато вмієш, то, може, зазирнеш у зарості? Чи мені йти туди самому?

Вчений знов прибрав рішучого вигляду і без зайвих слів зробив те, про що його просили. Собаки досі слухалися трапера і лише час від часу тихенько скавучали. Та коли вони побачили, що природознавець подався до кущів, молодий пес зірвався з місця й швидко побіг по колу, нюхаючи землю; повернувшись, він сів поруч з Гектором і голосно завив.

— Скватер із своїм виводком залишив на землі міцний запах, — сказав старий і подивився на зарості: він чекав, що вчений розвідник дасть знак йти за ним. — Сподіваюсь, цей грамотій не зовсім завчився і не забуде, що йому доручили зробити.

Доктор Баттіус уже зник в кущах, і трапер почав був нетерпеливитися, коли це побачив, що природолюб задкує із заростів, не зводячи зачарованого погляду з того місця, де тільки-но був.

— Дивіться, який він переляканий: либонь, там щось нечисто! — вигукнув старий, відпускаючи Гектора, і рішуче підійшов до майже непритомного природознавця. — Ну, що там таке, друже? Чи ти, бува, не відкрив нової сторінки в книзі мудрості?

— Василіск! — пробурмотів Оубед; на його перекошеному обличчі було написане надзвичайне сум'яття душі й думок. — Тварина з роду серпенс, тобто змій. Досі я думав, за його атрибутами, що це міфічне чудисько, але всемогутня природа, очевидно, не поступається людській фантазії!

— Ну то й що? Змії в прерії мирні, хіба що гримуча змія, коли її роздратувати, може кинутись на людину, та й то спершу погримить хвостом, а тоді вже пускає в хід свої отруйні зуби. Подумати лишень, як страх збиває пиху з людини! Хоч би оцей чоловік — завжди сипле словами, такими довгими, що у звичайної людини і в роті не помістяться, а тепер він сам не свій і пищить, наче дрімлюга! Спокійно! Що там таке, чоловіче?.. Ну що?

— Диво! Лузус натуре! Потвора, яку природа створила, щоб показати свою могутність! Ніколи досі я не бачив такої мішанини природних законів, не зустрічав такого екземпляра, що так рішуче спростовує поділ на класи й роди. Я повинен записати, як ця потвора виглядає... — Вчений гарячково почав шукати в кишенях свої записи, але руки йому тремтіли й не слухались. — Поки є час і можливість це зробити... Очі — заворожливі, колір — переливчастий, багатобарвний, глибокий...

— Можна подумати, що він з глузду з'їхав! Які ще там заворожливі очі, який там багатобарвний колір? — досадливо перепинив його трапер — старого непокоїло, що вони й досі не сховалися. — Коли там і справді змія, покажи мені цю тварюку, і якщо вона не забереється тихо-мирно, доведеться трохи посперечатися за місце.

— Он там! — мовив Оубед, показуючи на зарості футів за п'ятдесят від того місця, де вони стояли.

Трапер спокійнісінько подивився туди, але тільки-но його досвідчений погляд розрізнув те, що спростувало всі уявлення природолюбів, він здригнувся, швидко підвів рушницю, але тут-таки опустив її, ніби йому раптом спало на думку, що краще не стріляти. І перший інстинктивний порух, і зміна рішення мали певні підстави. На узліссі, просто на землі, лежало щось схоже на живу кулю; цей предмет був такий незвичний і страшний на вигляд, що можна було зрозуміти збентеження природознавця. Важко було б точно змалювати форму й колір цього предмета, скажемо тільки, що він був майже круглий і мінився всіма барвами веселки, які перемішувалися без всякої гармонії, не створюючи чіткого малюнка. Переважали чорний та криваво-червоний кольори. Вони дивно й дико сполучалися з білими, жовтими та малиновими смугами. Якби це було все, то навряд чи можна було б стверджувати, що цей предмет живий, бо лежав він непорушно, мов камінь. Але чорні палючі очі, що повільно оберталися, пильно стежачи за кожним рухом трапера і його товаришів, переконливо свідчили, що це жива істота.

— Твоя змія — це всього-на-всього вивідач, або ж я нічого не петраю в індіанських малюваннях і хитрощах, — пробурмотів старий, спершись на рушницю і незворушно дивлячись на чудернацький предмет. — Він хоче нас збити з пантелику, ото ж і розмалював себе, щоб ми прийняли голову червоношкірого за каменяку, на якій лежить осінній лист. А може, він ще якусь чортівню задумав?

— То це людина? — запитав учений. — З роду homo? А я ж думав, що відкрив невідомий досі вид!

— Така сама людина, такий самий смертний, як і будь-який воїн у цих преріях. От колись навряд чи посмів би червоношкірий виткнутись отак перед одним мисливцем... Я міг би назвати його ім'я, але він тепер надто старий, небагато йому вже лишилося жити... та й нездатний ні на що — жалюгідний трапер. Не завадило б побалакати з отим дияволом: хай переконається, що перед ним не безвусі хлопчаки, а мужчини. Виходь із своєї схованки, приятелю, — провадив він далі мовою, розповсюдженою серед багатьох племен дакот. — У прерії знайдеться місце ще для одного воїна.

Очі, здавалося, запалали ще лютіше, ніж досі, але куля (що, на думку трапера, була звичайнісінькою людською головою, чисто виголеною за звичаєм західних воїнів) так само не ворушилась і не виказувала ніяких інших ознак життя.

— Ви помилилися! — вигукнув Оубед. — Ця тварина навіть не з класу ссавців, а що вже не людина, то напевне.

— Отака-от ваша наука! — засміявся трапер, відверто торжествуючи. — Оце такі знання в грамотіїв — усе життя дивляться в книжки, а лося від рисі їм розрізнити не під силу! А ось мій Гектор — теж собака освічений, правда, по-своєму: хоч він і не прочитає жодної літери із звичайного молитовника, але тут його не обдурити! Коли ти не віриш, що це — людина, то я зараз покажу її тобі на весь зріст, і тоді неписьменний старий трапер, що за все життя навіть дня не посидів добровільно за букварем, навчить тебе, як її називати. Не бійся, я не збираюся вдаватись до насильства — просто виманю цього диявола із засідки.

Трапер дуже повільно оглянув запал і проробив усе необхідне для того, щоб його ворожі заміри були очевидними. Коли він вирішив, що індіанець усвідомив небезпеку, то так само повільно підвів рушницю і голосно крикнув:

— Ось що, приятелю, — або мир, або війна, як то кажуть! Ні, це й справді не людина, як отут стверджував один мудрець. Отож нічого страшного не станеться, коли я пальну в цю купу листя!

Після цих його слів цівка рушниці почала повільно опускатись, і помалу старий взяв точний і, як могло б легко виявитися, згубний приціл, коли цієї миті високий індіанець вискочив з-під купи листя й гілок, що їх він накидав на себе, забачивши людей, і вигукнув, випроставшись на весь свій зріст:

— Уег!

РОЗДІЛ XVIII

Ця маска — Філемонів дах: під ним Юпітер.

Шекспір. Багато галасу з нічого

Трапер, який і не збирався стріляти, знов опустив рушницю і засміявся, радіючи зі своєї вдалої вигадки. Природознавець відвів очі від дикуна і вступився в старого.

— Ці дияволи, — відповів той на його здивований погляд, — можуть годинами лежати отак, мов послулі алігатори, які уві сні замишляють всякі капості; коли ж вони побачать справжню небезпеку, то, як і всі інші смертні, дбають лише про те, щоб урятуватися. Але цей вивідач у бойовому малюванні! Поблизу повинні бути ще воїни з його племені. Треба витягти з нього правду, бо загін індіанців, що мають ворожі наміри, може бути для нас небезпечніший, ніж скватер з усім своїм кублом.

— Це й справді вельми відчайдушний і небезпечний різновид! — сказав доктор Баттіус, трохи прийшовши до тями й зітхнувши на всі груди. — Несамовита раса; важко визначити її належність до певного класу за узвичаєними ознаками.

Старий пильно озирнувся навкруги, щоб упевнитись, чи немає десь поблизу товаришів дикуна, а тоді, піднісши розтулену долоню — звичайний знак миру, — сміливо ступив уперед. Індіанець тим часом не виказував ніяких ознак тривоги. Він підпустив трапера зовсім близько, а його обличчя і постава виражали дивовижну гідність і безстрашність. Можливо, обережний воїн думав, що, зважаючи на різницю в озброєнні, йому легше буде впоратися з ворогами, коли вони підійдуть ближче.

Оскільки опис цього індіанця може дати певне уявлення про зовнішній зигляд цілого народу, то, мабуть, варто на деякий час затримати перебіг нашої оповіді й спробувати хоч трохи змалювати його читачеві. Коли б Олстон чи Гріноу[46] хоч ненадовго відвели свій погляд від зразків античного мистецтва і придивилися до цього скривдженого й приниженого народу, тоді таким невмілим художникам, як оце ми, небагато лишилося б роботи.

Цей індіанець, високий і ставний, напрочуд пропорційної будови, був справжнім утіленням воїнської доблесті. Скинувши машкару поспіхом зібраного листя, він став у всій поважності, гідності й, можна додати, грізності свого ремесла. Риси його обличчя були на диво шляхетні, нагадуючи римські, хоч було в ньому й таке, що свідчило про

його походження від азіатських предків. Індіанець здавався ще грізнішим від того, що його шкіра із своєрідним відтінком, який уже сам надавав йому войовничого вигляду, була розмальована у бойові кольори. А втім він, ніби зневажаючи звичайні хитрощі свого народу, не спотворив обличчя дивними й страшними рубцями, якими часто-густо прикрашають себе діти лісів, аби зажити слави сміливців, — так пишаються своїми ранами наші цивілізованіші вусані-кавалеристи. Він задовольнився тим, що намалював широкі чорні смуги, які ще дужче підкреслювали його природну глянсовиту смаглявість. Голова його, за звичаєм, була виголена до самої маківки, на якій стирчав, мов виклик ворогам, пишний, густий лицарський чуб — так зване "скальпове пасмо". Підвіски, якими індіанці звичайно прикрашають вуха, були зняті — розвіднику вони могли заважати. Хоч стояла пізня осінь, на ньому майже нічого не було, крім легенької накидки з тонко вичиненої оленьчої шкіри, прикрашеної гарними, хоч і простими малюнками, що зображали якісь славні подвиги. Накидка ця недбало звисала з плечей, ніби вдягнено її для краси, а не через турботу про холод, ганебну для мужчини. На ногах він носив яскраво-червоні суконні гамаші — єдине свідчення того, що він мав деякі стосунки з блідолицими торговцями. Але, ніби для того, щоб якось відшкодувати цю єдину поступку марноті, яка личить хіба що жінці, гамаші від зав'язок під колінами до мокасинів були оздоблені страшними торочками з людського волосся. Однією рукою він невимушено спирався на короткий лук з ліщини-гікорі, а другою притримував довгий тонкий спис із ясеновим ратищем. За спиною був сагайдак із шкіри пуми, прикрашений хвостом цього ж таки звіра, а з шиї на шнурі, сплетеному з сухожиль, звисав шкіряний щит, вкритий химерними малюнками, що звеличували інші бойові діяння індіанця.

Коли трапер підійшов до воїна, він стояв у тій самій спокійній, гордовитій позі, не виявляючи ані видимого нетерпіння дізнатися, хто до нього наближається, ані найменшого наміру уникнути пильного огляду своєї особи. Тільки його очі, блискучіші й темніші, ніж в оленя, дивилися то на одного, то на іншого пришельця, не зупиняючись ні на кому.

— Мій брат далеко відійшов від свого селища? — запитав старий мовою пауні, роздивившись малювання й помітивши інші ознаки, по яких досвідчене око розпізнає в американських пустелях воїнів різних племен, як моряк розпізнає далеке вітрило.

— До міст Великих Ножів іще далі, — коротко відповів індіанець.

— Чому Вовк-пауні так далеко від розгалуження рідної річки і подорожує без коня по такій пустці?

— Чи можуть жінки й діти блідолицих жити без буйволячого м'яса? В моєму вігвамі голод.

— Мій брат надто молодий, щоб мати свій вігвам, — відказав трапер, твердо дивлячись у незворушне обличчя юного воїна. — Але він, я бачу, сміливий, і, безперечно, багато вождів пропонували йому своїх дочок у жони. Тільки, видно, він помилився, — вів далі старий, показуючи на стрілу, що її тримав індіанець у руці, якою спирався на лук, — і взяв з собою стріли з зазубленим вістря — адже ними погано

полювати на буйволів. Чи пауні люблять помучити дичину ранами, перш ніж убити її?

— Треба бути готовим до зустрічі з сіу. Їх не видно, але вони можуть ховатися під будь-яким кущем.

— Слова його — суцця правда, — тихо сказав трапер по-англійському, — і сам він хлопець міцний і сміливий. Та надто вже молодий. Все-таки краще говорити з ним по-доброму: якщо дійде до бійки із скватером, то зайва рука на тому чи іншому боці може вирішити все. Ти бачиш, мої діти стомилися, — провадив він далі мовою прерій, показуючи на своїх товаришів, які вже підійшли ближче. — Ми хочемо зробити привал і попоїсти. Мій брат уважає це місце своїм?

— Гінці народу з Великої ріки переказують, що ваше плем'я домовилось із смагляволицями, які живуть за Солоною водою, і прерії тепер стали угіддями Довгих Ножів?

— Це правда — я теж чув таке від мисливців і звіроловів на Платті. Але мій народ уклав угоду з французами, а не з тими людьми, що заволоділи Мексікою.

— І воїни йдуть угору по Великій ріці подивитися, чи їх не ошукали?

— Почасти так; і я боюсь, що невдовзі слідом за ними прийдуть кляті зграї лісорубів, щоб сплюндрувати пущу, що так вільно розкинулась на західних берегах Міссісіпі, й тоді земля перетвориться на населену пустелю від берегів Великої ріки до підніжжя Скелястих гір; вона сповниться всіма людськими мерзотами й хитрощами, втративши красу та спокій, якими наділили її руки творця!

— А де ж були вожді Вовків-пауні, коли укладали цю угоду? — раптом запитав юний воїн, і його темне обличчя спалахнуло жорстоким гнівом. — Хіба можна продати народ, як боброву шкіру?

— Справедливо кажеш, дуже справедливо! І де були правда й чесність? Але так уже повелося на землі — хто сильний, той і правий; і що хоче сильний, те слабкий мусить визнавати справедливим. Якби законів Ваконди дотримували так само суворо, як законів Довгих Ножів, то ваші права на прерії були б такі самі непохитні, як право наймогутнішого вождя в поселеннях на дім, де він спить.

— Шкіра в подорожнього біла, — сказав молодий індіанець, виразно торкнувшись пальцем шорсткої, зморшкуватої руки трапера. — Чи не говорить його серце одне, а язик — інше?

— Ваконда білої людини має вуха, і вони в нього закриті для брехні. Подивись на мою голову — вона схожа на сосну, вкриту інеєм, і незабаром їй лежати в землі. То чи захочу я, щоб Великий Дух похмуро дивився на мене, коли я стану перед ним?

Пауні невимушено перекинув щит на плече і, поклавши руку на груди, схилив голову на знак поваги до траперової сивини; очі його поспокійнішали, а обличчя полагідніло, проте вираз його був, як і досі, пильний, ніби недовіра його лише поменшала, але зовсім не зникла. Коли таким чином між воїном прерії і трапером запанувало щось на кшталт дружби, старий узявся давати Полу настанови стосовно привалу. Інес і Еллен зізли з осла, і Мідлтон з бортником почали допомагати їм улаштовуватись, а трапер знову заговорив з індіанцем мовою пауні, час від часу

переходячи на англійську, коли втручалися Пол чи Оубед. Між пауні й трапером точилося своєрідне змагання у спритності й хитрості: кожний прагнув вивідати наміри іншого, не виказуючи своєї зацікавленості. Як і слід було сподіватися, ніхто з них не досяг мети — так звичайно буває, коли боротьба ведеться між рівними супротивниками. Старий, використовуючи весь свій досвід і винахідливість, розпитував про життя племені Вовків: чи добрий був урожай, чи вистачить запасів на зиму і які у Вовків стосунки з сусідніми войовничими племенами, — але не одержав відповіді, що хоч трохи пояснила б йому, чому самотній воїн відійшов так далеко від свого селища. Індіанець домагався свого не менш винахідливо, але запитував з більшою гідністю і делікатністю. Він висловив свої міркування про торгівлю хутрами, поговорив про невдачі та успіхи білих мисливців, яких він зустрічав сам або про яких лише чув, і навіть натякнув на те, що, мовляв, народ "його великого батька" (так він обережно називав уряд Сполучених Штатів) потроху захоплює угіддя його племені. Однак інколи крізь стриманість воїна пробивалася дивна суміш зацікавленості, зневаги та обурення, і це свідчило, що чужинців, які зазіхали на права його народу, він знає більше з чуток. Це підтверджувалося ще й тим, як він роздивлявся білих жінок, і короткими, але виразними вигуками, що часом виривалися в нього.

Розмовляючи з трапером, він, вражений одухотвореною, ще напівдитячою вродою Інес, раз у раз поглядав на неї, ніби на якесь неземне чарівне створіння. Було зрозуміло — він уперше бачить одну з тих жінок, про котрих так часто розповідали старійшини племені, змальовуючи їх як найгарніше, що може уявити людина. На Еллен він дивився не так часто; а втім, у суворому й стриманому погляді воїна відбивалося почуття глибокої пошани чоловіка до жінки, коли очі його зупинялися на обличчі дівчини, позначеному зрілішою і, можливо, жвавішою, ніж у її подружки, красою. Однак звична стриманість і гордість воїна не дозволяли йому виказувати свій захват відверто, і тільки досвідчене око трапера могло його помітити. Старий надто добре знав звичаї індіанців і надто ясно усвідомлював, наскільки важливо правильно зрозуміти вдачу молодого воїна, і тому пильно стежив за кожною рисочкою його обличчя, за кожним його рухом. Тим часом сама Еллен, нічого не підозрюючи, клопоталась, як завжди ревно й ніжно, біля слабкої і нерішучої Інес, і на її щирому обличчі відбивалися то радість, то неспокій, бо ж думки про її сміливий вчинок вселяли в неї то надії, то сумніви — вагання, цілком природні для дівчини в її становищі.

Не так було з Полом. Здійснилися два його заповітні бажання — Еллен була з ним, і він узяв гору над Ішмаєловими синами, — тож тепер він виконував доручену йому роботу з таким легким серцем, ніби вже вів свою жадану наречену після урочистого шлюбного обряду, скріпленого мировим суддею, до свого затишного, безпечного дому. Він ішов слідом за кочовою родиною Бушів протягом усього довгого й виснажливого переходу, ховаючись удень, а вночі, як ми вже описували, користаючися кожною нагодою зустрітись зі своєю коханою, аж поки завдяки щасливому випадкові й особистій відвазі він досяг успіху саме тоді, коли втратив був усі надії. Тепер йому не страшні були ні відстань, ні труднощі. А все інше при його оптимістичній вдачі,

рішучості й сміливості здавалося йому марницею. Так він відчував, і так, мабуть, воно й насправді було. Збивши набакир шапку й тихенько насвистуючи, він трошив чагарі, розчищаючи місце відпочинку для жінок, і час від часу закохано поглядав на метку Еллен, коли та пробігала мимо у своїх клопотах.

— Отже, плем'я Вовків-пауні та їхні сусіди конзи зарили в землю томагавк війни? — сказав трапер, повертаючись до розмови, якій не давав згаснути, хоч часом уривав її сам, щоб дати різні вказівки. (Читач, певне, пам'ятає, що з пауні він розмовляв його рідною мовою, а до своїх супутників мусив звертатися по-англійському.) — Вовки і світлошкірі індіанці знову друзі... Лікарю, либонь, доводилося читати про це плем'я, що про нього темним людям у поселеннях нашіптують багато різних побрехеньок. Кажуть, приміром, нібито в преріях живуть валлійці, котрі прийшли сюди за давніх-прадавніх часів, коли тому неспокійному чоловікові, який перший привів християн на ці землі, аби позбавити язичників їхньої спадщини, навіть і не снилося, що край, де сідає сонце, такий самий великий, як і той, де воно сходить. І начебто ті люди знають звичаї білих і розмовляють мовами білих, — і ще тисячі таких самих дурниць і вигадок.

— Чи я чув про це плем'я?! — вигукнув природознавець, впустивши з рук шмат в'яленого бізоначого м'яса, з яким він саме досить завзято розправлявся. — Та я був би безнадійним неуком, коли б часто і з великою втіхою не міркував про цю чудову теорію, яка до того ж блискуче підтверджує ті два аргументи, що їх я завжди вважав неспростовними, навіть неналежно від цього живого свідчення на їхню користь, а саме: що цей континент прилучився до цивілізації ще задовго до часів Колумба і що колір шкіри є наслідком клімату й умов життя, а не законом природи. Запитайте-но, шановний мисливцю, цього індіанського джентльмена, що він про це думає, — адже в нього самого шкіра лише ледь червонувата, і його міркування дадуть нам змогу, так би мовити, розглянути цю проблему з іншої точки зору.

— Ти думаєш, пауні читав книжки і вірить у друковані брехні, як ото міські нероби? — засміявшись, відповів старий. — А проте, чом би й не задовольнити цієї примхи: може, в цьому виявилися лікареві природні нахили, а їм опиратися не слід, хоч вони й можуть здаватися жалюгідними... Що думає мій брат? У всіх, кого він тут бачить, шкіра біла, а у воїнів-пауні — червона; тож чи не вважає він, що людина з часом змінюється і що сини несхожі зі своїми батьками?

Молодий воїн пильно й задумливо подивився на трапера, а потім, піднявши палець, гідно відповів:

— Ваконда поливає землю дощем із своїх хмар; коли він говорить, то здригаються гори; а вогонь, що спалює дерева, — то гнів його очей; але своїх дітей він створював турботливо й розважливо. І те, що він створив, ніколи не зміниться!

— Еге ж, лікарю, отак воно мусить бути за розумом природи, — сказав трапер, переклавши цю відповідь розчарованому природознавцеві. — Пауні — мудрий і великий народ, і в них є чимало благородних, правдивих переказів... Мисливці й трапери, з якими я інколи зустрічаюсь, розповідали мені про одного великого воїна з вашого народу.

— Моє плем'я — не жінки. Сміливець у моємі селищі — не дивина.

— Так, але той, про кого йдеться, перевершує всіх воїнів; ним міг би пишатися могутній колись, а тепер майже зниклий народ — делавари з пагорбів.

— Такий воїн повинен мати ім'я.

— Його називають Твердим Серцем за його стійкість і рішучість; і коли все, що я чув про нього, правда, то він заслужив це прізвисько.

Індіанець глянув на старого так, ніби хотів проникнути в глибину його нелукавої душі, й запитав:

— Блідолиций бачив вождя мого племені?

— Ніколи. Я тепер не той, яким був сорок років тому, коли війна та кровопролиття були моїм ремеслом і покликанням!

Його мову перепинив голосний крик непогамовного Пола, а через якусь хвилю з протилежного боку заростів з'явився і сам бортник, ведучи індіанського бойового коня.

— Оце так звірюга у червоношкірого! — галасував він, примушуючи коня йти різними алюрами. — Жоден бригадир в усьому Кентуккі не похвалиться таким гладким і статурним огирем! Та ще й сідло іспанське, наче в якогось там мексіканського вельможі! А грива, а хвіст — заплетені та вцяцьковані срібними намистинами; Еллен — і та не вбрала б гарніше свого блискучого волосся, збираючись на танці чи до сусідів лущити кукурудзу! Оце так конячка, га, старий трапере? Чи личить їй їсти з ясел дикуна?

— Спокійніше, хлопче, спокійніше. Вовки-пауні славляться своїми кіньми, отож у прерії часто можна зустріти воїна на такому скакуні, якого не побачиш під конгресменом у поселеннях. А втім, огир і справді хоч куди — тільки могутньому вождеві їздити на ньому! Ти маєш рацію, в цьому сідлі сидів колись поважний іспанський офіцер, і втратив він його разом із життям в одній із сутичок з пауні, які весь час воюють з південними провінціями. Присягаюсь, що цей юнак син якогось великого вождя; може, й самого Твердого Серця!

Молодий пауні не виказав ані нетерпіння, ані невдоволення, коли розмову так нечемно перервали; та коли він вирішив, що вже досить обговорювати достоїнства його коня, то спокійнісінько, наче людина, звикла до того, що її волю поважають, відібрав у Пола вуздечку і, закинувши її на шию коневі, скочив йому на спину так вправно, як це зробив би досвідчений берейтор. Тримався він дуже впевнено й гарно. Розкішно оздоблене й громіздке сідло призначалось, очевидно, не так для зручності, як для показності. І справді воно швидше заважало, ніж допомагало ногам, які, проте, й не шукали опори в стременах — пристосуванні, потрібному хіба що жінкам! Кінь, такий самий гарячий та дикий, як і вершник, одразу став дибки; і хоч рухам обох, може, бракувало елегантності, що набувається внаслідок спеціального вишколу, зате в них відчувалася природна свобода і невимушеність. Свої чудові якості кінь, мабуть, завдячував арабським предкам, хоч і давнім у його родоводі, де були і мексіканський іноходець, і берберійський скакун, що на них їздили іспанці, і мавританський бойовий кінь. Добувши його в провінціях Центральної Америки, вершник навчився добре

триматися в сідлі й сміливо правити конем — дві якості, що, поєднуючись, створюють найбезстрашнішого і, можливо, найвправнішого їздця у світі.

Заволодівши так несподівано своїм конем, пауні, однак, не поспішив геть. Відчуваючи себе вільніше й незалежніше після того, як підготував собі відступ, він спокійно гарцював, поглядаючи на всіх по черзі куди невимушеніше, ніж досі. Щоразу, коли індіанець під'їжджав до узлісся, проникливий трапер чекав, що він скористається з нагоди і втече; але молодий воїн одразу ж повертав коня і скакав назад то з швидкістю оленя, що втікає від погоні, то повільно й гідно. Бажаючи перевірити деякі свої здогади, щоб знати, як діяти далі, старий вирішив поновити перервану розмову і зробив рукою запрошувальний жест, який водночас свідчив про це його бажання і про мирні наміри. Цей порух не випав з уваги пильного індіанця, але він ще деякий час вагався, обдумуючи, певне, чи варто ризикувати, перш ніж під'їхав до загону, який значно переважав його в силі, й, отже, будь-якої хвилини міг позбавити волі, а то й життя. Коли ж він нарешті під'їхав так близько, що можна було почати розмову, його обличчя виражало погорду й недовіру.

— До селища Вовків далеко, — мовив він, показуючи рукою зовсім не туди, де, як добре знав трапер, жило це плем'я, — і дорога туди кручена. Що хоче сказати Великий Ніж?

— Атож, таки кручена, — пробурмотів старий по-англійському, — коли їхати так, як ти показуєш, але куди пряміша, ніж підступні задуми індіанця... Скажи мені, брате, чи вожді пауні люблять бачити в своїх оселях чужі обличчя?

Молодий воїн невимушено схилився над сідельною лукою і відповів:

— Хіба мій народ коли-небудь відмовлявся нагодувати пришельця?

— Якщо я приведу своїх дочок до порога Вовків, чи візьмуть їх ваші жінки за руки? Чи ваші воїни куритимуть люльку миру з моїми молодими друзями?

— Країна блідолицих лежить за їхніми спинами. Чому вони зайшли так далеко, аж у край, де сідає сонце? Може, вони збилися зі своєї стежки, чи ці жінки належать тим білим воїнам, що, як я чув, ідуть вгору по річці з бурхливою водою?

— Ні те, ні інше. Ті, що йдуть угору по Міссурі, — воїни мого великого батька, які виконують його доручення. А ми всього лише мирні подорожні. Білі люди й червоні люди — сусіди й прагнуть дружби. Хіба омаги не приходять до Вовків, коли томагавк зарито на стежці між двома народами?

— Омаги — бажані гості.

— А янктони і темнолиці тетони, що живуть у заломі річки з каламутною водою, — хіба вони не приходять до осель Вовків викурити люльку?

— Тетони брехуни! — вигукнув індіанець. — Вони вночі не наслідуються заплющити очей. Так, вони сплять, коли світить сонце. Дивись, — додав він, з жорстокою радістю показуючи на жахливі прикраси, що оздоблювали його гамаші, — їхніх скальпів так багато, що пауні їх топчуть! Хай сіу забираються звідси й живуть у снігових заметах, а буйволи й рівнини — для мужчин!

— Ага, ось тобі й весь секрет, — сказав трапер, звертаючись до Мідлтона, який

уважно наслухав їхню розмову. — Оцей молодий індіанець вистежує сіу — погляньте лишень на вістря стріл і на його малювання; а очі... у червоношкірих все відбивається в очах, байдуже, чи то війна, чи мир... Тихше, Гекторе, тихше! Хіба тобі, песику, первина чути запах пауні? Спокійно, собачко, лежати!.. Мій брат правду каже. Сіу — злодії. Такої думки про них люди різних кольорів і племен, і вони правильно думають. Але люди з тієї країни, де сходить сонце, не сіу, і вони хочуть бути гостями Вовків.

— У мого брата сива голова, — відповів пауні, кинувши на трапера погляд, в якому дивно перемішалися і недовіра, і гордість, і розуміння; а потім додав, показуючи на схід: — І очі його багато всього бачили. Може він мені сказати, що там таке вдалині? Чи не буйвіл?

— Це більше схоже на хмару, яка визирає з-за пруга рівнини, а сонце освітлює її край. Це дим неба.

— Це гора на землі, а на її вершині — житла блідолицих! Тож нехай жінки мого брата омивають ноги серед людей однакового з ними кольору.

— У пауні зіркі очі, якщо він з такої відстані бачить блідолицих.

Індіанець повільно повернувся до співрозмовника і, трохи помовчавши, суворо запитав:

— Мій брат мисливець?

— На жаль, я всього-на-всього жалюгідний звіролов.

— Коли рівнина вкрита буйволами, він може їх бачити?

— Аякже, аякже, — угледіти бика, що біжить, легше, ніж його підстрелити.

— А коли птахи відлітають на південь і хмари аж чорніють від їхнього пера, він теж їх бачить?

— Авжеж, не так важко поцілити качку чи гусака, коли небо чорніє від мільйонів птахів.

— Коли падає сніг і вкриває житла Великих Ножів, чужоземець бачить у повітрі сніжинки?

— Очі в мене зараз не такі добрі, — трохи ображено відповів старий, — але був час, коли мені дали прізвисько за мій гострий зір.

— Так от, червоношкірі розпізнають Великих Ножів так само, легко, як ви, блідолиці, бачите буйволів, і перелітних птахів, і сніжинки. Ваші воїни вважають, що Володар Життя створив увесь світ білим. Вони помиляються. Вони бліді, і в усьому бачать своє власне обличчя. Годі! Пауні не сліпий, йому не треба довго роздивлятися, щоб побачити людей твого племені.

Раптом воїн замовк і схилив голову набік, ніби напружено щось наслухав. Потім, повернувши коня, він поскакав до найнижчого краю заростів і почав уважно дивлятися в похмуру прерію; але не туди, де стояв загін, а в протилежний бік. Після цього вчинку, який здався усім дивним і незрозумілим, він повернувся, пильно подивився на Інес, поскакав назад, знов повернувся, — і так кілька разів, ніби в ньому точилася напружена боротьба суперечливих думок. Він натяг повід, стримуючи свого нетерплячого скакуна, і хотів був щось сказати, але знову схилив голову на груди,

прислухаючись. Потім він із швидкістю оленя проскакав учвал на те місце, звідки оглядав прерію, покружляв там, ніби роздумуючи, куди податися далі, а тоді помчав уперед, наче птиця, що перед дальнім польотом кружляє отак над своїм гніздом. Якусь хвилину ще було видно, як вершник скаче до прерії, а ще за мить він зник за горбом.

Собаки, які вже давно непокоїлися, кинулись були слідом за індіанцем, але незабаром припинили погоню; вони посідали на землю і своїм звичаєм неголосно й жалібно завили, наче попереджаючи про небезпеку.

РОЗДІЛ XIX

А що, як він не вистоїть?

Шекспір

Події, про які ми тільки-но розповіли, відбулися так швидко, що старий, хоч і завважив усі подробиці, не встиг ні з ким поділитися своїми здогадами стосовно намірів індіанця. Однак, коли пауні зник, трапер похитав головою і, повагом ідучи до того краю заростів, звідки щойно поскакав молодий воїн, пробурмотів:

— У повітрі багато запахів і звуків, та от тільки мої старі вуха і зір нездатні вчути й розпізнати їх.

— Тут нема чого розпізнавати! — вигукнув Мідлтон, підійшовши до трапера. — У мене гострий зір і тонкий слух, але, запевняю вас, я нічого не бачу і не чую.

— У тебе гострий зір! І ти, звісно, не глухий! — відказав старий трохи зневажливо. — Ні, хлопче, ні; може, вони й годяться, щоб з одного кутка церкви побачити, що робиться іншому, або ж почути міський дзвін, але треба пожити в прерії принаймні рік, щоб не приймати індіка за буйвола, а ревіння буйвола — за божий грім! Природа часто обманює людину в цих голих рівнинах, де повітря відбиває все, як вода, і важко розрізнити, прерія перед тобою чи море. Але ось знак, відомий кожному мисливцеві!

Трапер показав на зграю хижих птахів, які неподалік летіли над рівниною, і, певне, туди, куди так уважно вдивлявся пауні. Спочатку Мідлтон не вгледів нічого, крім маленьких темних цяток на тлі понурих хмар; але вони швидко наближались, і незабаром уже можна було розпізнати обриси птахів, а тоді й помаху їхніх важких крил.

— Прислухайся, — мовив старий, коли Мідлтон роздивився нарешті вервечку коршаків, — зараз ти почуєш буйволів, чи бізонів, як, на думку вашого вченого лікаря, слід їх називати, хоч усі мисливці в цих краях споконвіку називають їх буйволами. А про мене, — додав він, підморгуючи молодому офіцерові, — то мисливцю краще знати, що за звірі тут водяться і як їх називати, ніж тому, хто порпається у своїх книжках замість мандрувати по землі, вивчаючи звички її жителів.

— Щодо звичок, то я з вами згоден, — відгукнувся природознавець, який нечасто пропускав нагоду обговорити яке-небудь спірне питання, що стосувалося до його улюбленої науки. — Тобто якщо правильно застосовуються визначення, і на умови, що спостереження ведеться оком ученого.

— Оком крота! Нібито звичайного людського ока не досить, щоб назвати тварин! А хто ж тоді дав імена усім божим створінням? Можеш ти мені це сказати з усіма твоїми

книжками та шкільною премудрістю? Чи не перша людина у райському саду? І чи не від неї діти її успадкували дар давати всьому назви?

— Звичайно, це так за святим письмом, — прорік лікар, — але ви тлумачите прочитане надто буквально.

— Прочитане! Ні, якщо ти думаєш, що я марнував свій час у школах, то дуже помиляєшся. Мої знання не з книжок. Якби я міг читати, то, може, краще знав би слова з тієї книги, що ти її назвав.

— Невже ви й справді вірите, — сказав природолюб, трохи роздратований незгідливістю впертого старого, а може, в душі певний переваги своїх знань, вільнодумніших, але навряд чи таких корисних, — то неville ви таки вірите, ніби всі тварини справді були зібрані в одному саду, аби перша людина записала їх у свою класифікацію?

— А чом би й ні? Я розумію твою думку, бо не обов'язково жити в містах, щоб збагнути всі ті диявольські хитрощі, які вигадала зарозумілість людини, аби зруйнувати своє щастя. Що доводять твої слова? А тільки одне: той сад Всевишній створив не за подобою наших жалюгідних садів, отож те, що світ називає цивілізацією, просто омана. Ні, ні, сад божий був тоді лісом, і тепер це ліс, де ростуть плоди і співають птахи за його мудрою настановою... А зараз ти зрозумієш, чого злетілися стерв'ятники! Ось і самі буйволи — добрячий гурт! Ручаюсь, що десь в улоговині ховаються одноплеменці того пауні. Він поскакав до них, і незабаром ви побачите славу гонитву. Отож скватер із своїм висновком не наважиться поткнутися сюди, а нам боятися нема чого: пауні народ не підступний.

Усі спрямували погляди на дивовижну картину, що розкривалася перед ними. Навіть боязка Інес підбігла до Мідлтона, заповнена цікавістю, а Пол відірвав Еллен від куховарства, аби й вона помилувалась мальовничою сцепою.

Поки відбувалося те, про що ми розповідали читачеві, прерія лежала у величному й непорушному спокої. Правда, небо затьмарювали зграї перелітних птахів, але жодна чотиринога тварина, крім траперових собак і лікаревого осла, не пожвавлювала одноманітного простору пустелі. І раптом на ній завирувало життя — наче волею чарівника, усе довкола змінилося.

Спершу з'явилися кілька величезних бізонів-самців, які вибігли на верхівку найвіддаленішого пагорба; за ними тяглися довгі низки окремих тварин, за якими вже темною масою котився весь гурт, затоплюючи вкриту сірувато-коричневою травою рівнину, аж поки вона зовсім зникла під ще темнішими кольорами їхньої кошлатої вовни. Гурт, наближаючись, дедалі ширшав і густішав, мов незліченні пташині зграї, які одна по одній виринають з неба, наче з безодні, — і немає їм ліку, як листу в лісах, що над ним птахи махають крильми у своєму нескінченному переліті. Над тією темною масою раз у раз здіймалася невисокими стовпами курява, коли якийсь бик, лютіший за решту, орав рогами землю; а ще вітер часом доносив глухе протягле ревіння, ніби тисячі горлянок скаржилися на щось безладним хором.

Глибока й задумлива тиша запанувала в загоні — всі зачудувалися з дикого й

величного видовища. Нарешті трапер порушив мовчанку. На нього, звиклого до подібних картин, ця сцена не справила такого враження, як на інших; чи, точніше, старий сприйняв її спокійніше, ніж ті, хто бачив її вперше.

— Біжать одним гуртом десять тисяч биків, без чередника, без господаря, окрім того, хто їх створив і призначив їм за пасовиська оці відкриті рівнини! Так ось де людина бачить докази свого безуму й марноти! Хіба може найпихатіший губернатор у Штатах вийти на свої поля і вполювати такого благородного бика, якого тут легко покладе навіть нікудишній мисливець? А коли йому подадуть вирізку чи там біфштекс, хіба він їстиме з таким задоволенням, як той, хто присмачив свій харч здоровим трудом і заробив його відповідно до законів природи, чесно заволодівши тим, що послав йому господь?

— Якщо на тарелі в прерії паруватиме буйволячий горб, я відповім тобі: "Звісно, ні!" — перепинив його ласун-бортник.

— Еге ж, хлопче, ти його покуштував, отож знаєш, що до чого!.. Але гурт звертає до нас, треба готуватися до зустрічі. Якщо ми сховаємося, ті рогаті чорти промчать тут і розтопчуть нас своїми копитами, як черв'яків; тож відведемо назад слабших, а самі, як личить мужчинам і мисливцям, станемо в авангарді.

Усі ревно взялися за роботу, бо часу лишалося обмаль. Обох дівчат відвели на протилежний кінець заростів і заховали там. Азінуса, як тварину надто нервову, помістили посередині; потім старий і троє його товаришів розділились і стали таким чином, щоб можна було завернути головний гурт, коли він наблизиться до їхнього табору на небезпечну відстань. Передні бики — десь із півсотні, а може, й більше, — бігли не прямо, а весь час змінюючи напрям, отже, важко було здогадатись, який шлях вони собі виберуть. Аж ось з-поза хмари куряви, що здійнялася посередині гурту, почулося страшне болісне ревіння, і тут-таки на нього відгукнулися відворотними криками стерв'ятники, які жадібно ширяли над гуртом, і ті крики ніби підстьобнули биків, що вели перед: тварини побігли дужче й рішучіше. Здавалося, сполоханий гурт зрадив, побачивши хоч такий невеличкий гайок, і кинувся просто до тих заростів, про які ми вже так часто згадували.

Небезпека справді була серйозна, і треба було мати неабияку мужність, щоб дивитися їй просто в лице. Темна жива лавина накочувалась увігнутою досередини дугою, і люті очі биків, що горіли крізь кошлату вовну, яка вкривала їхні голови, з шаленою тривогою вдивлялися в зарості. Бізони ніби намагалися перегнати один одного, щоб якомога швидше дістатися бажаного схову; на передніх сліпо натискали ззаду тисячі оскаженілих тварин, і могло так статися, що вожаки набіжать просто на людей, і тоді їх чекала неминуча смерть. Кожен з наших подорожан розумів небезпеку і сприймав її згідно зі своєю вдачею та обставинами.

Мідлтон вагався. Він ледь стримувався, щоб не кинутись крізь кущі, схопити Інес і спробувати втечею врятуватися з нею. Але, збагнувши, що переляканий бізон, який мчить із шаленою швидкістю, неодмінно наздожене його, він підніс рушницю, готовий стати на бій із незліченим гуртом.

А доктор Баттіус був у такому стані, що йому почали ввижатися всілякі химери. Темні тіла бізонів втратили чіткі обриси, і йому приверзлося, що то дике збіговисько всіх тварин світу суне на нього, аби помститися за ті кривди, що їх він заподіював тому чи іншому видові протягом свого життя, присвяченого невсипущому служінню природничим наукам. Він заляк, як то буває у страшних сновидіннях, прикипівши до землі, аж поки його охопив такий безум, що шановний природолюб, пойнятий жертвовною рішучістю в ім'я науки, почав класифікувати окремих тварин. А Пол зняв страшений крик, і навіть Еллен кликав на поміч, та голос його загубився в ревінні й тупоті гурту. Розгніваний, але й дивно збуджений впертістю тварин і дикістю видовища, нетямлячися з тривоги за кохану і побоюючись — цілком природно — за своє життя, він мало не насадив собі горлянки, вимагаючи, аби його літній друг щось удіяв.

— Давай, давай, старий! — гукав він. — Покажи свої траперські хитрощі, а то нас розчавить ціла гора буйволячих горбів!

Трапер, який весь час стояв, спершись на свою рушницю, і пильно стежив за рухом гурту, надумав, видно, що пора діяти рішуче. Наставивши рушницю на переднього бика, він вистрелив, і так влучно, що не посоромився б цього пострілу і в свої молоді літа. Куля потрапила бізону в вовну поміж роги, і він, як підтятий, упав навколішки; але тут-таки, крутнувши головою, підвівся, наче біль додав йому сили. Часу на роздуми вже не лишалось. Кинувши рушницю, трапер простяг уперед обидві руки і пішов, беззбройний, просто на знавіснілий гурт.

Вигляд людини, сповненої рішучості й стійкості, — рис, притаманних лише розумній істоті, — рідко коли не викликає беззастережної поваги з боку нижчих створінь. Передні бики відсахнулися, зупинившись на якусь хвилю, а щільна лавина тварин, що мчала за ними, здригнулась, і сотні бізонів, кидаючись врзнобіч, розсипалися по рівнині. Аж ось із задніх рядів знову почулося глухе ревіння, і гурт навалюно кинувся вперед. Однак передня частина його роздвоїлася: непорушна постать трапера ніби розтинала стадо на два стрімкі живі потоки. Мідлтон і Пол пішли за траперовим прикладом, і таким чином на шляху бізонів утворився слабкий заслін з людських тіл.

Їхнє втручання на кілька хвилин врятувало гайок. Але на благоденську лінію захисників насувався основний гурт, і незабаром їхні постаті зникли у хмарах куряви: будь-якої хвилини бізони могли прорватися в зарості. Становище трапера та його товаришів ставало дедалі скрутнішим, і вони поволі відступали назад перед цією навалою, коли це розлючений бик шугонув повз Мідлтона, мало не збивши його з ніг, і майнув, наче вітер, крізь кущі.

— Зімкніться й ні кроку назад! — закричав старий. — А то за ним кинуться тисячі цих чортів!

Однак навряд чи їм пощастило б дати собі раду з цим живим потоком, коли б серед веремії не подав свого голосу Азінус, обурений таким нечемним вторгненням у свої володіння. Навіть найупертіші та найлютіші бики затремтіли, почувши цей грізний

дивний крик, і, наче божевільні, кинулися врозтіч від того самого гайочка, куди вони щойно всі рвалися, як убивця до священного притулку.

Гурт розділювався, і два темні потоки, огинаючи гайок, зливалися в один десь за милю від нього, на протилежному боці. Щойно старий побачив, яке несподіване враження справив голос Азінуса, він спокійнісінько почав перезаряджати рушницю, від щирого серця сміючись своїм дивним безгучним сміхом.

— Ти ба, як біжать, — ну чисто тобі собаки, коли їм прив'яжуть до хвоста торбинку із шротом. Тепер вони вже не повернуть, не бійтесь, бо коли навіть задні буйволи й не чули нічого, то уявлятимуть, що чули; ну, а коли вони передумують, то хіба нам важко примусити осла доспівати свою пісню!

— Осел заговорив, а Валаама не чути![47] — ледь вимовив бортник, зайшовшись таким реготом, що, певне, ще додав бізонам страху. — Зовсім чоловік онімів, наче цілий рій молодих бджілок сів йому на кінчик язика, і він ніяк не наважиться слова вимовити, аби ті не відповідали по-своєму.

— Як же це так, друже, — повів далі трапер, звертаючись до заціпенілого природолюбця, який ще й досі не оговтався, — як же це так: ти ж тим і заробляєш собі на прожиття, що записуєш назви всіх польових звірів та всіх небесних птахів, а так злякався гурту буйволів, що мчать прерією! Але ти вже, я бачу, наготувався затіяти суперечку, чи маю я право називати їх так, як їх називає кожний мисливець чи торговець на пограниччі!

Проте старий помилювався, вважаючи, що приведе вченого до тям, викликавши його на спірку. Від цієї хвилини природознавець, наскільки нам відомо, ні разу в житті, окрім одного випадку, більше не вживав того слова, яким визначається вид чи рід тварин, що так його настрахали. Він уперто відмовлявся їсти поживне м'ясо представників усієї бичачої родини; ба навіть тепер, коли природознавець, оточений загальною повагою, в усьому блиску вченості безпечно живе в одному з приморських міст, він на званих обідах із жахом відвертається від найсмачніших наїдків з яловичини, з якими не зрівнятися жодній страві, що їх подають під тією самою назвою в знаменитих харчівнях Лондона чи й у славетних паризьких ресторанах. Одне слово, відразу шановного природолюбця до волового м'яса нагадує те почуття, яке чабан прищеплює провинному собаці: він одягає намордник на порушника, зв'язує його і кладе біля кошари так, щоб кожна вівця, проходячи крізь ворота, наступала на нього. Кажуть, після такої покари винуватець відчуває пересит і навіть дивитися не хоче на баранину. Коли Пол і трапер урешті-решт погамували свої веселощі, викликані заціпенінням їхнього вченого товариша, той уже почав дихати знову, ніби його легені, які тимчасово припинили свою роботу, запрацювали внаслідок дії штучних міхів, і він востаннє вимовив те слово, що надалі стало для нього забороненим. Оце і був той єдиний випадок, що на нього ми натякали.

— *Boves Americani horridi!*[48] — вигукнув Оубед, наголошуючи останнє слово, і знову заціпенів, ніби поринувши в глибокі роздуми над дивним і незбагненим явищем.

— Авжеж, вони таки горді, — підтакнув трапер, — взагалі буйвіл страшний для

людини, необізнаної з життям природи; а втім, ці тварини не такі вже й хороші, як може здатися. Ех, чоловіче, ото якби тебе взяла в облогу ведмедиця-грізлі зі своїм виводком, як оце колись нас із Гектором біля Великих порогів на Місс... Ага, ось і хвіст гурту, а за ним назирці зграя голодних вовків: так і ждуть, аби вхопити яку хвору чи скалічену худобину, що скрутила собі в'язи у цій штовханині. Еге, а за ними й вершники, це так само точно, як і те, що я грішник! Онде вони, хлопче, — ген там, де вітер розігнав куряву, — гасають круг пораненого буйвола, хочуть порішити впертого диявола своїми стрілами!

Мідлтон і Пол незабаром розгледіли кілька темних постатей, що їх бистре око старого побачило значно раніше. Справді, півтора чи два десятки вершників швидко скакали навколо загнаного у безвихідь чудового бика: надто важко поранений, щоб утікати, він стояв, ніби зневажаючи смерть, хоч у його могутнє тіло вже вп'ялося не менше сотні стріл. Аж ось дужий індіанець ударом списа домігся перемоги, і тварина, оглушливо заревівши, розлучилася з життям, за яке так уперто чіплялася. Цей рев прокотився над тим місцем, де стояли наші подорожани, і долинув до гурту тварин — зачувши його, вони помчали ще дужче.

— Ти диви, цей пауні добряче-таки знає, як полювати буйволів! — сказав старий, що впродовж кількох хвилин із видимою втіхою спостерігав цю хвилюючу сцену. — Бачили, як він поскакав від нас, наче вітер? Це щоб його не вчули буйволи; а потім він зробив коло, і, приставши до своїх... Еге! Що таке? Та ці червоношкірі зовсім не пауні! На головах у них пір'я з хвостів і крил сов! Ех, я жалюгідний, напівсліпий трапер! То ж зграя клятих сіу! Ховайтеся, хлопці, ховайтеся! Один погляд у наш бік — і на нас нитки не залишиться, це так само певно, як те, що блискавка спалює дерева... А може, ми й життя втратимо.

Мідлтону вже не було: він пішов шукати свою гошу молоду дружину, воліючи подивитись на образ, куди миліший його серцеві, ніж це дике видовище. Пол ухопив доктора Баттіуса за руку; трохи загаявшись, за ними подався й трапер, і незабаром увесь загін зібрався під захистом гушавини. Старий (бо ж на нього, з огляду на його величезний досвід, покладалися в усьому) стисло роз'яснив нову небезпеку, а потім додав:

— У цьому краю — вам це, звісно, відомо, — дужа рука сильніша за право, а про закони білих тут і не чули, та й не потрібні вони тут. Тим-то тепер усе залежить від сили та кмітливості, — провадив він далі, приклавши палець до щоки, як людина, що глибоко і всебічно обмірковує скрутне становище, — кажу, добре було б надумати щось таке, аби нацькувати одне на одного тих сіу та скватерове поріддя; а потім і ми б наскочили, наче канюки після звіриного бою. Отоді б ми перемогли як стій... А тут іще й воїни пауні неподалік! Щодо цього не може бути ніякого сумніву, бо той воїн-юнак не пішов би далеко від свого селища так собі. Отож маємо чотири загони на відстані гарматного пострілу один від одного, і жоден з них не довіряє іншому. Рушати кудись небезпечно, бо тут нема де особливо сховатись. Але нас троє добре озброєних і, я сказав би, мужніх чоловіків...

— Четверо, — озвався Пол.

— Щось не розумію! — сказав старий, здивовано глянувши на свого товариша.

— Четверо, — повторив бортник, показуючи на природознавця.

— В кожному війську є свої дармоїди та нероби, — відказав нелукавий житель пограниччя. — Друже, доведеться вбити цього осла.

— Вбити Азінуса? Це було б актом надмірної жорстокості.

— Я мало тямлю в оцих твоїх словечках, які ховають своє істинне значення за звуками; як на мене, жорстоко жертвувати людським життям заради тварини. А це я називаю розумним милосердям. Безпечніше засурмити в сурму, ніж дозволити ослові ще раз закричати; вже краще просто покликати сюди сіу.

— Я ручаюсь за скромність Азінуса; він рідко коли висловлюється без причини.

— Кажуть, "до кого пристаєш, таким і сам стаєш", — відповів старий. — Може, і з ослом так? Колись, пригадую, довелося мені пройти важеньку путь, багату на всякі небезпеки; був у мене тоді товариш, який відкривав рот лише для того, щоб заспівати. Ох і помучився я з ним! То було саме тоді, коли я зустрів твого діда, капітане. Так от, у того співця була принаймні людська горлянка, і він таки добре співав, хоч і не завжди вчасно та доречно. Гай-гай! Був би я зараз такий, як-от тоді, то злодюгам-сіу не так уже й легко було б вигнати мене з цієї затишної місцинки! Але чого там вихвалитися, коли нема вже ні зору, ані сили... І тому воїнові, що його колись делавари за гострий зір охрестили Соколиним Оком, тепер ліпше пасує ім'я Сліпий Кріт! Отож, по-моєму, осла краще таки вбити.

— Правильно, і дуже розумно, — докинув і Пол, — музика є музика, і від неї завжди шум, байдуже, чи то грає скрипка, чи кричить осел. Тож я згоден із старим: осла треба прикінчити.

— Друзі, — мовив природознавець, печально поглядаючи то на одного, то на другого свого кровожерливого товариша, — не вбивайте Азінуса; це такий представник свого виду, про якого можна сказати багато чого доброго і майже нічого поганого. Витривалий і слухняний, невибагливий і терплячий навіть для свого покірливого виду. Ми з ним пройшли чимало доріг, і його смерть дуже мене засмутить. Чи не журилася б ваша душа, шановний мисливцю, коли б вас отак дочасно розлучити з вашим вірним собакою?

— Ну то хай живе, — сказав старий, зненацька закашлявшись: видно, це благання справило на нього враження. — Та тільки голос йому слід притлумити. Обмотай йому писок повідом, ну, а далі покладатимемося на провидіння.

Отак забезпечивши подвійною гарантією пристойну поведінку Азінуса (бо Пол Говер зразу ж, як йому сказано, зв'язав ослові щелепи), трапер начебто заспокоївся і подався до узлісся на розвідку.

Шум, що його зняв гурт бізонів, ущух, а точніше сказати, подаленів і котився по прерії десь за милю звідси. Вітер уже розвіяв хмари куряви, і там, де ще десять хвилин тому відбувалася така дика та безладна сцена, тепер відкрився вільний простір.

Сіу, добивши бізона, вирішили, очевидно, задовольнитися цим доповненням до

багатої здобичі, яку вже мали, і не переслідували гурту далі. З десяток індіанців лишилися біля мертвого бізона, над яким уже висіли канюки, сподіваючись іще поживи, бо коли проходить такий гурт, залишається чимало покалічених тварин. Трапер роздивлявся постаті й спорядження індіанців, що під'їжджали до заростів. В одному з них він упізнав Уючу й показав на нього Мідлтонові.

— Ось ми й дізналися, хто це такі й чого сюди прийшли, — мовив старий, задумано похитавши головою. — Сіу загубили скватерів слід, а тепер шукають його. Вони натрапили на буйволів, погналися за ними, й лиха доля привела їх туди, звідки вони уздірили бескид, на якому звив собі кубло Ішмаел зі своїм виводком. Ти бачиш он тих птахів? Вони чекають, коли можна буде пожерти нутрощі забитого бика. Отака мораль життя в преріях. Загін пауні чигає на цих сіу, як стерв'ятники виглядають згори свою здобич, а нам слід бути насторожі й стерегтися і сіу, й пауні, бо надто вже великий ризик. Еге, чого це раптом ті двоє негідників зупинилися? Присягаюсь, вони наскочили на місце, де той бідолаха, скватерів син, знайшов свою смерть!

Старий не помилився. Уюча і ще один дикун, що був з ним, під'їхали до того місця, де, як ми змальовували, залишилися жахливі сліди кривавого вбивства. Не злазячи з коней, вони тямущо, як це властиво індіанцям, оглянули добре знайомі їм прикмети. Дивилися вони довго і, очевидно, підозріливо. Нарешті двоє сіу заlementували — мало не так само тужливо й моторошно, як вили собаки, коли знайшли ці жахливі сліди. Вся зграя сіу, що негайно примчала на ці крики, оточила розвідників, — так, кажуть, шакал своїм відразливим дзявканням скликає всю зграю на полювання.

РОЗДІЛ XX

Ласкаво просимо, прапорщику Пістоль!

Шекспір. Генріх IV

Незабаром трапер упізнав величну поставу Маторі, що очолював загін. Вождь мало не останній прибув на голосний клич Уючі, але як тільки досяг місця, де зібралися всі його воїни, він зразу ж зіскочив з коня і почав роздивлятися незвичайні сліди з тією увагою та гідністю, яких вимагало його високе й відповідальне становище. Воїни (бо ж вони таки всі були безстрашні й жорстокі воїни) терпляче й стримано чекали; ніхто, крім хіба кількох визнаних завзятців, не наважився вимовити бодай слівце, поки їхній вождь був заклопотаний такою важливою справою. Минуло кілька хвилин, поки Маторі підвів голову — очевидно, задовольнившись. Тоді він оглянув землю там, де Ішмаел трохи раніше бачив ті самі страхітливі сліди кривавої боротьби, і зробив своїм людям знак іти за ним.

Уся зграя, подавшись до заростів, зупинилася за кілька ярдів од того місця, де Естер примусила своїх оспалих синів увійти в кущі. Читач, певне, зрозуміє, що трапер і його товариші не були байдужими спостерігачами цих загрозливих переміщень. Старий підізвав до себе всіх спроможних тримати в руках зброю і вельми недвозначно, хоч і пошепки, щоб не почули небезпечні сусіди, спитав, чи готові вони битися за свободу, а чи, може, спробувати мирніший спосіб — домовитися з ворогами. Оскільки йшлося про справу, яка стосувалася однаковою мірою всіх, то він вдався ніби до військової ради, і в

його тоні відчувалося щось від колишньої, тепер майже згаслої воїнської гордості. Пол і доктор Баттіус мали цілком протилежні думки; бортник закликав негайно взятися за зброю, а природознавець палко обстоював політику мирних заходів. Мідлтон, відчувши, що назріває гаряча суперечка, перебрав на себе обов'язки арбітра, чи то пак, сам вирішив питання як третейський суддя. Він також схилився на користь мирних переговорів, бо добре усвідомлював, що, коли брати до уваги чисельну перевагу супротивника, будь-який опір неминуче призведе їх до загибелі.

Трапер вислухав міркування молодого офіцера з величезною увагою; а що висловлено їх з твердістю людини, розум якої не затьмарився страхом, то справили вони належне враження.

— Правильно, — погодився трапер, коли Мідлтон висловив свою думку, — дуже правильно, адже там, де людина не може взяти силою, вона мусить удатися до розуму. Саме розум робить людину дужчою за буйвола і прудкішою за лося. Залишайтеся тут і тримайтеся гуртом. Моє життя та мої капкани — ніщо, коли йдеться про порятунок стількох людських душ; до того ж, можу сказати, мені знайомі хитрощі індіанців. Тож я сам піду в прерію. Може, мені пощастить відвернути увагу сіу від цього місця, й ви матимете змогу втекти.

Ніби вирішивши не слухати ніяких заперечень, старий завдав собі на плече рушницю і, неквапом пройшовши через зарості, опинився на рівнині в такому місці, де міг показатися на очі сіу, не викликавши підозри, що він з'явився з гайочка.

Коли сіу забачили постать людини в мисливській одежі і з добре їм знайомою рушницею, якої вони неабияк побоювалися, в загоні виникло старанно приховуване, та все ж помітне заворушення. Вигадка старого таки мала успіх: індіанці й справді не зрозуміли, прийшов він з відкритої рівнини чи із заростів, хоч раз у раз підозріливо поглядали на куші. Сіу стояли на віддалі польоту стріли від заростів, але коли незнайомиць підійшов так близько, що, незважаючи на червонястий відтінок його обвітреної, засмаглої шкіри, в ньому можна було розпізнати блідолицього, вони повагом від'їхали трохи далі, у безпечніше, недосяжне для куль місце.

Тим часом старий підходив ближче, поки опинився на такій відстані, що індіанці могли його почути. Тут він зупинився і, поклавши рушницю на землю, підніс руку долонею назовні на знак мирних намірів. Заспокоївши свого собаку, що дивився на дикунів так, ніби впізнав їх, старий заговорив до сіу їхньою мовою.

— Я радий бачити своїх братів, — сказав він, хитро вдаючи господаря цієї місцини, який зустрічає гостей. — Вони далеко від своїх селищ і голодні. Чи не підуть вони до моєї оселі попоїсти і спочити?

Тільки-но індіанці зачули його голос, з десятка горлянок вирвався радісний крик, який дав знати старому, що його теж упізнали. Збагнувши, що відступати запізно, трапер скористався з метушні, яка знялася серед індіанців, коли Уюча пояснив їм, хто він такий, і підступив ближче, опинившись лицем до лица з грізним Маторі. Друга зустріч цих двох, по-різному незвичайних людей, відзначалася обопільною настороженістю, властивою жителям пограниччя. З хвилину вони стояли мовчки,

вдивляючись один в одного.

— Де твої молоді воїни? — суворо запитав вождь тетонів, пересвідчившись, що з непорушного обличчя старого, який не здригнувся під його погрозливим поглядом, йому не вивідати ніяких секретів.

— Довгі Ножі не виходять ловити бобра цілим загonom! Я сам-один.

— Твоя голова сива, але язик твій роздвоєний. Маторі був у твоєму таборі. Він знає, що ти не сам. Де твоя молода жона, де воїн, що їх я полонив у прерії?

— Немає в мене дружини. Я вже казав моєму братові, що я не знаю тієї жінки та її друзів. Слів сивої голови треба дослухатися й не забувати їх. Дакоти побачили, що подорожани сплять, і подумали, буцім їм не потрібні їхні коні. Жінки й діти блідолицих не звикли далеко ходити пішки. Шукай їх там, де ти їх полишив.

Очі тетона запалали вогнем, коли він відповів:

— Вони втекли; але Маторі мудрий вождь, і його погляд сягає далеко!

— Хіба великий тетонський воїн бачить людей на цих голих полях? — відказав трапер, зберігаючи спокійнісінький вираз обличчя. — Я дуже старий, і мої очі потьмяніли. Де ж люди?

Вождь трохи помовчав, ніби гідність не дозволяла йому далі обговорювати те, в чому він був переконаний. Потім, показавши на відбитки на землі, він провадив далі, причому і голос його, й очі зненацька полагіднішали.

— Мій батько навчався мудрості багато зим; чи може він мені сказати, чий мокасин залишив цей слід?

— В преріях никали вовки та буйволи; могли тут побувати і пуми.

Маторі кинув оком на зарості, так ніби припускав, що пуми тут могли таки бути. Показавши на кущі, він звелів молодим воїнам добре оглянути їх і застеріг, суворо дивлячись на трапера, проти підступності Довгих Ножів. Троє чи четверо завзятих напівголих юнаків, вислухавши наказ, скочили на коней і миттю поскакали виконувати його. Старий здригнувся при гадці, що зробить Пол, коли побачить індіанців. Тетони разів зо три проскакали навкруги заростів, з кожним колом ближче підступаючи до них, а потім помчали назад доповісти своєму вождеві, що в кущах, очевидно, нікого немає. Трапер дивився Маторі просто в очі, силкуючись розгадати його думки, аби вчасно розвіяти можливі підозри. Але, попри всю свою проникливість, він, звиклий до зовнішньої холодної байдужості індіанців, за якою могли ховатися всякі почуття, неспроможний був розпізнати жодної ознаки, жодного поруху обличчя, що підказали б йому, чи повірив Маторі цьому донесенню. Замість відповісти розвідникам, вождь лагідно сказав щось своєму коневі й, зробивши знак одному з молодиків прийняти вуздечку — точніше кажучи, віршовку з петлею, за допомогою якої він правив конем, — узяв трапера за руку й відвів трохи вбік.

— Мій брат був воїном? — запитав лукавий тетон, намагаючись говорити наймиролюбнішим тоном.

— Чи листя вкриває дерева в пору плодів? Годі! Дакота не бачив стільки живих воїнів, скільки мені довелося бачити воїнів, що спливали кров'ю! Але чого варті пусті

спогади, — додав він по-англійському, — коли руки й ноги клянуть, а зір тьмянішає!

Вождь суворо подивився на нього, ніби хотів спіймати на брехні; але, зустрівши твердий і спокійний погляд трапера, який підтверджував правдивість його слів, взяв руку старого й лагідно поклав собі на голову на знак поваги до його віку та досвіду.

— Чого ж тоді Великі Ножі кажуть червоношкірим братам, щоб вони зарили томагавки, — сказав він, — коли їхні молоді люди не забувають, що вони сміливі воїни, й часто закривавляють свої руки?

— Людей в моєму племені більше, ніж буйволів у цих преріях чи голубів у небі. Вони часто сваряться; але воїнів серед них мало. На стежку війни виходять лише ті, кого природа обдарувала мужністю, і вони таки бачать чимало битв.

— Це не так, мій батько помиляється, — відказав Маторі й поблажливо усміхнувся, втішений своєю проникливістю; але тут-таки, зважаючи на літа й заслуги старого, покvapився загладити свою різкість: — Великі Ножі дуже мудрі, й вони мужчини; кожен з них хоче бути воїном. І вони хотіли б, аби червоношкірі викопували корінці й сапали кукурудзу. Але дакота народився не для того, щоб жити, як жінка, — він мусить перемагати пауні та омаг, щоб бути гідним імені своїх батьків.

— Володар Життя дивиться розплющеними очима на своїх дітей, які вмирають у бою за справедливе діло; але він сліпий і глухий до страждань індіанців, що гинуть, грабуючи свого сусіду чи завдаючи йому якоїсь іншої шкоди!

— Мій батько старий, — сказав Маторі, насмішкувато подивившись на трапера з виглядом людини, яка не звикла обмежувати себе правилами доброго тону й схильна зловживати набутою таким чином свободою міркувань. — Він дуже старий; то, може, він уже побував у Країні Духів, а тепер повернувся розповісти молодим воїнам, що він там бачив?

— Тетоне, — відказав трапер, з несподіваною силою вдаривши прикладом у землю і твердо, спокійно дивлячись на співрозмовника, — я чув, що є в моєму народі люди, які скніють над усякими там ліками та зіллями, а тоді починають уявляти себе богорівними; є й такі, хто глузує з усякої іншої віри, окрім віри в свою пиху. Певне, це правда. Авжеж, це правда, бо я сам бачив таких. Коли люди замкнені в містах і школах віч-на-віч із своєю глупотою, то вони можуть-таки уявити себе вищими за Володаря Життя. Але воїнові, що живе в домі, за дах якому правлять хмари, і де він може будь-коли глянути на небо й на землю, де він день у день бачить могутність Великого Духа, — такому воїнові слід бути смиреннішим. Вождь дакот мусить бути мудрим, йому не до лиця насміхатися з правди.

Лукавий Маторі, побачивши, що його вільнодумство справило на старого небажане враження, негайно відступився, перейшовши до безпосередньої теми розмови. Лагідно поклавши руку на траперове плече, він повів його до заростів і футів за п'ятдесят від узлісся зупинився. Тут він втупив гострий погляд у чесне обличчя старого і сказав:

— Якщо мій батько сховав своїх молодих людей в кущах, хай він накаже їм вийти. Ти бачиш, що дакота не боягуз. Маторі великий вождь! У воїна, який має сиву голову і вже збирається до Країни Духів, язик не може бути роздвоєний, як у змії.

— Дакото, я не збрехав. Відколи Великий Дух створив мене людиною, я жив у пущі або на цих голих рівнинах, не мавши ані оселі, ані сім'ї. Я мисливець і йду по своїй стежці сам.

— Мій батько має доброго карабіна. Хай він наставить його на кущі й вистрелить.

Якусь мить старий вагався, а потім повільно наготувався дати це небезпечне підтвердження правдивості своїх слів, без чого не можна було сподіватися приспати підозри його лукавого співрозмовника. Поки він опускав свою рушницю, його очі, дарма що вони від старості потьмяніли й послабшали, пильно вдивлялися в зарості, вкриті пістрявим листом, і нарешті зупинилися на бурому стовбурі молодого деревця. Обравши його за мішень, він прицілювся й вистрелив. Щойно куля вилетіла з цівки, руки траперові затремтіли: якби це сталося трохи раніше, навряд чи він зважився б на такий ризик. Після пострілу залягла моторошна тиша; старий з тривогою чекав, чи не почує пронизливого жіночого зойку. Але коли вітер розвіяв дим, він побачив стьожку кори, яка звисала, звинувшись, із стовбура деревця, і втішено подумав, що не зовсім ще втратив свою колишню вправність. Опустивши рушницю прикладом на землю, він знову повернувся до індіанця і з незворушним спокоєм запитав:

— Чи мій брат вдоволений?

— Маторі — вождь дакот, — відповів хитрий тетон, приклавши руку до грудей на знак того, що повірив у траперову щирість. — Він знає, що воїн, який куриє люльку на багатьох вогнищах рад, аж доки йому посивіло волосся, не пристав би до лихого товариства. Але хіба мій батько не їздив раніше верхи, як личить багатому вождеві, замість ходити пішки, наче голодний конза?

— Ніколи! Ваконда дав мені ноги й уміння користуватися ними. Шістдесят зим і літ блукав я по лісах Америки, десять тяжких років пробув на цих відкритих степах, а нечасто звертався по допомогу до інших божих створінь, аби вони перевозили мене з місця на місце.

— Якщо мій батько так довго жив у лісовій тіні, то нащо ж він прийшов у прерії? Сонце спалить його.

Старий сумно озирнувся і, знов повернувшись до тетона, довірливо мовив:

— Я пробув серед дерев весну, літо й осінь мого життя. Настала зима моїх днів і знайшла мене там, де мені подобалося жити в тиші, еге ж, і в щирості моїх лісів! Тоді я засинав щасливий, тетоне; там мої очі крізь гілки сосон та буків могли бачити вгорі оселю Великого Духа мого народу. Якщо я бажав відкрити йому своє серце, коли його вогні горіли в мене над головою, двері були відчинені перед моїм зором. Але сокири лісорубів розбудили мене. Довго-довго мої вуха не чули нічого, крім гамору на порубах. Я терпів це як воїн і мужчина — була причина, чому я терпів це; але коли тієї причини не стало, я вирішив піти туди, де б не лунали ті кляті звуки. Важко, ой важко ламати свої звички, але я почув про ці широкі й голі рівнини і прийшов сюди, щоб утекти від руйнівної вдачі мого народу. Скажи мені, дакото, хіба не правильно я зробив?

Закінчивши свою мову, трапер торкнувся довгим худим пальцем оголеного плеча індіанця і, ніби чекаючи похвали на свою винахідливість і мужність, усміхнувся дивною

усмішкою, в якій поєднувались і торжество, і жаль. Вождь, уважно вислухавши його, відповів розважливо, як це властиво індіанцям:

— Голова в мого батька зовсім сива: він завжди жив серед людей і все бачив. Те, що він робить, — добре, а те, що він говорить, — мудро. То хай він скаже: чи справді він чужий тим Великим Ножам, що по всій прерії шукають своїх коней і ніяк не можуть знайти?

— Дакото, я сказав правду. Я живу самотою і ніколи не маю справ з білими людьми, хіба що...

Він затнувся, бо мову його урвала дуже прикра несподіванка. Останні слова ще були в нього на язиці, коли раптом кущі з того боку, де вони стояли, розсунулись, і всі ті, кого він щойно залишив і ради кого він, такий правдивий, змушений був кривити душею, вийшли на відкрите місце. Вражені цим несподіваним видовищем, усі заніміли. Але ось Маторі, що жодним порухом, жодною рисою обличчя не виказав подиву, з удаваною гречністю махнув рукою, ніби запрошуючи траперових друзів підійти ближче, і на його жорстокому темному обличчі майнула посмішка — так промінь призахідного сонця пронизує густу хмару, насичену електрикою. А проте він вважав за нижче для своєї гідності бодай словом чи як-небудь інакше виказати свої наміри — лише дав знак своєму загонові, який стояв трохи віддалік. Індіанці негайно кинулися до нього, ладні виконати будь-яке розпорядження.

Тим часом друзі старого підходили ближче. Попереду йшов Мідлтон, підтримуючи свою тендітну, легку, мов пір'їна, дружину. Він раз у раз із ніжним співчуттям поглядав на її стурбоване обличчя — так за схожих обставин міг би дивитися батько на своє дитя. За ним ішов Пол, ведучи Еллен. Бортник також не зводив очей зі своєї гожої подруги, але його похмурий погляд більше пасував би потривоженому ведмедеві, а не щасливому нареченому. Оубед та Азінус ішли позаду, причому лікар вів свого улюбленця не з меншою турботою, аніж молодики своїх коханих. Природознавець ступав спроквола, набагато повільніше за передніх. Здавалося, його ноги не бажають ані ступати вперед, ані стояти на місці — становище, яке нагадувало положення Магометової труни[49], з тією різницею, що труну втримували в стані спокою сили тяжіння, а тут, мабуть, діяли сили відштовхування. А втім, сила відштовхування, що діяла ззаду, очевидно, почала переважати, причому (що було, як сказав би сам Оубед, вельми дивним винятком з усіх законів природи) з відстанню вона не зменшувалась, а навпаки, дедалі зростала. Оскільки природолюб весь час вдивлявся у бік, протилежний тому, куди ступали його ноги, це стало ніби ключем до розгадки таємниці, й спостерігачі невдовзі збагнули, чому траперові друзі так покvapливо залишили свій прихисток.

На деякій відстані виднів ще один гурт дужих, добре озброєних людей — вони саме обходили зарості, обережно прямуючи до того місця, де стояли сіу. Так іноді флотилія каперів скрадається водною пустелею до багатого каравану суден, що його супроводжує сильний конвой. Коротше кажучи, скватерова родина — принаймні ті, хто був спроможний носити зброю, — вийшла у відкриті прерії помститися за всі свої

кривди.

Маторі, забачивши їх, почав повільно відступати зі своїми воїнами, поки досяг горба, з вершини якого можна було добре, без усяких перешкод, озирати широку голу рівнину, де з'явилися пришельці. Тут дакота, вирішив зупинитись і чекати, що буде далі. Хоч індіанці й відступили, забравши з собою трапера, Мідлтон ішов уперед і зупинився лише тоді, коли піднявся на той самий горб, наблизившись настільки, що можна було почати переговори з войовничими сіу. Переселенці теж зайняли вигідну позицію, але значно далі від індіанців. Ці три гурти нагадували тепер три ескадри в морі, які, прибравши паруси, передбачливо лягли в дрейф, щоб їх не розпізнали, перш ніж вони самі пересвідчаться, кого з незнайомців повинні вважати другом, а кого — ворогом.

Під час цього напруженого чекання Маторі поглядав похмурими темними очима то на один, то на другий гурт чужинців, швидко, але уважно вивчаючи їх; потім, черкнувши спопеляючим поглядом по обличчю трапера, вождь сказав з уїдливою зневагою:

— Великі Ножі — дурні! Легше захопити сонну пуму, ніж знайти сліпого дакоту. Чи, може, сивоголовий думає утекти на коні сіу?

Трапер, який уже встиг опанувати себе, швидко зміркував, що до чого: очевидно, Мідлтон, побачивши, що Ішмаел вистежив їх, визнав за краще довіритися гостинності дикунів, ніж потрапити в руки скватера. Отож старий заходився готувати своїм друзям ґрунт для доброзичливого прийому, бо був певен, що тільки ця неприродна спілка може зберегти їм свободу, а то й життя.

— Чи мій брат коли-небудь виходив на стежку війни з моїм народом? — спокійно звернувся він до обуреного вождя, який ще чекав на його відповідь.

Воїн-тетон став уже ніби не такий лютий з виду: по його жорстокому обличчю майнула зловтішна й задоволена посмішка, коли він, зробивши рукою широке півколо, відповів:

— Яке плем'я, який народ не відчув на собі сили дакот? Маторі — їхній вождь!

— То як він вважає, Великі Ножі — чоловіки чи, може, жінки?

На смаглявому обличчі індіанця відбилася боротьба суперечливих почуттів, жорстоких та бурхливих. Якусь мить, здавалося, незгасима ненависть узяла гору; але ось вона поступилася почуттю благороднішому, що більше личило знаному сміливцеві. Зберігаючи цей вираз, вождь розгорнув поли легенької розмальованої накидки з оленячої шкіри й, показавши рубець від багнета на своїх грудях, відповів:

— Оце я одержав, зійшовшись лицем до лиця із супротивником!

— Цього досить. Мій брат хоробрий вождь і, звісно, мудрий. Хай він придивиться: хіба це воїн блідолицих? Хіба такий був той, хто поранив великого дакоту?

Маторі перевів очі туди, куди простяг руку старий, і зупинив свій погляд на зніченій постаті Інес. Тетон дивився довго, уважно й захоплено. Погляд його, як то недавно було з юним пауні, відбивав швидше глибоку повагу простого смертного до неземного створіння, аніж звичайне замилювання чоловіка жіночою красою. Аж ось він

стрепенувся й, ніби докоряючи собі за те, що забувся, спрямував зір на Еллен, і очі його в захваті затрималися на хвилику на її доступнішій його розумінню вроді; потім він по черзі оглянув їхніх супутників.

— Мій брат бачить, що мій язик не роздвоєний, — вів далі трапер. З проникливістю, якою мало поступався перед індіанцем, він завважив почуття, що відбивалися на обличчі вождя. — Великі Ножі не посилають на війну своїх жінок. Я певен, що дакоти куритимуть люльку миру з пришельцями.

— Маторі — великий вождь! Він каже Великим Ножам — ласкаво просимо, — мовив тетон, поклавши руку на груди з виглядом такої гідної гречності, що йому міг би позаздрити і котрийсь аристократ. — Стріли моїх юнаків лежать у сагайдаках.

Трапер зробив Мідлтонові знак підійти, і незабаром обидва гурти змішалися в один, причому чоловіки дружньо віталися відповідно до звичаїв воїнів прерій. Але, навіть виказуючи гостинність, дакота ні на мить не спускав з ока той гурт білих людей, що виднів віддалік, ніби все ще підозрював якусь пастку або чекав додаткових пояснень. Старий теж усвідомлював, що мусить розтлумачити все індіанцеві й закріпити той невеликий і досить непевний успіх, якого йому пощастило досягти. Скватерів загін не рушав з того місця, де зупинився, — трапер, уважно вглядаючись, ніби хотів розпізнати, що то за люди, збагнув: Ішмаел, не гаючись, готується до нападу. Досвідчений старий не був певен щодо наслідків сутички між десятком хоробрих жителів пограниччя і майже беззбройними дикунами, хай тих і підтримали б їхні білі спільники. Отже, хоч сам він (якби йшлося тільки про його безпеку) був і не від того, щоб вступити в бій, але, подумавши, дійшов висновку, що літній людині, та ще й мирного ремесла, пристойніше запобігти бійці, ніж устрямати в неї. Цієї ж думки — з цілком зрозумілих причин — дотримувалися і Пол з Мідлтоном, бо вони повинні були піклуватися не лише про себе, а й ще про два, набагато дорогоцінніші для них життя. Отож усі троє почали радитись, як би уникнути жаклих наслідків, що їх неминуче викликав би перший-ліпший прояв ворожості з боку переселенців. Старий, пам'ятаючи про індіанців, які з невсипущою увагою стежили за виразом їхніх облич, удавав, ніби намагається з'ясувати, чому ці подорожні зайшли так далеко в прерію.

— Я знаю, що дакоти мудрий і великий народ, — почав нарешті трапер, знову звертаючись до Маторі. — Але хіба вождеві невідомо, що серед його одноплемінців трапляються й негідники?

Маторі гордо оглянув свій загін і на якусь хвилю знехотя затримав погляд на Уючі.

— Володар Життя створив вождів, і воїнів, і жінок, — відповів він, вважаючи, що таким чином охопив усі ступені людських якостей, від найвищої до найнижчої.

— Отож він створив і деяких поганих блідолицх, як оце ті, кого мій брат бачить удалині.

— То що, вони виходять на свої лихі діла пішки? — запитав тетон, і очі його спалахнули диким вогнем, який свідчив про те, що йому добре відомо, чому переселенці змушені були вдатися до такого скромного засобу пересування.

— Вони втратили своїх коней. Але в них залишився порох, і свинець, і ковдри.

— Вони носять свої багатства з собою, як жалюгідні конай? Чи, може, вони хоробрі й залишають їх з жінками, як це роблять справжні мужчини, що шукають, де знайти втрачене?

— Мій брат бачить он ту синю пляму, на краю прерії? Дивись, її торкнулись останні сьогоднішні промені сонця.

— Маторі не кріт.

— То бескид: на ньому майно Довгих Ножів.

На темному обличчі тетона, який дослухався до слів старого, майнув вираз дикої радості; повернувшись до трапера, він, здавалося, намагався прочитати в його душі, чи той каже правду. Потім він перевів погляд на Ішмаелів загін і порахував, скільки в ньому людей.

— Не вистачає одного воїна, — сказав він.

— Мій брат бачить канюків? Там його могила. А бачив мій брат кров на землі? То його кров.

— Досить! Маторі — мудрий вождь. Хай твої жінки сідають на коней дакот; ми все побачимо самі, наші очі широко розплющені!

Трапер не став марнувати слів на пояснення. Добре знаючи, які швидкі й небагатослівні індіанці в своїй мові, він негайно повідомив своїх товаришів про наслідки переговорів. Пол миттю скочив на коня, а Еллен влаштувалась у нього за спиною. Мідлтон трохи забарився, намагаючись якнайзручніше посадовити Інес. Поки він клопотався коло неї, з другого боку підійшов Маторі: він віддав для Інес свого власного коня й тепер, очевидно, намірявся звично сісти на нього. Молодий офіцер схопив повід, і чоловіки обмінялися гнівними й гордовитими поглядами.

— На цього коня не сяде ніхто, крім мене, — суворо сказав по-англійському Мідлтон.

— Маторі — великий вождь! — відказав індіанець; але ні той, ні другий не зрозумів слів свого суперника.

— Дакота може спізнитися, — прошепотів на вухо вождеві старий, що ні на крок не відходив від нього. — Дивись, Великі Ножі злякалися, вони зараз утечуть.

Вождь дакот зразу ж відступився і скочив на іншого коня, наказавши комусь із молодих воїнів, щоб дали коня і траперові. Ті воїни, що віддали коней блідолицим, влаштувались за спинами своїх товаришів. Доктор Баттіус сів на свого Азінуса, і загін, незважаючи на певні затримки, зібрався в путь удвічі швидше, ніж ми розповідали про це.

Переконавшись, що всі готові, Маторі дав сигнал вирушати. Кілька воїнів, що мали кращих коней — серед них і сам Маторі, — з грізним виглядом поскакали вперед, начебто збираючись напасти на чужинців. Скватер, який і справді почав був відступати, негайно повернувся лицем до ворога. Однак хитрі індіанці, тримаючись на безпечній відстані, щоб їх не могли поцілити з рушниць, пішли в обхід і зробили півколо, а їхні супротивники напружено чекали нападу. Пересвідчившись, що вони досягли мети, тетони зняли страшенний лемент і помчали вервечкою до далекого

бескиду — так прямо і чи не так само швидко, як летить пущена з лука стріла.

РОЗДІЛ XXI

Не барись поміж богів, іди.

Шекспір

Не встиг Маторі виявити своїх справжніх намірів, як переселенці випалили всі разом, довівши, що розгадали їх. Однак рушничний вогонь не завдав індіанцям шкоди, бо відстань була велика, а коні їхні бігли шпарко. Вождь дакот, показуючи, що він анітрохи не боїться пришельців, відповів на той випал бойовим кличем і, розмахуючи карабіном над головою, зробив коло по рівнині в супроводі своїх кращих воїнів, ніби глузуючи з безсилих потуг ворога. Решта загону скакала далі, а цей невеличкий гурт наближених, виказавши на свій дикунський манір зневагу до блідолицих, повернувся й зайняв місце позаду: все було зроблено так вправно й спритно, що, очевидно, той маневр вживали досить часто.

Випали швидко лунали один за одним, поки розлючений скватер змушений був з досадою визнати, що такими слабкими засобами ворогові нічого не заподієш. Відмовившись від цих марних зусиль, він кинувся в погоню, час від часу пострілюючи, щоб залога на бескиді, яку він цього разу передбачливо залишив під командуванням безстрашної Естер, була насторожі. Погоня тривала кілька хвилин, але вершники, ясна річ, набагато випередили своїх переслідувачів, хоч ті й бігли з неймовірною швидкістю.

В міру того, як синя цятка дедалі виразніше вимальовувалась на тлі неба, наче острів, що виринає з морської безодні, дикуни дедалі радісніше лементували. Але вечірній присмерк уже огортав крайнебо на сході, і перш ніж тетони подолали половину відстані до бескиду, його неясні обриси розтали в імлі. Але Маторі, який знову вів перед, аніскільки не бентежила ця обстановка — вона швидше сприяла його планам, ніж руйнувала їх. Він скакав собі далі з певністю доброго гончака, що йде по правильному сліду; тетон лише трохи стримував свого скакуна, бо інші коні під його воїнами добряче-таки пристали. Саме тоді старий під'їхав до Мідлтону і сказав йому по-англійському:

— Зараз вони почнуть грабувати, а я в такому ділі їм не спільник.

— То що нам робити? Адже потрапити до рук негідників, що нас переслідують, — то загибель!

— Хай їм грець, тим негідникам, байдуже, червоношкірі вони чи білі. Дивися вперед, хлопче, ніби ти балакаєш про наших знахарів чи, приміром, вихваляєш тетонських коней. Ці крадії страх як люблять, коли хвалять їхніх коней, — ну чисто як оті дурні матусі в поселеннях, що аж тануть, слухаючи похвали своїм свавільним діткам. Отак! Поплескай конячку по шиї, а тепер пограйся отими дрібничками, що їх червоношкірі повплітали в гриву; дивись на одне, а думай про інше. Слухай-но: коли взятися за діло з розумом, ми чкурнемо від цих тетонів, хай-но лише споночіє.

— Добре придумано! — вигукнув Мідлтон, що не забув, як захоплено Маторі милувався красою Інес і як зухвало намагався той перебрати на себе обов'язки її захисника.

— Боже, боже, якою слабкою стає людина, коли її природну кмітливість притлумлює книжна премудрість чи жіноча зніженість! Ото ще раз так здригнись, і ці чорти коло нас зразу ж — от ніби ми шепнули їм просто на вухо — зметикують: ми щось замишляємо проти них. Гай-гай, я знаю цих дияволів: вони дивляться, наче сумирні оленята, а самі, як один, пильнують за кожним нашим порухом. Значить, те, що ми задумали, треба робити з розумом, щоб перехитрити їх. Отак, правильно: поплескуй конячку по холці та усміхайся, ніби ти її хвалиш, а вуха нашорошуй, аби добре чув мене. Вважай, не гарячи коня, — я хоч і не дуже знаюся на конях, але розум підказує, що в такому трудному ділі потрібні свіжі сили, а на стомлених ногах далеко не поскачеш. Як почуєш голос старого Гектора, — знай, що то сигнал. Перший раз гавкне — готуйся; вдруге — вибирайся з гурту ближче до краю; а втретє — скачи щодуху. Зрозумів?

— Зрозумів, добре зрозумів! — відповів Мідлтон, тремтячи від нестримного бажання якнайшвидше здійснити цей план, і притис до серця маленьку ручку, що обіймала його ззаду за стан. — Добре зрозумів. Поспішаймо, поспішаймо!

— Так, кінь не з лінивих, — вів далі трапер по-дакотському, ніби про це вони й розмовляли, і, обережно пробираючись крізь темну юрбу вершників, під'їхав до Пола. Так само обережно він розповів тому про свій задум. Гарячий та безстрашний бортник був у захваті й тут-таки оголосив, що ладен хоч зараз зітнутися з усією дикунською зграєю, якщо це потрібно для здійснення плану. Від'їхавши й від цієї пари, старий став очима шукати природознавця.

Лікар, поки була бодай найменша можливість одержати кулю від Ішмаела, докладав усіх зусиль, аби триматися з Азінусом посередині гурту сіу. Коли ж ця загроза поменшала — чи, точніше кажучи, зникла зовсім, — до нього повернулася мужність, але хоробрість його скакуна пішла на спад. Саме через цю обопільну і вельми суттєву зміну настрою вершник і осел опинилися тепер, так би мовити, в ар'єргарді. Ось туди й спрямував трапер свого коня, не викликавши підозри з боку своїх підступних супутників.

— Друже, — сказав старий, коли вирішив, що можна почати розмову, — ти хочеш пробути серед дикунів років отак з десять, ходити з поголеною головою, з розмальованим видом, маючи двійко жінок, та ще й п'ятеро чи шестеро дітлахів-метисів, які називатимуть тебе татком?

— Ні в якому разі! — злякано вигукнув природолюб. — Я взагалі упереджено ставлюсь до подружнього життя, а тим паче до схрещення різновидів, бо це лише псує красу природи і порушує її гармонію. До того ж ця новація вносить небажану плутанину в наукову класифікацію.

— Так, так, цілком зрозуміло, що тобі таке життя не до вподоби; але якщо ці сіу затягнуть тебе до свого селища, саме така буде твоя доля. Це так певно, як і те, що сонце сходить і сідає з божої волі.

— Одружити мене! — відгукнувся доктор Баттіус. — Та ще й на жінці, яка не прикрашена вабливістю свого виду! За який злочин мені така покара? Одружити

чоловіка проти його волі... Це ж порушення законів природи!

— Еге, тепер, коли ти заговорив про природу, я починаю вірити, що в твоїй голові ще збереглося трохи розуму, — відказав старий, і в куточках його запалих очей зібралися лукаві зморщечки, які свідчили, що йому не бракувало почуття гумору. — Ці тетони можуть виявити до тебе особливу прихильність і дати тобі в жони п'ятьох або й шістьох жінок. Я колись знав вождів, у яких було хтозна-скільки дружин.

— Але чому вони задумали таку помсту? — запитав учений, і чуб його став дибки, ніби кожна волосина була обурена. — Що я їм зробив поганого?

— Це не помста, а така особлива прихильність. Коли вони дізнаються, що ти — великий лікар, то приймуть тебе до свого племені, і котрийсь могутній вождь дасть тобі своє ім'я, а може, й дочку або ж одну чи двох своїх жінок із тих, що давно живуть у його домі й чесноти яких він знає з власного досвіду.

— Хай мене захистить творець і правитель природної гармонії! — вигукнув Оубед. — Мені не треба й однієї дружини, не кажучи вже про двох чи трьох особин цього класу! Ні, я радше спробую втекти, аніж дозволю, щоб мене силоміць оженили!

— Слушно, слушно. Та коли вже ти почав мову про втечу, то чом би не зробити цього зараз же?

Природознавець злякано озирнувся, наче збирався негайно здійснити цей відчайдушний замір; але кількість темних вершників, що оточували його зусібіч, ніби потроїлась, а присмерк, який дедалі щільніше сповивав прерію, здався йому світлішим за ясний полудень.

— Це було б передчасно і не зовсім розумно, — відповів він. — Облиште мене, шановний мисливцю, я мушу порадитися сам із собою, і коли належним чином класифікую свої плани, то повідомлю вас про свою ухвалу.

— Ухвалу! — повторив старий, трохи зневажливо похитавши головою, і, попустивши повід, змішався з юрбою індіанців. — Ухвала! Це слово часто вживається в поселеннях і трапляється й на пограниччі... Чи знає мій брат, на якому звірі їде цей блідолиций? — заговорив він по-дакотському до похмурого воїна, і показав рукою на природознавця і сумирного Азінуса.

Тетон якусь хвилю розглядав осла, але нічим не виказав того подиву, який охопив його з товаришами, коли вони вперше уздріли цю чудернацьку чотириногу тварину. Трапер знав, що сусідні з Мексікою племена бачили вже ослів, але на північ від річки Платту ці тварини зустрічаються досить рідко. Тим-то він одразу розпізнав на мідному обличчі дикуна німотне, глибоко приховане зачудування, і негайно скористався з цього.

— Може, мій брат думає, що цей вершник — воїн блідолицих? — запитав він, коли вирішив, що індіанець добре розгледів мирне обличчя природознавця.

Навіть при слабкому зоряному світлі видно було, як презирливо скривився тетон.

— Хіба дакота дурень? — відказав він.

— Дакоти — мудрий народ, і очі в них завжди розплющені; тож мене вельми дивує, що вони ніколи не бачили славетного чаклуна Великих Ножів!

— Уег! — вигукнув його супутник, і щирий подив майнув на його суворому темному обличчі, наче блискавка, що освітлює темряву ночі.

— Дакота знає, що в мене язик не роздвоєний. Хай він ширше розплющить очі. Хіба він не бачить славетного чаклуна?

Не треба було й світла, щоб дикун пригадав усі подробиці справді незвичайного одягу й спорядження доктора Баттіуса. Як і решта воїнів, тетон з властивою індіанцям стриманістю не дозволив собі розглядати чужинців з пустої цікавості — бо ж не личить мужчині, — а проте жодна характерна риса їхньої зовнішності не випала з його уваги. Воїн запам'ятав поставу, одяг, обличчя, ба навіть колір очей та волосся кожного з Великих Ножів, з якими так дивно й несподівано зустрівся, і тепер він розмірковував над тим, що спонукало цих, таких несхожих між собою людей шукати пристановища в пустелі з її суворими жителями. Він уже встиг оцінити міць кожного і належним чином порівняв сили білолицих з їхніми можливими намірами. Вони, звичайно, не воїни, бо Великі Ножі, як і сіу, залишають своїх жінок удома, коли виходять на криваву стежку. Те саме міркування не дозволяло припустити, що вони мисливці чи торговці — тобто ті блідолиці, яких інколи можна було зустріти в дакотських селищах. Він чув про велику раду, на якій менагаші, тобто Довгі Ножі, та вашеомантікви, тобто іспанці, разом курили люльки, і там смагляволиці продали Довгим Нолям якісь свої незбагненні "права" на неосяжні землі, де його народ вільно кочував, відколи світ світом. Він не міг осягти своїм простим розумом, як це один народ може отак заволодіти землями іншого народу. То й не дивно, що після натяку старого воїна, який щиро вірив у всякі чари, уявив собі, ніби Довгі Ножі послали в прерію "великого чаклуна", аби той силою свого мистецтва допоміг здійснитися цим загадковим правам. Отож він, відчувши своє невігластво та безпомічність і забувши про всяку стриманість і гідність постави, обернувся до старого і простер руки, ніби показуючи, що цілком віддається на його милість.

— Хай мій батько погляне на мене, — заговорив тетон. — Я звичайний собі житель прерії, моє тіло голе, руки мої порожні, шкіра — червона. Я вбивав пауні, і конз, і омаг, і оседжів і навіть Довгих Ножів. Я мужчина серед воїнів, але серед чаклунів я — жінка. Хай мій батько говорить: вуха тетона відкриті. Він дослухатиметься, як олень дослухається до ходи пуми.

— Мудрі й незбагненні шляхи того, хто один лише відрізняє добро від зла! — вигукнув по-англійському трапер. — Декому він дає хитрість, інших обдаровує мужністю! А все-таки сумно, коли такий шляхетний воїн, що бився у багатьох кривавих битвах, схиляється перед забобонами й вимолює, наче жебрак, кістку, яку ти хотів кинути собаці. Та бог простить мені, що я користаюся з темноти цього дикуна. Він знає — я роблю це не для того, щоб поглумитися з нього, і не для пустої забави, а щоб порятувати людські життя і, розбивши підступи нечестивих, віддати справедливість покривдженним!.. Тетоне, — сказав він, знов перейшовши на дакотську мову, — скажи мені: хіба це не дивовижний чаклун? Якщо дакоти мудрі, то вони ані дихатимуть тим повітрям, яким дихає він, ані торкатимуться його одягу. Вони знають, що Ваконшече,

злий дух, любить своїх дітей і каратиме кожного, хто їх зобидить.

Старий промовив ці слова зловісним і повчальним тоном і зразу ж від'їхав, ніби сказав усе, що хотів. Наслідки були саме такі, яких він сподівався. Воїн, до якого він звернувся, тут-таки переповів новину всім індіанцям, що були в ар'єргарді, і за хвилину природознавець став центром загальної цікавості й поваги. Трапер знав, що тубільці часто вшановують злого духа, аби умилоствити його, і тепер з виглядом людини, котру це зовсім не обходить, чекав, як спрацює його хитрість. Незабаром він угледів, як індіанці один по одному, нахльостуючи своїх коней, чвалом поскакали вперед, до основної частини загону, і нарешті біля Оубеда залишився тільки Уюча. На заваді успішному втіленню хитромудрого траперового плану була тепер лише безмежна тупість того нищого дикуна, що й досі в дурному захваті дивився на гаданого чаклуна.

Старий бачив цього індіанця наскрізь, тож він досить легко здихався і його. Скачучи поруч із ним, він виразно прошепотів:

— Уюча пив сьогодні молоко Довгих Ножів?

— Гу! — вигукнув дикун, враз повернувшись думками з небес на землю.

— А то великий вождь мого народу, той, що скаче попереду, має корову, в якій вим'я ніколи не порожніє. Отож він — я певен цього — невдовзі скаже: "А чи не пересохла горлянка в котрогось із моїх червоношкірих братів?"

Ледве він вимовив ці слова, як Уюча і собі підстьобнув коня й незабаром змішався з темним гуртом, що їхав ярдів за сорок попереду. Трапер, знаючи, як швидко й несподівано змінюється у дикунів настрій, не став марнувати часу і негайно скористався з цієї сприятливої нагоди. Він послабив повід свого нетерплячого скакуна і за хвилину знов опинився поруч в Оубедом.

— Бачиш он ту мерехтливу зірку над прерією на вишині, може, чотирьох рушниць, — ген там, на півночі?

— Так. Вона з сузір'я...

— Та грець із ним, з тим твоїм сузір'ям, чоловіче; ти бачиш ту зірку, про яку я веду мову? Скажи мені ясно: так чи ні?

— Так.

— Як тільки я повернусь до тебе спиною, натягни повід і стримуй осла, поки індіанці шезнуть з очей. Тоді покладись на бога, а за провідника візьми собі оту зірку. Не звертай ні праворуч, ні ліворуч, і не марнуй часу, бо рисак твій не дуже прудкий, а кожна п'ядь території, яку ти встигнеш подолати, на день подовжить твою свободу, а то й життя.

Не дожидаючи запитань природолюба, старий знов послабив повід і незабаром теж пристав до переднього гурту.

Оубед залишився на самоті. Азінус покійно послухався господаря, який діяв скорше з розпачу, ніж зрозумівши траперові настанови, і стишив ходу. А що тетони їхали риссю, то через хвилину після того, як осел пішов ступою, доктор Баттіус їх уже не бачив. Не маючи ніякого плану, ні на що не сподіваючись, не знаючи, що його очікує, думаючи тільки про те, як утекти від небезпечних сусідів, натураліст насамперед

помацки перевірів, чи на своєму місці — біля сідла — торбина з жалюгідними рештками зразків і записів, тоді повернув осла куди треба і, люто б'ючи п'ятами по боках свого терплячого друга, змусив його бігти досить-таки шпаркою риссю. Ледве він устиг спуститися в улоговину і вибратися на сусідній горб, як почув — чи йому здалося, що почув, — своє ім'я, що його чистісінькою англійською мовою вигукнули принаймні двадцять тетонських горлянок. Ця омана додала йому сили; ще жоден учитель верхової їзди не показував своєї вправності з таким завзяттям, як природолюб, що калатав каблуками по ребрах Азінуса. Боротьба з терплячим ослом точилася кілька хвилин і, певне, протривала б ще довше, коли б лагідній тварині врешті-решт не урвався терпець. Запозичивши в господаря спосіб, яким той виказував своє нетерпіння, Азінус надумав по-новому застосувати копита — він обурено брикнув усіма чотирма зразу, чим негайно вирішив суперечку на свою користь. Оубед залишив сідло як позицію, що її не можна було втримувати більше, однак за інерцією пролетів далі, а осел тим часом, узявши гору, заволодів полем битви і почав спокійнісінько скубти траву — законний трофей переможця.

Коли доктор Баттіус підвівся і зібрав свої розгублені думки, доведені до цілковитого сум'яття надто квапливою задачею позиції, він вирушив на пошуки своїх зразків та осла. Азінус виявив неабияку великодушність, по-дружньому зустрівши господаря, і відтоді природолюб їхав собі з гідною похвали старанністю, але все ж приборкавши надмірне своє завзяття.

А тим часом старий пильно стежив за всім тим, що відбувалося навколо нього. Оубед не помилився, припускаючи, що вже за ним огледілись і шукають, хоч то його уява перетворила крик індіанців на латинізовану форму його прізвища. Істина була проста: воїни ар'єргарду встигли повідомити передніх про ту надприродну силу, якою трапер здумав наділити ні в чому не винного природознавця. І те саме простодушне захоплення, яке при цій звістці спонукало індіанців з ар'єргарду рушити вперед, тепер змусило багатьох передніх воїнів повернути назад. Лікаря, звісно, на місці не було, і розчаровані дикуни зняли несамовитий лемент, що його Баттіус і почув.

Але Маторі (ніби навмисне сприяючи задумам трапера) владно припинив цей небезпечний галас. Коли всі вгамувались, і вождь дізнався, чому його молоді воїни повелися так негідно, старий, що тримався біля нього, з тривогою завважив тінь підозри, яка майнула на смаглявому обличчі дакоти.

— Де твій чаклун? — зажадав вождь, рвучко повернувшись до трапера, ніби звинувачуючи його у зникненні Оубеда.

— Чи можу я сказати моєму братові, скільки в небі зір? Шляхи великого чаклуна не схожі з шляхами інших людей.

— Слухай мене, сива голово, і лічи мої слова, — вів далі вождь, схилившись над простецькою сідельною лукою, ніби який лицар із цивілізованішого народу, і промовляючи пихатим тоном самодержця. — Дакоти вибрали собі за вождя не жінку, і Маторі здригнеться лише тоді, коли відчує на собі чари великого чаклуна; а доти він дивитиметься на все своїми очима, а не очима блідолицього. Якщо твій чаклун до ранку

не повернеться до своїх друзів, мої молоді воїни підуть його шукати. Твої вуха відкриті. Годі!

Трапера аніскільки не засмутила така довга відстрочка. Він уже завважив, що вождь тетонів належить до тих сміливців, котрі не бояться переступати межі, в яких виховання тримає уми людей у всякому суспільстві, цивілізованому чи нецивілізованому, і тепер старий усвідомлював, що, коли він хоче перехитрити вождя, треба придумати щось мудріше, ніж те, чим він піддував його воїнів. Але тут перед ними з мороку вплив зненацька бескид — похмуре зазублене громаддя — і це поклато край розмові, бо Маторі забув геть-чисто все, крім того, як би заволодіти рештою скватерового добра. Коли темнолиці воїни вгледіли нарешті жадану мету, в зграї здійнявся гомін, але тут-таки запала тиша, і навіть найгостріший слух не вчув би нічого, крім легких кроків у високій траві.

Одначе не так просто було обманути пильність Естер. Вона вже давно тривожно вслухалася в підозрілий шум, що наближався по голій рівнині, а невсипущі вартіві на скелі почули, звісно, раптовий крик індіанців. Дикуни, злізши з коней неподалік бескиду, ледве встигли тихо й непомітно, як вони вміли, оточити його, коли це пролунав різкий голос безстрашної войовниці:

— Гей, хто там унизу? Ану відповідай, коли дороге життя! Сіу ви чи дияволи, однаково я вас не боюсь!

Ніхто не відповів на цей оклик; кожен воїн стояв на своєму місці, певний, що його темна постать зливається з тінями рівнини. Трапер вирішив, що настала слушна хвилина для втечі. Його з товаришами залишили під наглядом тих, кому доручено стерегти коней; а що його друзі були верхи, то все складалося на користь задуму. Вартіві зосередили всю свою увагу на бескиді, а хмара, що саме пропливала над їхніми головами, заступила навіть те слабке світло, яке проливали зорі. Прихилившись до шиї свого коня, старий стиха гукнув:

— Де мій собачка? Де він, Гектор? Де мій песик? Собака вчув добре знайомий йому голос і озвався дружнім скавулінням, яке от-от могло перейти в пронизливе виття. Трапер хотів був випростатися після цього вдалого початку, коли це відчув на своєму горлі руку Уючі, який, очевидно, щоб примусити старого замовкнути, вирішив просто задушити його. Скориставшись з цього, трапер, ніби втягуючи повітря, ще раз хрипко подав голос — і вірний пес знов відгукнувся. Уюча миттю відпустив старого, щоб зірвати злість на його собаці. Аж тут почувся голос Естер, ото ж індіанець, забувши про все на світі, став уважно прислухатися.

— Вийте собі на всі голоси, скільки влізе, ви, поріддя пітьми! — крикнула жінка, хрипко й зневажливо засміявшись. — Знаю я вас! Стривайте, от зараз ми присвіtimo, аби вам ліпше було грабувати. Підкинь-но вугілля, Фібі, підкинь вугіллячка: твій батько і брати знатимуть, що треба квапитися додому зустрічати гостей.

Тільки-но вона доказала, як на самісінькій верхівці бескиду спалахнув вогонь, наче світло ясної зірки; потім полум'я роздвоїлося, закрутилось у величезній купі хмизу і, бухнувши вгору суцільною смугою, заколивалось від вітру навсібіч, відкидаючи яскраве

світло на всі довколишні речі. З вишини долинув глузливий регіт; діти й собі засміялися, ніби радіючи, що так успішно розгадали підступні наміри тетонів.

Трапер озирнувся, щоб пересвідчитися, чи готові його друзі. Почувши умовні сигнали, Мідлтон і Пол трохи збочили і чекали, очевидно, третього скавчання собаки, щоб кинутися навтіки. Гектор, вислизнувши від свого кривдника, припав до землі біля ніг господаревого коня. Але коло вогню дедалі ширшало і яскравішало, і старий, розум і пильність якого не часто йому зраджували, терпляче вичікував слушної хвилини, щоб здійснити свій задум.

— Ну, Ішмаеле, мій чоловіче, якщо зір і рука в тебе непомильні й досі, то тепер саме на порі дати прочуханки цим червоношкірим, які замірилися на все твоє добро, навіть на дружину й дітей! Ану, шановний чоловіче, покажи їм, який ти є і який в тебе рід!

З того боку, звідки підходив трапер, почувся віддалений крик, звістуючи жіночу залогу про близьку поміч. Естер на цей жаданий звук озвалася новим хрипким вигуком і, нетямлячись від збудження, підвелася над скелею так, що всі внизу побачили обриси її постаті. Більше того, вона, нехтуючи небезпеку, радісно замахала була руками, аж тут Маторі темною тінню кинувся в коло світла й миттю скрутив її. Ще трое воїнів прослизнули на вершину бескиду — їхні постаті були схожі на оголених демонів, що ширяють у хмарах. У повітрі замигтіли головешки з сигнального вогнища; потім насунулася непроглядна темрява, що нагадувала ту моторошну мить, коли диск місяця, заступивши сонце, затьмарює його останні промені. Тепер уже дикуни радісно залементували, а Гектор вторував їм голосним, протяглим виттям.

Старий враз опинився між Мідлтоном і Полом і схопив їхніх коней за вудила, щоб стримати нетерплячих вершників.

— Тихо, тихо, — прошепотів він. — Зараз вони нічого не бачать, ніби господь покарав їх сліпотою; але вуха їхні добре чують. Тихо, тихо; ярдів триста принаймні ми повинні їхати лише ступою.

Наступні п'ять хвилин здалися всім утікачам, окрім трапера, цілою вічністю. Коли ж до них помалу повернулася здатність бачити, їм здалось, ніби морок, що настав після того, як згасло вогнище, змінився яскравим полудневим світлом. Старий потроху дозволив коням бігти швидше, аж поки загін опинився в одній з улоговин. Тут, засміявшись своїм безгучним сміхом, трапер попустив повід і сказав:

— А тепер нехай скачуть щодуху; але тримайтеся старої трави, щоб приглушити тупіт копит.

Не треба, певне, пояснювати, з якою радістю всі виконали цей наказ. За кілька хвилин утікачі піднялися на вершину горба і, переваливши через нього, помчали далі так швидко, як тільки могли скакати їхні коні, орієнтуючись на провідну зорю, — так корабель у бурхливому морі правує на маяк, що вказує путь до безпечної гавані.

РОЗДІЛ XXII

Сліпучі промені й хмарки,
Що дарували світло й тінь,

Втекли, примхливі та меткі,

Помчали в далечінь.

Монтгомері

Над тим місцем, яке щойно покинули втікачі, панувала така сама тиша, що і в похмурій прерії попереду. Навіть трапер, хоч як напружував слух, не міг вчути жодних ознак того, що між загонами Маторі та Ішмаела почався бій. Коні несли втікачів усе далі й далі, і вже нічого не можна було почути, якби й справді там дійшло до сутички. Старий час від часу щось невдоволено бурмотів, але тривогу свою виказував хіба тим, що підганяв і підганяв коней. Проминаючи поруб у болотистому видолинку, він показав своїм супутникам те місце, де скватерова родина отаборилася того вечора, коли ми вперше познайомили з нею читача, а потім поринув у зловісну мовчанку — зловісну, бо його товариші добре вже знали його вдачу й розуміли, що тільки надзвичайні обставини могли порушити звичний спокій старого.

— Може, досить? — запитав Мідлтон через кілька годин, непокоячись, що для Інес та Еллен така подорож могла бути надто стомливою. — Ми скакали швидко й подолали значну відстань. На часі пошукати місце для відпочинку.

— Дивись, щоб не довелося шукати його на небесах, якщо тобі не до снаги їхати далі, — пробурмотів старий трапер. — Коли б скватер затіяв бійку з тетонами, що було б цілком природно, то ми б мали час роздивитися навкруги й подумати не лише про те, як урятуватися, а й про деякі зручності нашої подорожі; однак я вважаю, що поснути за таких обставин, не сховавшись у надійному місці, означає певну смерть чи полон поки нашого віку.

— Не знаю, — відповів юнак, який більше турбувався стражданнями своєї тендітної супутниці, ніж думкою досвідченого трапера. — Не знаю. Ми проїхали багато миль, і я не бачу ніяких ознак небезпеки; коли ж ви боїтеся за себе, мій добрий друже, то, повірте мені, дарма, бо...

— Твій дід, якби він був живий і потрапив сюди, — перепинив його старий, простягнувши руку й значущо торкнувшись пальцем Мідлтонового плеча, — не сказав би таких слів. Хто-хто, а він знав, що я навіть у розквіті своїх літ, коли моє око було гостріше, ніж у сокола, а ноги прудкі, ніби в лані, ніколи не чіплявся надто жадібно за життя; то чого б це тепер я так полюбив його, коли воно — я це знаю — суєтне й сповнене суму та болю? Хай тетони роблять зі мною що завгодно — не діждуть вони, щоб убогий і слабкий трапер скаржився чи благав пошани голосніш за інших.

— Пробачте, мій шановний, мій неоціненний друже! — вигукнув присоромлений молодик, у пориві каяття гаряче стиснувши траперову руку, яку той був відсмикнув. — Я сам не знаю, що кажу... чи то пак, я думав лише про наших ніжних супутниць, яких ми повинні захищати...

— Гаразд, гаразд, це природно, а значить, правильно. Твій дід, певне, у цьому випадку вчинив би так само. Гай-гай! Чимало зим і літ, холодних і жарких, вогких і сухих промайнуло над моєю бідною головою, відколи ми з ним разом билися проти приозерних гуронів у суворих горах старого Йорку! А скільки благородних оленів

загинуло відтоді од моєї руки, еге ж, — а скільки злодіїв-мінгів! Скажи-но мені, хлопче, чи розповідав тобі коли-небудь генерал (я чув, що він потім став генералом), як ми з ним підстрелили оленя тієї ночі, коли розвідники з цього клятого племені загнали нас у печери на острові, і як ми там спокійнісінько бенкетували собі в безпеці?

— Авжеж, він часто згадував про ту ніч, розповідав усе докладно, але...

— А про співця? Як ото він, було, розкриє горлянку й співає, навіть під час бійки? — запитав старий і весело засміявся, ніби радіючи з того, що нічого не забув.

— Про все, про все, — він не забув жодної подробиці. А ви не...

— Як! І про того диявола, що сховався за колодою?.. І про те, як червоношкірий розбійник шубовснув у водоспад?.. І про індіанця на дереві?

— Про все й про всіх, про всі дрібниці, пов'язані з цим. Я думаю...

— Так, — вів далі старий тоном, який свідчив, що всі ті картини постають в його уяві, мов живі, — сімдесят літ я прожив у пущі й пустелі, і вже хто-хто, а я таки знаю світ і набачився всяких страхіть! Але ніколи, — ані досі, ані опісля, — не доводилося мені бачити, щоб людина отак страждала, як той дикун. А вже ж гордість не дозволила йому прохопитися бодай слівцем, чи закричати, а чи визнати, що його справи кепські! Так у них заведено, і він гідно дотримував цього звичаю.

— Слухай, старий трапере, — втрутився Пол, який досі (що було дуже несхоже на нього) їхав мовчки, задоволений тим, що Еллен однією рукою обіймає його за талію. — За дня зір у мене непомильний і гострий, як у колібрі, але при світлі зірок я не можу цим похвалитися. Хто це там ворухиться в улоговині — хворий буйвіл, чи, може, заблукалий кінь червоношкірих?

Усі зупинилися подивитись, на що показує бортник. Мало не всю дорогу вони їхали невеликими падолами, ховаючись в їхній тіні, але тепер піднялися на горб, щоб далі переїхати саме через ту улоговину, де видніла невідома тварина.

— Давайте спустимося туди, — мовив Мідлтон. — Звір це чи людина — байдуже; ми досить сильні, щоб не боятися.

— Якби це не було в моральному розумінні неможливо, — заговорив трапер, що, як читач уже, напевне, помітив, не завжди правильно вживав слова, — якби це не було в моральному розумінні неможливо, я сказав би, що то чоловік, котрий мандрує по світу, збираючи плазунів і комах, — наш супутник, учений лікар.

— А чому це неможливо? Ви ж самі показали йому, в якому напрямку їхати, щоб пристати згодом до нас.

— Авжеж, але я не казав йому, щоб він обігнав коней на ослі... а втім... ти правду кажеш, — перепинив сам себе трапер, коли відстань трохи зменшилась і він пересвідчився, що перед ним справді Оубед з Азінусом. — Правду кажеш, хоч це й незбагненне чудо! Боже, чого тільки не робить страх з людиною! Еге, друже, ти добряче-таки попрацював, коли за такий короткий час подолав таку путь. Ну й прудкий твій осел, просто диво!

— Азінус геть знесилів, — сумно проказав природолюб. — Що й казати, він не ледарював відтоді, як ми розлучилися з вами, але тепер і слухати не хоче моїх наказів

та прохань іти далі. Сподіваюсь, нам зараз не загрожує безпосередня небезпека з боку дикунів?

— Не сказав би, не сказав би. Не так воно все складається між скватером і тетонами, як хотілося б; отож я не поручуся за цілість наших скальпів. Так, осел підупав на силі... Ти загнав його, і тепер він наче виснажений гончак. Людина, навіть рятуючи своє життя, ніколи не повинна забувати про жалість і розважливість.

— Ви показали мені зірку, — мовив учений, — і я подумав, що мушу якнайшвидше рухатися в тому напрямку.

— То що, ти сподівався, коли поквапишся, наздогнати ту зірку? Годі вже; ти дуже сміливо розводишся про божі створіння, але, я бачу, не краще за дитину знаєшся на їхніх здатностях та інстинктах. Що ж ти робитимеш, коли нам доведеться скакати щосили, та ще й довго?

— Вада полягає в самій будові цієї чотиринової тварини, — прорік Оубед, сумирна вдача якого повстала, ображена такими наклепницькими звинуваченнями. — Якби одну пару його кінцівок замінити на обертові важелі, то стомлюваність тварини зменшилася б наполовину, це пункт перший...

— Та хай їм грець, твоїм половинам, важелям та пунктам, чоловіче! Змучений осел є змучений осел, а хто це заперечує, той йому рідний брат. Що ж, капітане, доведеться нам вибирати одне з двох лих: або покинути цього чоловіка — а на це нелегко зважитись, адже він ділив з нами все, і добре й лихе, — або ж пошукати якогось прихистку, щоб дати ослові перепочити.

— Шановний мисливцю! — заволав переляканий Оубед. — Я закликаю вас усіма таємними симпатіями до нашої спільної природи, усім, що сховане...

— Ага, з перестрахи він заговорив трохи розумніше! І справді, полишати брата в біді напризволяще — це суперечить природі, і бог свідок, що я ніколи в житті не заплямував себе таким ганебним вчинком. Правильно, друже, правильно, всі ми повинні сховатись, — і то якнайшвидше. Але що ж робити з ослом? Друже лікарю, тобі й справді таке дороге життя цієї тварини?

— Це мій давній і відданий слуга, — скорботно відповів Оубед, — і мені буде боляче, коли з ним скоїться якесь лихо. Зв'яжіть йому кінцівки, і хай він відпочине на цьому трав'яному ложі. Ручаюся, що завтра вранці ми знайдемо його там, де покинули.

— А сіу? Що станеться з ослом, коли якому-небудь червоношкірому дияволу впадуть в око його вуха, що стирчать з бур'яну, наче два лопухи? — закричав бортник. — Таж у ньому буде стільки стріл, скільки шпильок у подушечці швачки, а ті чорти ще й подумают, ніби вбили батька всіх кролів! Але присягаюсь — тільки-но вони покуштують бодай шматочок, як збагнуть, що прикро помилились!

Тут втрутився Мідлтон — йому вже почала набридати ця тривала суперечка, і він знайшов компромісне рішення; а що до його чину всі ставилися з належною повагою, то капітанові пощастило досить легко прихилити сперечальників до своєї пропозиції. Бідного осла, надто покірливого й стомленого, щоб опиратися, зв'язали і поклали в сухий бур'ян, і господар його розлучився з ним, певний, що через кілька годин знайде

свого друга там, де залишив. Трапер був дуже невдоволений цим рішенням і раз чи два натякав, що ніж набагато певніший за пута, але благання Оубеда і, можливо, таємне траперове небажання вбивати осла врятували йому життя. Коли Азінуса таким чином улаштували, а господар переконався, що тварина в безпеці, утікачі вирушили на пошуки місця, де б і вони могли відпочити, поки осел набереться снаги.

За розрахунками трапера вони, відколи втекли від індіанців, подолали вже миль двадцять. Тендітна Інес зовсім знесиліла; Еллен, хоч і міцніша за свою подругу, все ж таки була жінка, і теж дуже стомилася від таких напружених перегонів. Мідлтон був і собі не від того, аби перепочити, ба навіть витривалий і життєрадісний Пол зізнався, що зробити привал було б зовсім непогано. Лише старий, мабуть, зовсім не відчував цього природного бажання. Хоч і незвичний їздити верхи, він ніби зовсім не піддався втомі. Такий, здавалося б, виснажений і близький до смерті, він тримався прямо, нагадуючи старий дуб, сухий, безлистий, побитий бурями, але непохитний і твердий, мов камінь. Отож він негайно взявся підшукувати місце для спочинку з енергією юності й досвідом навченого довгим життям чоловіка.

Та поросла бур'яном улоговина, де втікачі зустрілися з лікарем і щойно залишили осла, через деякий час вивела їх туди, де хвиляста прерія переходила в широку й пласку рівнину, вкриту на багато миль такою самою травою.

— Так, так, це нам підходить, це нам підходить, — мовив старий, коли вони під'їхали до краю цього моря висохлої трави. — Я знаю цю місцину — доводилося лежати тут у потайних ямах по кілька днів поспіль, коли дикуни полювали в прерії на буйволів. Тут нам треба їхати обережно, щоб не залишити широкого сліду, бо його можуть помітити, а цікавість індіанця — небезпечний сусіда.

Він вирушив поперед усіх туди, де жорстка груба трава стирчала прямо, нагадуючи високий і густий очерет. Сюди він в'їхав спочатку сам, а потім велів решті їхати за ним вервечкою, щоб потрапляти слід у слід. Коли вони заглибилися в гущавину футів на двісті, він наказав Полу й Мідлтонові їхати далі по прямій, а сам зліз з коня і по своєму сліду повернувся на край луки. Там він пробув досить довго, вирівнюючи притолочену траву й усуваючи, як міг, усі свідчення їхнього проїзду.

А його супутники тим часом повільно — бо їхати було важко — просувалися вперед, поки заглибилися в бур'яни на добру милю. Знайшовши підхоже місце, вони злізли з коней і заходилися лаштуватись на ночівлю. Трапер на цю пору встиг уже повернутись і зразу ж почав керувати приготуваннями.

На достатньому просторі повиривали та повирубували бур'яни й приготували, трохи осторонь, постіль для Інес і Еллен, таку зручну й м'яку, що вона могла позмагатися з пуховою периною. Стомлені жінки, трохи підживившись із припасів Пола й старого, полягали спати. Мідлтон і Пол незабаром обляглися за прикладом своїх коханих, а трапер з природознавцем залишилися смакувати бізонячим м'ясом, яке засмажили напередодні, й тепер, за звичаєм мисливців, їли холодним.

Якесь невиразне почуття, що весь час гнітило Оубеда, тривожачи йому душу, гнало від нього сон; що ж до старого, то звичка й необхідність давно навчили його підкоряти

волі всі свої потреби. Отож нині він, як і його товариш, волів краще не спати.

— Якби вихованці затишку й супокою знали, яких труднощів і небезпек зазнає ради них природознавець, — почав Оубед, трохи помовчавши після того, як Мідлтон пішов спати, — вони б на його честь споруджували срібні колони та бронзові статуї!

— Не знаю, не знаю, — відказав його товариш, — срібла не дуже багато, принаймні в пустелі, а тих ваших бронзових ідолів забороняють божі заповіді.

— Справді, такої думки додержувався великий іудейський законодавець; але єгиптяни і халдеї, греки й римляни мали звичку вшановувати своїх богів саме в такий спосіб. Багато славетних античних митців завдяки своїм знанням і майстерності перевершували іноді навіть саму природу у своїх витворах і показали нам таку красу й довершеність людського тіла, які вельми рідко зустрічаються тепер серед особин нашого роду.

— А чи вміють твої ідоли ходити чи говорити, чи мають вони найвеличніший дар — розум? — запитав трапер, — у голосі його звучало обурення. — Я хоч і не вчащав до ваших поселень з їхнім галасом і пустими балачками, але свого часу мені все-таки доводилося бувати в містах — я міняв хутра на свинець і порох — і бачити там отих воскових ляльок у крикливому вбранні, зі скляними очима...

— Воскових ляльок! — перепинив його Оубед. — Та це ж опоганення мистецтва — порівнювати жалюгідний виріб ремісника, якогось ліпника з воску, до чистих взірців античного мистецтва!

— А хіба це не опоганення в очах господніх — прирівнювати вироби його створінь до витворів його всесильної руки? — відказав старий.

— Шановний венаторе, — почав природознавець і відкашлявся, ніби готуючись до гарячої суперечки. — Давайте вести розмову в дусі взаєморозуміння і приязні. Ви говорите про покидьки, створені неуками, а в моїй уяві постають ті неоціненні перлини, що їх мені пощастило бачити в скарбницях Старого Світу!

— Старий Світ! — озався трапер. — Я з дитячих літ тільки й чую про це від тих напівголодних негідників, що заповнили нашу благословенну землю! Знай торочать про Старий Світ, ніби бог не створив весь світ за один день, ніби не розділив свої дари порівну — та, на жаль, не всі з однаковою розважливістю і мудрістю користуються ними. Було б справедливіше назвати той світ спорохнілим, спалюваним і блюзнірським світом!

Доктор Баттіус, пересвідчившись, що обстоювати свої улюблені положення перед таким супротивником, що не додержує узвичаєних правил суперечки, не легше, ніж устояти на ногах в обіймах могутнього борця, голосно гмикнув і, скориставшись словами трапера, як лазівкою, перевів розмову на інше.

— Коли йдеться про Новий Світ, мій шановний друже, — прорік він, — то не треба розуміти це так, що гори й долини, скелі й річки нашої півкулі не такі давні — у фізичному розумінні, — як ті місця, де знайдено цеглини Вавілона; ні, це означає, що духовно Новий Світ почав існувати значно пізніше, ніж він утворився фізично чи геологічно.

— Щось не розумію! — сказав старий, запитливо подивившись натуралістові в обличчя.

— Простіше кажучи, він у моральному відношенні молодший за інші країни християнського світу.

— Тим краще, тим краще. Я не вельми ревний прихильник вашої старої моралі, як ви її називаєте, бо я завжди вважав — а я довго жив у самому серці природи, — що та мораль зовсім не найкраща. Люди перекручують і спотворюють божі настанови, пристосовуючи їх до своєї порочності; надто вже багато в них дозвілля, от вони й хитрують по-всякому із заповідями.

— Ні, шановний мисливцю, ви все-таки мене не зрозуміли. Кажучи "мораль", я маю на оці не те обмежене, буквальне значення цього слова, в якому вживається його синонім — "моральність", а поведінку людей в їхньому спілкуванні, їхні установи й закони.

— А я все це називаю чистісіньким безглуздом і марнотою, — урвав його мову впертий супротивник.

— Гаразд, — нехай буде так, — відповів учений, втративши надію що-небудь утовкмачити старому. — Мабуть, я зробив надто велику поступку, — тут-таки додав він, бо йому здалося, що він надібав щілину в спірці, крізь яку замріло слабке світло нових доказів. — Певне, я зробив надто велику поступку, сказавши, що наша півкуля утворилася так само давно — в буквальному розумінні, — як і древні частини, тобто Європа, Азія та Африка.

— Легко сказати, що сосна нижча за вільху, а спробуй це довести. Чи є в тебе докази, які підтверджували б твою думку?

— Доказів багато, і всі вони ґрунтовні, — відказав Оубед, радіючи з такої щасливої нагоди. — Подивіться на рівнини Єгипту й Аравії — в їхніх піщаних пустелях дуже багато пам'яток давнини, до того ж існують і письмові свідчення їхньої слави; отож маємо подвійний доказ колишньої величі тих країн, які тепер перетворилися на неродючі пустині. Але дарма шукати свідчень того, що й на нашому континенті людина сягала колись такої вершини цивілізації, чи марно намагатися віднайти стежку, якою вона, спускаючись униз, дійшла до теперішнього стану — свого другого дитинства.

— Ну і який тобі пожиток з усього цього? — запитав трапер: хоч його і збивали з пантелику вчені слова, проте він збагнув суть думок природознавця.

— Це підтверджує мою ідею, що природа створила ці безмежні землі не для того, аби вони впродовж хтозна-скільки віків лежали необроблені й незаселені. Але це лише моральний аспект; якщо ж підійти до цього з точки зору точних наук, наприклад, геології...

— Вистачить з мене й твоєї моралі, — відказав старий. — Про мене, тут тільки й моралі, що пиха безуму. Я мало знаюся на тих байках про Старий Світ, бо ж мало не все життя пробув віч-на-віч з природою, розмірковуючи над тим, що бачив, а не над тими переказами, що чув. Але я ніколи не був глухий до слів божої книги, і багато довгих зимових вечорів пробув я у вігвамах делаварів, слухаючи добрих моравських

братів, коли вони розтовкмачували племені ленапів історію і вчення давніх часів! Приємно було послухати таку мудру мову після виснажливого полювання! Еге ж, це було приємно, і я часто потім, коли траплялася вільна хвиля, як ото, приміром, у засідці на мінгів, обговорював те, що чув, з Великим Змієм делаварів. Пам'ятаю, не раз доводилося мені чувати, буцім земля обітована була колись родюча, як долина Міссісіпі, й росло там багато злаків і плодів; але потім на неї впала кара, і тепер вона нічим, окрім своєї голизни, не може похвалитися.

— Це так, але Єгипет та й мало не вся Африка дають ще разючіші докази такого виснаження природи...

— Скажи мені, — перепинив його старий, — а чи справді там, у країні фараонів, ще й досі стоять будівлі, такі високі, як ото земні гори?

— Це така сама правда, як і те, що природа завжди наділяє різцями тварин з класу ссавців, починаючи з роду homo...

— Це просто дивовижа! І це доводить, який великий господь, коли навіть його слабкі створіння можуть робити такі дива! Певне, чимало людей знадобилося, щоб спорудити такі будівлі; еге ж, людей з неабиякою силою і майстерністю! А тепер є такі люди в тій країні?

— Де там! Більша частина країни тепер пустеля, і, якби не могутня ріка, вона б уся стала такою.

— Так, річки — велике благо для тих, хто обробляє землю; це зрозуміє кожний, коли проїде від Скелястих гір до Міссісіпі. Але як ви, вчені, пояснюєте, що земля так змінилась і що загинуло стільки народів?

— Це можна пояснити моральними причи...

— Правду кажеш, усьому причина їхня мораль; їхня зіпсованість і пиха, а головним чином — пристрасть до руйнування! Тепер послухай, чого досвід навчив стару людину. Я прожив довге життя — тобі про це скажуть моя сивина й зморшкуваті руки, хоч, може, мій язик не дуже мудрий для моїх літ. І я бачив багато людського безуму, бо людська природа однакова всюди, де б людина не народилася — в лісовій пуші чи в місті. За моїм недолугим розумінням, бажання людей не відповідають їхнім здатностям. Якби ж то вони знали дорогу, то вилізли б на небо з усією своєю потворністю — це підтвердить кожний, хто бачив, як вони на землі із шкури пнуться. А їхні здібності не відповідають їхнім бажанням тому, що мудрість божа встановила межі їхнім лихим діянням.

— Хто ж не знає, що за допомогою певних фактів можна обґрунтувати теорію про природну порочність усього роду як такого; але якби можна було взяти котрийсь окремий вид і науково впливати на нього, то виховання, певне, викорінило б зле начало.

— Та хай йому грець, тому твоєму вихованню! Колись я думав, що з тварини можна зробити собі товариша. Скількох ведмежат, скількох плямистих оленят я виховав оцими старими руками! Часом мені здавалося, що вони перетворюються на розумних істот, — а що з цього виходило? Ведмідь починав кусатись, а олень утікав до лісу саме тоді, коли

я самовпевнено думав, що мені пощастило змінити вдачу, якою обдарував цих тварин сам бог! Якщо людину може так засліпити безум, що вона з віку-правіку чинить зло, головним чином, самій собі, то, мабуть, вона чинила його і в тих країнах, які ти називаєш стародавніми. Озирнися навкруги, чоловіче, — де ті численні народи, що колись населяли ці прерії? Де царі й палаци? Де багатство й могутність цієї пустелі?

— А де ті пам'ятки, які б довели істинність такої невизначеної теорії?

— Не знаю, що ти називаєш пам'ятниками.

— Людські витвори! Гордість Фів і Баальбека — колони, катакомби й піраміди, свідки бур минулих століть, що лежать, мов корабельні уламки, в пісках Сходу!

— Вони щезли, не витримавши тривалості часу. А чому? Тому, що час створений богом, а вони — людськими руками. Ось це місце в бур'янах, де ти сидиш, може, було колись садом якого-небудь могутнього володаря. Така доля всього земного — досягнути, а потім загинути. Дерево цвіте, дає плоди, які падають, в'януть, гниють і щезають! Спробуй-но полічити кільця дуба чи явора: вони лежать колами, одне за одним, і око сліпне, силкуючись розгледіти, скільки ж їх там; а проте мине цілий рік, поки дерево утворить одне таке маленьке кільце, а буйвіл полиняє, а олень скине свої роги; і що з цього виходить? Благородне дерево стоїть собі в лісі — вище, величніше й прекрасніше, ніж усі ті твої жалюгідні колони, — тисячу років, поки прийде час йому впасти. І тоді приходять вітри, яких ти не можеш бачити, і розщеплюють його кору; приходить вода з небес і наповнює його пори; приходить гниття, яке може переточити все, але нічого не здатне зрозуміти, — і всі гуртом упокорюють пиху дерева і валять його на землю. І відтоді краса його починає вмирати. Воно лежить колодою ще яку сотню літ і помалу трухлявіє, а потім стає горбиком землі й моху — сумною подобою людської могили. Ось тобі справжній пам'ятник, хоч і створений зовсім іншою силою, ніж твої різьблені каменюки!

І найспритніший дакотський слідопит може шукати цей пам'ятник усе життя і востаннє заплющити свої очі не мудрішим, ніж тоді, коли він їх уперше розплющив. І ніби цього не досить, щоб переконати людину в її неуцтві, ніби глузуючи з людської марноти, сосна викидає пагін з коріння дуба, так само як на зміну родючому ґрунту приходить голизна, а на місці оцих прерій міг бути сад. Отож не кажи мені, начебто твої світи старі! Це блюзнірство — визначати таким чином якісь межі й строки для творінь всемогутнього, як ото жінка підраховує роки своїх дітей!

— Друже мисливцю, чи то пак, трапере, — відповів природознавець і відкашлявся, збентежений, очевидно, тим, що дістав такого відкоша, — ваші висновки, якби їх визнав світ, обмежили б — і то дуже прикро — зусилля розуму й вельми зменшили б сферу знань.

— Тим краще, тим краще. Я завжди вважав, що марнославна людина ніколи нічим не буває задоволена. Цю думку підтверджує все довкола. Якби людині й справді було дано здійснювати всі свої бажання, то чому вона не має крил голуба, очей орла і прудких ніг лося?

— Звісно, є деякі фізичні вади, шановний трапере, і я вважаю, що багато чого

можна змінити на краще. Наприклад, у моєму порядку фалангакру...

— Жорстокий був би порядок, нівроку, якби його створили такі жалюгідні руки! Доторк такого пальця відразу змінив би сміховинну потворність мавпи! Годі, годі, людському безуму не дано довершувати великих замислів божих. Якби людина схотіла створити сама себе, то не знайшла б такої постави, такої вроди, таких форм і барв, як ті, що були їй дані!

— Це вже інше важливе питання, з приводу якого вже було чимало суперечок, — вигукнув учений, який хапався за кожну чітку думку в палкій і трохи категоричній мові старого, марно сподіваючись втягти того в логічну суперечку, де він зміг би, пустивши в хід батарею силогізмів, розбити ненаукові позиції супротивника.

Однак зміст подальшої плутаної суперечки зовсім не суттєвий для нашої оповіді. Старий уникав нищівних наскоків свого суперника, як легко озброєний воїн ухиляється від натиску солдата регулярних військ у важкому спорядженні, завдаючи йому відчутних ударів; отак минула година, а сперечальники так ні в чому і не дійшли згоди. Але диспут діяв на нервову систему лікаря як снодійний засіб, і коли його літній співрозмовник вирішив схилити голову на свою торбу, Оубед, збадьорений розумовим двобоєм, відчув себе настільки добре, що міг спокійно спочити, і його уві сні не переслідувала нечиста сила у подібні тетонських вождів із закривавленими томагавками.

РОЗДІЛ XXIII

Рятуйтеся, сер!

Шекспір

Втікачі проспали кілька годин. Трапер прокинувся раніш за всіх, хоч і заснув останній. Підвівшись, коли тільки засіріла та частина всіяного зірками небесного склепіння, що спиралася на східний край прерії, він підняв своїх товаришів з теплих постелей і, нагадавши про небезпеку, велів збиратися. Поки Мідлтон клопотався тим, аби якомога краще підготуватіг Інес та Еллен до виснажливої і довгої подорожі, яка на них чекала, старий з Полом лаштували їжу, бо трапер порадив усім попоїсти перед дорогою. Впоралися досить швидко, і незабаром маленький гурт зібрався за сніданком — може, й не таким вишуканим, до якого звикла молода Мідлтонова дружина, але смачним і поживним, а це, мабуть, було важливіше.

— От хай ми дістанемося до мисливських угідь пауні, — сказав трапер, подавши Інес шматок ніжної оленини на гарно зробленій роговій тарілочці, якою він, очевидно, користувався сам, — там буйволи жирніші й смачніші, оленів там більше, і всіх божих дарів там сила-силенна, отож усе в нас буде. А може, нам пощастить навіть убити бобра і поласувати його хвостом.

— Куди ви думаєте рушати, коли зіб'єте зі сліду цих нишпорок? — запитав Мідлтон.

— Коли б ви спитали мене, — втрутився Пол, — то я порадив би йти якнайшвидше до річки, а там плисти за течією. Дайте мені годящу тополю, і я вам за добу споруджу пірогу, яка вмістить усіх нас, окрім, звичайно, осла. Еллен дівчина метка нівроку, але вершниця з неї кепська; отож куди краще пройти на човні миль сімсот — вісімсот, ніж

ото бігти вистрибом, наче лосі, по цих преріях; до того ж на воді не лишається слідів.

Ось за це я не поручуся, — відказав трапер. — Мені іноді здається, що око червоношкірого і в повітрі розрізнило б слід.

— Подивися, Мідлтоне, — захоплено вигукнула Інес, забувши на хвилику про всі небезпеки, — яке прегарне небо! Воно, безперечно, провіщає нам щасливі дні!

— Так, небо чудове, — відповів їй чоловік. — Яка гарна ота ясно-червона смуга, а онде ще яскравіша багряна! Не часто доводиться бачити схід сонця такої краси.

— Схід сонця! — повагом повторив старий, підвівся і, випроставшись на весь свій зріст, занепокоєно подивився на мінливі й справді чудові барви, що оздоблювали крайнебо. — Схід сонця! Не подобаються мені такі сходи сонця. Кепські справи! Ті дияволи обдурили нас — вони підпалили прерію, щоб помститися!

— Хай захистить нас небо! — вигукнув Мідлтон і пригорнув Інес до своїх грудей, збагнувши, яка смертельна небезпека їм загрожує. — Не можна марнувати часу, старий, — кожна секунда варта дня! Тікаймо!

— Куди? — запитав трапер, з незворушною гідністю зупинивши його. — В цих безмежних заростях бур'янів ми — наче корабель без компаса в океанських обширах. Один хибний крок може нас усіх згубити. За будь-якої небезпеки, капітане, є час подумати, перш ніж щось робити; тож почекаймо, що нам підкаже розум.

— Я думаю, — сказав Пол, озираючись навколо з неприхованою тривогою, — коли ця суха трава добряче розгориться, то бджілка мусить злетіти якомога вище, аби вогонь не обпалив їй крилець. Отож, старий трапере, я погоджуюся з капітаном і кажу: на коней — і гайда!

— Ні, ні, ти неправий, людина не тварина, щоб сліпо підкорятися чуттям і керуватися тим, що їй скаже невиразний запах у повітрі чи шерех у траві; вона повинна спершу подивитися та подумати, а потім уже вирішувати. Отож ходімо зі мною на той пагорок, що видніє ліворуч: звідти ми й побачимо, що і як.

Старий владно махнув рукою і без зайвих слів пішов до того місця, на яке показав, а за ним рушили всі його стривожені товариші. Менш досвідчене, ніж у трапера, око навряд чи помітило б такий невисокий пагорбок — здавалося, там просто була рясніша й вища трава, ніж деінде на луці. Але коли вони дісталися туди, то побачили, що рослинність тут убогіша; і ґрунт тут був не такий вологий, як на рівнині, де височіли пишні бур'яни; саме низька трава й підказала старому, що під нею криється пагорок. Кілька хвилин пішло на те, щоб зламати верхівки бур'янів, які навіть на цьому сухому підвищенні вкривали з головою Мідлтона й Пола, і тепер перед ними відкрилося вогненне море, що оточувало їх зусібіч.

Ця страшна картина не додала надій тим, хто з жахом вдивлявся в неї. Хоч уже й подніло, яскраві барви в небі палали ще дужче, ніби яка зла сила нечестиво змагалася з сонцем. То тут, то там по краю рівнини бухали ясні язички полум'я, ніби швидкі спалахи північного саява, але їхнє забарвлення, їхні переливи були куди лютіші й загрозливіші. Суворе обличчя трапера спохмурніло, коли він завважив усі ці ознаки великої пожежі, яка широкою смугою розпросторювалась навкруг того місця, де

знайшли собі притулок утікачі, поки нарешті охопила весь небокрай.

Старий подивився в той бік, де небезпека, здавалось, підступала найближче, і, похитавши головою, проказав:

— Так, ми обманювали самі себе, уявляючи, ніби збили цих тетонів зі сліду. От вам доказ, що вони не тільки знають, де ми, а й хочуть викурити нас звідси, як хижого звіра з нори. Бачите? Вони підпалили низину зусібіч одночасно, і тепер нас оточує вогонь, як вода — острів.

— На коней — і тікати! — вигукнув Мідлтон. — Невже життя не варте того, щоб за нього боротися?

— Куди ви тікатимете? Хіба тетонський кінь, мов саламандра, може неушкоджений пройти крізь полум'я? Чи ти сподіваєшся, що бог заради нас явить чудо, як за прадавніх часів, і пронесе нас, зберігши життя, крізь таку піч, що, бачите, палає там під червоним небом? А за полум'ям нас чигають озброєні ножами й луками сіу — або ж я нічого не тямлю в їхніх диявольських капостях.

— Ми вріжемося в середину племені, — палко відказав молодий офіцер, — і перевіримо, чи насправді вони такі хоробрі!

— Еге ж, легко сказати, а що вийде на ділі? Спитай-но бортника, він тебе навчить, як треба поводитися за таких обставин.

— Е, ні, старий трапере, — озвався Пол, напружуючи своє могутнє тіло, наче вовкодав, свідомий своєї дужості, — тут я підтримую капітана. Справа ясна: треба обігнати вогонь, нехай це і приведе нас до тетонських вігвамів. От Еллен, вона...

— Яка користь... яка користь з ваших мужніх сердець, коли треба зіткнутися не тільки з людьми, а й з вогненною стихією? Подивіться навколо, друзі: зусібіч дим, з усіх низин, — а це значить, що іншого виходу звідси, окрім як пробитися крізь кільце, вогню, немає. Дивіться самі, друзі мої, дивіться самі, — і якщо ви знайдете хоч одненьку пролазку, я охоче піду з вами.

Його супутники зразу ж пильно оглянули рівнину; але те, що вони побачили, швидше побільшило їхні страхи, ніж розвіяло їх. Височезні стовпи диму рухалися по рівнині, накочуючись на крайнебо, і збивалися там у густу хмару. Червоні відблиски, що грали у величезних складках тієї хмари, освітлювали її, наче заграви, то перекидалися в інше місце, коли полум'я шугало далі, лишаючи позаду жахливий морок; переконливіше за будь-які слова все свідчило, яка близька й неминуча небезпека.

— Це жахливо! — вигукнув Мідлтон, пригортаючи до себе тремтячу Інес. — Загинуть саме тепер і такою смертю...

— Ворота неба відчинені для всіх, хто щиро вірує, — прошепотіла на його грудях благочестива католичка.

— Така покірливість долі — чистісіньке божевілля! Але ми чоловіки, отож поборемося за своє життя! Ну що, мій хоробрий і розумний друже, сядемо на коней і спробуємо прорватися крізь полум'я чи стоятимемо тут і спостерігатимемо склавши руки, як гинуть в вогні ті, хто нам дорожчий за все на світі?

— Я за те, щоб знятися всім роєм і летіти, поки, ми не підсмажилися в цьому вулику, — озвався бортник, анітрохи не сумніваючись, що Мідлтон звертається саме до нього. — Ну, старий трапере, сам бачиш — треба поспішати! Якщо ми ще трохи забаримося, то поляжемо тут, як бджоли на соломі круг вулика, коли їх викурюють, щоб викачати мед. Чуєте, як гуготить вогонь? А я з досвіду знаю: тільки-но полум'я підступить до степової трави, воно побіжить так, що тихоходів не втекти від нього!

— Ти думаєш, — сказав старий зневажливо, показуючи на зарості сухої гінкої трави, які їх оточували, — ти думаєш, що ноги людини по такій-от стежці можуть обігнати вогонь? Аби ж то знаття, де залягли ті негідники!

— А що ви скажете, лікарю? — звернувся збентежений Пол до натураліста з безпорадністю, з якою нерідко дужий, розгубившись ще перед дужчою силою, шукає підтримки в слабкого. — Що ви скажете? Чи немає у вас якої поради на такий випадок, коли йдеться про життя або смерть?

Природознавець стояв із своїми записами в руках і розглядав жахливе видовище так спокійно, ніби прерію підпалили тільки для того, щоб освітити якусь складну наукову проблему. Зачувши бортникові слова, він отямився і, повернувшись до трапера, теж спокійного, хоч, правда, з інших причин, запитав з дивною байдужістю до їхнього відчайдушного становища:

— Шановний мисливцю, вам, очевидно, часто доводилося бачити отакі явища з заломленням світла...

Але Пол не дав йому договорити, вибивши в нього з рук записи з такою люттю, ніби він збожеволів. Перш ніж природолюб устиг відповісти, трапер, який тримався весь час так, начебто гадав, що ж його робити далі, але був швидше розгублений, ніж стривожений, раптом ніби відкинув геть усі сумніви і прибрав рішучого вигляду.

— Час діяти, — сказав він, відвертаючи сварку, яка от-от мала вибухнути між природознавцем і бортником. — Час полишити книжки та нарікання й робити діло.

— Ти надто пізно схаменувся, нещасний діду! — крикнув Мідлтон. — Вогонь уже за чверть милі від нас, а що для полум'я така відстань, коли його роздмухує вітер!

— Та грець із ним, з тим вогнем! Мене він мало обходить. Якби я міг перехитрити тетонів, як обдурю вогонь, залишивши його без поживи, тоді ми й горя не знали б. Хіба ж це вогонь? От бачили б ви те, що бачив я у східних горах, коли могутні бескиди були розжарені, мов горно в кузні, тоді б ви знали, який жахливий буває вогонь і яка то радість, коли ти вибрався з нього! Ну, хлопці, за роботу, годі балачок, бо он той закручений лизень полум'я і справді біжить на нас, як лось підтюпцем. Виривайте-но цю низьку й зів'ялу траву, щоб оголити місце там, де ми стоїмо.

— Ви що, хочете отак по-дитячому позбавити вогонь його жертв? — вигукнув Мідлтон.

По обличчю старого перебіглія легка, але переможна посмішка. Він спокійно відповів:

— Твій дід сказав би: коли ворог близько, солдат повинен беззастережно виконувати накази.

Капітан зрозумів цей закид і негайно заходився робити те саме, що й Пол, який, миттю скорившись розпорядженню трапера, уже висмикував розпачливо суху траву. Навіть Еллен почала працювати, а невдовзі до неї пристала й Інес, хоч ніхто з них і не знав, для чого все це робиться. Але люди, як правило, працюють дуже ревно, коли сподіваються своїм трудом вибороти собі життя. Отож не минуло й кількох хвилин, як було розчищено круглу площинку діаметром футів з двадцять. Трапер відвів жінок на край цієї площинки і звелів Мідлтону й Полові накинути на них ковдри поверх їхніх тонких, легкозаймистих суконь. Коли це зробили, старий пішов на протилежний край, де трава ще стояла щільною високою стіною, і, вскубнувши жмут сухішого бадилля, поклав його на поличку своєї рушніці. Трава миттю спалахнула від іскри. Потім він уткнув цей маленький вогняний віхоть у самісіньку гущавину високих бур'янів і, відступивши до середини площинки, став терпляче ждати, що буде.

Вогонь жадібно накинувся на свіжу поживу, і за якусь хвилю роздвоєні язики полум'я вже ковзали по траві — так іноді корова лиже пашу, вишукуючи собі найсмачніший корм.

— Тепер, — мовив старий, підвівши палець і сміючись своїм дивним безгучним сміхом, — ви побачите, як вогонь б'ється, з вогнем! Гай-гай! Мені не раз доводилося випалювати гладеньку стежку, коли ліньки було розчищати собі дорогу руками в улоговині, що заросла травою.

— А це нас не згубить? — недовірливо вигукнув Мідлтон. — Хіба ви не підвели ворога ще ближче, замість віддалити його?

— Невже ти так боїшся опіків? У твого діда шкіра була грубіша. Але поживемо — побачимо; еге ж, ми таки побачимо, бо всі залишимося живі.

Траперів досвід не зрадив його. Полум'я, розгорівшись, почало поширюватись на три боки, згасаючи на четвертому, бо там не було йому поживи. Воно дедалі ширшало і, сповістивши про свою могуть зловісним гуготінням, поглинало все на своєму шляху, залишаючи позад себе чорну й димучу землю, ще голішу, ніж після коси. Становище втікачів було б, як і досі, небезпечним, коли б площинка, де вони стояли, не збільшувалась у міру того, як їх обступало полум'я. Щоб урятуватися від нестерпного жару, вони перейшли на те місце, де трапер підпалив траву, а незабаром вогонь почав відступати з усіх боків; хмари диму сповивали втікачів, але вогненний потік, уже не загрожуючи їхнім життям, шалено котився вперед, віддаляючись від них.

Усіх просто приголомшила ця нехитра вигадка старого — так, певне, вражені були придворні Фердінанда, коли Колумб поставив яйце[50]; але їх сповнювала не заздрість, а глибока вдячність.

— Це справжнісіньке чудо! — сказав Мідлтон, збагнувши, що вони врятувалися від неминучої, здавалося б, загибелі. — Тільки провидіння могло надихнути вас на таку думку!

— Старий трапере! — закричав Пол, запустивши руку в свої кудлаті кучері. — Я вистежив чимало бджіл, що летіли із взятком, і трохи знаюся на природі лісів; але те, що зробив ти, — це як вирвати жало у шершня, не торкнувшись його!

— Та годі вже, годі! — відмахнувся старий, що, здавалося, вже й забув про свій успіх. — Тепер готуйте коней. Хай вогонь попрацює ще з півгодини, а тоді можна й вирушати. А зараз почекаємо, щоб земля трохи схолола, — адже тетонські коні не підковані, й копита в них ніжні, як підошви у босої дівчини.

Мідлтон і Пол, які після цього несподіваного порятунку почувалися так, ніби воскресли з мертвих, терпляче дожидали, коли спливе покладений трапером термін, знов повіривши в безпомилність його суджень. А натураліст схопив свої записи, що трохи постраждали після того, як побували у спопелілій траві, і, аби винагородити себе за це невелике нещастя, заходився описувати безперервні коливання світла й тіні, вважаючи їх якимсь невідомим природним явищем.

А тим часом ветеран-слідопит, що на його досвід вони так беззастережно поклалися, пильно вглядався в далину, коли вітер на хвилю розвіював дим, що величезними клубами громадився на всій рівнині.

— Ану, хлопці, подивіться й ви, — сказав нарешті трапер, — очі у вас молоді й, може, гостріші за мої, хоч був час, коли мудрий і сміливий народ вважав мене дуже зірким, і то недарма. Але ті дні давно минули, а з ними пішло багато моїх вірних і випробуваних друзів... Гай-гай! Аби ж то я міг змінити порядок, установлений провидінням... але я не можу цього зробити, та й намагатися таке зробити було б блюзнірством, бо світом править розум значно мудріший, ніж той, яким обдаровані слабкі смертні... і все-таки, коли б я міг хоч що-небудь змінити, то зробив би так, щоб люди, котрі довго жили в дружбі й злагоді, і довели свою вірність товариству, і виручали один одного, і стояли один за одного, — щоб вони обидва могли розлучатися з життям тоді, коли смерть забере одного з них і другому нічого буде жити.

— Кого ви там бачите — індіанців? — нетерпляче запитав Мідлтон.

— Червона шкіра чи біла — то байдуже. Дружба і звичка зв'язують людей у лісах так само, як і в містах, а може, й міцніше. От, приміром, молоді воїни прерії, — вони часто вибирають собі друга на все життя, і чесно й вірно додержують своєї клятви. І смертельний удар, що його завдали одному з них, стає смертельним і для другого! Я довго жив на самоті, — якщо можна назвати самотнім того, хто сімдесят років пробув віч-на-віч з природою, де він міг будь-коли відкрити небу своє серце, не обтяжене клопотами і зіпсованістю поселень, — так от, коли не зважати на те, що я сказав, я довго жив на самоті; і все-таки мені приємно було спілкуватися з ними, тим паче, якщо вони були хоробрі й відверті, адже коли твій товариш боягуз, — старий скося подивився на задуманого природолюбця, — то коротка стежка в лісах перетворюється на довгу; а відвертим він мусить бути тому, що хитрість — це радше інстинкт, властивий тваринам, а не якість, притаманна людському розумові.

— Але кого ви там побачили? Чи не сіу?

— Куди йде Америка? І до чого приведуть хитрощі й вигадки її народу — відомо тільки богу! Колись я знав одного індіанського вождя, який бачив першого християнина, що ступив своєю злою ногою на землю Йорку! Як спаплюжено красу цього дикого краю всього лиш за два коротких життя! Я вперше побачив світ на березі

Східного моря і добре пам'ятаю, що коли я випробовував свою першу рушницю, то пройшов лісом від порога батьківського дому стільки, скільки може подолати хлопчак від світанку до світанку, — і я ні разу не порушив нічиїх так званих "прав", бо тоді ще ніхто не домудрувався оголосити себе власником лісових звірів. Чудова природа тоді була ще недоторкана на всьому узбережжі, а для зажерливих поселенців лишалася вузька смуга між лісом та океаном. А де я тепер? Коли б у мене були орлині крила, то вони б стомились, не подолавши і десятої частини тієї відстані, що відділяє мене від моря; а весь край давно заповнили міста і селища, ферми й дороги, церкви і школи, — одно слово, усі ті вигадки, вся та чортівня, що її придумала людина. Я ще пам'ятаю ті часи, коли поселенці тремтіли від страху, зачувши клич червоношкірих на пограниччі, й чоловіки бралися за зброю, а їм на поміч поспішало військо з далеких країв; і всі молились, і жінки були перелякані, і мало хто спав спокійно, бо ірокези ступили на стежку війни а чи клятві мінги взялися за томагавки. А тепер що? Наша країна посилає кораблі в чужі краї, щоб допомогти їм воювати з сусідами; гармат зараз більше, ніж було колись рушниць, а навчених солдат, коли треба, виставляють десятки тисяч! Ось вам різниця між колоніями і штатами, друзі мої, — і я дожив до цього, такий убогий і старезний, яким ви мене бачите!

— Так, старий трапере, — сказав Пол, — жодна розумка людина не сумнівається, що ти набачився і лісорубів, які знімали з землі її вершки, і поселенців, які викачували мед з природи!.. Та от тільки Еллен щось непокоять сіу, отож, якщо ти вже набалакався досхочу, скажи нам, куди летіти, — і весь рій здійсметься хоч зараз!

— Га? Що ти кажеш?

— Та я кажу, Еллен непокоїться; а що над рівниною клубочиться дим, то зараз, мабуть, саме на часі рушати.

— Хлопець правду каже. Я й забув, що навкруги вирує полум'я, і сіу оточили нас, мов голодні вовки, які підстерігають буйволів. Але коли в моїй старій голові прокидаються спогади про давні часи, то вона забуває про теперішні справи. Правду кажете, діти мої, час рушати, — ось тут і починаються справжні труднощі. Неважко перехитрувати полум'я, бо це лише розлючена стихія; не так уже й важко буває збити зі сліду сірого ведмеда, бо інстинкт не тільки підказує звірові, а й засліплює його; але примусити тетона заплющити очі, коли він насторожі, — це штука мудріша, бо його диявольська хитрість діє у спілці з розумом.

Хоч завдання й справді було не з легких, старий упевнено й енергійно взявся його виконувати. Сумні спогади завадили були йому оглядати місцевість, але тепер він швидко впорався з цим і дав знак своїм товаришам сідати на коней, які, поки вирувала пожежа, стояли понурі й весь час тремтіли; проте зараз вони охоче прийняли свою ношу, отож можна було сподіватися, що бігтимуть вони прудко. Трапер віддав свого коня вченому, сказавши, що сам піде пішки.

— Я не дуже звик подорожувати на чужих ногах, — пояснив він, — та й ноги мої аж затерпли від неробства. До того ж, якщо ми раптом наскочимо на засідку, — а це цілком можлива річ, — то кінь з одним вершником побіжить швидше, ніж з двома. Ну, а

я... яка різниця, проживу я на день більше чи на день менше? Хай тетони візьмуть собі мій скальп, коли така вже воля божа; вони заволодіють моїм сивим волоссям, але жодному чоловікові, хай хоч як він силкується, не забрати тих знань і досвіду, що від них побіліла моя голова.

Очевидно, його терплячі слухачі пристали на цю думку, бо ніхто з них не став перечити. Щоправда, доктор трохи побідкався, що немає з ним Азінуса; але на тому все й скінчилося, бо ж він добре знав, що на чотирьох ногах подорожувати, значно краще, ніж на двох. Отож через хвилику бортник, який ніколи не пропускав нагоди залишити останнє слово за собою, гучно оголосив, що всі готові вирушати.

— А тепер, поглядайте на: схід, — сказав старий, що, очоливши караван, вів його понурою і димучою рівниною. — Коли йдеш по такій стежці, можна не боятися, що застудиш ноги. Так от я кажу: поглядайте на схід, і коли крізь просвітки в диму побачите широку білу смугу, яка сяє, наче пластинка з кованого срібла, знайте, що то вода. Там тече велика ріка, і мені оце здалося недавно, ніби я її бачу; але потім я задумався і випустив її з ока. Це широка й швидка річка, і їх чимало в цій пустелі. Тут природа багата, хіба що дерев немає; а вони для землі — однаково, що плоди для саду: без них і краса не краса, і користь не користь. Тож пильнуйте, не прогавте цієї смуги блискучої води, бо ми не будемо в безпеці, поки вона не ляже між нами й цими меткими тетонами.

Цього було досить, щоб траперові супутники почали пильно виглядати жадану річку. Думаючи тільки про це, всі їхали в глибокій мовчанці, та й старий вимагав від них обережності, бо вони саме в'їхали в товщу диму, який, наче туман, клубочився по рівнині, особливо густий там, де шлях вогню перетинали невеликі болітця.

Так вони проїхали милі три чи чотири, а ріки все не було. У далині ще лютувало полум'я, і ледве вітер розвіював дим пожежі, як накочувалися нові димові хвилі, застеляючи все навкруги. Нарешті трапер, який почав був непокоїтися, аж його стривожені супутники були подумали, ніби й він уже не може знайти виходу з цих димових хмар, зненацька зупинився і, опустивши рушницю прикладом на землю, став задумливо розглядати щось біля своїх ніг. Усі на чолі з Мідлчуном під'їхали до нього, щоб дізнатися про причину зупинки.

— Дивіться сюди, — сказав трапер, показуючи на спотворений кінський труп, який лежав, наполовину спалений, посеред невеличкого вибалку. — Ось що значить пожежа в прерії. Грунт тут вологий, отож і трава вища. Вогонь захопив зненацька бідолашну тварину, коли вона спала. Дивіться, — крізь обгорілу, потріскану шкуру видно кістки... і зуби вишкірені! Тисяча зим не зробила б такого з твариною, що вогонь скоїв за, якусь хвилю.

— Така доля могла б і нас спіткати, — мовив Мідлтон, — якби вогонь заскочив нас уві сні!

— Ні, цього я не сказав би, не сказав би! Звісно, людина може згоріти, мов сухе дерево, але ж вона розумніша за коня, отож може придумати, як урятуватися від небезпеки.

— То, може, тут лежав тільки труп коня, бо живий кінь міг би втекти?

— Ти що, не бачиш слідів? Вони відбилися на землі, коли вона була ще волога. Ось відбитки копит, — еге ж, а ось — або ж я не грішна душа! — слід мокасіна. Господар коня силувався зрушити його з місця, але ж у тварин такий інстинкт, що, бачачи вогонь, вони стають боязкі і вперті.

— Це добре відомий факт. Але якщо тут був і вершник, то де ж він?

— Ото ж бо й воно, — відповів трапер і нахилився, щоб краще роздивитися відбитки на землі. — Так, так; тут, безперечно, точилася боротьба. Господар намагався порятувати коня, та, мабуть, дуже лютий був вогонь, і йому не вдалося цього зробити.

— Послухай, старий трапере, — перепинив його Пол, показуючи на те місце, де земля була сухіша, отож і трава росла не так рясно. — Тобі слід було б казати не "коня", а "коней", бо онде лежить ще один.

— І справді! Невже тетони потрапили у свою власну пастку? Таке буває; і ось вам наука для всіх, хто замишляє зло. Еге, дивіться-но сюди, — залізо! Збруя, зроблена руками білої людини... Так, так... Значить, згряя цих негідників чекала нас отут, у бур'янах, поки інші підпалювали прерію. А що з нього вийшло? Вони втратили своїх коней, і, якщо й самі не бредуть зараз тією стежкою, що веде до індіанського раю, то їм дуже повелось.

— Але ж вони могли зробити те, що й ти, — сказав Мідлтон, коли весь гурт вирушив далі, повільно під'їждляючи до другого трула, що лежав на їхньому шляху.

— Навряд. Не кожен дикун носить з собою рушницю й кресало, і не кожна рушниця з такою доброю поличкою, як цей мій давній друг. Добувати вогонь двома паличками — діло марудне, а придумати щось інше отак зразу ж, на місці, не було часу, — онде, бачите, вогняна смужка біжить за вітром, наче по стежці, посипаній порохом. Певне, пожежа проминула це місце всього кілька хвилин тому; нам не завадило б налагодити запали, бо, хоч я й не дуже пориваюся встряти в бійку з тетонами — боронь боже! — але якщо до-ведеться-таки, то завжди мудріше зробити перший постріл самому.

— Одначе, якась дивна то була тварина, старий, — сказав Пол, натягнувши повід і схилившись над другим трупом, тоді як решта подорожан, нетерпеливлячись, проскакали мимо. — Дуже дивний кінь нівроку, — ані голови, ані копит!

— Вогонь не байдикував, — відказав трапер, уважно вдивляючись у дальину крізь просвітки у завихрених хмарах диму. — Адже він за якусь хвилю міг би засмажити цілого буйвола, ну, а роги й копита перетворилися б на попіл... Сором, Гекторе, сором тобі, старий! Хай би вже оте капітанове цуцня так поводитися, бо ж молоде і, не бажаючи образити, скажу, неосвічене, — але такому собаці, як ти, що так довго прожив у пущі, перш ніж прийти в оці степи, такому собаці просто ганьба вискалювати зуби й гарчати на засмаженого коня, так ніби ти хочеш сповістити господаря, що натрапив на слід сірого ведмеда.

— Кажу тобі, старий трапере, це зовсім не кінь: не схоже ні копитами, ні головою, ані шкурою...

— Як це так не кінь? Знаєш, хлопче, ти маєш добре око на бджіл та на дуплавини, а

на... Стривай-но! А він-таки має рацію! Оце щоб я сплутав буйволячу шкіру з кінським трупом, дарма що вона підгоріла й зморщилась! Гай-гай! А колись же я, забачивши звіра здалеку, міг не тільки назвати його, а й сказати, якої він масті, і якого він віку, і самка то чи самець.

— Та це ж ви мали неоціненну перевагу, шановний венаторе! — вигукнув природолюб, який уважно дослухався до слів старого. — Тому, хто вміє все це розрізнити в пустині, зовсім не треба збивати ноги в довгих мандрах а чи вдаватися до пильного й інколи марного огляду. Скажіть мені, прошу вас, чи настільки могутня ваша надзвичайна здатність, щоб визначити на віддалі порядок і genus тварини?

— Не знаю я, що там ще за "порядок і геній".

— Ось тобі й маєш! — втрутився бортник, трохи зневажливо звернувшись до свого літнього друга. — Виходить, старий трапере, ти не дуже знаєш рідну мову, чого я аж ніяк не сподівався від такого досвідченого й розумного чоловіка. Під порядком наш товариш розумів, чи сунуть тварини, наче рій, що летить за маткою, а чи ідуть вервечкою, як ото часто ходять буйволи по преріях. Ну, а геній — це ж зовсім просте слово, воно в кожного на вустах. У нашій окрузі в один конгресмен, і ще один балакучий добродій, що видав газету, — так от ми їх обох називаємо геніями за їхню спритність. Певне, саме це й має на думці лікар, бо ж він рідко що говорить не до пуття.

Закінчивши своє розумнюще пояснення, Пол глянув через плече так, ніби хотів сказати: "Бачиш, хоч мені й не часто доводиться мати справу з такими речами, а все-таки я не дурень!"

Еллен не сподівалася такої вченості від Пола; та вона й не дошукувалася в ньому особливої гостроти розуму — досить було щирості, сміливості, мужності та неабиякої привабливості бортника, щоб покохати його. Отож бідолашна дівчина зачервоніла, наче ружа, а її гарненькі пальчата перебирали пояс, за який вона трималася, щоб не впасти з коня. Ніби бажаючи відвернути увагу своїх супутників від своєї слабкості, якої сама соромилась, Еллен покvapливо сказала:

— Значить, це зовсім не кінь?

— Це всього-на-всього буйволяча шкіра, — вів далі трапер, якому роз'яснення Пола здалося не зрозумілішим за лікареву мову. — Її вивернули хутром досередини; вогонь обпалив її, як ви бачите, але вона не згоріла, бо тварину вбили недавно і, можливо, під шкірою ще лежать рештки м'яса.

— Ану, старий трапере, підніми шкіру за край, — сказав Пол таким тоном, ніби відчував, що він завоював собі право подавали голос на будь-якій раді. — Якщо там залишився шматок горба, то він, мабуть, добре спікся, і буде зараз саме впору.

Старий засміявся, щиро потішений зарозумілістю свого товариша, й підняв край шкіри ногою. Вмить вона відлетіла вбік, з-під неї раптом вискочив індіанський воїн, готовий зустріти будь-яку небезпеку.

РОЗДІЛ XXIV

Хотів би я, Гел, щоб зараз можна було
лягти спати, знаючи, що все гаразд.

Шекспір. Генріх V

Вражені втікачі зразу ж упізнали того молодого пауні, з яким уже раз були зустрілися. Занімівши з подиву, вони хвилину, як не більше, зачудовано й недовірливо дивились на індіанця, а той — на них. Однак молодий воїн виказував свої почуття куди стриманіше й гідніше, ніж його білі знайомі. Мідлтон і Пол відчували, як тремтять їхні тендітні супутниці, і кров у жилах молодиків рухалася швидше, а індіанець палючими очима озирає всіх по черзі, — здавалося, він не опустив би погляду і перед небезпечнішим ворогом. Огляdivши здивованих подорожан, він зупинив погляд на незворушному обличчі трапера. Першим порушив мовчанку доктор Баттіус, вигукнувши:

— Ряд — примати; рід — homo; вид — людина прерій!

— Так, так, от таїна й відкрилася, — мовив старий трапер, киваючи головою, ніби вітає сам себе з тим, що розгадав таку нелегку загадку. — Хлопець ховався в траві; вогонь заскочив його уві сні й він, утративши коня, мусив рятуватися сам під шкурою щойно оббілованого буйвола. Непогано придумав, коли під рукою не було кременя й порошу, щоб підпалити круг себе траву. Кажу вам, цей хлопець і в дорозі був би добрим товаришем! Побалакаю-но я з ним лагідно, бо з сварки нам не буде ніякого пожитку... Знову вітаю свого брата! — сказав він, перейшовши на зрозумілу пауні мову. — Тетони хотіли викурити його, мов єнота.

Молодий пауні обвів очима рівнину, ніби оцінював ту страшну небезпеку, від якої врятувався, але він нічим не виказав своїх почуттів. Насупивши брови, індіанець відповів траперові:

— Тетони — собаки. Коли вони чують бойовий клич пауні, все їхнє плем'я виє з переляку.

— Правду кажеш. Ці негідники женуться за нами, і я дуже радий, що зустрів воїна з томагавком у руці і, що воїн цей їх не любить. Чи не відведе мій брат моїх дітей до свого селища? Якщо сіу переслідуватимуть нас на цій стежині, мої юнаки допоможуть йому відбити їхній напад.

Молодий пауні знов пильно подивився в очі кожному пришельцеві, перш ніж відповів на таке важливе запитання. Чоловіків він розглядав недовго й, очевидно, цей огляд його цілком задовольнив. Але рідкісна й незвична краса Інес — створіння прекрасного й загадкового, — як і першого разу, прикувала до себе його погляд. Часом він переводив очі на Еллен, зваблений її зрозумілішою, хоч і теж незвичайною вродою, але тут-таки повертався до споглядання істоти, котра його недосвідченому окові та простодушному розумові здалася вершиною досконалості, яку могла б створити хіба полум'яна уява юного поета. Ніколи не зустрічав він у рідній прерії нічого настільки прекрасного, настільки ідеального, настільки гідного, що могло б послужити винагородою відвазі й самовідданості воїна; і молодий завзятець дедалі більше віддавався чарам цієї надзвичайної жіночої вроди. Але, завваживши, що його погляд бентежить предмет його захвату, він відвів очі й, виразно приклавши руку до грудей, скромно відповів:

— Мого батька зустрінуть як гостя. Юнаки мого народу полюватимуть з його синами; вожді куритимуть люльку з сивоголовим. Дівчата-пауні співатимуть пісень його дочкам.

— А якщо ми наскочимо на тетонів? — запитав трапер, бажаючи докладніше з'ясувати умови цієї нової спілки.

— Вороги Великих Ножів зазнають удару пауні.

— Добре. Тепер ми з моїм братом домовимося йти некрученою стежкою: хай наша путь до його селища буде пряма, як політ голуба.

Молодий пауні жестом показав, що згоден, і слідом за трапером відійшов трохи вбік, аби їхній раді не завадили своїми втручаннями нерозсудливий Пол чи неуважний природознавець. Переговори тривали недовго, але оскільки співрозмовники висловлювалися, за звичаєм індіанців, короткими багатозначними реченнями, то обидва швидко з'ясували все, що їх цікавило. Коли вони повернулися до гурту, старий розповів товаришам, про що він дізнався від пауні.

— Так, я не помилився, — сказав він, — цей гожий молодий воїн, — а він-таки гожий і благородний, хоч від цього малювання, може, й трохи страховидний, — цей гожий юнак сказав мені, що він розвідник і вистежував тетонів. Його загін був не настільки сильний, аби стятися з тими дияволами, що цілими юрбами спустились сюди із своїх гірських селищ полювати на буйволів, і до стійбища пауні послано гінців по допомогу. А цей молодик, очевидно, сміливець хоч куди, бо ж сам-один ішов по сліду тетонів, аж поки йому, як і нам, довелося сховатися в траві. Але він ще сказав мені таке: на жаль, підступний Маторі, замість битися із скватером, подружився з ним, і тепер обидві зграї — червоношкірих та білих — ідуть за нами назирці. Вони облягли цю спалену рівнину, щоб, оточивши, розправитися з нами.

— Як це йому стало відомо?

— Що ти кажеш?

— Звідки він дізнався, що все воно так і є?

— Звідки? Ти думаєш, що розвідникові, аби довідатися про події в прерії, потрібні газети й міські оповісники, як ото в твоїх Штатах? Жодній плетусі, яка бігає з дому в дім, лихословлячи про сусідів, не рознести своїм язиком новини так швидко, як це роблять тубільці за допомогою всяких знаків і умовних попереджень, зрозумілих тільки їм. Це — їхня освіта, і до того ж — неабияка перевага! — вони дістають її просто неба, а не серед шкільних стін. Запевняю тебе, капітане: все, що він сказав, — правда.

— Можу присягнути, що так воно й є, — докинув Пол. — Це розумно, а значить, правда.

— Можеш присягнути, хлопче, сміливо можеш присягнути! А ще пауні сказав, що неподалік, милі за півтори звідси, справді є річка, — отже мої старі очі не зрадили мене! Як ви бачите, вогонь добряче попрацював саме тут, і дорогу нам застеляє дим. Пауні теж такої думки, що нам треба сховати свій слід у воді. Так, ця річка мусить лягти між нами й сіу, а там, покладаючись на бога та свої сили, ми як-небудь доб'ємося до селища Вовків.

— Менше слів — більше діла, — сказав Мідлтон. — Рушаймо!

Старий погодився, і всі наготувалися їхати далі. Пауні напнув на плечі буйволячу шкуру й пішов попереду, раз у раз оглядаючись, щоб крадькома помилуватися незвичайною і незбагненою красою Інес, яка нічого не підозрювала.

Через якусь годину втікачі досягли берега річки — однієї з сотні приток Міссурі та Міссісіпі, що несуть до океану води цього неосяжного й майже незаселеного краю. Ця річка була неглибока, але бурхлива й швидка. Пожежа обпалила береги до самої води, а що теплі струмені парували у вранішній прохолоді, змішуючися з димом знавіснілої пожежі, то понад річкою висіла ніби рухлива запона. Трапер потішено відзначив цю обставину і, допомагаючи Інес злізти з коня біля самої води, сказав:

— Ті шахраї обдурили самих себе! Може, я б і сам підпалив прерію, щоб сховатися в диму, коли б ті шкідливі чорти не зробили цього за мене. Ну, пані, ставте свої тендітні ніжки на землю, — либонь, довелося вам, незвиклій до таких страхіть, натерпітися! Гай-гай! Як потерпали отакі ж, як ви, молоді, ніжні, добродішні й скромні жінки за часів жахливих індіанських війн! Злазьте, пані, ще чверть милі, он до того берега, — і тоді вже ми принаймні зіб'ємо їх зі сліду.

Тим часом Пол допоміг Еллен злізти з коня і тепер стояв, сумно дивлячись на оголені береги. Ніде не видно було ні чагарів, ані деревця, — тільки де-не-де стирчали віхті по-одиноким низьких кущиків, серед яких не знайти і десятка гілок, що згодилися б на звичайну палицю.

— Послухай, старий трапере, — вигукнув похмурий бортник, — легко сказати — перебратися на той бік цього струмка, потічка, річки чи як там ти її називаєш; а на мою гадку, потрібна добряча рушниця, щоб куля перелетіла з берега на берег, — тобто я хочу сказати, щоб куля поцілила індіанця чи оленя.

— Слушно, хлопче, слушно — хоч оця моя рушниця, було, ціляла й на більшу віддаль.

— То що, ти, може, думаєш пальнути із своєї рушниці моєю Еллен чи капітановою дружиною і таким чином переправити їх через річку? Чи ти хочеш, щоб вони, як форелі, пірнули в воду з головою?

— Невже ця річка така глибока, що її не можна перебрести? — запитав Мідлтон, що, як і Пол, турбувався, чи вдасться переправити на протилежний берег ту, котра була йому дорожча за власне життя.

— Коли в неї вливаються гірські потоки, тоді вона швидка й повновода, як оце зараз. Але колись я переходив її піщане річище, не замочивши колін. Та в нас є тетонські коні; я ручаюсь, що ці брикливі звірюки плавають не згірш за оленів.

— Старий трапере, — сказав Пол, запустивши пальці в свою чуприну, як це він робив завжди, коли щось його бентежило, — я колись плавав, мов риба, і можу, якщо треба, поплисти й тепер; але я сумніваюся, чи втримається Неллі на коні — бо ж ця вода кипить, наче під млиновим колесом! Та ще вимокне вона до нитки.

— Так, хлопець правий. Доведеться придумати щось, а то нам цієї річки не подолати. — Обірвавши розмову, він повернувся до пауні й пояснив йому, які виникли

труднощі. Молодий воїн, уважно вислухавши його, негайно скинув з плечей буйволячу шкуру і заходився щось майструвати з неї, а старий допомагав йому.

Шкуру за допомогою оленячих сухожиль, що їх мали при собі індіанець і трапер, швидко натягнули так, що вона нагадувала парасолью чи перевернутий парашут. Кілька тонких гілок правили за розпірки, щоб шкура не вгиналася й не обвисала. Коли цю нехитру споруду було виготовлено, її спустили на воду, й індіанець подав знак, що можна в неї сідати. Однак Інес і Еллен не наважувались довіритись цій легенькій шкаралупці, та й Мідлтон з Полом не дозволяли їм сідати в цей вутлий човник, поки кожний з них сам не пересвідчився, що він може витримати вантаж набагато важчий, ніж той, для якого його призначено. Нарешті вони знехотя погодились, щоб човен прийняв свою дорогоцінну ношу.

— А тепер хай пауні перевезе їх, — мовив трапер. — Моя рука вже не така тверда, як колись, а в нього руки й ноги пружні, мов гілки ліщини-гікорі. Покладіться на вправність пауні.

Мідлтону й Полові не залишалося нічого, як погодитися та бездіяльно, хоч і схвильовано, спостерігати цю немудрячу переправу. Пауні, не вагаючись, вибрав з-поміж трьох коней скакуна Маторі, тим самим довівши, що добре знає достоїнства цієї благородної тварини, і, скочивши на нього, в'їхав у прибережну смугу води. Потім, зачепивши кінцем списа легке суденце з буйволячої шкури, він повернув його проти течії й, попустивши повід, сміливо врізався в потік.

Мідлтон і Пол пішли за його прикладом, намагаючись триматися якомога ближче до човника. Таким чином молодий воїн надійно переправив дорогоцінний вантаж на той берег, причому пасажирів почували себе цілком зручно. Швидкість і впевненість, з якими це було зроблено, свідчили, що коню і вершникові не вперше здійснювати таку переправу. Коли вони досягли берега, молодий індіанець розібрав свою споруду, напнув шкуру на плечі, взяв під пахву палиці й мовчки повернувся назад, щоб у такий самий спосіб переправити й інших на безпечний, як вони цілком слушно вважали, берег.

— Тепер, друже лікарю, — сказав старий, побачивши, що індіанець вдруге заїхав у воду, — я не сумніваюся, що цей червоношкірий — вірна людина. Він гожий і чесний на вигляд юнак, але навіть небесні вітри не такі оманливі, як ці дикуни, коли в них вселиться диявол. Якби це був не пауні, а тетон чи один з тих безжалісних мінгів, що років шістдесят тому никали в горах Йорку, він зараз показав би нам спину, а не лице. Серце моє защеміло, коли я побачив, як той хлопець вибрав найкращого коня, адже йому було так легко втекти на ньому від нас, наче спритному голубові перегнати зграю галасливого і важкокрилого гайвороння. Але юнак, як бачиш, чесний, а коли вже червоношкірий тобі друг, то він не зрадить, поки ти з ним поводишся по справедливості.

— Скільки звідси до витоків цієї річки? — запитав доктор Баттіус, із явним страхом вдивляючись у бурхливі водоверті. — На якій відстані можуть бути її приховані джерела?

— Це залежить від погоди. Ручаюся, що добряче намуляєш ноги, поки дістанешся її річищем до Скелястих гір; але буває, що можна дійти туди річищем, не замочивши ніг.

— А якої саме пори року відбуваються ці зміни?

— Той, хто через кілька місяців ітиме тут, побачить сипучі піски замість цього пінявого потоку.

Природолюб глибоко задумався. Як і багато інших людей, кого природа не наділила стійкістю духу, шановний вчений схильний був перебільшувати небезпеки, що йому траплялися; отож страх перед такою переправою дедалі зростав у міру того, як наближалася вирішальна хвилина, і врешті-решт настільки заповонив його, аж він ладен був піти в обхід річки, аби тільки уникнути такої ризикованої переправи. Не варто переповідати ті неймовірні міркування, якими він намагався виправдати свої страхи. Шановний Оубед з похвальною ревністю перебирав їх по одному і саме дійшов утішного висновку, що відкрити сховані витoki такої важливої річки було б не менш славним ділом, ніж додати нову рослину чи комаху до списку вже відомих, коли це пауні вдруге вибрався на берег. Старий зразу ж, як тільки буйволяча шкура знов перетворилася на суденце, сів у нього і, дбайливо влаштувавши Гектора між своїх ніг, кивнув своєму товаришеві, щоб і той сідав.

Природознавець ступив однією ногою у вутлий човник — так слон або кінь пробують, чи міцний міст, перш ніж довіритися ненадійній опорі, — але відсахнувся тієї самої миті, коли старий подумав, що він уже сідає.

— Шановний венаторе, — сказав він сумно, — це найненауковіший човен. Внутрішній голос забороняє мені покладатися на його надійність!

— Щось не розумію! — відказав старий, бавлячись вухами свого собаки, як ото іноді батько лагідно поскубує за вухо свою улюблену дитину.

— Я не схильний до таких невинуватих експериментів на воді. Це судно не має ні відповідної форми, ні пропорцій.

— Воно й справді не таке гарне, як оті пироги з березової кори, що їх мені траплялося бачити, але й у вігвамі можна жити так само спокійно, як і в палаці.

— Судно, побудоване всупереч всім науковим принципам, не може бути надійним. Це корито, шановний мисливцю, розвалиться, не діставшись до протилежного берега.

— Та ти ж сам бачив, що човен уже побував там.

— Так, але то була щаслива аномалія. Якби в законах природи винятки вважалися за правила, то людство давно вже поринуло б у безодню неуктва. Шановний трапере, цей засіб, якому ви доручаєте своє життя, в історії винаходів в те саме, що в природничій історії кваліфікується як лузус натуре, тобто потвора, гра природи!

Важко сказати, як довго ще просторікував би доктор Баттіус, бо крім страху за своє життя, який спонукував його відкласти переправу, що, безперечно, була досить ризикована, ще й самолюбство примушувало його вести суперечку далі. Старий уже почав був дратуватися, аж тут, на щастя, ледь природознавець вимовив останнє слово, в повітрі розлігся звук, який ніби був надприродним відгуком на його думку. Молодий пауні, який з властивою індіанцям поважною терплячістю чекав, поки закінчиться

незрозуміла йому суперечка, підвів голову й прислухався до невідомого йому крику, наче олень, що завдяки своєму таємничому інстинктові зачув у повітрі запах гончаків, котрі біжать удалині. Але траперові й лікарю ці незвичайні звуки були досить добре знайомі. Природознавець упізнав голос свого осла і хотів уже з усією гарячковістю люблячого друга вибігти на укiс берега, коли це Азінус з'явився сам: він мчав незвичним для нього чвалом просто на них, а на спині осла, нетерпляче підганяючи його, сидів брутальний Уюча.

Погляди тетона і втікачів зустрілись. Уюча закричав — протягло, голосно й пронизливо, і в цьому крикові змішалися торжество й погроза. Цей сигнал поклав край суперечці про достоїнства човна, і лікар сів поруч із старим так покvapливо, ніби туман, що затьмарював його розум, чудесним чином розвіявся.

Коневі довелося напружувати всі сили, щоб урятувати втікачів од стріл, які через мить замелькали в повітрі. На крик Уючі до берега прибігли з півсотні його товаришів, але, на щастя, серед них не було жодного воїна, відзначеного правом носити карабін. Однак не встигли втікачі дістатися до середини річки, як на березі з'явився сам Маторі; пролунав постріл, не завдавши втікачам ніякої шкоди, що страшенно розчарувало й розлютило вождя. Трапер кілька разів підводив свою рушницю, ніби хотів випробувати її силу на ворогах, але щораз опускав її, не вистреливши. Очі пауні запалали, мов у пуми, коли він побачив стільки воїнів з ворожого племені; на безсилу лють їхнього вождя він відповів презирливим помахом руки і бойовим кличем свого народу. Цей виклик був надто образливий, щоб його стерпіти. Тетони всім гуртом кинулись у річку, і вона рясно вкрилася темними плямами коней і людей.

А втікачі щосили добувалися до рятівного берега. Однак дакотські коні були набагато свіжіші, ніж стомлений скакун, на якому сидів пауні, та й не було на них ніякого вантажу, окрім вершників; отож переслідувачі пливли значно швидше за переслідуваних. Трапер, хоч і дуже добре усвідомлював небезпеку, спокійно поглядав то на тетонів, то на свого молодого спільника-індіанця, ніби перевіряв, чи не злякався той, побачивши, що вороги напосідають. Але пауні не виказував ані страху, ані стурбованості — почуттів, цілком природних за таких обставин; молодий воїн лише насупив брови, а в очах його світилася смертельна ненависть.

— Ти дуже цінуєш життя, друже лікарю? — запитав старий з філософським спокоєм, через що ці слова здалися природознавцеві ще страшнішими.

— Не ради самого життя, — відповів той, сьорбнувши з долоні річкової води, щоб змочити пересохле горло. — Не ради самого життя, а головним чином тому, що моє існування має виняткове значення для природничої історії. Отже...

— Еге ж! — вів далі старий, надто заглиблений у свої думки, щоб дійти суті лікарєвих слів із звичайною своєю проникливістю. — Це відчуття природне, але нице й малодушне. А от молодому пауні життя таке саме дороге, як і будь-якому губернаторові в Штатах, і він може врятуватися, чи принаймні спробувати врятуватися, пустивши нас за течією; але ж він, бачиш, мужньо додержує слова, як випадає індіанському воїнові. Щодо мене, то я вже старий і готовий підкоритися тій долі, яку призначив бог; та й

твое життя, гадаю, не така вже велика цінність для людства; буде кричущим соромом, коли цей хлопчина віддасть свій скальп ради двох таких нікчемних створінь, як ми з тобою. Отож я хочу, коли, звісно, ти не проти, сказати йому, щоб він рятувався сам, покинувши нас на милість тетонів.

— Я відхиляю цю пропозицію, як таку, що суперечить природі і є зрадницькою стосовно до науки! — закричав переляканий природолюб. — Ми рухаємося напрочуд швидко; а що цей чудовий винахід пливе надзвичайно легко, то через кілька хвилин ми будемо на суходолі.

Старий уважно подивився на нього і, похитавши головою, сказав:

— От що значить страх! Він змінює земних істот і розум людини, робить огидне привабливим для наших очей, а прекрасне — потворним! Боже, от що значить страх!

Але суперечка негайно урвалась, як тільки вони знов поглянули на переслідувачів. Коні дакотів досягли середини річки, і вершники вже сповнювали повітря переможними криками. Тим часом Мідлтон і Пол, відвівши жінок до заростів, повернулися до прибережної смуги води, погрожуючи ворогам рушницями.

— На коней, на коней! — крикнув трапер, забачивши їх. — Сідайте на коней і тікайте, якщо вам дороге життя тих, хто вам довірився! На коней, а нас полишіть на волю божу!

— Нахили голову, старий трапере, — почувся голос Пола. — Нахиліться обоє у своєму гніздечку. Той чортяка тетон просто за вами; нахиліться, дайте дорогу кентуккійській кулі!

Трапер озирнувся і побачив, що завзятий Маторі, випередивши свій загін, опинився на одній лінії з човном і бортником, який вже наготувався здійснити свою погрозу. Старий нахилився, пролунав постріл і свинець, не ушкодивши його, просвистів над головою трапера до своєї цілі. Але око тетонського вождя було не менш бистре й певне, ніж у його супротивника. За мить до пострілу Маторі кинувся з коня в воду. Кінь захропів з болю та страху, відчайдушним ривком вискочивши з води мало не наполовину. Потім його підхопила течія, і каламутний потік, забарвлений кров'ю коня, потяг тварину за собою.

Тетонський вождь незабаром виринав і, збагнувши, що кінь загинув, поплив, енергійно працюючи руками, до найближчого з молодих індіанців, який негайно віддав славетному воїнові свого коня. Але ця подія все-таки збентежила дакот, які вирішили зачекати, що робитиме їхній вождь. Тим часом шкіряний човен пристав до протилежного берега, і втікачі знову зібралися на суходолі.

А тетони розгублено кружляли в воді, наче голуби, що кидаються навсібіч після випалу в середину головної зграї. Очевидно, індіанці вагалися, чи варто штурмувати добре захищений берег. Врешті-решт звичайна індіанська обережність узяла гору, й Маторі, якому недавній випадок став за добру науку, відвів воїнів назад — на той берег, звідки вони прийшли, — щоб дати спочинок коням, що вже не слухалися вершників.

— Тепер беріть жінок і скачіть он до того пагорка, — сказав трапер. — За ним є друга річка. В'їжджайте в воду, повертайтеся обличчям до сонця і йдіть річищем

близько милі, до високої піщаної коси, — а там я вас зустріну. Хутко! На коней! А ми з пауні та моїм безстрашним другом лікарем — він-бо відчайдушний вояк! — відстоїмо берег. Головне — показати їм зброю, а стріляти, може, й не доведеться!

Мідлтон і Пол визнали за краще не марнувати слів на суперечку. Радіючи, що їх з тилу прикриватимуть, хай і слабкими силами, вони негайно рушили в путь і незабаром зникли у вказаному їм напрямку. Минуло хвилин двадцять чи тридцять, перш ніж тетони на протилежному березі надумали бодай що-небудь діяти. В гурті воїнів було добре видно Маторі, який давав розпорядження і, пойнятий жагою помсти, раз у раз погрожував утікачам рукою; однак до яких-небудь рішучих дій він поки що не вдавався. Аж ось дикуни зняли лемент, який свідчив: щось трапилося. А потім удалині з'явився Ішмаел зі своїми незграбними синами, і невдовзі обидва загони спустилися разом до самої води. Скватер із звичайною байдужістю оглянув позицію супротивника і, ніби випробовуючи свою рушницю, пустив з неї кулю, яка могла вбити й на такій віддалі.

— Тепер треба тікати! — вигукнув Оубед, намагаючись розгледіти кулю, що, як йому здалося, просвистіла над його вухом. — Ми доблесно й досить довго захищали цей берег, а відступ потребує не меншої військової вправності, ніж наступ.

Старий озирнувся і, побачивши, що вершники вже зникли за горбом, не став перечити. Коня віддали природознавцеві й наказали йому їхати тим самим шляхом, що й Мідлтон з Полом Говером. Коли вчений сів на коня і поскакав, трапер з молодим пауні потихеньку, щоб не помітив супротивник, покинули берег. Але замість піти до пагорка через рівнину, де б їх одразу ж побачили, вони рушили навпростець, ховаючись у падолах, і, перейшовши другу річку в тому самому місці, де Мідлтонові сказано вийти з води, зустрілися з рештою. Оубед відступав так старанно, що вже встиг наздогнати своїх друзів, отож утікачі знову зібралися всі разом.

Трапер тепер заходився шукати зручне місце, де загін міг би зупинитись, як він сказав, годин на п'ять чи шість.

— Зупинитися! — вигукнув доктор Баттіус, зачувши цю пропозицію, яка страшенно його стривожила. — Шановний мисливцю, мені здається, що, навпаки, треба кілька днів поспіль тікати, не зупиняючись!

Мідлтон і Пол, підтримуючи лікаря, висловили, кожний по-своєму, ту саму думку.

Старий терпляче вислухав їх, але, очевидно, їхні міркування не переконали його, бо він похитав головою і рішуче відповів:

— Навіщо нам тікати? Хіба людина може перегнати коня? Чи ви гадаєте, що тетони замість лягти спати переберуться через річку і стануть винюхувати наш слід? Хвалити бога, ми добре обмили його у воді, отож, якщо ми підемо звідси обережно й розумно, то можемо ще збити їх зі сліду. Але прерія не ліс. Там чоловік може йти казна-скільки, турбуючись лише про те, щоб не залишити слідів від мокасинів, а тут, на відкритих рівнинах, дозорець з он того, приміром, горба, може бачити все довкола, як сокіл, що з вишини пантрує здобич. Ні, ні; хай споночіє і пільма сховає нас, а тоді ми вже можемо піти звідси. Але послухаймо, що скаже пауні; він хоробрий хлопець, і я ручаюся, він не раз мірявся силою з сіу. Як мій брат думає, чи досить довгий слід ми залишили? —

запитав він по-індіанському.

- Хіба тетон риба і може розгледіти його в річці?
- Але мої друзі вважають, що ми повинні протягти його через усю прерію.
- Маторі має очі: він побачить слід.
- Що порадить мій брат?

Молодий воїн подивився на небо; здавалося, він вагався. Потім, трохи поміркувавши, він відповів, наче твердо вирішив, що робити:

- Дакоти не сплять. Ми мусимо лежати в траві.
- Отже, він такої ж думки, що і я, — мовив старий, стисло переказавши своїм товаришам розмову з індіанцем.

Мідлтон мусив погодитись, а що стояти на видноті було небезпечно, всі разом почали споруджувати схов. Інес та Еллен влаштувалися під буйволячою шкурою, де їм було тепло й досить зручно; над цим надійним покриттям нахилили високу траву так, щоб стороннє око нічого не помітило. Пол і пауні спутали коней і, поваливши їх на землю, в густу, траву, дали їм корму. Покінчивши з цим, чоловіки, не гайнуючи ні хвилини, підшукали й для себе місцину, де б можна було сховатись і відпочити, — і прерія, як і досі, здавалася безлюдною пустелею.

Старий спромігся переконати товаришів, що їм конче потрібно пробути в цьому схові кілька годин. Якщо ця хитрість їм вдасться, то вони врятуються. Коли ж їм пощастить перехитрити переслідувачів у такий простий (а тому й несподіваний) спосіб, то, тільки-но повечоріє, вони знову вирушать, змінивши напрям, що допоможе їм певніше досягти успіху. Погодившись із цими слушними міркуваннями, чоловіки лежали, кожен думаючи про своє, аж поки їхні думки почали плутатися і всіх зморив сон.

Протягом кількох годин панувала тиша, коли це до гострого слуху трапера й пауні долинув ледь чутний здивований вигук, що вирвався в Інес. Схопившись на ноги, наче приготувавшись боротися не на життя, а на смерть, вони побачили, що вся безмежна рівнина, хвилясті горби, і їхній пагорок, і розкидані там і сям кущі, — все вкрито білою блискучою сніжною габою.

— Господи, помилуй нас усіх! — вигукнув старий, сумно дивлячись на цю картину. — Тепер, пауні, я знаю, чому ти так поглядав на хмари; але пізно, надто пізно! На цьому світлому килимі навіть білка залишить слід! Еге! Ну, звісно, ось і ці дияволи! Лягайте, лягайте всі! Хоч і мало шансів урятуватись, але чого б не спробувати!

Всі негайно сховалися знов і раз у раз крадькома тривожно позирали крізь високу траву, спостерігаючи за діями ворогів. Десять за півмилі від них тетони кружляли на конях, поступово звужуючи коло і невпинно підступаючи до того місця, де лежали втікачі. Неважко було розгадати цей маневр. Сніг випав якраз вчасно, щоб переконати тетонів, що ті, за ким вони йшли назирці, у них в тилу; отож вони з суто індіанською невтомною впертістю никали по рівнині, шукаючи, де сховалися втікачі.

Небезпека зростала з кожною хвилиною. Пол і Мідлтон наготували свої рушниці й, коли заклопотаний Маторі, пильно вдивляючись у траву, опинився від них десь за

п'ятдесят футів, вони одночасно підвели зброю і спустили курки. Але почулося лише клацання замків.

— Годі, — сказав старий і з гідністю підвівся. — Я викинув запал, бо ваша нерозсудливість призвела б нас до неминучої загибелі. Зустрінемо свою долю, як личить мужчинам. Індіанців не розчулять ні підлабузництво, ні нарікання.

Його появу привітав лемент, що розлігся над усією рівниною, і через якусь мить сотня дикунів шалено помчала до того місця, де ховалися втікачі. Маторі зустрів бранців вельми стримано, лише його похмуре обличчя освітілося зловтішною радістю, і серце Мідлтонові захололо, коли той завважив, з яким виразом дивиться вождь на майже непритомну, але все-таки прекрасну Інес.

Тетони так зраділи, захопивши блідолицих, що протягом певного часу ніхто не помічав темної, непорушної постаті молодого червоношкірого товариша бранців. Він стояв осторонь, навіть поглядом не удостоївши своїх ворогів, наче застиг у своєму величавому спокої. Але минуло ще кілька хвилин, і тетони звернули на нього увагу. Тільки тепер трапер дізнався з тих радісних і захоплених криків, що вирвалися одностайно із сотні горлянок, і з грізного імені, повтореного багато разів, що його юний друг — славний і досі непереможний воїн Тверде Серце.

РОЗДІЛ XXV

Що, помирився ти з прапорщиком Пістолем?

Шекспір. Генріх V

Завіса нашої недосконалої драми тепер опускається, щоб, піднявшись, відкрити нам іншу сцену. Минуло кілька днів, протягом яких у становищі дійових осіб відбулися суттєві зміни. Час дії — полудень, місце дії — рівнинне плоскогір'я, що круто підносилось над родючою долиною, неподалік від однієї з численних річок цього краю. Річка починалася біля підніжжя Скелястих гір і, пронісши свої води через усю безмежну рівнину, вливалась у ще більшу річку, щоб загубитися зрештою в каламутній та бистрій Міссурі.

Краєвид був значно мальовничіший, хоч і тут відчувалась та рука, що надала довколишній пустелі похмурого вигляду. Рослинність була не така вбога, як на неторканих просторах "хвилястої" прерії. Частіше траплялися купи дерев, а на півночі, скільки сягало око, ламаною лінією простяглися ліси. В долині то тут, то там видніли прикмети примітивного землеробства — занедбані грядки з овочами, які швидко ростуть і досягають на наносних ґрунтах. На самому краї цього плоскогір'я юрилися десятки жител одного з племен кочовиків-сіу. Ці легкі будівлі стояли безладно. Єдине, на що зважали, вибираючи місце для житла, — це близькість води; але часто нехтували й цією важливою умовою. Здебільшого хатини ліпилися над урвищем, аде чимало розташувалось осторонь: здавалося, неосвічені господарі спорудили їх на першому-ліпшому місці, що впало їм в око. Стійбище не було військовим табором — ані сама місцевість, ані сяка-така огорожа не захищали його від несподіваного нападу. Воно було зусібіч відкрите, зусібіч приступне, і єдиною природною перепорою на підступах до нього була річка. Коротше кажучи, стійбище виглядало так, ніби його мешканці

затрималися тут довше, ніж збирались, і тепер готувалися до покvapливого, а може, й вимушеного відходу.

Це була тимчасова стоянка частини племені, яка під проводом Маторі вже давно полювала на мисливських угіддях, що лежали між володіннями його народу і землями войовничих пауні. Житла — високі, конічні, примітивні будівлі — були вкриті шкурами. Перед дверима кожної оселі, — якщо можна назвати дверима отвори, — на тонкій жердині висіли щит, спис і лук господаря. Під жердиною лежало безладною купою різне хатнє начиння його дружини — або двох чи трьох дружин, залежно від того, був то простий воїн чи видатний сміливець, а ще то тут, то там з жорстких луб'яних пелюшок визирало кругленьке спокійне личко немовляти, що його колисав вітер у сповитку, прикріпленому ремнями з оленьчої шкіри до тієї ж таки жердини. Більші діти весело бавилися, перекидаючись, причому хлопчики вже виказували ту владність, яка згодом стає характерною ознакою поведінки мужчини-індіанця стосовно до жінки. Юнаки збиралися в долині, де випробовували свою молоду силу, приборкуючи диких коней, що належали їхнім батькам: і часом та чи та недбайлива дівчина кидала свою роботу, аби крадькома помилуватися їхньою шаленою, нетерплячою відвагою.

Все це становило нібито звичайну картину буденного життя стійбища, яке було впевнене у своїй безпеці. Але перед самими житлами купчилися люди, здавалося, схвильовані якоюсь непересічною подією. Кілька старих і злісних карг, тримаючись гурту, були готові, коли треба, своїми хрипкими голосами підбурити нащадків на жорстокі діла, любі їхньому серцеві не менше, ніж котрійсь римській знатній дамі бої та смерті гладіаторів. Чоловіки стояли двома гуртами, відповідно до своєї доблесті та слави.

Хлопці, які досягли того непевного віку, коли їм уже дозволяли полювати, але, зважаючи на брак досвіду й розсудливості, ще не допускали на стежку війни, тинялися навколо юрби і, дивлячись на жорстоких воїнів, що були для них взірцем, намагалися наслідувати їхню поважність і стриманість — риси, які згодом повинні були стати головною прикметою їхніх характерів. Кілька молодиків, котрим уже доводилося чути лютий бойовий клич, наважилися підійти ближче до ватажків, але втручатися в розмову не сміли, не знати як потішені тим, що їм дозволено слухати мудрі слова, які злітали з вуст таких шанованих людей. Дорослі рядові воїни поводитися впевненіше, без вагань ставши поруч з менш уславленими ватажками, хоч і не насмілювалися заперечувати думку когось із визнаних відчайдухів або ж піддавати сумніву розумність заходів, що їх пропонували мудріші радники племені.

Між самими ватажками була разюча несхожість. Вони ділилися на два гурти: ті, хто відзначався фізичною силою та бойовими подвигами, й ті, хто завдячував свою славу скоріше мудрості, ніж військовим заслугам. Перших було значно більше, і мали вони куди більшу владу. Це були статурні і гордовиті чоловіки, а їхні суворі обличчя здавалися ще лютішими від тих знаків доблесті, що їх грубо накреслили на них руки ворогів. Тих же, хто доскочив верховенства завдяки своїй духовній вищості, було надзвичайно мало. Вони вирізнялися швидкими, жвавими очима, недовірливістю, що

відчувалася в їхніх рухах, а також палкою переконливістю в тих гнівних суперечках, що час від часу вибухали на цій раді.

Посередині кола, що його утворили ці вибрані радники, видніла постать стурбованого, але на вигляд спокійного Маторі. У його зовнішності та вдачі поєдналися всі визначні риси всіх інших ватажків. Свою владу він завдячував як гострому розумові, так і неабиякій фізичній силі. На ньому було не менше рубців, ніж на найстаріших воїнах його племені; вся його мускуляста постать аж пашила здоров'ям, а мужність його була незрівнянна. Найзухваліші воїни опускали очі перед грізним поглядом цього чоловіка, наділеного такими рідкісними фізичними й духовними якостями. Відвага й розум поставили його над іншими, а час певною мірою освятив цю вищість. Він так вправно навчився поєднувати владу розуму з владою сили, що в якому іншому суспільстві, де можна було б повністю застосувати свою енергію, цей тетон, певне, став би завойовником і тираном.

Трохи осторонь від юрмища індіанців стояли люди, зовсім не схожі на них. Вони були вищі на зріст і значно м'язистіші, і риси їхніх засмаглих від американського сонця обличчя вказували саксо-норманське походження. Дослідникові, що вивчає такі проблеми, було б цікаво простежити ті відмінності між нащадками західних європейців та найвіддаленіших на схід азіатів, що збереглися й тепер, коли обидва народи, ставши в перебігу історії сусідами, мають багато спільного у своїх звичаях і характерах. Мова йде про скватерів родину. Вони стояли з байдужим виглядом, ліниві та бездіяльні, як завжди, коли що-небудь нагальне не будило їхньої сили, перед чотирма чи п'ятьма наметами із шкур, що їх гостинно надали їм їхні спільники-сіу. Засади, на яких ґрунтувався цей несподіваний союз, стали цілком зрозумілі, коли зважити, що в долині внизу мирно паслися коні й худоба під невсипущим оком безстрашної Гетті. Скватеріві фургони стояли довкола жител на кшталт примітивної огорожі; це свідчило, що переселенці не дуже довіряли індіанцям, але й не хотіли — чи то з певних міркувань, чи то з властивої їм байдужості — вказувати цього. На їхніх тупих обличчях застигла дивна суміш лінивого задоволення і млявої цікавості, коли вони стояли, спершись на рушниці, й спостерігали за всім, що відбувалося на раді. Але навіть наймолодші не вказували ні нетерплячості, ні хвилювання, ніби всі вони хотіли перевершити незворушність найфлегматичніших своїх спільників-дикунів. Вони майже не розмовляли, а коли щось і казали, то обмежувались уривчастими зневажливими зауваженнями на адресу індіанців, ніби підкреслювали вищість білої людини над червоношкірою геть у всьому. Одне слово, Ішмаел із синами розкошував, байдикуючи, хоч, правду сказати, трохи потерпав за своє непевне майбутнє, непокоячись, чи не зрадять його ці тетони. І тільки Ебірам не поділяв радощів цього сумнівного спокою.

Все своє життя він чинив усілякі підлості й мерзоти, і зрештою цей викрадач людей настільки знахабнів, що наважився на відчайдушну авантюру, про яку вже знає читач із нашої оповіді. Він не мав аж надто великого впливу на сміливішого, але не такого діяльного Ішмаела, і коли б скватера не прогнали зненацька з родючої долини, яку він захопив і сподівався утримати, нехтуючи закон, Ебірам нізащо не вплатив би зятя в

таку справу, що вимагала неабиякої рішучості й передбачливості. Читач уже знає про те, як їм спочатку пощастило і як потім вони розчарувались; отож тепер Ебірам сидів осторонь, міркуючи, як би домогтися успіху в цьому ділі, що ставало дедалі непевнішим, бо ж він добре розумів, чого Маторі з таким захватом дивиться на невинну жертву його підлих замірів. Отут ми й залишимо негідника з його сумнівами та підступами й розповімо про деяких інших дійових осіб нашої драми.

Вони займали інший куток сцени. Праворуч на невисокому пагорку в самому кінці стійбища лежали Мідлтон і Пол. Ноги й руки їм до болю туго зв'язали ремнями з буйволячої шкіри і з витонченою жорстокістю поклали їх так, щоб кожен у стражданнях товариша бачив власні муки. Ярдів за десять від них височів міцно вбитий у землю стовп, а до нього прикручено стрункого та ставного, мов Аполлон, індіанця-пауні. Посередині стояв трапер, у якого відібрали рушницю, торбину й ріг, але, ніби на посміх, залишили свободу. Однак п'ять чи шість молодих воїнів із сагайдаками за спинами і довгими тугими луками через плече, тримаючись неподалік, пильнували бранців і всім своїм виглядом ніби промовляли, що дарма й сподіватися втекти такому старезному й немічному чоловікові. На відміну від інших свідків цієї важливої ради бранці жваво обговорювали те, що, певне, неабияк їх цікавило.

— Капітане, — сказав бортник з кумедно заклопотаним виразом обличчя, наче ніякі випробування не могли здолати його життєрадісності, — цей клятий ремінь із сириці справді-таки вривався тобі в плече а чи то мені лише здається, бо і в самого рука затерпла?

— Коли так страждає душа, тіло не відчуває болю, — відказав витонченіший, проте навряд чи стійкіший Мідлтон. — От якби з десятків моїх вірних гармашів на це кляте лігво!

— Авжеж, ти б іще зажадав, аби ці тетонські халупи перетворилися на гнізда шершнів, а комахи вилетіли б і всипали цьому збіговиську напівголих дикунів! — Потішений своєю вигадкою, бортник, посміюючись, відвернувся від товариша і на якусь хвилю забув про свої страждання, бо уявив, як цей напад подолав би навіть відому терплячість індіанців, коли б стала дійсністю химерна думка.

Мідлтонові було не до балачок; але старий, зачувши ці слова, підступив ближче і втрутився в розмову.

— З усього видно, вони надумали жорстоке, диявольське діло, — сказав трапер і похитав головою, ніби сумніваючись, чи й він, хто бував-таки у бувальцях, знайде вихід з такої скрути. — Нашого друга пауні вже прив'язали до стовпа тортур, і я бачу по очах та обличчю вождя сіу, що він їх підбурює ще й не на таке паскудство.

— Послухай, старий трапере, — сказав Пол, звиваючись у путах, щоб зазирнути старому в печальне обличчя. — Тобі всі оті індіанські мови заіграшку, та й на всіх капостях червоношкірих та знаєшся нівроку. Отож піди на раду й скажи вождям від мого імені — від імені Пола Говера з штату Кентуккі: коли вони відпустять таку собі Еллен Уейд по-доброму до Штатів, то можуть зняти з мене скальп будь-коли і в будь-який спосіб, що їм до вподоби; або, коли вони не пристануть на цю пропозицію, накинй

їм ще годинку чи дві тортур, аби підсолодити цю угоду на їхній чортячий смак.

— Гай-гай, хлопче, вони тебе й не слухатимуть, бо ж знають, що ти й так наче ведмідь у пастці й не можеш ні битися, ні втекти. Та не занепадай духом, бо колір шкіри для білої людини, коли вона потрапила до дикунів, іноді однаково, що смерть, а іноді — щит. Хоч вони й не люблять нас, а проте обачність часто зв'язує їм руки. Якби ж то червоношкірі могли робити те, що хочуть, то незабаром на зораних полях Америки знову вирости б дерева, а ліси забілили б від християнських кісток. Той, хто знає, як червоношкірі люблять блідолицих, анітрохи не сумнівається в цьому. Але ж вони нас рахували, поки збилися з ліку, а в розумі їм не відмовиш. Отож іще невідомо, що станеться з нами; але цьому пауні, боюся, сподіватись нема на що.

Отак закінчивши свою мову, старий повагом рушив до того, кого стосувалися його слова, і зупинився неподалік стовпа. Тут він постояв мовчки і з тим виразом обличчя, з яким личить дивитися на такого уславленого вождя в його нинішньому становищі. Але Тверде Серце, втупивши очі вдалину, думками, здавалося, був далеко від того, що відбувалося навкруги.

— Сіу радяться, що робити з моїм братом, — сказав нарешті старий, зрозумівши, що привернути увагу пауні можна, тільки заговоривши до нього.

Молодий вождь повернув до нього голову і, спокійно усміхаючись, відповів:

— Вони лічать скальпи над житлом Твердого Серця!

— Безперечно, безперечно! Вони аж казяться, коли пригадують, скільки ти повбивав тетонів; для тебе було б зараз краще, коли б ти більше днів полював оленів, аніж був на стежці війни. Тоді якась бездітна мати з їхнього племені могла б тебе усиновити замість загиблого сина, і ти жив би собі спокійно.

— Хіба мій батько думає, що воїн може вмерти? Володар Життя не розтуляє своєї руки, щоб забрати назад свої дари. Коли йому потрібні його молоді воїни, він кличе їх, і вони йдуть до нього. Але червоношкірий, на якого він колись дихнув, живе вічно.

— Так, ця віра втішлива і смиренніша, ніж та, яку сповідує той безжалісний тетон! Щось є у Вовках таке, що відкриває для них моє серце; здається, вони такі самі мужні, еге ж, і чесні, як делавари з пагорбів... А цей юнак... це дивно, дуже дивно... і вік, і погляд, і постава... наче вони брати!

Скажи мені, пауні, чи не чув ти переказів свого племені про могутній народ, що жив колись на берегах Солоного озера, ген там, де сходить сонце?

— Земля біла від людей такого самого кольору, як мій батько.

— Ні, ні, я веду мову зараз не про тих нетяг, які пнуться до цієї країни, аби пограбувати її законних володарів, забравши в них те, що належить їм по праву зроду-віку, а про народ, червоний... чи то пак, який був червоний від малювання й з природи, наче ягода на кущі.

— Я чув, старі люди казали, буцім якісь загони ховалися в лісах там, де сходить сонце, бо вони не насмілювалися вийти на відкриті рівнини і стятися зі справжніми мужчинами.

— А в ваших переказах не згадувалося про найбільший, найхоробріший і

наймудріший народ червоношкірих, на яких будь-коли дихнув Ваконда?

Тверде Серце підвів голову і, байдуже про пута, відповів гордо й гідно:

— Чи не осліп мій батько від старості? Чи, може, він бачив так багато сіу, що повірив, ніби вже немає більше пауні?

— Гай-гай! От вам людська марнота і пиха! — вигукнув по-англійському розчарований старий. — В червоношкірому природа така сама живуча, як і в грудях будь-якого білого. Адже й делавар уявляв би себе куди могутнішим за пауні, як оце пауні зараз вихваляється, що він, мовляв, пуп землі. Отак було й між французами з Канади та англійцями в червоних мундирах, що їх король посилав, бувало, до Штатів, коли й самих Штатів ще не було, а тільки галасливі провінції, які весь час сперечались та воювали між собою, — ото вони вже хизувались перед усім світом своєю доблестю та подвигами! А ніколи ніхто не згадував про скромного тутешнього солдата, якому вони завдячували перемогу, але який рідко чував про свої відважні діяння, бо тоді ще не мав прав палити люльку на вогнищі великої ради свого народу.

Коли старий таким чином дав волю своїй солдатській гордості, що дрімала, але зовсім ще не згасла, і через яку він підсвідомо допустився тієї самої слабкості, котру засуджував, його очі, що пожвавішали і засвітилися були відблиском колишнього молодечого завзяття, полагіднішали й співчутливо поглянули на приреченого бранця, чиє обличчя знов набрало холодного й задуманого виразу.

— Молодий воїне, — вів далі трапер тремтливим голосом, — я ніколи не був ані батьком, ані братом. З волі Ваконди я живу самотньо. Він ніколи не прив'язував мого серця до житла чи поля тими путами, що приковують людей мого племені до їхніх осель; а коли б це було не так, то я не мандрував би так далеко і не бачив би так багато. Однак мені довелося довго пробути з народом, що жив у тих лісах, про які ти казав, і, ручаюся, було за що їх любити і наслідувати їхню мужність. Володар Життя створив нас, вклавши співчуття до всіх людей, пауні. Я ніколи не був батьком, але я добре знаю, що таке батьківська любов. Ти схожий на юнака, що був дорогий мені, і я навіть подумав, може, в твоїх жилах тече його кров. Але яке це має значення? Ти вірний чоловік, я суджу з того, як ти дотримуєш слова; а чесність — дар вельми рідкісний, щоб його забути. Моє серце прихилилося до тебе, хлопче, і я б радо зробив що-небудь добре для тебе.

Молодий воїн вислухав його слова, що звучали так пристрасно й щиро, що не можна було їм не повірити, і на знак вдячності схилив голову на свої оголені груди. Тоді, підвівши свої чорні очі й втупивши погляд удалину, він знову, здавалося, задумався над тим, що не мало ніякого відношення до його власної долі. Трапер, добре знаючи, як гордість підтримує воїна в ті хвилини, що їх він вважає останніми в своєму житті, чекав останньої волі свого юного друга з лагідністю й терплячістю, набутими за роки спілкування з цим незвичайним народом. Нарешті погляд пауні здригнувся, він глянув палючими очима на старого, потім на крайнебо, тоді знов на зоране глибокими зморшками обличчя, ніби раптом занепокоївшись.

— Батьку, — озвався нарешті молодий завзятець довірливим і лагідним тоном, — я

чув твої слова. Вони ввійшли в мої вуха, і тепер вони в мені. У білоголового Довгого Ножа немає сина; Тверде Серце з народу пауні молодий, але він уже найстарший в родині. Він знайшов кістки свого батька на мисливських угіддях оседжів і відправив їх до прерій Добрих Духів. Безперечно, його батько — великий вождь — побачив їх і впізнав у них частку самого себе. Але Ваконда незабаром прикличе нас обох: тебе, бо ти бачив усе, що можна побачити в цьому краю, і Тверде Серце, бо йому потрібен молодий воїн. Пауні не має часу, щоб пошанувати блідолицього, як водилося б синові пошанувати батька.

— Хоч я й старий, убогий і слабкий, коли порівняти до того, яким був колись, та, може, все-таки доживу до заходу сонця. Чи мій син теж сподівається дожити?

— Тетони лічать скальпи на моїй оселі! — відказав молодий вождь, і в його усмішці крізь сум засвітилося торжество.

— І вони їх багато-багато налічать. Надто багато, щоб подарувати життя власникові тих скальпів, який потрапив до їхніх безжалісних рук. Мій син не жінка, і він без страху дивиться на ту стежку, якою мусить пройти. Та перш ніж він ступить на неї, йому нічого не треба шепнути в вуха його народу? Мої ноги старі, але вони ще можуть донести мене до закрутів річки Вовків.

— Скажи їм, що Тверде Серце зав'язав на своєму вампумі вузол на кожного тетона! — відказав бранець з тією палкістю, з якою пристрасть раптом проривається крізь перепони штучної стриманості. — Якщо він зустріне хоч одного з них у прерії Володаря Життя, його серце стане серцем сіу.

— Еге! Таке почуття було б небезпечним товаришем для білого, що збирається в останню мандрівку! — пробурмотів старий по-англійському. — Це не те, чого вчили добрі моравські брати на радах делаварів, і не те, що так часто проповідують блідолицим у їхніх поселеннях, хоч, на сором усієї білій расі, самі вони не дотримують своїх заповідей. Пауні, я люблю тебе; але я християнин і не можу переказати таких слів.

— Якщо мій батько боїться, що тетони почують його, хай він тихенько шепне ці слова нашим старійшинам.

— Щодо ганебного страху, молодий воїне, то його в блідолицьому не більше, ніж у червоношкірому. Ваконда вчить нас любити життя, яким нас обдарував; але любити так, як мужчини люблять свої мисливські угіддя, своїх собак і свої карабіни, а не з тою нестямністю, з якою мати кохає своє дитя. Володареві Життя не доведеться вигукувати моє ім'я двічі, коли він мене кликатиме. Я готовий озватись і сьогодні, й завтра, — будь-коли, якщо на те буде його воля. Але що таке воїн, який не дотримує своїх звичаїв? А мої звичаї забороняють мені переказати твої слова.

Вождь зробив величний жест, погоджуючись; однак здавалося, ніби довір'я, що так раптово прокинулось у ньому, от-от згасне. Але серце старого надто схвилювали спогади, що так довго дрімали, проте ще були живі, й він не міг отак урвати цю розмову. Він трохи подумав, а тоді, печально зирнувши на свого молодого товариша, повів далі:

— Кожного воїна треба оцінювати за його силами. Я сказав своєму синові, чого я не можу зробити, тож хай він відкриє свої вуха на те, що я можу. Лосю не подолати прерії швидше, аніж цим старим ногам, якщо пауні доручить мені звістку, що її може передати біла людина.

— Тоді хай блідолиций слухає, — відповів індіанець, трохи повагавшись, бо ще пам'ятав, як йому тільки-но відмовили. — Він залишається тут, поки сіу полічать скальпи своїх мертвих воїнів. Він чекатиме, поки вони знесиляться, прикриваючи голови вісімнадцятьох тетонів шкірою одного пауні; хай він широко розплющить свої очі, щоб бачити місце, де заріють кістки воїна.

— Все це я можу і зроблю, благородний юначе.

— Хай він позначить те місце, щоб міг його будь-коли впізнати.

— Не бійся, не бійся, я ніколи не забуду цього місця, — перепинив його старий, розчулений такою мужністю і таким спокоєм.

— Тепер я знаю, що мій батько піде до мого народу. Голова в нього сива, і я вірю, що слова його не розвіються, мов дим. Хай він підійде до моєї оселі й голосно вигукне ім'я Твердого Серця. Жоден пауні не буде глухий. Потім хай мій батько попросить, щоб йому дали молодого коня, на якому ще ніхто не їздив, але який гладший за оленя і прудкіший за лося.

— Я розумію тебе, розумію, — перепинив уважливий старий. — Я зроблю все, що ти скажеш, еге ж, і добре зроблю — або ж я зовсім не тямлю, яка буває остання воля вмирущого індіанця.

— А коли мої молоді воїни передадуть моєму батькові повід цього коня, чи приведе він його покрученою стежкою до могили Твердого Серця?

— Чи приведу! Авжеж, приведу, хоробрий юначе, хай навіть зима вкриє ці рівнини сніговими кучугурами і сонце сховається за дня, як за ночі. Я приведу коня до священного місця і поставлю його так, щоб він дивився на захід.

— І мій батько поговорить з ним, і скаже, що він потрібен своєму господареві, який годував його ще відтоді, коли він був маленьким лошам?

— І це я зроблю; хоч, бог свідок, я казатиму це коневі, не тішачись марнославною думкою, що він зрозуміє мої слова, а тільки, щоб усе було зроблено так, як вимагають індіанські звичаї. Гекторе, песику, а що ти думаєш про розмову з конем?

— Хай сивобородий говорить до нього мовою пауні, — урвав його молодий стражденець, зачувши, що старий звернувся до собаки незнайомою мовою.

— Я вволю все, що заповідає мій син. Ось цими старими руками я заб'ю коня на твоїй могилі, хоч я й сподівався, що не доведеться їм проливати більше ні людської, ні звіриної крові.

— Добре, — відповів молодий пауні, і по його обличчю майнув відблиск утіхи. — Тверде Серце поскаче на своєму коні до блаженних прерій і стане перед Володарем Життя як вождь!

Раптом індіанець так різуче змінився на виду, що трапер озирнувся і побачив: тетони закінчили радитись, і Маторі в супроводі двох чи трьох найповажніших воїнів

неквапом іде до приреченого.

РОЗДІЛ XXVI

Не схильна я до сліз, як ті жінки...

Але у серці благородне горе,

Що спалить швидше у своїм огні

Мене, ніж сльози втоплять.

Шекспір

Футів за двадцять від бранців тетони зупинились, і їхній вождь зробив знак старому підійти ближче. Трапер скорився і, лишаючи молодого пауні, виразно глянув на нього, і той зрозумів цей погляд як підтвердження — а так воно й було, — що старий не забуде своєї обіцянки. Як тільки він підійшов досить близько, Маторі простяг руку і, поклавши долоню на плече уважливого старого, з хвилину дивився йому просто в вічі, ніби бажав проникнути в глибину його потаємних думок.

— У блідолицх завжди два язика? — запитав він, переконавшись, що трапера його гнівний погляд турбує так само мало, як і страх за своє майбутнє.

— Чесність не в шкірі, а значно глибше.

— Це так. Тепер хай мій батько вислухає мене. У Маторі лише один язык, у сивої голови — багато. Може, вони всі прямі і не роздвоєні. Сіу — це всього-на-всього сіу, а блідолиций — це хто завгодно! Він може розмовляти з пауні, і з конзами, і з омагами, і зі своїм народом.

— Еге ж, а в поселеннях є люди, які знають ще більше мов. Але що з того? Володар життя має вухо для кожної мови!

— Сива голова зробив зле. Він сказав одне, а думає інше. Він дивиться очима вперед, а думкою — назад. Він загнав коня сіу; він друг пауні й ворог мого народу.

— Тетоне, я твій бранець. Хоч мої слова — це слова блідолицього, але ти не почувеш в них скарги. Роби що хочеш.

— Ні. Маторі не зробить білого волосся червоним. Мій батько вільний. Прерія відкрита для нього — він може йти куди йому заманеться. Але перш ніж сива голова повернеться спиною до сіу, хай він добре подивиться на них, щоб він міг сказати своєму вождеві, який могутній дакота!

— Я не поспішаю на свою стежку. Ти бачиш мужчину з білою головою, тетоне, а не жінку; отож я не побіжу щодуху розповідати народам прерії, що роблять сіу.

— Це добре. Мій батько палив люльку на багатьох радах, — відповів Маторі, вирішивши, що прихилив уже старого до себе й може говорити напрямки. — Маторі промовлятиме языком свого дорогого друга та батька. Молоді блідолиці дослухатимуться до слів старої людини одного з ними племені. Отож мій батько зробить зрозумілим для білого вуха те, і що скаже бідний індіанець.

— Кажи голосно! — мовив трапер, який одразу ж зметиковав, що тетон натякає, аби він був його тлумачем. — Кажи, мої молоді друзі слухають. Ну, капітане, і ти, друже бортнику, приготуйтеся мужньо, як личить білим воїнам, зустріти всі диявольські витівки цього дикуна. Якщо ви відчуваєте, що піддаєтеся його погрозам, озирніться на

он того шляхетного пауні, що йому відміряно час такою скупю рукою, як рука торговця в містах, котрий, аби задовольнити свою пожадливість, жалюгідними крихтами продає плоди господні. Один лише погляд на цього юнака збадьорить вас.

— Мій брат спрямував свої очі на хибну стежку, — перепинив його Маторі поблажливо, ніби не хотів образити старого, який буде його перекладачем.

— Дакота говоритиме до моїх молодих друзів?

— Після того, як він заспіває пісню на вухо Квітці Блідолиць.

— От негідник, прости його бог! — вигукнув старий по-англійському. — Для його ненажерливості не існує ні ніжності, ні юності, ні невинності! Але з суворих слів та холодного погляду мало пожитку; отож розумніше балакати з ним по-доброму... Хай Маторі розтулить уста.

— Хіба став би мій батько кричати, аби жінки й діти чули мудрість вождів? Ми ввійдемо до вігвама й розмовлятимемо пошепки.

По цій мові тетон владно показав на намет, прикрашений яскравими малюнками, що звеличували один з найвідважніших та найславніших подвигів вождя; це житло стояло трохи осторонь від решти, аби всім було зрозуміло, що тут мешкає вельми шанована плем'ям особа. Щит і сагайдак, що висіли біля входу, були багатші, ніж звичайно, а карабін посвідчував, що його власник обіймає високу посаду. Але все інше промовляло швидше про бідність, аніж про добробут. Хатнього начиння було небагато, й воно було значно простіше, ніж те, що лежало перед дверима найбідніших жител; не було тут і жодного з тих предметів цивілізації, які високо цінували індіанці, купуючи їх у торговців, котрі мали неабиякий зиск із темної людності прерій. Коли такі речі потрапляли до рук вождів, він щедро обдаровував ними своїх підлеглих, купуючи собі вплив та владу над їхніми тілами й душами, — безперечно, куди благородніше й миліше його честолюбству багатство.

Старий знав, що це помешкання Маторі, й, скорившись жестові вождя, повільно та неохоче рушив до намету. Але були й ще люди, не менш цікаві до тих близьких переговорів і неспроможні приховати своїх страхів. Мідлтон, пильно до всього придивляючись і прислухаючись, зрозумів досить, щоб його душу сповнили тяжкі передчуття. З неймовірним зусиллям він зіп'явся на ноги і голосно крикнув до трапера:

— Благаю тебе, старий, коли любов до моїх рідних — не просто порожні слова; коли ти любиш бога, як справжній християнин, — не прохопись ані слівцем, що могло б образити слух моєї...

Йому забракло сил, зв'язані ноги підломились, і він упав, наче зрубане дерево, на землю й застиг у мертвій непорушності.

Пол, однак, підхопив його думку й закінчив благання на свій штиб.

— Слухай, старий трапере, — закричав він, марно силкуючись погрозити кулаком, — якщо ти зголосився тлумачити, то кажи тому клятому дикунові таке, що личить білому говорити, а поганинові — слухати. Скажи йому від мого імені, що коли він дією чи словом образить дівчину на ймення Еллен Уейд, то я прокляну його своїм останнім подихом; я молитимусь, щоб усі добрі християни в Кентуккі проклинали його сидячи й

стоячи, за їжею і за питвом, у бійці, в церкві і на перегонах, у хаті й надворі, взимку, влітку та в березні, коротше кажучи — авжеж, це так і буде, — я переслідуватиму його, коли тільки привид блідолицього вийде з могили, що її вирили своїми руками червоношкірі!

Після оцієї найстрашнішої погрози, яку він тільки міг придумати, і єдиної, яку, зважаючи на своє становище, міг здійснити, чесному бортникові лишалося тільки чекати наслідків своїх слів з тією покірністю, що на неї здатен житель західного пограниччя, дивлячись, зв'язаний по руках і ногах, в обличчя смерті. Ми не затримуватимемо нашої оповіді, наводячи тут ті чудернацькі напучування, якими він намагався збадьорити дух свого вразливішого товариша, або ті виразні й незвичайні благословення, що їх він накликав на всі зграї дакот, починаючи з тих, котрих він звинувачував у вбивствах та пограбуваннях на берегах далекої Міссісіпі, й закінчуючи, в дуже енергійних виразах, плем'ям тетонів. На долю останніх припало особливо багато проклять з його вуст, не менш красномовних і складних, аніж та знаменита церковна анафема, знайомство з якою неосвічені протестанти завдячують благочестивим дослідженням превелебного Трістрама Шенді[51]. Але Мідлтон, трохи повагавшись, вирішив угамувати розлюченого товариша. Він нагадав йому, що всі ці прокльони марні й можуть лише прискорити те нещастя, якому він прагнув запобігти, бо він лише розпалить гнів індіанців, жорстоких і свавільних навіть тоді, коли вони в мирному настрої.

Тим часом трапер і вождь сіу наближалися до намету. Вслід їм лунали слова Мідлтона й Пола, і старий з напруженою цікавістю вдивлявся в очі Маторі, намагаючись розгадати їхній вираз; але обличчя індіанця було непорушне й стримане — він надто добре володів собою, аби дати волю своїм почуттям так, як ото звичайно проривається вулкан людських пристрастей. Погляд його був спрямований на невеличке житло, до якого вони підходили, а думав він, здавалося, тільки про мету цієї незвичайної розмови.

Зсередини намет був не набагато пишніший, ніж іззовні. Щоправда, він був трохи просторіший, привабливішої форми і з кращих шкур, ніж решта; а проте, оце і всі його переваги. Не можна уявити простішого й невибагливішого побуту, ніж той, яким хизувався цей честолюбний і можновладний тетон перед своїм народом. Чудовий набір мисливської зброї; три-чотири медалі, якими його нагородили канадські торгові чи політичні агенти, вшановуючи чи, швидше, визнаючи його високе становище; та ще декілька найнеобхідніших речей повсякденного вжитку — оце і вся обстановка. Не було тут великих запасів оленячого чи бізонячого м'яса — хитрий господар добре розумів, що щедрість його відплатиться сторицею — щоденними дарунками одноплемінців. Хоч на полюванні, як і на війні, йому не було рівних, однак ніколи до його вігвама не вносили цілого оленя чи буйвола. І навпаки — мало не від кожного впольованого звіра відрізувалася частина на харчі для родини Маторі. Але далекоглядний вождь рідко коли дозволяв собі взяти більше, ніж на один день, бо твердо знав, що всі швидше страждатимуть самі, ніж допустять, щоб голод — це прокляття диких племен — ухопив

своїми кігтистими лапами таку видатну людину.

Просто під улюбленим луком вождя, оточена, ніби магічним колом, списками, щитами, піками й стрілами, які свого часу добре йому прислужилися, висіла таємнича й священна торба з амулетами. Вона була оздоблена вампумами та пишно вигаптувана намистинами і голками дикобраза, і все це створювало найхитромудріший малюнок, який тільки міг вигадати індіанець. Ми вже не раз згадували про вільнодумство Маторі в питаннях віри; однак, як не дивно, що менше він вірив у надприродні сили, то більше шанував їхні символи. Оце в такий спосіб він наслідував горезвісне правило фарисейства[52]: "Аби люди бачили".

Господар намету не заходив до нього, відколи повернувся з останнього наскоку. Як уже, певне, здогадався читач, в ньому ув'язнили Інес та Еллен. Мідлтонова дружина сиділа на просторому ложі з духмяних трав, застеленому шкурами. Протягом цього нетривалого полону вона вже так настраждалась, набачилась стільки диких і непередбачених подій, що, здавалося, дедалі менше відчувала силу нових нещасть, які падали на її покірливо схилену голову. Її щоки були безбарвні, в чорних, завжди жвавих очах застиг вираз постійної тривоги, і сама вона зіщулилась і змарніла, так ніби помалу згасала. Але попри всі ці ознаки фізичної кволості, вона часом виявляла таку благочестиву покору, світло такої лагідної, святої надії осявало її обличчя, що й не знати було, чи слід жаліти нещасну полонянку, чи захоплюватися нею. В її пам'яті збереглися всі напучування превелебного Ігнасіо, а його пророцтва виникали перед її очима. Надихана своєю рішучістю, лагідна, терпляча й побожна дівчина безмовно скорилась новому ударові долі, як прийняла б покару за гріхи, хоч іноді природа владно повставала проти такої вимушеної покори.

Що ж до Еллен, то вона поводитися більш по-жіночому, тобто виказувала пристрасті, властиві людському роду. Дівчина плакала, доки очі їй запухли й почервоніли. Її щоки палали від гніву, а лице пашіло відвагою та обуренням, до яких, однак, домішувався і неабиякий страх за майбутнє. Коротше кажучи, і в погляді, і в поставі нареченої Пола було щось таке, що давало підставу сподіватися: коли прийде щаслива пора, і бортник дістане винагороду за свою вірність, його обранка якнайкраще пасуватиме гарячій та безтурботній вдачі юнака.

В маленькому гурті жінок була ще одна, третя постать. Це була наймолодша, найгарніша й досі найкоханіша дружина тетонського вождя. Її чари, безперечно, мали неабияку привабливість в очах її чоловіка, поки він несподівано відкрив для себе приголомшливу красу блідолицької жінки. Від тієї нещасливої хвилини врода, відданість і вірність юної індіанки втратили для нього колишню принадність. А в Течічени був здоровий і чистий, як на індіанку, колір обличчя, хоч і не такий сліпучий, коли порівняти до її суперниці. Її карі очі були лагідні та грайливі, наче в антилопи; голос ніжний, веселий, як спів малинки, а радісний сміх — мов сама мелодія лісу. Течічена (або ж Лань) була найвеселішою, найгарнішою серед дакотських дівчат — їй можна було тільки позаздрити. Батько її був уславлений воїн, а брати вже наклали головою на далеких і страшних стежках війни. Не було ліку молодим воїнам, які посиляли

подарунки до житла її батьків, але вона нікого й слухати не хотіла, аж поки заявився посланець від великого Маторі. Щоправда, вона стала третьою дружиною вождя, але ж, як усі знали, найулюбленішою. Їхній шлюб тривав усього лиш два коротких роки, і плід його тепер лежав біля її ніг і мирно спав, сповитий, як звичайно, в шкури й кору — пелюшки індіанського немовляти.

Тієї хвилини, коли Маторі й трапер з'явилися біля входу, молода дружина вождя сиділа на простенькому ослінчику, з любов'ю та подивом — залежно від того, куди вона дивилася, — поглядаючи своїми лагідними очима, вираз яких весь час мінявся, як і її почуття; то на своє дитинча, то на тих незбагнених створінь, що сповнили її юний та недосвідчений розум захватом і подивом. Хоч Інес та Еллен цілий день пробули перед її очима, невиситима цікавість Течічени, здавалося, зростала з кожним поглядом. Вона дивилася на них, як на істот, що разюче всім відрізнялися від жінок прерії — і своєю природою, і умовами життя. Навіть секрети їхнього складного одягу впливали на її нехитру душу, але найбільше враження справила на неї грація та чарівність, що до них не байдужий жоден народ. Однак вона була щирсердої вдачі, й хоч відверто визнавала перевагу чужинки над не такою яскравою вродою індіанок, проте не заздрила їм. Течічена чекала Маторі, який мусив прийти до свого житла вперше після недавнього наскоку, — а він завжди поставав у її думках таланитим воїном, що не соромився на дозвіллі виказувати лагідніші почуття батька й чоловіка.

Ми всюди намагалися показати, що Маторі, будучи справжнім воїном прерій, набагато випередив свій народ, прилучившись певною мірою до цивілізації. Йому часто доводилося мати діло з торговцями та солдатами з канадського пограниччя, і завдяки спілкуванню з ними перевернулося чимало його дикунських уявлень, прищеплених від народження, але замість них він не дістав ніяких більш-менш визначених поглядів, що стали б йому в пригоді. Його міркування були швидше хитрі, ніж ясні, а філософія швидше зухвала, ніж глибока. Як і тисячі куди освіченіших людей, що вважають, ніби можуть завдяки своїй рішучості пройти крізь усі випробування людського життя, він мав гнучку мораль і керувався егоїстичними мотивами. Звичайно, ці прикметні риси його вдачі треба сприймати у зв'язку з особливостями життя індіанців, хоч нам і немає потреби виправдовуватись, відзначаючи схожість людей однієї, по суті, природи, хоч би як вони змінювалися під впливом різних обставин.

Незважаючи на присутність Інес та Еллен, воїн-тетон увійшов до намету своєї улюбленої дружини впевнено й владно, як господар. Його мокасини ступали безшумно, але брязкіт браслетів і срібних прикрас на гамашах сповістив про його прихід, тільки-но він, відхиливши шкуру, що запинала вхід до намету, з'явився перед його мешканками. Від несподіваної радості з уст Течічени вирвався слабкий вигук, проте вона тут-таки опанувала себе і прибрала скромного вигляду, як то личить молодій індіанці. Не відповівши на сором'язливий погляд молодої дружини, що намагалася приховати свою радість, Маторі попрямував до ложа, де сиділи бранки, і зупинився перед ними, випроставшись з усією гідністю, на яку тільки здатен гордий індіанський вождь.

Старий прослизнув повз нього і став так, щоб зручніше було виконувати обов'язки тлумача.

Жінки завмерли з подиву й мовчали, затамувавши подих. Хоч їм і не вперше було бачити воїна-дикуна у повному обладунку його страшної професії, але в цій появі було щось настільки грізне, а виразний погляд переможця був такий зухвалий, що обидві злякано та збентежено опустили очі. Інес перша прийшла до тями і, звернувшись до трапера, запитала його з гідністю ображеної аристократки, але, як завжди, чемно, чому вони завдячують цей незвичайний і несподіваний візит. Старий вагався; однак, відкашлявшись, так ніби йому важко було розпочати це незвичне діло, відповів:

— Пані, — мовив він, — дикун є дикун, і дарма сподіватися в похмурій, відкритій усім вітрам прерії тих звичаїв та манер, що заведені в поселеннях. Як сказали б ці дикуни, церемонії та чемності так мало важать, що їх легко здуває. Сам я хоч і лісовик, але бачив свого часу, як живуть великі цабе, ото ж мене не треба вчити, що в них не такі звичаї, як ото в простого люду. Замолоду я довго був слугою — не отим, що тільки й знає метушитися по дому та вклонятися господареві, а слугував офіцерові, блукав з ним по лісах, і я добре знаю, як належить звертатися до капітанової дружини. Отож якби мені доручено було доповісти про ці відвідини, то я б спочатку голосно кахикнув за дверима, аби ви знали, що прийшла стороння людина, а тоді вже...

— Річ не в манерах, — перепинила його Інес, надто стривожена, щоб вислухати до кінця довгу мову старого. — Чого він прийшов?

— Про це дикун скаже сам. Дочки блідолицих хочуть знати, чому великий тетон прийшов до свого вігвама?

Маторі здивовано глянув на нього, ніби вражений таким безглуздим запитанням. Тоді, зачекавши трохи, він удав із себе поблажливого й сказав:

— Співай у вуха чорноокій. Скажи їй, що вігвам Маторі дуже просторий, і що він не повний. Їй знайдеться тут місце, і в домі ніхто не буде вищий за неї. Скажи світлокосій, що й вона може залишитися в домі воїна та їсти його дичину. Маторі великий вождь. Рука в нього щедра.

— Тетоне! — відповів трапер, осудливо похитавши головою, бо йому дуже не сподобалися ці слова. — Мову червоношкірого треба забарвити в біле, щоб вона пролунала музикою в вухах блідолицької. Якщо мої дочки почують твої слова, вони затулять вуха, і Маторі в їхніх очах буде торговцем. Тепер послухай, що скаже сивоголовий, а потім говоритимеш сам. Мій народ — могутній народ. Сонце сходить на східному кордоні його країни і сідає на західному. В країні повно яснооких усміхнених дівчат, як оці, котрих ти бачиш, еге ж, тетоне, я не брешу, — додав він, завваживши, що його слухач недовіркою поворухнувся, — яснооких і привабливих, як оці, що перед тобою.

— Може, в мого батька сто дружин? — урвав його дикун, торкнувшись пальцем до плеча старого і зацікавлено чекаючи на відповідь.

— Ні, дакото. Володар Життя сказав мені: "Живи сам; за дім тобі правитиме ліс, а хмари — за дах над твоїм вігвамом". Але хоч я ніколи не прилучався до його таїнства,

яким, за звичаями нашого народу, з'єднують чоловіку й жінку, я часто бачив, як добрі почуття приводять їх одне до одного. Піди до земель мого народу, і ти побачиш, як дочки країни пурхають у містах, наче багатобарвні веселі пташки в пору цвітіння. Ти зустрінеш їх, співучих та радісних, на великих стежках країни, і ти почуєш, як ліси—дзвенять від їхнього сміху. Вони дуже гарні, і юнаки з великою втіхою дивляться на них.

— Гу! — вигукнув уважний Маторі.

— Еге ж, ти можеш вірити тому, що чуєш, бо це не брехня. Але коли вже юнак знайшов дівчину, яка припала йому до серця, він їй скаже про це так тихо, що ніхто більше не почує. Він не казатиме: "Мій дім порожній, в ньому вистачить місця ще для когось", ні; він скаже: "Чи не вибудувати мені дім? Чи не покаже мені дівчина, біля якого ручая їй хотілося б оселитись?" Голос у нього солодший за мед із цвіту ріжкового дерева, і звучить для неї співом малинівки. Тож коли мій брат бажає, щоб його слухали, він мусить говорити білим язиком.

Маторі глибоко замислився, навіть не намагаючись приховати подиву. Так принизитися вождеві перед жінкою — це означало б перевернути весь звичайний уклад життя і, як він твердо був переконаний, підірвати авторитет вождя. Але Інес сиділа перед ним стримана й неприступна, не відаючи, для чого він тут, і, ясна річ, зовсім не підозрюючи про істинну мету цих дивних відвідин, і така незвична для дикуна поведінка справила на нього враження. Похиливши голову, ніби визнаючи свою помилку, він трохи відступив і, прибравши невимушену й погордливу позу, заговорив з певністю людини, не менш досвідченої в красномовстві, ніж у воєнному ділі. Пильно подивившись на Мідлтонову дружину, яка нічого не підозрювала, він почав так:

— Я червоношкірий, але очі мої чорні. Вони розплющені вже багато зим. Вони бачили багато — вони вміють відрізнити сміливця від боягуза. Коли я був хлопчиком, я не бачив нічого, крім буйвола та оленя. Я пішов на полювання і побачив пуму та ведмедя. Тоді Маторі став чоловіком. Він більше не розмовляв зі своєю матір'ю. Його вуха відкрились мудрості старійшин. Старі розповіли йому все — вони розповіли йому про Великих Ножів. Він ступив на стежку війни. Тоді він був останнім — тепер він перший. Який дакота посміє сказати, що вийде поперед Маторі на мисливські угіддя пауні? Вожді зустрічали його біля порога і казали йому: "У мого сина немає домівки". Вони віддавали йому свої житла, вони віддавали йому своє добро, і вони віддавали йому своїх дочок. Потім Маторі став вождем, як були його батьки. Він перемагав усі народи, і він міг вибирати собі дружин серед дівчат пауні, і омаг, і конз, але він дивився на мисливські угіддя, а не на своє селище. Йому кінь був миліший за будь-яку да-котську дівчину. Але він знайшов квітку в преріях, і приніс її до свого вігвама. Він забуває, що йому потрібен був тільки кінь. Він усіх коней віддає чужинцеві, бо Маторі не злодій; він хоче зберегти для себе квітку, яку знайшов серед прерій. Ноги в неї дуже тендітні. Вона не дійде на них до порога свого батька; вона залишиться тут, в домі відважного воїна, назавжди.

Закінчивши свою дивовижну промову, тетон чекав, поки її перекладуть, з виглядом залицяльника, що не сумнівається в успіхові. Трапер запам'ятав кожне слово і тепер

думав, як би перекласти так, щоб суть промови стала ще незрозуміліша, ніж на мові дакот. Але не встиг він розтулити вуста, що ніяк не хотіли розтулятися, коли це Еллен підвела палець і, кинувши швидкий погляд на уважну Інес, перепинила його.

— Не марнуйте слів, — мовила вона. — Що б не сказав дикун, цього не можна повторювати перед білою жінкою.

Інес здригнулася, почервоніла й стримано вклонилася, холодно дякуючи старому за його намагання, і додала, що воліла б лишитися тепер на самоті.

— Моїм дочкам не потрібні вуха, аби зрозуміти, що каже великий дакота, — відповів трапер, звертаючись до нетерплячого Маторі. — Досить його погляду і жестів. Вони розуміють дакоту, вони бажають обміркувати його слова, бо діти великих воїнів — а їхні батьки справжні сміливці — нічого не роблять, добре не обдумавши.

Тетона дуже потішило це пояснення, бо свідчило про силу його красномовства і вселило рожеві надії на майбутнє. Почувся вигук, що звичайно означав згоду, і вождь наготувався піти. Холодно, але гідно, за звичаєм свого народу, попрощався він з жінками, закутався в накидку і рушив до виходу, ледве стримуючи торжество.

Але була жінка, яка бачила цю сцену, — вражена, непорушна й ніким не помічена. Кожне слово, що виривалося з вуст чоловіка, на якого покірлива дружина так нетерпляче й довго чекала, ранило її просто в серце. Отак само він залицявся і до неї, перш ніж забрати з батькового вігвама, і, слухаючи про славні подвиги найхоробрішого воїна її племені, вона затулила вуха для найніжніших слів багатьох юнаків-сіу.

Коли тетон повернувся, щоб, як ми вже казали, вийти з свого житла, він несподівано побачив свою забуту дружину. Вона стояла просто на його шляху, скромно вдягнена, покірпа, як і личить індіанці, тримаючи в руках свідчення їхньої нетривалої любові.

Вождь мимоволі стенувся, але тут-таки його обличчя набуло того виразу кам'яної байдужості, який був властивий стриманій, хоч часом і штучній, манері індіанця, і владним жестом показав їй, щоб вона відійшла.

— Хіба Течічена не вождева дочка? — почувся тихий голос, в якому гордість боролася з болем. — Хіба брати її не були сміливцями?

— Йди геть. Мужчини кличуть свого вождя. Його вуха не для жінки.

— Ні, — відказала прохачка, — ти чуєш не голос Течічени; це хлопчик говорить язиком своєї матері. Він син вождя, і його слова повинні долинути до батькових вух. Слухай, що він каже: "Коли Маторі був голодний, чи не знаходила Течічена для нього їжу? Коли Маторі, ступивши на стежку пауні, повертався з порожніми руками, чи не плакала моя мати? Коли він повертався з рубцями від їхніх ударів, чи не співала вона? Чи ще яка жінка племені сіу подарувала чоловікові такого сина, як оце я? Подивись добре на мене, щоб ти побачив, який я. Мої очі — як в орла. Я дивлюсь на сонце і сміюсь. Мине небагато часу, і дакоти йтимуть за мною на полюванні, а потім і на стежці війни. Чому мій батько відвертає очі від жінки, яка дає мені своє молоко? Чому він так швидко забув дочку могутнього сіу?"

На якусь хвилю холодний погляд батька, що торжествував свою перемогу,

затримався на всміхненому личкові хлопчика, і суворе серце тетона ніби здригнулось. Але, відкинувши всі добрі почуття, щоб разом з ними звільнитись і від болючих докорів сумління, він спокійно поклав руку на плече своїй дружині і підвів її до Інес. Показавши на милое обличчя вродливиці, що відбивало жаль і співчуття, він трохи зачекав, даючи Течічені змогу оцінити красу, якою так захоплювалася простодушна індіанка і яка виявилась такою небезпечною для її зрадливого чоловіка. Тоді, вирішивши, що минуло досить часу, аби його дружина зрозуміла разючу різницю, він раптом підніс до її темного обличчя маленьке люстерко, яке висіло в неї на грудях — прикрасу, що її він недавно сам подарував Течічені як відзнаку її вроди. Знов закутавшись в накидку, тетон дав знак траперові йти за ним і гордовито вийшов з намету, промовивши на ходу:

— Маторі дуже мудрий! У якого народу є такий великий вождь, як у дакот?

Прийнята Течічена застигла, ніби статуя. Її лагідне й завжди веселе обличчя сіпалося, ніби та боротьба, що точилася в ній, загрожувала обірвати зв'язок між її душею та матеріальною оболонкою, яка стала огидна їй своєю потворністю.

Інес і Еллен було невтямки, про що індіанка розмовляла з чоловіком, хоч бистрий і кмітливий розум Еллен дав їй підставу запідозрити правду, тоді як Інес, нічого не розуміючи, не могла знайти до неї ніякого ключа. Вони обидві готові були приголубити індіанку, поспівчувати їй, що так властиво жінкам і так їх прикрашає, однак у цьому, здавалося, вже не було потреби. Обличчя молодої індіанки перестало сіпатися, воно набуло холодного й незворушного вигляду, стало наче вирізьблене з каменю. І тільки на чолі, що досі рідко коли хмурилося, горе та біль залишили свої карби. Вони вже більш ніколи не сходили з її чола у довгій низці зим і весен, щастя й горя, що випадали на сумну, повну поневірянь долю дикунки. Отак і рослина, що її побили ванні приморозки, хоч і оживає, але назавжди зберігає сліди нищівного доторку.

Спочатку Течічена зняла з себе всі примітивні, але високо ціновані прикраси, якими її так щедро обдаровував чоловік, і покірно, мовчки, склала їх до ніг Інес, ніби сплачувала данину переможниці. Потім вона зірвала браслети із зап'ясть, з мокасинів — химерні оздоби з намистин, а з чола — широкий срібний обруч. Потім зупинилася, поринувши у глибоку та напружену задуму. Але, очевидно, її рішення не могли зламати ніякі, хай і цілком природні почуття, що ще залишалися. І вона поклала до ніг своєї гаданої суперниці сина — тепер вождєва дружина у своєму самоприниженні могла сміливо сказати, що пожертвувала всім до решти.

Інес та Еллен зачудовано споглядали дивні дії індіанки, коли це почувся тихий, лагідний, мелодійний голос, який сказав невідомою їм мовою:

— Чужий язык скаже моєму хлопчикові, як йому стати мужчиною. Він почує мову, незрозумілу йому, але він вивчить її і забуде голос своєї матері. Це воля Ваконди, і жінка-сіу не ремствує. Розмовляй з ним тихо, бо в нього вушка дуже маленькі; коли ж він подорослішає, твої слова можуть бути голосніші. Не дай йому стати жінкою, бо життя жінки дуже сумне. Привчай його дивитися на мужчин. Покажи йому, як уражати тих, хто чинить зло, і хай він ніколи не забуває відповісти ударом на удар.

Коли він піде полювати, хай Квітка Блідолицх, — закінчила вона, з гіркотою повторивши ім'я, яке родилося в уяві її віроломного чоловіка, — тихенько прошепоче йому на вухо, що його мати була червоношкіра і називали її колись Лань дакот.

Течічена міцно поцілувала свого сина в уста і пішла в дальній куток намету. Тут вона напнула на голову легку ситцеву накидку й сіла — на знак покори — на голу землю. Дарма було намагатися привернути її увару — вона не чула умовлянь, не відчувала доторків. Два чи три рази з-під її накидки, що коливалася, долинуло щось схоже на голосіння, яке, однак, не перейшло в несамовиту дикунську мелодію. Так, не показуючи обличчя, вона просиділа кілька годин, поки за стінами намету відбувалися події, що не тільки істотно змінили її долю, а й надовго залишили глибокий слід у подальшому житті кочових сіу.

РОЗДІЛ XXVII

Мені не треба зухвальців: найкращі люди
шанують і поважають мене. Замкніть двері!

Зухвальцям тут не місце. Не для того
я прожила стільки літ на світі, щоб пускати
до себе зухвальців. Замкніть двері, благаю.

Шекспір. Генріх IV

Вийшовши з намету, Маторі наштотхнувся біля входу на Ішмаела, Ебірама та Естер. Ковзнувши поглядом по обличчю здорованя-скватера, підступний тетон зрозумів, що непевне перемир'я, якого він досяг своєю мудрістю, перехитривши цих дурників, може от-от зазнати краху.

— Слухай, ти, стара сива борода! — крикнув Ішмаел, схопивши трапера за плече і крутнувши його, наче дзигу. — Мені остогидло все з'ясовувати на мигах замість язика, втямив, га? Отож ти будеш мені за тлумача і перекладатимеш індіанською мовою все, що я скажу, байдуже, до смаку це червоношкірому чи ні.

— Кажи, друже, — спокійно відповів трапер, — я передам твої слова так само відверто, як ти їх вимовив.

— "Друже"! — повторив скватер, черкнувши по обличчю трапера дивним поглядом. — Нехай і так, це всього лиш слово, а звук кісток не трощить і ферм не розмежовує. Тоді скажи цьому злодієві-сіу, що я прийшов до нього вимагати, щоб він додержував умов нашої урочистої угоди, яку ми уклали там, біля підніжжя бескиду.

Коли трапер переказав його слова мовою сіу, Маторі запитав з удаваним подивом:

— Мій брат змерз? Тут повно буйволячих шкур. А може, він зголоднів? То мої юнаки принесуть м'яса до його оселі.

Скватер підніс кулака і щосили ляснув ним по розтуленій долоні другої руки, ніби показуючи, що не поступиться.

— Скажи-но цьому безсовісному брехунові, що я прийшов не як жебрак, котрому кидають кістку, а як вільна людина, прийшов по своє добро. І я таки заберу своє. А ще скажи йому — я вимагаю, щоб і тебе, старого грішника, видали мені на суд. Усе правильно — тебе, мою полонянку та мою небогу — всіх трьох хай видасть мені з рук на

руки відповідно до нашої клятвеної угоди.

Незворушний старий загадково посміхнувся і відповів:

— Друзе скватере, ти вимагаєш того, що не кожен віддасть. Тобі доведеться спершу вирвати язика з рота тетона і серце з його грудей.

— Коли Ішмаел Буш чогось вимагає, він не зважає на те, як і кому це шкодить. Переклади йому все дослівно чистісінькою індіанською мовою, та дивись, коли говоритимеш про себе, зроби знак, щоб білий теж зрозумів, — я мушу знати, чи ти не брешеш.

Трапер засміявся своїм безгучним сміхом, щось пробурмотів сам до себе, й звернувся до вождя.

— Хай дакота дуже широко розтулить вуха, — сказав він, — щоб у них ввійшли великі слова. Його друг Великий Ніж прийшов з порожньою рукою; він каже, що тетон повинен її наповнити.

— Уег! Маторі багатий вождь. Він господар прерій.

— Він повинен віддати темнокошу.

Вождь гнівно насупився — здавалося, зараз зухвалому старому буде непереливки, але, раптом пригадавши свою гру, індіанець відповів:

— Для такого хороброго воїна дівчина надто легка. Його руку я наповню буйволами.

— Він каже, що хоче і яснокошу; в її жилах тече його кров.

— Вона буде дружиною Маторі, а Довгий Ніж стане тоді батьком вождя.

— Він хоче й мене, — вів далі трапер, зробивши один з тих виразних жестів, за допомогою яких дикуни спілкуються майже так сам легко, як і язиком, і одночасно повернувшись до скватера, аби той бачив, що він чинить усе чесно. — Він зажадав і мене, нещасного, вбогого трапера.

Дакота лагідно поклав руку старому на плече, перш ніж відповісти на цю третю й останню вимогу.

— Мій друг старий, — сказав він, — і не може йти далеко. Він залишиться з тетонами, щоб його слова навчили їх мудрості. У кого з сіу є такий язик, як у мого батька? Ні в кого. Хай він. скаже тихо, але дуже виразно: Маторі дасть шкури та буйволів, він дасть жінок молодим блідолицям, але він не може дати нікого з тих, хто живе в його вігвамі.

І вождь, вельми потішений своєю стислою відповіддю, рушив був до радників, які чекали на нього, коли це він повернувся й, урвавши трапера, який почав уже перекладати, додав:

— Скажи Великому Буйволіві (так тетони встигли охрестити Ішмаела), що долоня Маторі завжди розтулена. Дивись, — він показав на суворе, зморшкувате обличчя Естер, яка уважено дослухалася до його слів, — його дружина надто стара для такого великого вождя. Хай він вижене її зі свого дому. Маторі любить його, як брата. Він і є брат Маторі. Він дістане в жони мою наймолодшу дружину. Течічена, гордість дівчат-сіу, готуватиме йому дичину, а багато сміливців дивитимуться на нього заздрими

очима. Скажи йому, що дакота щедрий.

Тетон висловив свою зухвалу пропозицію з такою надзвичайною холоднокрівністю, що це вразило навіть бувалого трапера. З подивом, що його він навіть не пробував приховати, старий дивився індіанцеві вслід і не повертався до свого перекладацького обов'язку, аж поки вождь загубився в гурті воїнів, котрі так довго і, як завжди, терпляче ждали, коли він повернеться.

— Вождь тетонів сказав дуже ясно, — вимовив нарешті старий. — Він не віддасть тобі пані, на яку — бог свідок! — ти маєш не більше прав, аніж вовк на ягня. Він не віддасть тобі й дівчини, яку ти називаєш своєю небогою, і тут, сказати правду, я не певен, чи він чинить законно. А ще, любий сусідо, він рішуче відмовився видати й мене, хоч який я немічний і нікчемний; і я не думаю, що він робить нерозумно, коли зважити на те, що мені з багатьох причин не хотілося б подорожувати з тобою. Але ось його пропозиція, яку ти — ради справедливості та зручності — повинен знати. Тетон переказує через мене — а я тут лише його вуста і не відповідаю за його грішні слова, — ото ж він каже, що цю шановну жінку вже не можна назвати гожою, бо ж не в тих вона літах, і що тобі, певне, обридла така дружина. Тому він пропонує, щоб ти прогнав її зі своєї оселі, а коли твій дім спорожніє, він тобі пришле замість твоєї старої свою найулюбленішу — чи то пак, ту, що була найулюбленіша, — дружину, Прудку Лань, як її називають сіу. Ти бачиш, сусідо, хоч червоношкірий і надумав заволодіти твоєю маєтністю, він дає і тобі щось натомість, аби відшкодувати збитки!

Ішмаел слухав ці відповіді на всі свої вимоги, і видно було, що в ньому закипає гнів, який у людей з такою млявою вдачею часто-густо переходить у нестямну лютість. Він спробував був удавано засміятися, ніби кепкуючи з такої безглуздої вигадки — проміняти свою віддану стару подругу на непевну підтримку юної Течічени, — але сміх його був глухий і неприродний. Однак Естер ця пропозиція зовсім не здалася веселою. Вона, перевівши дух, ніби їй раптом забракло повітря, заверещала несамовито й пронизливо:

— Чи ти ба! Хто дозволив індіанцеві одружувати й розлучати, розпоряджатися правами вінчаної жінки? Чи ж він думає, що жінка — це дикий звір його прерій і що її можна гнати з селища рушницями та собаками? Ану, хай найхоробріша його скво вийде сюди й покаже, на що вона здатна. Чи може вона похвалитися такими дітьми, як ото в мене? А цей злодійкуватий червоношкірий просто підлий тиран, авжеж, і нахабний пройдисвіт! Теж мені, пнеться командувати в чужій хаті, ніби під час грабіжницького наскоку! Для нього що порядна жінка, що якась пострибуха на мітлищі — однаково. А ти, Ішмаеле, батьку сімох синів і стількох гожих дочок, роззявив свого грішного рота, та й не вилаяв його! Та невже ж ти зганьбиш свою білу шкіру, свою сім'ю, свій народ, змішавши кров білих з кров'ю червоношкірих, і понаплоджуєш покручів? Диявол часто спокушав тебе, чоловіче, але ніколи він не ставив тобі такої хитрої пастки. Йди звідси до своїх дітей, чоловіче, йди й пам'ятай: ти не якийсь там ведмідь-бродяга, а християнин, і, хвалити бога, мій законний чоловік!

Розсудливий трапер передбачав, що Естер зчинить галас. Неважко було уявити

собі, як вибухне ця лагідна дама, почувши, що чоловікові пропонують прогнати її з дому; і тепер він скористався бурею, щоб відступити туди, де б йому принаймні не загрожувала негайна розправа з боку не такого запального, але куди небезпечнішого її подружжя. Ішмаел, що затявся домогтися свого, мусив під шаленим натиском відступитися, як це чинять і набагато впертіші чоловіки; отож, щоб угамувати нестямні ревності своєї дружини, які нагадували лють ведмедиці, що захищає своїх дітей, він визнав за краще відійти трохи далі від намету, де, як відомо, сиділа мимовільна винуватиця цього несподіваного шарварку.

— Хай-но твоя мідношкіра зухвала дівка вийде похизуватися своєю мурзатою красою перед жінкою, яка не раз чувала церковні дзвони і знає, що таке істинне право! — кричала Естер, войовниче вимахуючи руками й женучи поперед себе Ішмаела та Ебірама, наче двох школярів-прогульників, до їхнього житла. — Ото я їй завдам, побачите, я їй завдам, вона й рота не розкриє! А ви обидва навіть не думайте залишатися тут; навіть і в голову собі не беріть ночувати в цьому стійбищі, де диявол розгулює, наче який пан, і де йому страшенно раді. Гей, Ебнере, Іноку, Джессі, де ви в ката поділися? Ану запрягайте! Якщо цей недоумкуватий, безвладний телепень, ваш батько, питиме та їстиме в такому товаристві, то, чого доброго, його ще отруять оці хитруни червоношкірі! Мені байдуже, кого він візьме на моє місце, коли воно звільниться по закону; але, Ішмаеле, ніколи я не думала, що ти після білої жінки зазіхнеш на бронзову, — та чого там, на мідну, хіба не так? — та до того ж і соромітницю, нівроку!

На цей вибух ураженої жіночої гордості досвідчений чоловік відповідав лише уривчастими вигуками, що, як він сподівався, мали посвідчити його невинність. Але розлючена жінка не вгавала. Вона нічого не чула, крім свого власного голосу, і відповідно ніхто нічого не чув, окрім її наказів негайно вирушати.

Розсудливий скватер, передбачаючи найгірше, зібрав худобу і навантажив фургони; отже, все було зроблено, як того вимагала Естер. Молодики позирали один на одного, поки їхня мати лютувала, але не виказали особливої цікавості, оскільки вже звикли до таких сцен, свідками яких були не раз. Згідно з наказом батька намети, що їх вони захопили як контрибуцію за віроломство колишніх спільників, теж кинуто в фургони, і валка вирушила в путь, — як звичайно, повільно і ліниво.

З тилу цей відступ захищав грізний загін озброєних до зубів переселенців, тож сіу дивилися вслід утікачам, не виявляючи ні подиву, ані обурення. Дикун, мов тигр, рідко нападає на ворога, коли той цього чекає; і коли тетонські воїни й задумали воєнні дії проти скватера, то в них, як і в цих хижаків з родини котячих, вистачило терпіння тихо чекати слухної миті, щоб порішити свою жертву одним ударом. Однак Маторі, від якого значною мірою залежали вчинки його одноплеменців, старанно приховував свої наміри. Може, він радів, що так легко позбувся вельми неприємних претензій; може, чекав слухної хвилі, щоб показати свою силу; а може, заклопотаний іншими, куди важливішими справами, він просто не мав часу сушити собі голову такими марницями.

Проте Ішмаел, хоч і поступився розгніваній Естер, вгамувавши її, зовсім, здавалося,

не збирався відмовитись від своїх попередніх намірів. Валка відступила берегом річки десь на милю і зупинилась на схилі горба, де було все необхідне для ночівлі. Тут переселенці знов напнули намети, розпрягли коней, пустили їх пастися разом із худобою в долину, — коротше кажучи, звично готувалися до ночівлі, причому Ішмаел робив усе так спокійно і неквапливо, ніби поруч не було небезпечних сусідів, яким він наважився кинути такий зухвалий виклик.

А тетони тим часом клопоталися не менш невідкладною справою. Як тільки вони довідалися, що Маторі повертається, полонивши ненависного вождя їхніх ворогів, який так довго завдавав їм жаху, в стійбищі запанувала несамоविта, дика радість. Старі індіанки ходили від намету до намету, розпалюючи лють воїнів, аби ніхто з них не здумав просити милості для ворога. Одному вони казали про сина, скальп якого сушився в домі пауні над димним вогнищем; другому нагадували про його рани, ганьбу й поразки: з третім вели мову про те, скільки шкур і коней він утратив, а четвертого під'юджували помститися за колишні образи, що їх заподіяв йому цей кривдник.

Отож усі чоловіки, розпалені до краю цими підмовами, зібрались, як уже сказано, на раду, хоч ще й невідомо було, до чого вони дійдуть у своїх мстивих намірах. Як розправитися з бранцями і чи слід це робити взагалі — з цього приводу були найрізноманітніші думки, і Маторі не поспішав починати обговорення, бо не був певен, сприятиме воно його планам чи, навпаки, зруйнує їх. Досі велися, так би мовити, попередні переговори, під час яких кожен ватажок намагався з'ясувати, скільки прихильників він матиме, коли це питання вирішуватиметься на вищій раді племені. І ось настала відповідальна хвилина, і всі почали готуватися до ради з гідністю й урочистістю, як того вимагала значущість події.

З витонченою жорстокістю, на яку здатні тільки дикуни, тетони вибрали для своїх поважних зборів майданчик біля стовпа, до якого був прив'язаний головний бранець. Мідлтону і Пола принесли і поклали, в путах, до ніг пауні; потім чоловіки посідали на землю, кожен на те місце, яке відповідало його становищу. Воїни підходили один по одному й сідали, утворюючи широке коло; всі були стримані та поважні, ніби кожен з них і справді спроможний був учинити справедливий і, як це повинно бути, милосердний суд. Залишили місця для трьох чи чотирьох головних ватажків. Кілька старезних бабусь, виснажених роками, злигоднями та шаленими дикунськими пристрастями, пропхалися в передній ряд з зухвалістю, що її викликала невситима жага помсти і яку виправдовувала їхня багаторічна відданість своєму народові.

Нарешті всі були на своїх місцях, окрім згаданих ватажків. Вони зволікали, марно сподіваючись, що їхня однастайність згуртує їхніх прибічників, залагодить чвари між ними, бо Маторі, попри весь свій величезний вплив, міг утримувати владу, тільки спираючись на підтримку своїх підлеглих. Коли ці шановані особи всі разом ступили в коло, їхні похмурі погляди і насуплені брови красномовно свідчили, що вони не дійшли згоди, дарма що так довго радилися. Вираз очей Маторі безперервно мінявся; вони то раптом спалахували від несподіваних порухів душі, то знову застигали, набуваючи холодної стриманості, що, як вважалося, більше пасувала вождєві на раді. Він сів на

своє місце з удаваною простотою народного вождя, проте гострий і палючий погляд, яким він тут-таки обвів мовчазні збори, виказував, що він природжений тиран.

Коли всі зібралися, старий воїн запалив велику люльку племені і дмухнув димом на схід, захід, південь і північ. Принісши цю миротворчу жертву, він подав люльку Маторі, а той з манірною покорою передав її сивоголовому вождеві, що сидів поруч. Після того, як всі посмакували заспокійливим димом, запала мертва тиша, так ніби кожен не тільки мав право, а й справді глибоко обмірковував ті питання, що їх треба розв'язати. Тоді підвівся старий індіанець і почав так:

— Орел на порогах Безконечної річки вилупився з яйця через багато років по тому, як моя рука вперше убила пауні. Те, що говорить мій язик, бачили мої очі. Боречіна дуже старий. Оці горби стоять довше, ніж він живе у своєму племені, а річки наповнювалися й порожніли задовго до його народження; але хто з сіу знає про це, крім нього? Сіу почують, що він скаже. Коли яке його слово впаде на землю, вони піднімуть його і притулять до своїх вух. Коли яке слово забере вітер, то мої молоді воїни спіймають його. Тепер слухайте. Відколи тече вода і ростуть дерева, сіу зустрічалися з пауні на стежці війни. Як пума любить антилопу, так дакота любить свого ворога. Коли вовк знаходить оленя, хіба він лягає спати? Коли пума бачить лань біля ручая, хіба вона заплющує очі? Ви знаєте, що ні. Вона теж п'є, але не воду, а кров! Сіу — це стрімлива пума; пауні — це тремтливий олень. Хай мої діти почують мене. Вони побачать, що мої слова добрі. Я закінчив.

З вуст прихильників Маторі вирвався глухий, гортанний схвальний крик, коли вони почули цю криваву пораду одного із старійшин племені. Мстивість, що глибоко вкорінилася в їхніх душах, стала прикметною рисою їхніх вдач, і тим приємніше їм було слухати алегоричні натяки старого вождя, а Маторі вже передчував успіх своїх задумів, побачивши, як багато прихильників у його друга. Однак до одностайності ще було далеко. Після слів першого промовця, за звичаєм, запанувала тривала мовчанка, аби всі могли оцінити їхню мудрість, перш ніж інший вождь спробує їх спростувати. Другий промовець був хоч і не в розквіті життя, однак і не такий старий, як його попередник. Він був свідомий цієї вади і спробував, наскільки це було можливо, відшкодувати її надмірною покорою.

— Я всього лише дитя, — почав він, крадькома озирнувшись, щоб перевірити, яке враження ці слова справили на тих, хто вважав його за хороброго і розважливого вождя. — Я ще жив серед жінок, коли мій батько був уже чоловіком. Якщо моя голова сивіє, то це не тому, що я старий. Сніг, що падав на неї, поки я спав на стежках війни, примерз до мого волосся, і жарке сонце біля стійбищ оседжів не змогло його розтопити.

Почувся тихий гомін, що свідчив, у якому захваті слухачі від подвигів промовця, на які він так майстерно натякнув. Індіанець скромно почекав, поки заворушення трохи вщухне, а тоді, захочений і наснажений похвалами, вів далі:

— Але очі у молодого сміливця зіркі. Він бачить дуже далеко. Він рись. Подивіться на мене. Я зараз повернусь спиною, щоб ви бачили мене з двох боків. Тепер ви знаєте,

що я ваш друг, бо я показав вам ту частину мого тіла, якої ще не бачив жоден пауні. А тепер подивіться на моє обличчя — не на цей рубець, бо крізь нього ваші очі ніколи не зазирнуть у мій дух. Це щілина, яку прорізав конза. Але ось отвори, що їх зробив Ваконда, і крізь них ви можете дивитись мені в душу. Хто я такий? Дакота, зовні і зсередини. Ви це знаєте. Отож слухайте мене. Кров кожного створіння в прерії — червона. Хто відрізнить місце, де вбили пауні, від того, де мої молоді мисливці поклали бізона? Воно того самого кольору. Володар Життя створив ці місця одне для одного. Він створив їх схожими. Та чи зеленітиме трава там, де вбито блідолицього? Моїм юнакам не слід думати, ніби цей дуже численний народ не помітить, що бракує одного воїна. Він часто робить перекличку і питає: "Де мої сини?" Якщо вони недоличаться одного, то пошлють загони в прерії шукати його. Якщо вони не знайдуть його, то накажуть своїм гінцям шукати його серед сіу. Мої брати Великі Ножі не дурні. Серед нас зараз великий чаклун їхнього народу; хто може сказати, наскільки в нього гучний голос і наскільки довгі руки?..

Але тут, побачивши, що промовець, захопившись своїм красномовством, підійшов до самої суті свого виступу, Маторі підвівся і нетерпляче урвав його, вклавши в голос владність і зневагу, які під кінець перейшли в уїдлиний глум:

— Хай мої молоді воїни приведуть на раду злого духа блідолицих. Мій брат на власні очі побачить цього чаклуна!

Мертва, моторошна тиша запала після цих несподіваних слів. Це було не тільки грубим порушенням священних законів чемності на радах, — своїм наказом вождь ніби кинув виклик таємничій силі одного з незбагнених створінь, на яких переважна більшість індіанців за тих часів дивилась із зазобонним страхом, і мало хто наважувався йти проти них. Однак підлеглі вождя скорилися наказові й вивели з шатра Азінуса, на якому сидів Оубед, і зробили це так урочисто й церемонно, щоб виставити його на посміх. Проте в поведінці червоношкірих відчувався страх. Коли "чаклун" на ослі вступив у коло, Маторі, який побоювався, що лікар може справити неабияке враження на індіанців, і тому намагався принизити його, обвів очима збори, наче жадав розпізнати по темних обличчях навколо себе, чи вдалася його вигадка.

І справді, завдяки об'єднаним зусиллям природи й мистецтва природознавець виглядав так, що будь-де викликав би загальний подив. Голову йому дбайливо виголили за найвишуканішою модою та смаками сіу. Від усієї кучми, зовсім не зайвої о такій порі року, залишився тільки вишуканий чубчик на самій маківці, "скальпове пасмо", та й того не було б, коли б поцікавилися лікаревою думкою. Грубий шар барви вкривав голий череп, і навіть навколо очей і рота в'юнився химерний малюнок тієї ж таки барви, надаючи проникливому поглядові природолюбів прихованої підступності, а категоричні зморшки біля вуст перетворилися на похмуру гримасу чорнокнижника. З натураліста здерли верхній одяг, а натомість, аби захистити його від холоду, напнули накидку з вичинених оленячих шкур, розмальовану найнеймовірнішими візерунками; ніби знушаючись із його ремесла, на самітний чубчик на голові, на вуха та на інші найпомітніші частини його тіла поначіплювали різних жаб, коників, ящірок, метеликів

тощо, які були старанно препаровані, аби згодом посісти належне місце в його домашній колекції. Коли ж до цих дивовижних деталей його вбрання додати зловісний і тривожний вираз непевності, який робив обличчя Оубеда ще похмурішим, і збентеження, яке відбивалося в його очах, бо ж він вважав, що його гідність принижено, а самого — природознавець був певний цього — приречено в жертву якомусь поганському божеству, то читач легко може уявити собі жах, викликаний його появою в людей, котрі вже майже ладні були поклонятися йому — могутньому служникові злого духа.

Уюча провів Азінуса просто в середину кола і, залишивши там обох (бо ноги природолюбів були так міцно прикручені до тварини, що осел і його господар утворили, так би мовити, одне ціле, чи не якийсь новий біологічний вид), пішов до свого місця, озираючись на чаклуна з тупою цікавістю і догідливим захватом.

І глядачі, і предмет їхнього споглядання були однаковою мірою приголомшені. Коли тетони дивилися на таємничі атрибути "чаклуна" з повагою та острахом, то й лікар, у свою чергу, озирався навколо, поінтий розмаїтими незвичайними почуттями, серед яких страх, однак, посідав не останнє місце. На кого б він не поглянув, його очі, що, здавалося, набули дивовижної властивості все збільшувати, бачили замість одного по кілька темних, диких і жорстоких обличч зразу, але на жодному не було видно бодай проблиску співчуття чи жалю. Нарешті його непевний погляд зупинився на сумному й чесному обличчі трапера. Старий, біля якого лежав Гектор, стояв поблизу кола, спершись на рушницю (її повернули йому як визнаному другові вождя) і, очевидно, міркуючи про те, що мало відбутися після цієї ради, відзначеної такими численними та незвичайними церемоніями.

— Шановний венаторе, чи звіролове, чи трапере, — мовив скорботний Оубед, — я вельми радий бачити вас знову. Боюсь, що дорогоцінний час, призначений мені, аби я міг завершити свій великий труд, наближається до непередбаченого кінця, і я б охоче вилив свою душу тому, хто хоч не належить до подвижників науки, а все-таки має якісь там знання, що ними цивілізація обдаровує навіть найнезначніших своїх дітей. Безперечно, вчені товариства всього світу ретельно довідуватимуться про мою долю і, певне, виряджатимуть експедиції до цих країв, щоб з'ясувати усі сумніви, які можуть виникнути стосовно цього надзвичайно важливого питання. Я щасливий, що поруч зі мною є людина, яка говорить однією зі мною мовою і зможе дати звіт про мою смерть. Ви розповісте, що, проживши плідне та славне життя, я помер як мученик науки і жертва духовної темноти. Оскільки я сподіваюсь у свою останню годину зберегти неситий спокій та ясність розуму, то, якщо ви докладно розкажете, з якою гідністю і твердістю я зустрів свою смерть, це, можливо, надихне прийдешніх поборників науки домагатися такої ж слави і, безперечно, нікого не образить. А тепер, друже трапере, поступаючись природі, оскільки людина єсм, питаю: чи всі надії втрачено для мене, а чи існує який засіб вирвати з пазурів неуттва таку скарбницю цінних знань і зберегти її для ще не написаних сторінок природничої історії?

Старий уважно вислухав печальні Оубедові слова і, перш ніж відповісти, здавалося,

грунтовно обдумав це важливе питання.

— Я собі думаю, друже лікарю, — нарешті поважно відповів він, — що оце саме той випадок, коли шанси на життя чи на смерть залежать тільки від волі провидіння, якщо йому завгодно буде виявити її через диявольські вигадки індіанської підступності. А про мене, то байдуже, чим усе це закінчиться, бо ж ні для кого, окрім тебе самого, звичайно, немає особливого значення, помреш ти чи житимеш.

— Та хіба ж можна лишатися байдужим, коли на твоїх очах руйнують наріжний камінь самих підвалин великої будівлі науки? Хіба можна вважати це марницею для сучасників та нащадків? — перепинив його Оубед. — До того ж, мій літній колего, — докірливо додав він, — коли йдеться про життя чоловіка, то це зовсім не марниця, хай він хоч як відданий величним та філантропічним почуттям.

— Я скажу так, — знову почав трапер, який мало що зрозумів з тих тонкощів, що ними його вчений товариш так часто прикрашав свою мову, — кожний народжується і вмирає тільки раз — собака чи олень, червоношкірий чи білий. Всі в руці божій, і не дано людині прискорити свою смерть, як і затримати своє народження. Але я не скажу, що неможливо нічого зробити самому, аби віддалити хоч ненадовго свою останню годину; отож кожен має право запитати свою власну мудрість, як далеко він готовий піти і скільки згоден витерпіти мук, щоб подовжити своє життя, яке і без того, може, вже надто довге. Минуло чимало холодних зим і спечених літ, як я кидався то туди, то сюди, щоб додати зайву годинку до своїх вісімнадцяти років. Коли пролунає моє ім'я, я готовий відгукнутись, як солдат на вечірній переключці. Я міркую так: якщо індіанці вирішуватимуть вашу долю, то вождь тетонів намовить-таки убити всіх вас. І я не дуже покладаюсь на його удавану любов до мене. Отож чи готовий ти до такої дальньої подорожі? І якщо готовий, то чи не краще вирушити зараз, не чекаючи іншої нагоди? Коли б поцікавилися моєю думкою, то я, певне, висловився б на твою користь; тобто, я гадаю, що ти прожив досить пристойно, не завдавши нікому великих прикрощів, хоч, щиро кажучи, коли ти сам підіб'єш підсумки всьому, що ти зробив, то вийде така марниця, що й не варт про неї говорити.

Вислухавши цю невтішну думку, Оубед печально подивився на філософськи спокійне обличчя старого і відкашлявся, щоб приховати відчай, який охопив його, бо ж слабка людська натура навіть за найскрутніших обставин може зберігати рештки гордості.

— Я думаю, шановний мисливцю, — відповів він, — що, всебічно розглянувши це питання і визнавши справедливість вашої теорії, найпевніший висновок може бути тільки такий: я не готовий отак зненацька вирушити в останню путь, а тому нам слід вжити якихось запобіжних заходів.

— Коли так, — відповів розсудливий трапер, — то я зроблю для тебе те, що зробив би для самого себе. Та все-таки, оскільки твій час уже покотився під гору, я раджу тобі, не зволікаючи, готуватись до своєї долі, бо може статись, що твоє ім'я вигукнуть, а ти будеш так само мало підготовлений, як і тепер.

Отак дружньо поспівчувавши природолюбіві, старий відступив до кола, обдумуючи,

що робити далі, з тим дивним поєднанням рішучості й покори, що їх виховували в ньому звички його життя і природжена скромність і з яких викарбувався цей незвичайний характер.

РОЗДІЛ XXVIII

Цю відьму в Смітфілді на попіл сплять,

А вам утрюх — на шибеницю путь.

Шекспір. Генріх VI

Сіу з похвальною терплячістю чекали кінця наведеної тут розмови. Більшість індіанців поводитися стримано, з прихованим трепетом поглядаючи на таємничого Оубеда; а кілька найрозумніших вождів радо скористалися з цієї нагоди, щоб зібратися з думками перед неминучою боротьбою. Маторі, якого не турбувало жодне з цих почуттів, був задоволений, що може показати траперові свою поблажливість; отож, коли старий закінчив розмову, вождь промовисто подивився на нього, ніби натякаючи, як терпляче він цього чекав. Запанувала глибока, непорушна тиша. Потім Маторі підвівся, збираючись, очевидно, виголосити промову. Прибравши величну позу, він пильно й суворо оглянув усіх присутніх. Однак вираз його очей мінявся залежно від того, на кому вони зупинялися. На своїх прихильників він дивився хоч і строго, проте не грізно, а супротивникам його погляд, здавалося, загрожував неабиякими прикрощами, коли вони наважаться викликати гнів такого могутнього вождя.

Але хоч який тетон був пихатий і самовпевнений, він не втратив властивої йому проникливості та хитрості. Кинувши виклик усьому племені й довівши таким чином своє незаперечне право на вищість, він ніби трохи полагіднішав, і погляд його став не такий лютий. Тільки тоді, посеред мертвої тиші, він заговорив, змінюючи тон відповідно до того, про що йшлося та до яких ораторських засобів він удавався.

— Хто такий сіу? — розважливо почав вождь. — Він володар прерій і господар усіх її звірів. Риби в Річці З Каламутними Водами знають його і припливають на його голос. Він лисиця на раді, зір у нього, наче в орла, а б'ється він, як сірий ведмідь. Дакота — мужчина! — зачекавши, поки вщухне схвальний гомін його одноплеменців, потішених такими приємними порівняннями, тетон вів далі: — А хто такий пауні? Злодій, що обкрадає жінок; червоношкірий без відваги; мисливець, який канючить в інших дичину. На раді він — білка, що стрибає з місця на місце; він — сова, що никає преріями вночі; а в бою він — довгоногий лось. Пауні — жінка.

Він знову замовк, бо з кількох горлянок вихопився захоплений крик, і слухачі почали вимагати, щоб ці образливі слова переклали тому, хто був мішенню цієї уїдливої зневаги. Прочитавши наказ у погляді Маторі, старий скорився. Тверде Серце похмуро вислухав і, очевидно, вирішивши, що його час говорити ще не настав, знов утупив погляд удалину. Промовець дивився на його обличчя з таким виразом, що зрозуміло було, яка в його грудях палає негасима ненависть до цього єдиного в преріях вождя, котрий перевершив його славою. І, вражений тим, що не зміг допекти ворогові — цьому хлопчиську! — він перейшов до важливішої справи, яка могла, на його думку, розпалити лютість індіанців настільки, що вони підтримають його жорстокі наміри.

— Якби землю заповнили ні до чого непридатні пацюки, — сказав він, — то не залишилось би місця для буйволів, які годують і вдягають індіанця. Якби пауні заповнили прерію, то нозі дакоти не було б куди ступити. Вовк-пауні — пацюк; сіу — могутній буйвіл; тож хай буйволи розтопчуть пацюків і звільнять місце для себе. Брати мої, до вас промовляв малий хлопчак. Він казав, що волосся його не посивіло, а припало памороззю; що трава не ростиме на тому місці, де вбито блідолицього. А чи знає він, якого кольору кров у Великого Ножа? Ні! Мені відомо, що не знає; він ніколи не бачив її. Який дакота, крім Маторі, вбивав блідолицього? Жоден. Але Маторі мусить мовчати. Коли він говорить, усі дакоти затикають вуха. Ті скальпи, що висять над його вігвамом, здобули жінки. Їх здобув Маторі, а він жінка. Його вуста мовчать. Він чекає свята, щоб співати серед дівчат.

Вождь сів, наче більше не збирався говорити, хоч у відповідь на такі принизливі слова почулися співчутливі та обурені вигуки. Гомін голоснішав, охоплюючи дедалі більше слухачів; здавалося, на раді от-от спалахнуть суперечки, але тут Маторі підвівся і знов заговорив, цього разу гнівним і збудженим гоном воїна, що закликає до помсти.

— Хай мої молоді воїни пошукають Тетао! — вигукнув він. — Вони знайдуть його продимлений скальп над вогнищем пауні. Де син Боречіні? Його кістки біліші за лиця його вбивць. Чи спить Мага у своєму вігвамі? Ви знаєте, що вже минуло багато місяців, як він вирушив до благословених прерій. О, коли б він міг бути тут і сказати нам, якого кольору рука, що зняла з нього скальп!

Отак хитрий вождь промовляв ще довго, називаючи на ім'я воїнів, котрі знайшли свою смерть у боях з пауні чи під час жорстоких сутичок з тими білими, що були не набагато цивілізованіші за дикунів. Він не давав слухачам пригадати достоїнства, а правильніше сказати — вади окремих воїнів, про яких ішлося, швидко називаючи нові й нові ймення; але він так вправно добирав приклади, так хвилююче звертався до слухачів, з такою силою лунав його низький, збуджений голос, що в грудях багатьох зачепив струну, яка співчутливо забриніла на його заклик.

І саме тоді, коли його красномовство досягло найвищого злету, якийсь старий, насилу пересуваючи ноги, ввійшов до середини кола і став просто навпроти промовця. Дуже уважне вухо могло б почути, як Маторі ледь запнувся, коли його палючий погляд уперше впав на постать, котра так несподівано виникла перед ним; але ця затримка була така незначна, що тільки той, хто добре знав стосунки між цими двома людьми, міг зауважити її. Цей старий колись відзначався вродою і ставністю, а його орлині очі — невідпорним та грізним поглядом. Але тепер його шкіру зорали зморшки, а лице вкривали численні рубці: саме через них ще півстоліття тому канадські французи дали йому прізвисько, що його носило багато французьких героїв і що згодом прижилося в мові дикого племені, про яке ми пишемо, оскільки цей титул вельми влучно характеризував доблесть старого воїна.

Забачивши старого, в юрмі зашепотіли: "Ле Балафре!"[53], тим самим не тільки назвавши ім'я старого й виказавши повагу до нього, а й посвідчивши, що його поява була надзвичайною подією. Але старий стояв мовчки, і заворушення, викликане його

приходом, незабаром ушухло; всі погляди знову звернулися до промовця, і всі вуха знову вбирали отруту його п'янливих закликів.

Успіх Маторі легко можна було простежити по обличчях слухачів. Незабаром на похмурих лицах багатьох воїнів з'явився лиховісний та мстивий вираз, а кожний новий хитрий натяк на те, що, мовляв, треба знищити ворогів, викликав дедалі бурхливіші вибухи схвалення. І ось, досягши вершини успіху, тетон закінчив промову, рішуче звернувшись до гордості та мужності одноплемінців, і несподівано сів.

Збори захопленим гомоном привітали цей блискучий взірець красномовства; аж тут почувся тихий, немічний і глухий голос, що, пролунавши ніби з самих глибин людської душі, поступово набирал сил та снаги. Запала уроча тиша, й тільки тут слухачі помітили, що уста старого ворухаються.

— Дні Ле Балафре наближаються до кінця, — такі були перші слова, що їх можна було розчути. — Він наче буйвіл, на якому вже не росте вовна. Незабаром він покине своє житло й піде шукати іншого, далеко від селищ сіу; отож він говоритиме не ради себе, а ради тих, хто залишиться після нього. Його слова — як плід на дереві, що достиг і годиться для вождів. Багато разів землю вкривали сніги, відколи Ле Балафре востаннє ступив на стежку війни. Кров у нього була колись дуже гаряча, але встигла охолонути. Ваконда більше не посилає йому сновидінь про битви, і він бачить, що краще жити мирно. Брати, одна моя нога вже ступила на стежку до щасливих мисливських угідь, незабаром ступить і друга, і тоді старий вождь розшукає сліди батькових мокасинів, щоб не заблукати і прийти до Володаря Життя тією самою стежкою, якою вже пройшло стільки славних індіанців. Але хто піде по його сліду? У Ле Балафре немає сина. Його старший син відбив надто багато коней у пауні; кістки меншого обгризли собаки конз! Ле Балафре прийшов шукати молоду руку, на яку б він міг спертися, прийшов знайти собі сина, щоб, коли він піде, його оселя не спорожніла. Течічена, Прудка Лань тетонів, надто слабка, щоб підтримати старого воїна. Вона дивиться поперед себе, а не назад. Її думки — у вігвамі її чоловіка.

Старий воїн промовляв спокійно, але чітко та рішуче. Слова його зустріли мовчки; і хоч кілька ватажків, прибічників Маторі, позирнули на свого вождя, ні в кого не вистачило сміливості суперечити такому старому й шанованому воїнові, тим паче, що його рішення ґрунтувалося на прадавніх звичаях його народу. Навіть Маторі з удаваним спокоєм чекав, що буде далі, однак гнівні вогники в його очах промовисто показували, з яким почуттям стежив він за цим обрядом, який міг вирвати в нього найненависнішу жертву.

Тим часом Ле Балафре повільною і непевною ходою попрямував до бранців. Він зупинився перед Твердим Серцем і довго, з відвертою втіхою милувався його бездоганною будовою, непохитним поглядом і гордим обличчям. Потім, владно махнувши рукою, він почекав, поки виконали його розпорядження: одним ударом ножа юнака звільнено від пут — і тих, якими він був зв'язаний, і тих, що притягували його до стовпа. Коли юного воїна підвели до старого і поставили перед його тьмяні, слабкі очі, Ле Балафре знов пильно й захоплено оглянув його, адже фізична досконалість завжди

викликав захват у грудях дикуна.

— Добре! — пробурмотів обережний старий воїн, бо його прискіпливе око не знайшло жодної вади в молодому сміливцеві. — Це пума, готова стрибнути! Мій син говорить мовою тетонів?

По очах бранця видно було, що той добре зрозумів запитання, але він був надто гордий, щоб висловлюватись мовою запеклих ворогів свого народу. Воїни, які стояли поруч, пояснили старому, що бранець — із племені Вовків-пауні.

— Мій син розплющив свої очі біля вод річки Вовків, — сказав Ле Балафре мовою пауні, — але заплющить він їх у закруті Річки З Каламутними Водами. Він народився пауні, але помре дакотою. Подивись на мене. Я — клен, тінь якого колись прикривала багатьох людей. Та листя облетіло, і хиляться голі гілки. Але моє коріння викинуло ще один пагінець. Це маленька лоза, вона в'ється навколо стовбура зеленого дерева. Я довго шукав того, хто був би гідний рости поруч зі мною. І от я знайшов його. Є син у Ле Балафре! Коли він піде, його ім'я не забудуть! Тетони, я беру цього юнака до свого житла.

Ніхто не наважився заперечити право, що ним часто користувалися і не такі заслужені воїни, як Ле Балафре, і всі мовчки, поштиво та поважно вислухали заяву про усиновлення. Старий воїн узяв свого названого сина за плече, ввійшов з ним усередину кола, а тоді з радісним виглядом відступив, щоб слухачі могли оцінити його вибір. Маторі нічим не виказав своїх намірів — він, очевидно, з властивою йому хитрістю чекав слушної хвилини. Найдосвідченіші та найдалекоглядніші серед вождів добре розуміли, що двоє таких лютих ворогів і давніх суперників, та ще й таких знаменитих, як цей бранець і вождь тетонів, навряд чи вживуться мирно в одному племені. Однак Ле Балафре настільки поважали, а звичай, до якого він удався, був настільки священний, що ніхто не посмів суперечити. Всі з невситимою цікавістю стежили за тим, що відбувалося, ховаючи тривогу під машкарою холодної незворушності. Цьому збентеженню, яке от-от могло призвести до розбрату в племені, поклав край той, хто, здавалося б, найбільше був зацікавлений в успіхові старого вождя.

Впродовж описаної сцени на обличчі бранця не можна було помітити ніяких переживань. Він вислухав наказ про своє звільнення так само незворушно, як і перед тим наказ прив'язати його до стовпа. Але тепер, коли настав час оголосити своє рішення, він заговорив, і його слова довели, що він не втратив тієї твердості, за яку дістав своє славне ім'я.

— Мій батько дуже старий, але він ще багато чого не бачив, — мовив Тверде Серце так голосно, щоб його всі почули. — Він ніколи не бачив, щоб буйвіл перетворився на кажана, і він ніколи не побачить, щоб пауні став сіу!

Хоч які несподівані були ці слова, незворушний спокій, з яким бранець вимовив їх, свідчив, що його рішення непохитне. Однак серце Ле Балафре вже прихилилося до юнака, а старість не легковажить своєю любов'ю. Він обвів присутніх палючим поглядом, ніби докоряючи їм за вибух захоплення й торжества, викликаний цією сміливою заявою та поновленими надіями на помсту, і знову звернувся до свого

названого сина, немовби не приймаючи його відмови.

— Добре! — сказав він. — Саме так і мусить говорити сміливець, щоб воїни побачили його серце. Були дні, коли голос Ле Балафре лунав найгучніше в селищі конз. Але корінь сивого волосся — мудрість. Мій син доведе тетонам свою доблесть, убиваючи їхніх ворогів. Дакоти, це мій син!

Пауні якусь мить вагався, а потім, підступивши до старого вождя, взяв його шорстку, зморшкувату руку і поштиво поклав її собі на голову на знак глибокої подяки. Потім, відступивши на крок, він випростався на весь зріст і, гордо та зневажливо поглянувши на вороже плем'я, що зусібіч обступило його, голосно сказав мовою сіу:

— Тверде Серце оглянув себе зсередини і ззовні. Він пригадав усе, що робив на полюванні та на війні. Він усюди однаковий. Він не змінився. Він в усьому пауні. Він убив так багато тетонів, що ніколи не зможе їсти в їхніх вігвамах. Його стріли полетять назад; вістря його списа буде не на тому кінці. Їхні друзі плакатимуть, зачувши його бойовий клич, їхні вороги сміятимуться. Чи знають тетони Вовка? Хай вони ще раз подивляться на нього. Його обличчя в бойовому малюванні; його рука з плоті; його серце — кремінь. Коли тетони побачать, як сонце сходить з-поза Скелястих гір і пливе до країни блідолицих, тоді вдача Твердого Серця зміниться, і він духом стане сіу. А доти він житиме і помре Вовком-пауні.

Радісний пронизливий крик, у якому дивно змішалися жорстокість і захват, урвав юнакові мову, ясно провістивши його долю. Бранець почекав трохи, поки вщухне галас, а тоді, повернувшись до Ле Балафре, вів далі лагідним голосом, ніби відчуваючи, що повинен пом'якшити свою відмову і не ранити гордості того, хто охоче врятував би йому життя.

— Хай мій батько міцніше обіпреться на плече Лані дакот, — сказав він. — Тепер вона слабка, але коли її дім наповниться дітьми, вона буде дужча. Дивись, — додав він, показавши на поважне обличчя трапера, що уважно прислухався до його слів, — у Твердого Серця вже є сивий провідник, який покаже йому стежку до блаженних прерій. Коли в нього буде другий батько, то тільки цей справедливий воїн.

Ле Балафре засмучено відвернувся від юнака і підійшов до того, хто встиг випередити його. Обоє старих довго і з цікавістю дивились один на одного. Важко було розпізнати справжню вдачу трапера крізь машкару, що її наклали на його обличчя довгі роки поневірянь; до того ж убрання старого було напрочуд дике й химерне. Минуло кілька хвилин, перш ніж тетон заговорив, і неважко було здогадатися, що він не знає, звертається він до індіанця чи до одного з тих блідолицих блукачів, котрі, як він чув, заповнили цей край, мов голодна сарана.

— Голова в мого брата дуже біла, — сказав він. — Але очі в Ле Балафре вже не такі зіркі, як в орла. Якого кольору шкіра мого брата?

— Ваконда створив мене подібним до тих, що, як ти бачиш, чекають рішення дакот, але від сонця та негоди моя шкіра стала темніша за хутро лисиці. Але що з того! Хоч кора дерева суха та подерта, але серцевина в нього міцна.

— То мій брат — Довгий Ніж! Хай він поверне обличчя до сонця, що заходить, і

розплющить очі. Чи бачить він Солону Воду за цими горами?

— Був колись час, тетоне, коли ніхто не міг розгледіти біле пір'я на орлиній голові з такої віддалі, як ото я; але сніги вісімдесяти семи зим затуманили своїм блиском мої очі, отож останнім часом я не можу похвалитися зором. А чи сіу думає, що блідолиций — бог і може бачити крізь гори?

— Хай мій брат подивиться на мене. Я поруч нього, і він бачить, що я всього лише нерозумний червоношкірий. Чому ж його одноплеменці не можуть бачити всього, якщо вони на все зазіхають?

— Я не розумію тебе, вождь, і не перечитиму твоїм словам, бо в них дуже багато правди. Але хоч я й народився в тому племені, яке ти так не любиш, та найзапекліший мій ворог, навіть брехливий мінг, не посмів би сказати, що я хоч раз забрав собі чуже добро, коли, звичайно, не здобув його в чесному бою, а чи хоч раз зажадав собі більше землі, ніж бог призначив людині.

— І все-таки мій брат прийшов до червоношкірих шукати собі сина?

Трапер торкнувся пальцем до оголеного плеча Ле Балафре і, сумно та довірливо глянувши йому в пошрамоване обличчя, відповів:

— Так, але я думав лише про користь самого хлопця. Коли ти вважаєш, дакото, ніби я всиновив його, аби знайти собі підтримку на старість, то ти так само несправедливий до мене, як, очевидно, мало знаєш про жорстокі наміри своїх одноплеменців. Я назвав його своїм сином, аби він знав, що на землі залишиться хтось, хто його оплаче... Тихо, Гекторе, тихо! Хіба личить пристойному собаці своїм виттям перебивати розмову двох сивоголових? Пес дуже постарів, тетоне, і хоч свого часу дістав непогане виховання, одначе, як ото й ми, інколи забуває добрі манери своєї юності.

Але тут їхню розмову урвав безладний лемент, що вихопився з вуст десятка старезних індіанок, котрі, як ми вже казали, пропхалися до найпомітнішого в колі місця. Крик цей викликала несподівана зміна в поведінці Твердого Серця. Коли старі повернулися до юнака, то побачили, що він стоїть посередині кола, високо підвівши голову, пильно вдивляючись удалину, виставивши вперед одну ногу й трохи піднісши руку, ніби до чогось напружено прислухається. Його обличчя на мить освітила усмішка, але тут-таки він, опанувавши себе, знову прибрав колишню позу холодної гідності. Тетони в цьому порусі добачили посміх над ними, і навіть вожді захвилювалися. Жінкам уже було несила стримувати свою лютю, отож вони всім гуртом увірвалися до середини кола й почали на всі заставки лаяти бранця. Вони вихвалялися подвигами своїх синів, які чимало шкоди вчинили різним племенам пауні. Вони принижували його славу і радили йому подивитися на Маторі — ото, мовляв, справжній воїн, не рівня йому! Вони кричали, що його вигодувала олениця і що він усмоктав боягузтво з материнським молоком. Коротше кажучи, вони вилили на незворушного бранця цілий потік тих дошкульних образ, що на них індіанки великі мастачки; але, оскільки такі сцени вже не раз описувано, немає потреби докладно відтворювати їх знову.

Наслідком цього спалаху могло бути лише одне. Ле Балафре, засмучено

відвернувшись, щез у натовпі, а трапер, на чесному обличчі якого відбивалося душевне хвилювання, підійшов ближче до свого молодого друга — так люди, поєднані із засудженим зв'язками, дужчими за страх перед людським судом, підступають до ешафота, аби підтримати нещасного в його смертну годину.

Прості воїни аж нетямалися з нетерплячки, але вожді все ще не давали сигналу, що віддає би жертву їм на поталу. Маторі, який намагався не виказувати своєї ревнивої ненависті, давно чекав такої хвилини. Невдоволений затримкою, він кинув на своїх прибічників підбадьорливий погляд, заохочуючи розпочати тортури.

Уюча, який не спускав ока з вождя, тільки того й чекав: мов гончак, що зірвався з прив'язу, він кинувся вперед. Порозпихавши старих індіанок, які від образ уже перейшли до дій, він став докоряти їм за нетерплячість: мовляв, хай почекають, от зараз воїн піддасть пауні тортурам, і той заплаче, мов жінка.

Жорстокий дикун заходився розмахувати томагавком над своєю жертвою так, що, здавалося, от-от ужене зброю просто в голову бранцеві, хоч лезо ні разу навіть не зачепило шкіри. Так звичайно починалися тортури, і Тверде Серце стійко витримав випробування. Як і досі, очі його невідривно дивилися вдалину, хоч блискуча сокирка описувала сяйливі кола перед його лицем. Зазнавши невдачі, безсердечний сіу приклав холодне лезо до виголої голови бранця і почав зображувати різні способи, якими він здиратиме шкіру з черепа своєї жертви. Жінки підохочували Уючу до тієї жорстокої гри, глузуючи з пауні й намагаючись викликати бодай які-небудь природні почуття на його незворушному обличчі. Але він, очевидно, беріг свої сили для вождів і для тих хвилин несласанних мук, коли йому доведеться проявити всю велич свого духу, аби не зганьбити своєї гучної, незаплямованої слави.

Трапер з істинно батьківською тривогою стежив за кожним порухом томагавка, аж поки, стримавши обурення, вигукнув:

— Мій син забув свою хитрість. Цей індіанець підлий, і він завжди готовий наробити дурниць. Я сам не можу так учинити, бо моя віра забороняє вмирущому воїнові ганити своїх ворогів, але у червоношкірих інші звичаї. Хай пауні скаже дошкульні слова і купить собі легку смерть. Ручаюсь, так воно й буде, якщо тільки пауні заговорить, перш ніж мудрі вожді вирішать підтримати витівки цього дурня.

Несамовитий сіу, який почув ці слова, але не зрозумів їх, повернувся до старого, погрожуючи йому смертю за зухвале втручання.

— Ат, роби зі мною що хочеш, — мовив безстрашний трапер. — Мені байдуже, помру я сьогодні чи завтра, хоч це й ке така смерть, якої зичив би собі чесний чоловік. Подивись на цього шляхетного пауні, тетоне, й ти побачиш, яким може стати червоношкірий, що шанує Володаря Життя і живе за його законами. Скільки твоїх одноплеменців послав він до далеких прерій! — вів далі старий, вдаючись до благочестивого обману: коли небезпека загрожує йому самому, міркував він, то не великий гріх похвалити чесноти іншого. — Скільки верескливих сіу він убив, як справжній воїн, у чеснім бою, коли стріл у повітрі було більше, ніж сніжинок у хурделицю! Отак! А чи назве Уюча ім'я хоч одного ворога, якого він убив своєю рукою?

— Тверде Серце! — заволав сіу і люто крутнувся, щоб завдати жертві смертельного удару. Але рука бранця зненацька стисла йому зап'ясток. На якусь хвилю обидва ніби застигли в цій позі — один завмер від несподіваного опору, а другий схилив голову, але не для того, щоб зустріти смерть, а напружено до чогось прислухаючись. Старі індіанки радісно заверещали, подумавши, що пауні, нарешті, втратив самовладання. Трапер злякався, чи не зганьбить себе його друг, а Гектор, ніби розуміючи, що відбувається, задер морду й жалібно завив.

Але пауні вагався лише секунду. Він миттю підніс другу руку, зблиснув томагавк — і Уюча з розкряним черепом повалився до його ніг. Потім, махаючи закривавленим томагавком, пауні кинувся вперед, і настрашені бабусі розскочились, даючи йому дорогу. Одним стрибком він щез в улоговині.

Грім серед ясного неба не вразив би так тетонів, як оця відчайдушна сміливість. З уст жіноцтва вирвався пронизливий жалібний зойк, і навіть найстаріші воїни, очевидно, розгубились. Але це заціпеніння тривало лише якусь хвилю. З сотні горлянок вихопився гнівний рев і воїни юрбою, з криком кинулися вперед, поійняті жагою кривавої помсти. Але гучний і владний оклик Маторі зупинив усіх. Вождь, на обличчі якого розчарування та лють боролися з удаваною незворушністю, що її вимагало його становище, простяг руку до річки — і таємниця зразу прояснилася.

Тверде Серце був уже на півдорозі до річки, коли з-за горба по той бік річки з'явився загін озброєних вершників-пауні й галопом підскакав до самої води. Почувся гучний сплеск — то втікач кинувся в річку. За кілька хвилин він дужими ривками подолав потік, і ось уже крик з протилежного берега сповістив зганьблених сіу, яку велику перемогу здобули над ними їхні вороги.

РОЗДІЛ XXIX

Коли того пастуха ще не схопили, хай
втікає; йому загрожують такі муки, такі
тортури, від яких ламається хребет у
людини і розривається серце у страховиська.

Шекспір. Зимова казка

Неважко зрозуміти, що подія, про яку ми тільки-но розповіли, викликала поміж сіу надзвичайне збурення. Повертаючися з мисливцями до стійбища, їхній вождь ужив усіх тих застережних заходів, що до них звичайно вдаються індіанці, аби вороги не відшукали їхнього сліду. І все-таки, як виявилось, пауні не лише натрапили на слід, а й з неабиякою вправністю зуміли підкрастися з того єдиного боку, де ватажки не визнали за потрібне поставити варту. А дозорці, що ховалися за пагорками позади селища, довідалися про небезпеку останні.

В цю скрутну хвилину аж ніяк не можна було баритися. Маторі доскочив такої великої влади і утримував її саме завдяки своїй рішучості за подібних обставин. Ясна річ, він і цього разу не збирався осоромитись, виказавши бодай тінь вагання. І серед цього галасу, плачу дітей, лементу жінок і дикого виття старих індіанок, — коротше кажучи, серед цього бездаддя, яке легко збентежило б людину, незвичну до рішучих

дій в годину небезпеки, — він почав владно й холоднокровно віддавати накази.

Поки воїни озброювались, хлопчаків послали в улоговину по коней. Жінки покvapливо згортали намети й вантажили їх на старих шкап, які вже не годилися для бою. Матері прилаштовували немовлят за своїми спинами, а тих дітей, які вже ходили самі, позганяли до гурту, і вони, мов отара, купчилися позаду. Хоч навколо стояв такий гармидер, що стійбище нагадувало другий Вавілон[54], кожен робив своє діло швидко і вправно.

Тим часом Маторі не забував про свої обов'язки вождя племені. З того підвищення, де він стояв, було добре видно ворожий загін і всі його дії. Зловісна посмішка освітила обличчя Маторі, коли він пересвідчився, що в нього більше людей, ніж у супротивника. Але, попри цю перевагу, була одна обставина, яка викликала в нього сумнів щодо щасливого кінця неминучої сутички. Річ у тому, що його плем'я жило в північнішій і менш гостинній частині краю і було куди бідніше кіньми та зброєю, — тобто тим, що становило найцінніше майно західного індіанця. Пауні всі були верхи; а що загін наважився забитись так далеко, щоб звільнити свого уславленого вождя чи помститися за нього, то він складався — і Маторі це добре розумів — із самих сміливців. Окрім того, багато одноплеменців Маторі були вправнішими мисливцями, ніж воїнами. Отож вони могли відвернути увагу ворогів, але у жорстокій сутичці він не сподівався від них особливої хоробрості. І Маторі окинув палючим поглядом невеликий гурт випробуваних воїнів, на яких він міг покластися і які ще ні разу не підводили його. З ними він міг не ухилитися від бою, хоч і не поривався до нього, бо присутність жінок і дітей у його таборі давала ворогові неабияку перевагу.

А втім пауні, що з такою несподіваною легкістю досягли своєї головної мети, не вказували особливого бажання встрявати в бійку. Переправлятися через річку на очах у готового дати відсіч супротивника було небезпечно, і вони, певне, воліли б, як їм підказувала обережність, відступити і зачекати ночі, коли видима безпека приспить пильність сіу. Але в душі їхнього вождя палали почуття, що примусили його забути про звичайні хитрощі індіанської війни. Груді йому пекло нестерпне бажання змити свою недавню ганьбу; а може, він думав, що серед жінок, котрі віддалялися безладним гуртом, ховалася винагорода, яка тепер у його очах була цінніша за півсотні тетонських скальпів. Хоч як там воно було, а Тверде Серце, вислухавши короткі привітання воїнів і передавши ватажкам найважливіші відомості, тут-таки почав готуватися до бою, аби ще раз підтвердити свою заслужену славу, а також задовольнити таємні бажання серця. Пауні привели з собою його найкращого мисливського коня, хоч і не сподівалися, що він ще знадобиться господареві в цьому житті. На спині коня, якого збиралися принести в жертву на могилі молодого завзятого, були лук, спис і сагайдак; така турботливість свідчила, як пауні любили свого благородного вождя. Ця завбачливість звільнила б трапера від того благочестивого обов'язку, який він урочисто обіцяв виконати.

Тверде Серце був дуже вдячний своїм воїнам за клопіт, бо ж відав, що вождь, так добре споряджений, міг з честю вирушити до далеких мисливських угідь Володаря

Життя; однак він схильний був думати, що все це і тепер стане йому в пригоді. Його суворе обличчя розпогодилося, коли він випробував гнучкість лука і зважив на руці чудовий спис. По щиту Тверде Серце черкнув побіжним, досить байдужим поглядом; зате коли він скочив на спину своєму коневі, то навіть звична індіанська стриманість не могла приховати захоплення молодого вождя. Він проскакав кілька разів перед своїми не менш захопленими воїнами, правлячи конем з такою невимушеністю, якої ніде не можна навчитися, бо дається це людині з природи: він то змахував списом, ніби перевіряв, чи твердо сидить у сідлі, то прискіпливо оглядав карабін (його також не забули привезти), — і все це з радістю людини, яка дивом заволоділа знов скарбами, що становили її гордість і щастя.

Аж тут Маторі, закінчивши всі необхідні приготування, вирішив перейти до рішучіших дій. Тетон довго сушив собі голову, що робити з бранцями. Вдалині бовваніли скватерові намети, і досвідчений воїн розумів, що треба стерегтися нападу і з цього боку, а не тільки стежити за пауні, які відверто виказували свої ворожі наміри. Першою його думкою було порішити чоловіків томагавками, а жінок доручити піклуванню тих, хто оберігав індіанок; але багато його воїнів ще з острахом поглядали на гаданого "чаклуна" Великих Ножів, і вождь не наважився на таке ризиковане діло перед самою сутичкою — тетони могли б угледіти в цьому знамення поразки. Нарешті він надумав; поманивши старезного воїна, якому доручено було охороняти тих, хто не міг брати участі в битві. Маторі відвів його вбік і, значущо торкнувшись рукою до його плеча, сказав владно й водночас довірливо:

— Коли мої молоді воїни зітнуться з пауні, дай жінкам ножі. Досить. Мій батько старий, йому не треба слухати мудрості хлопчика.

Похмурий старий самими очима, в яких зажевріла лють, показав, що зрозумів, і вождь більше вже не турбувався цією важливою справою. Відтоді він думав тільки про помсту та про те, як відстояти свою воїнську честь. Вихопившись на коня, він владним, майже королівським порухом руки наказав усім зробити так само, безцеремонно урвавши бойові співи та урочисті обряди, що ними деякі воїни зміцнювали свій дух, надихаючись на ратні подвиги. Коли всі були готові, загін мовчки й рішуче рушив до берега.

Тепер лише річка розділяла обидва загони. Вона була надто широка, щоб супротивники могли застосувати луки й стріли, але вожді обмінялися кількома марними пострілами з карабінів, більше хизуючись, ніж сподіваючись зашкодити ворогові. Оскільки на всі ці даремні зусилля пішло чимало часу, ми поки — що залишимо супротивників і повернемося до тих наших героїв, які досі були в руках у дикунів.

Коли нам тепер треба пояснювати читачеві, що від зору досвідченого трапера не уникла жодна з вищезгаданих подій, то ми марно витратили хтозна-скільки чорнила і лише змарнували так багато паперу. Як і всіх, його вразила несподівана втеча Твердого Серця, і на якусь хвилю його охопили жаль та розчарування, що взяли гору над співчуттям. Простодушний і приязний старий, буди свідком слабкості воїна, якого він

устиг щиро полюбити, відчув такий самий біль, що його переживає віруючий батько, схиляючись над своїм вмирущим сином-безбожником. Та коли він зрозумів, що його друг не просто зробив жалюгідну й не гідну мужчини спробу врятувати своє життя, а, навпаки, тримаючися з гордістю і звичайною незворушністю індіанського воїна, чекав слушної хвилини, аби звільнитися з полону, показавши при цьому рішучість і силу духу, властиві тільки справжнім сміливцям, старого охопила така радість, що він ледве міг її приховати. Посеред того галасу і сум'яття, що зчинилися після загибелі Уючі та втечі бранця, він став поруч своїх білих товаришів, вирішивши будь-що захищати їх від дикунів, коли ті раптом здумують зігнати на них гнів. Однак поява загону пауні врятувала його від такої відчайдушної і, очевидно, марної спроби, давши йому змогу більш-менш спокійно стежити за подіями та обмірковувати свій новий план. Одна річ особливо привернула його увагу. Хоч усіх дітей та майже всіх жінок разом з їхнім майном покvapливо кудись відправили, — може, сховали в чагарнику неподалік, — намет Маторі залишився там, де стояв, з усім, що в ньому було. А біля намету двоє підлітків, які були ще надто молоді, щоб брати участь у сутичці, але вже вміли вправлятися з кіньми, тримали за вуздечки двійко найкращих скакунів. Завваживши це, трапер одразу зметував, що Маторі боїться доручати кому-небудь своїх щойно знайдених "квіток", а водночас вживає заходів на той випадок, коли щастя відвернеться від нього. Ні вираз обличчя тетона, коли він давав доручення старому індіанцеві, ні люта радість, з якою той вислухав кривавий наказ, не залишилися непоміченими. З усіх цих таємних приготувань трапер зрозумів, що наближається вирішальна хвилина, і він прикликав на допомогу весь свій досвід довгорічного життя, щоб знайти вихід із цього безнадійного становища. Коли він міркував, що б його вдіяти, лікар знову відволік його увагу, жалісно благаючи про допомогу.

— Шановний трапере, чи, я сказав би за даних умов, визволителю, — почав сумовито Оубед. — Здається, нарешті наспіла нагода порушити неприродний і зовсім незаконний зв'язок між моїми нижніми кінцівками й тулубом Азінуса. Може, коли ця частина мого тіла звільниться настільки, що я здатний буду керувати й іншими і, скориставшись з цієї щасливої нагоди, дійти форсованим маршем до поселень, то не втратиться надія зберегти для людей ті скарби знань, негідним носієм яких я є. Важливість наслідків, безперечно, виправдовує-таки ризикований експеримент.

— Не знаю, не знаю, — відповів обачний старий. — Усіх цих комашок та повзуче гаддя, що ти поначіплював на себе, бог створив для прерій, і я не розумію, заради чого випроваджувати їх до тих країв, які їм, може, не припадуть до душі. Окрім того, сидячи отак-о на ослі, ти можеш нам неабияк прислужитися, хоч я не здивуюсь, коли ти цього не зрозумієш, адже ви, книгоїди, не звикли, щоб від вас була якась користь.

— Але чим я можу вам прислужитися в цих болючих кайданах, коли тваринні функції організму, так би мовити, завмирають, а духовні, чи то інтелектуальні, притуплюються завдяки таємничій спільності духу та матерії? Ці два поганські воїнства, певне, проллють кров, і — хоч, правду сказати, мені це не дуже до смаку, — я радше зцілюватиму рани, ніж марнуватиму дорогоцінні хвилини, отак от принижуючи

душу й тіло.

— Червоношкірому не до ран і не до лікарів, коли у вухах йому лунає бойовий клич. Терплячість — чеснота індіанця, та й білому вона не завадить. Подивись на цих відьомско, друже лікарю: настрій у них кровожерливий, нівроку, і вони націляються вгамувати свій клятий апетит за наш рахунок, — або ж я нічого не тямлю в дикунській вдачі. Ну, а коли ти сидітимеш на ослі й отак грізно дивитимешся — хоч, сказати правду, це не дуже тобі до лиця, — то, мабуть, страх перед таким великим чаклуном трохи приборкає їхню хоробрість. Я тут наче генерал перед початком битви, отож мушу розпорядитися своїми силами, щоб використати все, на що вони здатні. Якщо я хоч трохи знаюся на цих тонкощах, твій вигляд зараз нам куди корисніший, аніж будь-який твій відчайдушний подвиг.

— Гей, старий, — закричав Пол, якому вже несила було терпіти розважливі та багатослівні пояснення трапера, — може, ти б покінчив з двома речами разом: з оцією твоєю балаканиною, яку, безперечно, дуже приємно слухати, наминаючи добре засмажений буйволячий горб, і з цими клятими ремінцями, що, скажу з досвіду, ніколи не бувають приємні. З одного помаху твого ножа буде зараз більше користі, ніж з найдовшої промови, що її коли-небудь виголошували в кентуккійському суді.

— Так, суди — то справжні тобі "щасливі мисливські угіддя", як кажуть червоношкірі, для тих, хто тільки й уміє, що язиком плескати. Колись і мене затягли до того лігва беззаконня — і за що? За якусь оленячу шкуру! Хай їм бог простить, вони й самі не відали, що чинять, покладаючись на свій слабкий розум; отож їх хіба що пожаліти можна. А все ж таки сумне було видовище: старого, що все життя прожив на вільному повітрі, закон забив у колодки і виставив на глум перед жінками й дітлахами марнотратного поселення, аби в нього тиццали пальцями!

— Якщо ви отак ставитеся до пут, мій чесний друже, то доведіть це, якнайшвидше звільнивши нас, — сказав Мідлтон — йому, як і бортникові, забарливість їхнього випробуваного товариша здавалася дивною та незрозумілою.

— Я з радістю звільнив би вас, особливо тебе, капітане, адже ти солдат, і тобі було б не тільки цікаво, а й корисно придивитися на волі до всіх обставин та хитрощів індіанської війни. А цьому нашому другові байдуже, що він побачить, бо з бджолами воюють зовсім не так, як з індіанцями.

— Старий, оті ваші кпини з нашого нещастя зовсім недоречні, як не сказати крутіше...

— Еге ж, твій дід був чоловік запальний і нетерплячий, то чого ж сподіватися, щоб дитинча пуми повзало по землі, мов дикобразеня... А тепер замовкніть-но ви обоє, а я говоритиму ніби тільки про те, що зараз відбувається в долині, — отак ми приспимо їхню пильність і змусимо заплющити очі, що лише й видивляються, яку б учинити капость чи лиходійство. По-перше, вам слід знати, що той підступний тетон наказав, — принаймні я так думаю, — повбивати всіх нас, як тільки випаде нагода зробити це тишком-нишком.

— Милосердне небо! І ви дозволите, щоб нас зарізали, мов покірних овець?

— Тихше, капітане, тихше; з гарячковості мало пуття, коли треба діяти хитрістю, а не силою. Ото молодець наш пауні! Ви збадьорилися б одразу, коли б побачили, як він скаче від річки, аби заманити ворога на той берег, — а навіть мої слабкі очі бачать, що на кожного його воїна припадає по два сіу!.. Так от я казав, що гарячковість і нерозсудливість до добра не доводять. Навіть дитині зрозуміло, що тут до чого. Дикуни й самі не знають, що з нами робити. Одних лякає колір нашої шкіри, і вони з радістю відпустили б нас, а інші дивляться на нас, мов голодний вовк на лань. Але коли на раді племені починаються чвари, милосердя рідко бере гору. Бачите он тих зморщених і злісних скво?.. Та ні, вам із землі не видно; але вони тут і от-от кинуться на нас, мов розлючені ведмедиці, хай-но лише випаде слухна хвилина.

— Послухай, шановний трапере, — сердито перепинив його Пол, — ти що, розповідаєш усе це для нашої втіхи чи для своєї власної? Якщо для нашої, то краще побережи себе для іншого разу, бо я вже так насміявся, аж дихнути не можу. З мене вистачить!

— Тс-с, — мовив трапер, швидко і напрочуд вправно розрізавши ремінець, яким правицю Пола було прив'язано до його тіла, і кинувши ножа так, щоб бортник міг його взяти. — Тихше, хлопче, тихше; от і наспів наш час! Ці кровожерливі відьми дивляться в долину, їхню увагу прикував галас, і нам поки що нічого не загрожує. А тепер берися за діло, та вважай, щоб ніхто не помітив...

— Дякую тобі за ласку, старе м'яло, — пробурчав бортник, — хоч вона й припізналася трохи, як сніг у маю.

— Дурний хлопчисько! — докірливо мовив трапер, який уже відійшов від своїх друзів і, здавалось, уважно стежив за рухами обох ворожих загонів. — Невже ти ніколи не зрозумієш мудрості терпіння? І ти теж, капітане... Хоч я й не з тих, хто бере образи близько до серця, а все-таки бачу: ти мовчиш, бо не хочеш просити ласки в того, хто, на твою думку, не дуже поспішає її зробити. Ясна річ, ви обидва молоді, пишаєтеся силою та сміливістю і, либонь, думаєте, що тільки-но позбудетеся цих ремінців — і вас уже голими руками не візьмеш! Але хто багато бачив, той і міркує багато. Якби я, наче метушлива жінка, кинувся визволяти вас, ті відьми вгледіли б це — і де б ви тоді були? Під томагавками та ножами, мов безпорадні, плачливі діти, хоч і на зріст ви нівроку, і борода ніби як у мужчин. Спитай свого друга, бортнику, чи зміг би він зараз, пробувши стільки годин поспіль в путах, упоратися з хлопчиком-тетеном, не кажучи вже про десяток безжалісних і кровожерливих скво?

— Правду кажеш, старий, — відповів Пол, який, позбувшись ремінців, розминав затерплі руки й ноги. — Ти таки трохи знаєшся на цих речах. Я, Пол Говер, якого мало хто міг перегнати чи подужати, тепер майже такий безпомічний, як тоді, коли вперше з'явився в домі старого Пола, небіжчика, — хай бог простить йому всі гріхи, що він наробив, живши в Кентуккі! От моя нога ніби на землі — коли вірити очам, — а я міг би поклястися, що між нею і землею ще цілих шість дюймів. Послухай, друже, якщо ти вже так багато зробив, то, благаю тебе, протримай трохи отих клятих скво, поки я розігрію руки, аби гідно зустріти їх.

Трапер показав жестом, що зрозумів, і, залишивши бортника розминати руки й ноги, щоб потім визволити Мідлтона, рушив до старезного індіанця, який уже збирався виконати доручене йому завдання.

Маторі, задумуючи свій кривавий план, не помилився у виборі виконавця. Це був один з тих безжалісних дикунів, котрих можна знайти в будь-якому племені: вони мають певну воїнську славу завдяки своїй відвазі, заснованій на природженій жорстокості. Індіанці прерій вважали, що здобути трофей у переможеного ворога куди почесніше, ніж просто вбити його; йому ж це шляхетне почуття не було знайоме — радості вбивства він віддавав перевагу над радістю перемоги. Коли честолюбніші та гордіші воїни прагнули добути славу в бою, то він десь у безпечному місці добивав поранених, яких пощадили його благородніші одноплемінці. В усіх жорстокостях племені він грав найпомітнішу роль, і не було ще такої ради, де б він висловився за милосердя.

З нетерпінням, що його не могла погамувати навіть вироблювана роками стриманість, він чекав тієї хвилини, коли можна буде виконати волю великого вождя, без чийого схвалення і могутньої підтримки він навряд чи наважився б учинити розправу, проти якої заперечували багато його одноплемінців. Але між обома загонами от-от мала початися битва, і він зрозумів з таємною і злісною радістю, що настав час зробити те, чого так жаждала його душа.

Коли підійшов трапер, він уже роздавав ножі лютим старим індіанкам, які, беручи їх, тихо співали одноманітну пісню про втрати свого народу в різних сутичках з білими і про радісну та благородну помсту. Тому, хто не звик до таких видовищ, досить було лише глянути на цих відьом, щоб утратити всяку охоту підходити ближче до місця, де вони справляли свій дикий, відворотний обряд.

Кожна стара карга, взявши ніж, починала повільно, ритмічно й трохи незграбно кружляти навколо старого індіанця, і незабаром усі вони закрутилися в якомусь чарівницькому танці. Вони намагалися ступати в такт мелодії, супроводжуючи слова пісні виразними жестами. Співаючи про загибель своїх воїнів, вони стріпували довгими сивими косами чи безладно розпускали їх, прикриваючи свої висхлі шії; але варт було одній заспівати про те, як солодко відповідати ударом на удар, усі тут-таки вторували одностайним виттям і рухами, що промовисто свідчили, для чого вони розпалюють у собі дику лють.

І ось трапер ступив у саму середину цього диявольського кола спокійно і стримано, от ніби ввійшов до сільської церкви. Його поява нічого не змінила, хіба що рухи старих карг стали ще погрозливіші і, якщо це тільки було можливо, ще виразніше показували їхні безжалісні наміри. Зробивши їм знак замовкнути, старий запитав:

— Чому тетонські матері співають злими язиками? Ще не привели до їхнього селища бранців пауні, ще їхні сини не повернулися, навантажені скальпами!

Йому відповів дикий лемент, а кілька найшаленіших фурій навіть підскочили до нього, махаючи ножами в небезпечній близькості до його спокійних очей.

— Перед вами воїн, а не втікач з табору Довгих Ножів, який полотніє, забачивши

томагавк, — сказав трапер, не змигнувши оком. — Хай жінки сіу подумують: коли помре один блідолиций, на тому місці, де він упав, з'явиться ціла сотня.

Одначе старі відьми тільки ще швидше закружляли по колу, а погрози в їхній пісні залунали ще голосніше та виразніше. Аж тут найстаріша й найлютіша індіанка вихопилась із кола й кинулася до бранців, наче та хижа птиця, яка довго ширяла в повітрі, виглядаючи свою жертву, і тепер стрімголов падає на неї. За цією каргою безладною галасливою юрмою посунули й інші, аби не прогавити своєї частки в кривавому бенкеті.

— Могутній чаклуна мого народу! — закричав трапер по-тетонському. — Відкрий рот і заговори, щоб усе плем'я сіу почуло тебе!

Чи то Азінус у недавніх подіях збагнув чудодійні якості свого голосу, чи то його роздратував дикий вигляд старих індіанок, які, проминаючи його, верещали так, що навіть осячим вухам не стало сили терпіти, — у всякому разі осел зробив те, про що прохали Оубеда, і досяг такого успіху, на який навряд чи міг сподіватися природолюб, хоч би й волав на всю горлянку. Чудернацька тварина закричала вперше, відколи з'явилася в селищі. Застережені у такий жахливий спосіб, старі відьми шугонули врозсип, наче стерв'ятники, яких відігнали від поживи, але репетувати вони не кинули і, очевидно, не зовсім відмовилися від свого заміру.

Їхня несподівана поява, а отже, й неминуча небезпека, значно швидше розігріли кров у жилах Пола і Мідлтона, ніж усі попередні розтирання та фізичні вправи. Пол схопився на рівні й прибрав погрозливу позу, яка, сказати правду, обіцяла більше, ніж достойний бортник міг би зробити. І навіть капітан звівся навколішки, ладен дорого віддати своє життя. Те, що блідолиці в якийсь дивний спосіб звільнилися від своїх пут, старі індіанки розцінили як витівку чаклуна, і ця помилка прислужилася бранцям не менше, ніж пречудесне і вельми своєчасне втручання Азінуса.

— От тепер саме на часі вийти із засідки, — вигукнув трапер, підбігши до своїх товаришів, — і чесно й відкрито стати до бою! Звісно, краще було б зачекати, поки капітан зовсім оговтається, та коли ми вже викрили свою батарею, то мусимо утримувати нашу позицію, щоб...

Він замовк, відчувши на своєму плечі чиюсь важезну руку. В голові у нього майнула невиразна думка, що тут і справді не обійшлося без чародійства, коли це, повернувшись, він уздрів, що потрапив у лапи до не менш небезпечного та могутнього "чаклуна" Ішмаела Буша. Озброєні до зубів скватерів сини один по одному виходили з-за намету Маторі, і старий одразу ж збагнув не тільки те, як вони зайшли з тилу, поки увагу бранців відволікали події біля річки, а й те, що опиратися годі й думати.

Ні Ішмаел, ні його сини не вважали за потрібне щось пояснювати. Мідлтону і Пола знов скрутили, дуже вправно і без жодного слівця, і цього разу навіть старого трапера спіткала така сама доля. Навет зірвали, жінок посадовили на коней, і весь гурт рушив до табору скватера. Все це відбулося так швидко, що й справді могло здатися чародійством.

Поки ми стисло змальовували ці події, невдатний прибічник Маторі зі своїми

жорстокими помічницями втівав через улоговину до заростів, де ховалися жінки з дітьми. Коли Ішмаел з бранцями та здобиччю пішов, то плоскогір'я, де зовсім недавно вирувало життям індіанське стійбище, стало таке саме безлюдне і порожнє, як і довколишня безмежна пустеля.

РОЗДІЛ XXX

Але чи справедливо це, чи благородно?

Шекспір

Поки на плоскогір'ї відбувалися ці події, воїни в улоговині також не байдикували. Ми залишили ворогуючі загони, коли вони стежили один за одним з протилежних берегів річки, намагаючись уїдливими насмішками та образами підбити супротивника до якогось необачного вчинку. Але вождь пауні незабаром зрозумів, що лукавий ворог ніби навмисне зволікав, удаючись до цих очевидно марних для обох сторін дій, аби виграти час. Отож він, ясна річ, змінив свої плани і відступив від річки, щоб, як трапер уже пояснив своїм товаришам, заманити численніший загін сіу на свій берег. Однак супротивник не прийняв виклику, і Вовкам довелося придумувати щось інше.

Замість гаяти дорогоцінні хвилини, марно намагаючись примусити ворогів перейти річку, молодий вождь пауні на чолі своїх воїнів чвалом проскакав берегом, шукаючи зручне місце, де б його воїни могли без втрат несподівано переправитись на той бік. Як тільки тетони розгадали його намір, воїни, що не мали коней, сіли позад вершників, і Маторі, об'єднавши таким чином свої сили, міг завадити переправі. Збагнувши, що його задум розкрили, і не бажаючи даремно стомлювати коней, бо ж тоді вони б не згодилися для бою, якби навіть і перегнали важко навантажених коней сіу, Тверде Серце раптом осадив коня біля самої води.

Оскільки місцевість була надто відкрита, щоб удатися до якої-небудь із звичайних хитростей індіанської війни, а часу було обмаль, то відважний пауні вирішив прискорити події, наважившись на подвиг, якими відзначаються індіанські сміливці, аби зажити собі високої і такої любої їхньому серцеві слави. Місцина, яку він вибрав, цілком годилася для його задуму. Річка, майже всюди глибока та швидка, тут розливалася і була вдвічі ширша, а брижі на воді свідчили про невелику глибину. Посередині річки була широка піщана обмілина, яка трохи виступала над водою, і з її кольору та вигляду досвідчене око могло легко визначити, що на неї можна безпечно ступити. Пильно оглянувши її, вождь не вагався ані хвилини. Він сказав воїнам про свій намір і кинувся у воду; незабаром його кінь, то плывучи, то ступаючи по дну, щасливо виніс його на острів.

Досвід Твердого Серця не зрадив його. Коли кінь, форкаючи, вийшов з води, вождь опинився на широкій, вологій, але твердій піщаній смузі, де його скакун міг показати, на що він здатний. І, ніби розуміючи це, кінь під своїм войовничим вершником ішов так пружно, так гордовито, що не поступався якому-небудь чистокровному, добре виїждженому іноходцеві. У збудженого вождя кров заграла в жилах. Ніби усвідомлюючи, що за його рухами стежать і друзі, й вороги, він гордо сидів у сідлі; і коли для його воїнів не могло бути нічого приємнішого за цей прояв мужності та краси,

то для ворогів це було найобразливіше та найпринизливіше видовище.

Несподівану появу пауні на обмілині тетони зустріли дружним і лютим лементом. Вони кинулись до води, з півсотні стріл розітнули повітря, пролунали безладні рушничні постріли, а кілька завзятців уже хотіли кинутися в річку, щоб покарати нахабного ворога за зухвальство. Але тут Маторі грізним голосом зупинив роздратованих одноплеменців, які аж нетямилися з люті. Він не тільки не дозволив їм бодай ноги замочити, не тільки наказав припинити марний обстріл, а й скомандував відступити від води, після чого розповів двом чи трьом найдовіренішим прибічникам про свій намір.

Коли пауні завважили цю метушню, десь із двадцяті воїнів уїхали в воду, але, побачивши, що тетони відступили, всі повернулися на берег, покладаючись на випробувану вправність і добре знану хоробрість свого молодого вождя. Наказ, що його віддав Тверде Серце, покидаючи своїх воїнів, був гідний його несхитної відваги та безстрашної вдачі. Доки вороги виходитимуть проти нього поодинці, доти він покладатиметься на підтримку Ваконди та на міць своєї руки; коли ж вороги кинуться на нього гуртом, Вовки мусять подавати йому поміч, виставляючи одного пауні проти одного тетона, поки стачить у них воїнів. Цьому благородному наказові скорилися беззастережно, і хоч багато гарячих сердець жадали поділити з вождем небезпеку й славу, всі без винятку воїни пауні приховували свою нетерплячість під звичною для індіанця машкарою стриманості. Вони жадібно і ревно стежили за тим, що відбувалося, але з їхніх вуст не зірвався жоден здивований вигук, коли стало зрозуміло, що вчинок їхнього вождя, як далі буде видно, може привести не до війни, а до миру.

Маторі, трохи порадившись зі своїми довіреними прибічниками, наказав їм їхати до решти воїнів. Потім він в'їхав у воду і зупинився. Тут він кілька разів підняв руку долонею вперед, що в цих краях означало дружні наміри. Тоді, ніби підтверджуючи свою щирість, він кинув карабін на берег і, в'їхавши глибше в річку, знов зупинився, щоб подивитись, як пауні поставиться до його запевнень у мирі.

Підступний сіу недаремно розраховував на благородну й чесну вдачу свого юного суперника. Тверде Серце, поки в нього стріляли, і навіть тоді, коли, здавалося, вороги от-от кинуться на нього всі разом, гарцював на піщаній обмілині з тим самим гордим і впевненим виглядом, з яким вирушив навстріч небезпеці. Коли ж він побачив, що тетонський вождь в'їхав у річку, то радісно змахнув рукою, підніс спис і видав бойовий клич свого племені, кидаючи виклик ворогові. Але, завваживши його миролюбні жести, він, хоч і дуже добре знав усі віроломні хитрощі індіанських двобоїв, не сховався поступитися тій мужності, яку виявив його супротивник. Поскакавши до протилежного кінця обмілини, він кинув там свою рушницю і тут-таки повернувся назад.

Тепер обидва вожді були озброєні однаково. У кожного був спис, лук із сагайдаком, томагавк і ніж; а ще мали вони по шкіряному щиту, щоб відбивати удари будь-якого з цих смертоносних знарядь. Сіу більше не вагався; він в'їхав ще глибше в воду і незабаром вибрався на обмілину там, де його гречний супротивник залишив для нього місце. Якби хто бачив лице Маторі, коли той переправлявся через протоку, що

відділяла його від найгрізнішого та найненависнішого з суперників, то, певне, помітив би на ньому відблиски потаємної радості, які пробивалися крізь машкару хитрості та безсердечної підступності, що хмарою облягла його смагляве обличчя; а проте цей-таки сторонній спостерігач завважив би й полум'я в його очах, і розширені ніздрі, і повірив би, що цю радість викликали почуття шляхетніші, котрі більше пасують індіанському вождеві.

Пауні зі спокоєм і гідністю чекав на свого ворога. Тетон проїхався туди й сюди, щоб після переправи заспокоїти свого нетерплячого скакуна і зручніше сісти в сідлі, а потім поскакав на середину обмілини і чемним жестом запросив пауні до себе. Тверде Серце під'їхав на таку віддаль, щоб можна було, коли треба, і кинутися вперед і відскочити, а тоді теж зупинився, пильно вдивляючись у ворога палючими очима. Запала довга й напружена мовчанка — двоє уславлених завзятців, уперше зустрівшись із зброєю в руках, роздивлялися один одного як воїни, котрі вміють шанувати доблесть відважного, хоч і ненависного ворога. Однак Маторі дивився не так суворо та войовничо, як вождь Вовків. Завдавши щит на плече, він зробив рукою привітальний порух, ніби запрошував пауні відкинути геть усі підозри, і заговорив.

— Хай пауні йдуть до гір, — сказав він, — і подивляться на вранішнє та вечірнє сонце, у бік країни снігів та в бік країни квітів, і тоді вони побачать, що земля дуже велика. Хіба червоношкірі не можуть знайти на ній місця для всіх своїх селищ?

— Чи було колись, щоб воїн Вовків прийшов до селища тетонів просити в них місця для свого житла? — запитав юний сміливець, не приховуючи погорди та зневаги. — Коли пауні полюють, хіба вони посилають гінців до Маторі, аби спитати, чи є в преріях сіу?

— Коли в домі голод, воїн вирушає шукати буйвола, призначеного йому на харч, — вів далі тетон, силкуючись погамувати гнів, викликаний презирливою посмішкою юнака. — Ваконда створив більше буйволів, ніж індіанців. Він не казав: "Цей буйвіл — для пауні, а той — для дакоти; цей бобер — для конзи, а той — для омаги". Ні, він сказав: "Вистачить усього. Я люблю своїх червоношкірих дітей, і я дав їм великі скарби. Багато сонць скакатиме найпрудкіший кінь, перш ніж доскаче від селищ тетонів до селищ пауні. Від селищ пауні далеко до річки оседжів. Є місце для всіх, кого я люблю. Навіщо ж тоді червоношкірому вбивати свого брата?"

Тверде Серце встромив спис вістрям у землю і, теж завдавши щит на плече й злегка спираючись на ратище, відповів з промовистою посмішкою:

— Хіба тетони втомилися полювати і йти стежкою війни? Вони хочуть смажити оленину, не вбиваючи оленів? А може, вони збираються відростити волосся, щоб вороги не знали, де шукати їхні скальпи? Дарма, воїн-пауні ніколи не прийде вибирати собі дружину серед цих тетонських скво.

Коли Маторі зачув цю пекучу образу, відблиск страшного гніву майнув крізь удавану стриманість його обличчя. Але він опанував себе, швидко погамувавши цей зрадницький спалах почуттів і відповів тоном, який більше годився для того, що він мав на меті.

— Саме так і мусить говорити про війну молодий вождь, — сказав він напрочуд спокійно. — Та Маторі бачив більше лихих зим, аніж його брат. Коли ночі були довгі і морок сповивав його житло, вій, поки молоді воїни спали, думав про біди свого народу. Він казав собі: "Тетоне, полічи оті скальпи над своїм вогнищем. Всі вони, окрім двох, належать червоношкірим! Хіба вовк уб'є вовка; хіба гримуча змія вжалить свою сестру? Ти знаєш, що ні. Отож, тетоне, ти неправий, коли з томагавком у руці йдеш стежкою, що веде до селища червоношкірих".

— Сіу хоче позбавити воїна слави! Може, він скаже своїм юнакам: "Ідіть, викопуйте коріння в прерії, шукайте ями, щоб поховати в них свої томагавки; ви більше не мужчини!"

— Якщо язик Маторі коли-небудь вимовить таке, — відказав хитрий тетон, удаючи з себе обуреного, — хай жінки племені відріжуть його і сплять разом з буйволячими тельбухами! Ні, — провадив він далі, під'їжджаючи, ніби пойнятий щирим довір'ям, ближче до непорушного Твердого Серця, — червоношкірий завжди матиме доволі ворогів: їх більше, аніж листя на деревах, птахів у небі чи буйволів у преріях. Хай мій брат широко розплющить очі! Хіба він не бачить ворога, якого треба вбити?

— Чи давно тетон рахував скальпи своїх воїнів, ті скальпи, що сушаться в диму вогнища пауні? Ось рука, що зняла їх і готова додати до вісімнадцяти ще два, аби стало двадцять.

— Хай розум мого брата не йде крученою стежкою. Якщо червоношкірий завжди вбиватиме червоношкірого, хто господарюватиме в прерії, коли не залишиться жодного воїна, котрий міг би сказати — "вона моя"? Послухай мудрості старих. Вони кажуть нам, що за їхніх днів з лісів, що на схід сонця звідси, приходило багато індіанців, і вони виповнили прерії скаргами на грабіжництво Довгих Ножів. Куди приходять блідолиці, там нема місця червоношкірому. Земля їм затісна. Вони завжди голодні. Подивись, вони вже тут!

З цими словами тетон показав на Ішмаелові намети, що їх добре було видно звідси, і замовк, щоб подивитись, яке враження справила його мова на щиросердного ворога. Тверде Серце слухав так, ніби всі ці міркування викликали в нього багато нових думок. Він замислився, а потім запитав:

— То що радять мудрі вожді сіу?

— Вони вважають, що по сліду кожного блідолицього треба йти, як по ведмежому сліду. Щоб Довгі Ножі, які приходять до прерій, ніколи не поверталися назад. Щоб стежка була відкрита для тих, хто приходить, і закрита для тих, хто збирається піти. Їх там багато. У них є коні та рушніці. Вони багаті, а ми бідні. Може, пауні та тетони зберуться разом на раду? А коли сонце сховається за Скелястими горами, вони скажуть: "Це — для Вовків, а це — для сіу".

— Ні, тетоне, Тверде Серце ніколи не зобижав чужинців. Вони приходять до його домівки, їдять і вільно йдуть собі. Могутній вождь — їхній друг! Коли мій народ скликає молодих воїнів на стежку війни, мокасини Твердого Серця ступають на неї останніми. Але, як тільки його селище сховається за деревами, він уже попереду всіх. Ні, тетоне,

його рука ніколи не підніметься на чужинця.

— То умри з порожніми руками, дурню! — вигукнув Маторі й, поклавши стрілу на лук, з силою послав її просто в оголені груди свого великодушного й довірливого супротивника.

Такий несподіваний був цей вчинок, так добре все розрахував підступний тетон, що пауні не міг захиститися звичайними засобами. Щит його був закинтий за плече, а стрілу він зняв з тятиви, затиснувши в лівій руці разом з луком. Однак бистре око сміливого воїна встигло завважити підступний порух, і розум теж спрацював швидко. Юнак різко шарпонував повід, кінь став дибки і, наче щитом, прикрив вершника, який низько схилився до гриви. Але Маторі прицілився непомильно і послав стрілу з такою силою, що вона вп'ялась у шию коня і простромила її наскрізь.

Тверде Серце блискавично послав стрілу у відповідь. Вона вробила щит тетона, але його самого не зачепила. Впродовж кількох хвилин бриніли, не змовкаючи, тятиви та дзижчали стріли, хоч супротивники не забували й про захист. Незабаром сагайдаки спорожніли; вже пролилася й перша кров, але рани були не такі значні, щоб зменшилась напруга двобою.

Тепер почалися швидкі та вправні маневри на конях. Вершники то робили повороти, то наскакували один на одного, то відступали, кружляючи, наче ластівки. Пішли в хід списи, пісок летів з-під копит коней, і не раз здавалося, що котромусь із супротивників не ухилитися від смертельного удару, однак обидва, як і досі, міцно трималися в сідлі й твердою рукою правили кіньми. Нарешті тетонові довелося зіскочити на землю, щоб урятуватися від неминучого удару. Пауні простромив своїм списом його коня і, радісно закричавши, проскакав мимо. Зробивши поворот, він зібрався був скористатися зі своєї перемоги, коли це і його поранений скакун заточився під ношею, що стала йому непосильною, і впав.

Маторі озвався грізним покликом на передчасний переможний крик Твердого Серця і кинувся з ножем і томагавком до юнака, що заплутався у повіді. Хоч який Тверде Серце був удатний, а все ж не встиг би вчасно вибратися з-під полеглого коня. Він розумів, що йому загрожує неминуча загибель. Намацавши ніж, він затис лезо між великим та вказівним пальцями і з дивовижною холоднокрівністю кинув ножа у ворога, що наближався. Ніж кілька разів перекинувся в повітрі і по саме руків'я з оленячого рогу вп'явся в оголені груди запального сіу.

Маторі схопився за руків'я, наче вагався, чи витягати ніж. На якусь хвилю обличчя його потемніло від незгасної ненависті та люті, а тоді, ніби внутрішній голос нагадав йому, що не можна марнувати часу, він, заточуючись, добрів до краю обмілини і, зайшовши по кісточки у воду, зупинився. Невмируще почуття гордості, яке він усмоктав з материнським молоком, узяло гору над хитрістю та нещирістю, що так довго затіняли шляхетніші риси його вдачі.

— Ні, Вовчєня, — сказав він з похмурою посмішкою, — скальп могутнього вождя тетонів не копитиметься над вогнищем пауні!

Витягали з рани ніж, він презирливо пожбурих його в бік ворога. Його смагляве

обличчя відбивало боротьбу ненависті та зневаги, що їх він не міг висловити; тоді, погрозивши кулаком своєму щасливому суперникові, Маторі кинувся в бурхливий потік, і ще кілька разів його рука майнула над хвилями, ніби він глузував і ворога і після того, як його тіло назавжди поглинула вода.

Тверде Серце на той час уже підвівся. Досі в обох загонах панувала мертва тиша, але тепер супротивники вибухнули оглушливим криком. Чоловік п'ятдесят воїнів з обох боків кинулися в річку, поспішаючи хто вбити, а хто захистити переможця, і сутичка, по суті, не закінчилась, а тільки почалася. Але молодий вождь не зважав ні на яку небезпеку. Вія одним стрибком опинився там, де лежав його ніж, і легко, наче антилопа, помчав по піску, вдивляючись у хвилі, що сховали його здобич. Темна пляма крові підказала йому, де згинув сіу, і Тверде Серце, з ножем у руці, пірнув у потік, вирішивши або вмерти в його хвилях, або повернутись із жаданим трофеєм.

Тим часом на обмілині розгорілась кровопролитна та жорстока битва. Пауні мали кращих коней та були, мабуть, стійкіші духом, тож вони всім гуртом кинулися на ворога і примусили його відступити. Переможці тут-таки розвинули успіх і, відтиснувши супротивника на протилежний берег, билися вже на захопленому суходолі. Але тут їх зустріли всі піші тетонські воїни, і пауні, в свою чергу, довелося відійти.

Бій тривав, але вороги діяли тепер з властивою індіанцям хитрістю та обачністю. Коли запал, з яким обидва зағони розпочали смертельну сутичку, трохи охолов, воїни стали дослухатися до ватажків, які намагалися стримати найпалкіших відчайдушів. Послухавшись мудрих настанов, сіу почали ховатися хто в траві, хто за поодинокими кущиками чи горбками, і наскоки пауні стали не такі навальні, а отже, й не такі небезпечні.

Тепер боротьба точилася з перемінним успіхом і майже без втрат. Сіу пощастило дістатися до густих бур'янів, де вороги на конях не могли їх переслідувати, бо коли б вони й заїхали в ті хащі, то були б там зовсім безпорадні. Отож треба було будь-що виманити тетонів зі схову, інакше годі було й думати домогтися успіху. Кілька відчайдушних наскоків не дали ніяких наслідків, і засмучені пауні почали були думати про відступ, коли це поблизу пролунав знайомий бойовий клич Твердого Серця, а ось і він сам з'явився серед них, стрясаючи скальпом великого вождя тетонів, наче знаменом, що веде до перемоги.

Шалені крики загальної радості привітали його появу, і воїни кинулися до заростів бур'яну з таким запалом, що, здавалося, їх нічим не зупинити. Але кривавий трофей в руках їхнього вождя надихнув не тільки нападників, а й тих, що оборонялися. В загоні Маторі було чимало справжніх сміливців, і той самий промовець, що вранці на раді виголошував такі миролюбні наміри, тепер самовіддано рвався в бій, аби вирвати з рук запеклих ворогів свого народу скальп чоловіка, якого він ніколи не любив.

Все вирішила кількість. Після жорстокої боротьби, під час якої всі ватажки показали приклад безстрашності, пауні довелося відступити на відкриту ділянку улоговини; тетони їх переслідували, п'ядь за п'яддю відвойовуючи землю, захоплену

ворогом. Якби тетони зупинились на краю бур'янів, вони, може, й відсвяткували б цього дня перемогу, хоч смерть Маторі була для них непоправною втратою. Однак через надмірну гарячковість деяких нерозсудливих сміливців становище різко змінилось, і то не на користь сіу, що раптом розгубили всі переваги, яких досягли з такими труднощами.

Один з ватажків пауні, геть увесь зраний, упав, відступаючи в останніх лавах своїх одноплемінців, і став мішенню для десятка нових стріл. Забувши про те, що треба закріпити успіх, забувши про всяку обачність, сіу з бойовим кличем кинулися вперед — кожен палав бажанням зажити високої слави, першим уразивши вже мертве тіло. Але їх зустрів Тверде Серце з купкою найхоробріших воїнів, що всі як один вирішили відстояти честь свого народу від такої наруги. Зітнулися врукопаш, кров полилася рікою. Пауні намагалися відступити з тілом загиблого, а сіу напосідали, аж поки зрештою всі з жахливим лементом вискочили з укриття, загрожуючи вже чисельною своєю перевагою роздавити опір.

Доля Твердого Серця і його товаришів, які швидше вмерли б, аніж покинули загиблого воїна, вирішилася б швидко, якби не могутня і несподівана допомога. З чагарника ліворуч почувся крик, а тоді грімнув і смертоносний рушничний випал. П'ятеро чи шестеро сіу впали на землю, тіпаючись у передсмертних корчах, а решта заціпеніли, ніби то саме небо вдарило блискавицями, аби врятувати Вовків. І тоді з чагарника вийшли Ішмаел та його здоровані-сини і з суворими обличчями та грізними криками кинулися на своїх колишніх віроломних спільників.

Цей несподіваний напад зламав дух тетонських воїнів. Кілька їхніх найхоробріших ватажків уже загинули, а тих, які лишилися, прості воїни покинули напризволяще. Купка найзатятіших відчайдухів і далі пробивалася до фатального символу їхньої честі, і всі вони гідно загинули під ударами збадьорених пауні. Другий залп скватерового загону остаточно визначив перемогу Вовків.

Тепер сіу тікали до віддалених заростей так само безоглядно, як кілька хвилин тому кинулися в бій. Звитяжні пауні гналися за ними, наче зграя чистокровних, добре навчених гончаків. Зусібіч лунали переможні крики й заклики до помсти. Деякі втікачі спробували були забрати з собою тіла загиблих воїнів, але, переслідуювані по п'ятах, мусили кинути мертвих, щоб порятувати собі життя. З усіх спроб відстояти честь сіу від ганьби, якою, за їхніми своєрідними уявленнями, було залишити в руках ворогів скальп загиблого героя, лише одна мала успіх.

Ми вже розповідали про те, як уранці на раді один з ватажків заперечував проти ворожих дій. Однак, невдало виступивши за мир, він був серед перших на полі бою. Ми вже згадували про його відвагу; і саме його мужність, його приклад допомогли тетонам триматися так героїчно після того, як вони довідалися про загибель Маторі. Цей воїн, якого образною мовою його племені називали Стрімливим Орлом, останній відмовився від надії на перемогу. Коли старий сміливець зрозумів, що постріли з рушниць, які так настрахали тетонів, позбавили їх здобутої дорогою ціною переваги, він під зливою стріл понуро відступив до потаємного місця в бур'янах, де сховав свого скакуна. Там він

зненацька натрапив на суперника, що теж хотів заволодіти його конем. То був Боречіна, старий воїн, прибічник Маторі, той, хто голосніше за всіх виступав проти мудрих порад Стрімливого Орла. Він був поранений стрілою, і смерть його, очевидно, була близька.

— Я востаннє ступив на стежку війни, — похмуро сказав старий воїн, уздрівши, що по коня прийшов його законний господар. — То невже пауні забере сиве волосся сіу до свого селища, щоб там над ним глумилися жінки та дітлахи?

Стрімливий Орел схопив Боречіну за руку, відповівши йому суворим і сповненим неситності рішучості поглядом. Отак безмовно пообіцявши підтримку, він допоміг пораненому сісти на коня. Потім вивів коня з бур'янів, скочив на нього і, прив'язавши товариша до свого пояса, вихопився на рівнину, цілком покладаючись на свого прудкого скакуна, що мав порятувати їх обох. Пауні тут-таки помітили його, і кілька вершників помчали навздогін. Так утікачі проскакали майже мильо, і за цей час поранений ні разу не застогнав, хоч крім фізичного болю його мучило усвідомлення того, що вороги наближаються до них з кожним стрибком своїх коней.

— Стій, — сказав він і підвів немічну руку, показуючи, щоб його товариш притримав коня. — Хай Орел мого племені ширше розгорне свої крила. Хай він забере сиве волосся старого воїна до селища темнолицих!

Цим двом чоловікам, які однаково розуміли славу й суворо додержували законів романтичної честі, не треба було багато слів. Стрімливий Орел зістрибнув з коня і допоміг пораненому товаришеві. Боречіна, заточуючись, став навколішки і, подивившись знизу в обличчя одноплеменцеві, ніби прощаючись, підставив шию під жаданий удар. Кілька змахів томагавком, коловий надріз ножом — і голову відтято від тіла, яке вважалося не таким почесним трофеєм. Тетон знову скочив на коня, і саме вчасно, бо розлючені та розчаровані переслідувачі пустили йому вслід зливу стріл. Стрясаючи страшною закривавленою головою, він з радісним криком помчав геть по рівнині, наче в нього й справді вирости крила, як у того могутнього птаха, що на його честь він дістав своє славне ім'я. Стрімливий Орел щасливо добувся до свого селища. Він був одним з небагатьох сіу, що врятувалися від смерті того страшного дня; і ще довго з усіх, хто залишився жити, тільки йому дозволялося гордо промовляти на радах племені, і слухали його з повагою.

Ті, хто втікав з поля бою, здебільшого наклали головою від ножа чи списа. Переможці розігнали навіть юрму жінок та дітлахів, що намагалися сховатись; сонце давно вже потонуло за хвилястим пругом на заході, коли нарешті закінчилася ця кривава битва.

РОЗДІЛ XXXI

Хто ж тут купець? І хто лихвар?

Шекспір. Венеціанський купець

Ранок наступного дня зайнявся над мирнішою сценою. Різанина скінчилась, і промені сонця осявали безмежний простір, спокійний та пустельний. Ішмаелові намети все ще стояли на тому самому місці, але у всій неозорій прерії не видно було більше

ніяких ознак людського життя. То сям, то там кружляло невеликими зграями хиже птаство, зчиняючи галас над тими місцями, де який-небудь загайний тетон знайшов свою смерть. Тільки це й нагадувало про битву, що відбулася тут напередодні. Річку, яка, скільки сягало око, в'юнилася серед безмежних прерій, можна було простежити по туману, що здіймався над водою; але сріблястий серпанок над болітцями та струмками вже танув у повітрі, відчуючи живе тепло, що його сяйливе небо лагідно та ніжно лило на весь цей величезний, нічим не затінений край. Прерія нагадувала небеса після бурі — тихі, спокійні та ласкаві.

Отакого ранку скватерова родина зібралася докупі, аби вирішити, що робити з тими, хто волею випадку потрапив до їхніх рук під час змальованих вище подій. Всі, хто мав змогу і право вільно пересуватися, були на ногах, як тільки засів схід, і навіть найменші представники цієї бродячої родини зрозуміли, здавалося, що настав час для подій, які можуть мати вирішальний вплив на їхнє кочове, напівдикі існування.

Ішмаел ходив по невеличкому табору, стурбований несподіваними клопотами, куди серйознішими за ті, що він з ними звичайно зустрічався в своєму неспокійному житті. Однак його сини, які добре знали невблаганну й сувору батькову вдачу, бачили з його похмурого обличчя та холодного погляду, що в нього й на думці немає вагатися чи сумніватись, — навпаки, Ішмаел був сповнений рішучості не відступатися від своїх намірів, бо коли він уже щось надумав, то здійснював надумане з надзвичайною впертістю. Навіть Естер хвилювали події, що так болюче зачіпали інтереси її родини. Хоч вона й поралася, що, певне, робила б за будь-яких обставин (так земля обертається собі, поки землетруси роздирають її кору, а вулкани вивергають її надра), проте її голос був тихіший і глухіший, ніж завжди, і коли вона шпетила своїх меншеньких — бо ж без цього не могла-таки обійтися, — то материнська любов, надаючи їй гідності, пом'якшувала її слова.

Ебірама, як звичайно, мучили сумніви й тривоги. Він раз у раз боязко позирав на непроникне Ішмаелове обличчя — видно було, що від обопільного довір'я та приязні не лишилося й сліду. Він, здавалося, то поринав у відчай, то тішився надіями. Часом, коли він кидав оком на намет, де знов перебувала спіймана втікачка, підла радість осявала його обличчя, але тут-таки, невідомо чому, воно захмарювалось важкими передчуттями. Тоді він вдивлявся у свого похмурого і незворушного родича, але нічого втішного для себе не міг угледіти на його обличчі. Навпаки, тривога його дедалі росла, бо він пересвідчився у страшній правді: тупий розум Ішмаела вийшов з-під влади викрадача людей, і скватер тепер тільки вперто думав про те, як здійснити свої наміри. Отаке було становище, коли Ішмаелові сини за наказом батька вивели з наметів тих, чию долю він збирався зараз вирішувати. Наказ стосувався до всіх без винятку. Мідлтону й Інес, Пола та Еллен, Оубеда і трапера — всіх привели до самозваного судді й поставили перед його очі так, щоб кожен з них міг вислухати свій вирок. Менші діти юрмилися навкруги, пойняті раптом жагучою цікавістю, і навіть Естер кинула куховарити й теж прийшла послухати.

З усього загону пауні тільки Тверде Серце був на цьому новому для нього й

промовистому видовищі. Він стояв поважно, спершись на спис, а поблизу поскубував траву його змилений кінь — видно, пауні прискакав здалеку побачити те, що зараз мало відбутися.

Ішмаел зустрів свого нового спільника досить холодно: мабуть, він не оцінив тактовності молодого вождя, який приїхав без воїнів, щоб не викликати в таборі недовір'я чи страху. А втім, скватер не шукав його дружби і не боявся його гніву; отож він розпочав судовище так спокійно, ніби його патріархальній владі підлягали всі і все.

У всякій владі, навіть коли нею зловживають, є щось величне. Розум мимоволі починає шукати у можновладцеві якихось особливих рис, що довели б його право на таку винятковість, хоч часто зазнає невдачі, і тоді стає смішним те, що досі було тільки ненависним. Але це не стосувалося до Ішмаела Буша. Похмурої вдачі, суворий на вигляд, надзвичайно дужий та небезпечний своєю свавільною впертістю — такий самозваний суддя міг настрахати кого завгодно, і навіть розумному Мідлтонові стало моторошно. Однак у нього не було часу звести думки до купи; скватер, хоч який неквапливий, не мав звички зволікати, коли вже що надумав. Побачивши, що всі на місцях, він похмуро глянув на бранців і сказав до капітана як до ватажка цих гаданих злочинців:

— Сьогодні я виконуватиму ті обов'язки, що їх в поселеннях ви покладаєте на суддів, призначених розв'язувати суперечки між людьми. Я мало знаюся на судочинстві, а проте є правило, відоме кожному: "Око за око, зуб за зуб". Я не звик тягатися по судах і менш за все хотів би жити на ділянці, що її нарізав шериф; але в цьому законі є здоровий глузд, тим-то його можна застосувати на ділі. Отож я урочисто оголошую, що сьогодні я суворо додержуватимусь його і кожен дістане те, що йому належить, і не більше.

Отак висловивши свої наміри, Ішмаел замовк і подивився на слухачів, ніби хотів по їхніх обличчях побачити, яке враження справила його промова. Коли він зустрівся очима з Мідлтоном, той сказав:

— Якщо вже карати злочинця, а невинного звільняти, то вам слід помінятися зі мною місцями і стати бранцем, а не суддею.

— Ти хочеш сказати, що я заподіяв тобі зло, викравши цю панночку з батьківського дому й завізши її проти її волі так далеко, до цього дикого краю, — відповів незворушний скватер, не дуже ображений цим звинуваченням, але й не виказуючи ніякого каяття. — Не буду додавати брехні до своєї провини, отож не заперечуватиму твоїх слів. Поки діло дійшло до оцієї нашої зустрічі, я мав доволі часу старанно обмізкувати все, і хоч я не з тих метикованих, хто може або вдає, що може зразу дійти, що й до чого, а все-таки я чоловік розсудливий, і коли мені дають час трохи поміркувати, не заперечуватиму правди. Отож я подумав і вирішив, що то була помилка — розлучати дочку з батьком, і тепер її відвезуть туди, звідки забрали, живу й неущкоджену.

— Так, так, — докинула Естер, — чоловік правду каже. Злидні та робота зовсім його затуркали, а тут іще й шерифи почали присікуватись, ото він у лиху годину й

зголосився на це зле діло. Але він послухався мене і повернувся на чесну дорогу. Погане це діло, погане й небезпечне — приводити чужих дочок у мирну та слухняну родину!

— А хто тобі подякує за все те, що вже зроблено? — пробурчав Ебірам, і обличчя йому скривила огидна посмішка, в якій дивно поєдналися і злість, і страх, і непогамовна зажерливість. — Якщо ти вже видав розписку дияволу, то тільки з його рук і одержиш її назад.

— Тихо! — звелів Ішмаел, простягти до родича свою важку руку з таким виглядом, що той зразу ж припишк. — Ти каркав мені у вуха, наче крук. Якби не ти, я б ніколи не відав цієї ганьби.

— Раз ви зрозуміли свою помилку і бачите, де правда, — сказав Мідлтон, — то не зупиняйтеся на півдорозі, вчиніть великодушно, — і ви матимете друзів, які допоможуть вам залагодити можливі неприємності з законом...

— Юначе, — перепинив його скватер, насупившись, — ти вже сказав досить. Коли б я злякався закону, тобі не довелося б зараз дивитись, як Ішмаел Буш справляє правосуддя.

— Не тамуйте в собі добрих намірів; а якщо ви задумали щось лихе проти когонебудь з нас, то начувайтесь: рука закону, хоч ви його і зневажаєте, сягає далеко, і хоч іноді його дії бувають неквапливі, зате вони завжди непомильні!

— Так, це щира правда, скватере, — мовив трапер, який рідко коли пропускав бодай слово з розмов, що точилися при ньому. — Тут у нас, в Америці, ця рука справді-таки діяльна і важка, але ж тут, кажуть, людина ще живе вільніше, ніж в інших країнах, і тому вона щасливіша, еге ж, і мужніша, і чесніша теж! А знаєте, є такі краї, де закон до того надокучливий, що так-таки й каже чоловікові: отак, мовляв, ти житимеш, отак помреш, а так розлучишся з цим світом, коли прispіє твій час стати перед Всевишнім суддею! Гай-гай, грішно отак втручатися в справи того, хто створив людей ке на те, щоб їх ганяли, наче худобу, з пасовиська на пасовисько, коли це заманеться їхнім нерозумним та себелюбним пастирям, які вважають, ніби краще знають, що їхнім підопічним треба і чого вони хочуть. Нещасна та країна, де сковують не лише тіло, а й розум і де божі створіння, народившись, до кінця свого зостаються немовлятами через лихі вигадки людей, котрі привласнили собі право, що належить лише великому володареві всього сущого!

Поки трапер висловлював ці дуже слушні думки, Ішмаел мовчав, хоч і позирав на нього не зовсім по-дружньому. Коли старий закінчив, скватер повернувся до Мідлтону і повів далі:

— Що ж до нас з тобою, капітане, то ми квити. Коли я тяжко образив твої почуття, викравши твою дружину, — хоч і намірявся повернути її тобі, тільки-но здійсняться плани цього втіленого диявола, — то й ти ж удерся до мого табору, допомагаючи і сприяючи, як висловлюються правники про куди чесніші оборудки, знищенню моєї маєтності.

— Але ж я тільки бажав звільнити...

— Ми квити, — одважив Ішмаел з виглядом людини, котра, вже дійшовши певного висновку, мало цікавиться думками інших. — Ти й твоя дружина вільні і можете йти куди й коли вам завгодно. Ебнере, розв'яжи капітана. І ще: коли ти згоден чекати, поки я вирушу назад до поселень, я дам вам обом місце в фургоні. А не хочеш — не треба, тільки не нарікай, що я вороже поставився до вас.

— Та хай грім небесний поб'є мене, хай страшна кара впаде на мою голову за мої гріхи, коли я забуду твою чесність, хоч совість у тобі заговорила й не зразу! — вигукнув Мідлтон і, тільки-но його розв'язали, кинувся до Інес, з очей якої скапували сльози. — Послухай, друже, даю слово солдата, про твою причетність до цього діла ніхто ніколи не згадає, що б там я не надумав робити, коли доберуся до тих місць, де закон має силу.

У відповідь на ці слова скватер похмуро осміхнувся, — видно, йому байдужа була ця обіцянка, що так щиро вихопилась у юнака в першому пориві радості.

— Я так вирішив не тому, що когось боюся чи шукаю чиеїсь милості, а тому, що це, на мою думку, справедливо, — сказав він. — А ти роби так, як тобі підкаже твоя совість, і пам'ятай, що світ великий і в ньому вистачить місця для нас обох, і наші шляхи, певне ніколи більше не перетнуться! Коли ти задоволений — добре; коли ж ні — то можеш порахуватися зі мною, як хочеш. Я не проситиму пощади, якщо ти мене здужаєш. А тепер, лікарю, твоя черга. Саме на часі привести до ладу наші рахунки, бо ж ми мали з тобою певні справи. Ми уклали чесну і щирю угоду; то як ти її дотримував?

Дивовижна легкість, з якою Ішмаел примудрився перекласти відповідальність за все, що скоїлося, з себе на своїх бранців, та ще обставини, за яких не можна було по-філософськи розглядати спірні етичні проблеми, неабияк збентежили тих, кому так несподівано довелося виправдовуватись, — вони ж бо щиросердно вважали, що їхні вчинки гідні тільки похвали. Оубед, що витав у царині чистої теорії, зовсім розгубився, хоч, можливо, коли б він краще знав життя, то не добачив би нічого особливого в цій ситуації. Шановний природознавець опинився в становищі, коли його, замість похвалити, раптом стали картати за бездоганну, на його погляд, поведінку! Обурений цим поворотом подій, він усе-таки спробував з гідністю вийти із скрути і вдався до перших-ліпших доказів, на які був спроможний його збентежений розум.

— Дійсно, існував певний компактум, чи то договір, між Оубедом Батом, доктором медицини, та Ішмаелом Бушем, подорожанином, або мандрівним хліборобом, — мовив він, намагаючись уникати образливих виразів. — Я не маю наміру заперечувати цього факту. Я визнаю, що вищезгаданим договором зумовлювалось, або ж встановлювалось, що певна подорож здійснюватиметеся сукупно: себто разом, протягом точно визначеної кількості днів. Але оскільки термін повністю сплив, я роблю висновок, що справедливість вимагає вважати угоду за таку, що втратила чинність.

— Ішмаеле! — встряла нетерпляче Естер. — Не балакай з чоловіком, який вміє трошити кістки незгірш, ніж виправляти їх, і хай чортів отруйник забирається геть! Брехун він, з усіма його коробочками та пляшечками! Віддай йому половину прерії, а другу візьми собі. Теж мені, зцілитель! Та якщо ми навіть оселимось у болоті, повному

всяких там пропасниць і лихоманок, жодна моя дитина не захворіє, і не треба мені оцих слів, що їх важко й вимовити, — обійдуся вишневою корою та крапелькою-другою нашого доброго західного питва. Скажу тобі, Ішмаеле: не подобаються мені супутники, через яких порядній жінці відбирає мову... І такому от байдуже, чи все гаразд у неї на господарстві, а чи ні.

Похмурий вираз, що не сходив із скватерового обличчя, на мить поступився мало не жартівливій посмішці, коли він відповів:

— Різні люди міркують по-різному, Естер: може, комусь його вміння і до душі. Та коли ти вже бажаєш його відпустити, то я не оратиму прерії, аби перетнути йому шлях. Друже, ти вільний і можеш повернутися до поселень. Раджу тобі там і залишитися, бо такі люди, як-от я, рідко коли укладають угоди, зате не люблять, щоб їх так легко порушували.

— А тепер, Ішмаеле, — переможно вела далі його дружина, — щоб у нашій сім'ї було все гаразд, без усяких там пересварок, покажи-но он тому червоношкірому та його дочці, — вона тицьнула пальцем у старого Ле Балафре та овдовілу Течічену, — дорогу до їхнього селища, і скажемо їм: "Прощайте, ідіть собі з богом!"

— За законами індіанської війни — вони бранці пауні, отож я не можу зазіхати на його права.

— Стережися диявола, чоловіче! Він звабник і шахрай, і дуже важко уникнути його жахливих оман! Послухай тієї, хто дорожить твоїм чесним ім'ям, і вижени оту замурану Ієзавель![55]

Скватер поклав їй на плече свою важку руку і, дивлячись просто в очі, мовив суворо та урочисто:

— Жінко, нам належить розв'язати куди важливіше питання, ніж оті дурниці, що в тебе на думці. Пам'ятай, що нам треба робити, і облиш свої дурні ревнощі.

— То правда, правда, — прошепотіла його дружина і пішла до своїх дочок. — Господи, прости мені, що я хоч на хвилику про це забула!

— А тепер, юначе, побалакаємо з тобою: недарма ж ти вчашав до мого табору, ніби вистежуючи бджолу, — вів далі Ішмаел, трохи помовчавши, наче збирався на думці. — До тебе я маю куди серйозніші рахунки. Мало того, що ти поруйнував мій табір, так ти ще й викрав родичку моєї дружини, дівчину, яку я сподівався коли-небудь мати за дочку.

Це звинувачення справило значно більше враження, аніж попередні. Всі скватерові сини, як один, втупили цікаві очі в Пола та Еллен; бортник неабияк збентежився, а дівчина засоромлено похнюпила голову.

— Послухай, друже Ішмаеле Буш, — озвався нарешті бортник, який зрозумів, що його звинувачено не тільки у викраденні нареченої, а й у грабіжництві. — Я не заперечую, що трохи нечемно повівся з твоїми горщиками та відрами. Але якщо ти назвеш їм ціну, то, може, ми залагодимо це діло мирно, без образ. У мене був не вельми благочестивий настрій, коли ми вдерлися на отой твій бескид, отож, ясна річ, я радше був схильний бити посуд, аніж проповідувати. Але грошима можна залатати

дірку на будь-якому одязі. Що ж до Еллен Уейд, то тут не так усе просто. Люди по-різному дивляться на шлюб. Дехто вважає, що досить сказати "так" чи "ні", коли запитає суддя чи священник — хто там буде напихати, — і ти вже маєш затишний дім. Та я міркую такі коли дівчина щось надумала, то нема чого її силувати. Правда, я не кажу, ніби Еллен цілком добровільно погодилась на те, що вона зробила, отож вона ні в чому не винна, як, приміром, он той осел, котрого примусили везти її — теж проти його волі, — і це він підтвердив би сам, коли б умів говорити.

— Неллі, — вів собі далі скватер, зовсім не зваживши на докази Пола, хоч тому вони здавалися переконливими й дотепними, — Неллі, той світ, куди ти так нерозсудливо кинулася, великий і лихий. Цілий рік ти їла й спала в моєму таборі, і я вже сподівався, що вільне повітря пограниччя припало тобі до душі й ти залишишся з нами.

— Хай вона робить, як знає, — пробурчала Естер, що й досі стояла осторонь. — Той, хто міг би умовити її залишитися, спить у холодній і голій прерії, а ми навряд чи переконаємо її. Окрім того, жінки дуже норавливі, і коли вже щось увіб'ють собі в голову, так на тому й стоять, — та ти й сам це добре знаєш, чоловіче, бо інакше я не була б матір'ю твоїх синів і дочок.

Скватерові, видно, дуже не хотілося відмовлятися від своїх намірів щодо зниклої дівчини, отож він, перш ніж відповісти, обвів похмурими очима цікаві обличчя своїх синів, так ніби сподівався знайти кого-небудь, хто б заступив загиблого. Пол тут-таки завважив той погляд і, на диво точно розгадавши потаємні Ішмаелові думки, вирішив, що знайшов спосіб залагодити це питання.

— Цілком зрозуміло, друже Буш, — сказав він, — що тут є дві думки: ти стоїш за своїх синів, а я — за себе. Як на мене, залагодити цю спірку можна тільки в один спосіб: вибирай котрогось із своїх синів, і ми підемо з ним погуляти в прерію. Той, хто там залишиться, більше не встряватиме в чужі родинні справи; а той, хто повернеться, хай сам домовляється з дівчиною, як може.

— Поле! — ледве дихаючи, докірливо вигукнула Еллен.

— Не бійся, Неллі, — прошепотів простодушний бортник, який навіть і думки не припускав, що хвилювання його коханої може бути викликане не тільки страхом за нього. — Я примірявся до кожного з них, ну, а оку, що вистежило стількох бджіл до їхніх гнізд, можна повірити!

— Я нікого не збираюся силувати, — відказав скватер. — Якщо серце дівчини поривається до поселень, хай так і скаже; я не стану ані перечити, ані ставати на заваді. Кажи, Неллі, чого ти бажаєш, — кажи безбоязно і безсторонньо. Хочеш ти покинути нас і повернутися з цим молодцем до поселень а чи залишишся і розділиш з нами те убоге майно, яке ми маємо і щиросердо тобі пропонуємо?

Зрозумівши, що від неї чекають вирішального слова, Еллен більше не вагалася. Спочатку вона дивилась боязко, ніяково. Але потім зашарілася, стала дихати поривчасто, схвильовано, — очевидно, природжена жвавість узяла гору над дівочою сором'язливістю.

— Ви прихистили мене, сироту, вбогу й нікому не потрібну, — мовила вона

тремтливим голосом, — тоді, коли інші, багаті, можна сказати, проти вас, покинули мене. Хай небо благословить вас за вашу добрість! Того, що я зробила для вас, ніколи не вистачить, щоб відплатити бодай за це ваше добре діло. Мені не подобається ваше життя. Воно зовсім не схоже на те, до якого я звикла змалку, і я не хочу отак жити. І все-таки, якби ви не викрадали оцієї милої, лагідної пані, я б ніколи не пішла від вас, поки ви самі сказали б: "Іди собі з богом!"

— То був лихий вчинок, каюсь; але я зроблю що можу, аби все виправити, нікому не зашкодивши. А тепер кажи відверто: залишаєшся ти чи ні?

— Я обіцяла цій пані, — мовила Еллен, знов опустивши очі, — не покидати її; вона через нас зазнала багато горя, отож має право сподіватися, що я дотримаю свого слова.

— Розв'яжіть цього хлопця, — звелів Ішмаел. Коли його наказ виконали, він покликав синів і вишикував їх перед Еллен. — А тепер кажи правду, без вивертів. Оце все, що я можу тобі запропонувати, окрім щирого прийому.

Розгублена дівчина зніяковіло переводила погляд з одного юнака на іншого, поки зупинилася на стривоженому обличчі Пола. І тут почуття взяли гору над вимогами пристойності. Вона кинулася бортнику в обійми і голосно заплакала — вибір був зроблений. Ішмаел наказав синам відійти і, вельми засмучений, хоч і не дуже здивований таким перебігом подій, більше не вагався.

— Візьми її, — сказав він, — та поведься з нею чесно й лагідно. Таку жінку кожен з радістю взяв би до свого дому, і мені дуже прикро було б почути, що з нею щось скоїлось. Отже, я розрахувався з усіма, і, сподіваюсь, справедливо, нікого не образивши і не зачепивши нічийх інтересів. Маю тільки ще одне запитання — до капітана: ти їдеш до поселень на моїх фургонах чи ні?

— Я чув, що солдати в мого загону шукають мене неподалік селищ пауні, — відповів Мідлтон. — Отож я думаю поїхати з вождем, щоб там зустрітися з ними.

— Тоді що швидше ми розлучимося, то краще. В уловині пасеться багато коней. Вибери яких хочеш, і йди собі з миром.

— Це неможливо, поки ви не звільните старого, що більш як півсторіччя був другом моєї сім'ї. Чим він завинив, що ви його тримаєте в полоні?

— Не запитуй про те, у відповідь на що почуєш тільки брехню, — похмуро відказав скватер. — У мене свої рахунки з трапером, і офіцерові Штатів нема чого в них втручатися. Йди, поки перед тобою вільний шлях.

— Добру пораду дає цей чоловік, і вам усім незле послухатися її, — зауважив старий, анітрохи, здавалося, не стурбований своїм непевним становищем. — Племена сіу — численні, і проливати кров їм не первина. Ніхто не скаже, чи довго вони зволікатимуть з помстою. Тим-то я теж кажу вам: йдіть звідси. І уважайте, щоб знов не вскочити в пожежу, коли переходитимете через уловини, бо цієї пори року чесні мисливці часто палять траву, аби весною буйволам була зелена та соковита паша.

— Я був би не тільки невдячний, а й завинив би перед законом, коли б залишив напризволяще бранця, хай навіть і з його згоди, не дізнавшись, у чому його

звинувачують. Тим паче, що ми всі, може, були мимовільними співучасниками його злочину.

— Досить буде з тебе, коли ти дізнаєшся, що він таки заслуговує карі?

— Тоді я змушений буду змінити думку про нього.

— Ну, то дивись, — сказав Ішмаел, підносячи до капітанових очей кулю, що її знайшли в одязі вбитого Ейси. — Ось цим шматочком свинцю він звалив хлопця, котрим міг пишатися будь-який батько!

— Я не вірю, що він зробив це, — хіба захищав своє життя чи ж спонуканий якою іншою важливою причиною. Правда, він знав про смерть твого сина, бо сам вказав на той чагарник, де лежав труп. Але я нізащо не повірю, — коли він, звичайно, сам не зізнається, — що старий навмисне вбив твого сина.

— Я довго жив, — почав трапер, зрозумівши із загальної мовчанки, що всі чекають, аби він спростував це тяжке звинувачення, — і на своєму віку бачив чимало зла. Я бачив, як блукачі-ведмеді й спритні пуми билися за смачний шматок здобичі. Не раз я бачив, як розумні люди стинались у смертельній боротьбі, й тоді торжествував людський безум. Що ж до мене, то скажу, не вихваляючись: хоч я підносив руку проти зла і гноблення, вона ніколи не завдавала удару, за який мені довелося б червоніти на суді, грізнішому за цей.

— Якщо мій батько позбавив життя свого одноплеменця, — сказав молодий пауні, який, побачивши кулю та завваживши вираз обличчя присутніх, миттю збагнув, що й до чого, — то хай він віддасться друзям загиблого, як то личить воїнові. Він надто справедливий, щоб його тягли до суду в путах.

— Сподіваюсь, хлопче, що ти не помилився в мені. Якби я зробив те чорне діло, в якому мене звинувачують, у мене вистачило б мужності прийти і самому підставити голову під караючий удар, як учинив би кожний благородний і чесний індіанець. — І, поглядом запевнивши свого стривоженого червоношкірого друга, що він не винний, старий повернувся до решти уважних і зацікавлених слухачів і провадив далі по-англійському: — Оповідь моя буде коротка, і той, хто повірить мені, повірить правді, а хто не повірить, той сам зіб'ється з пуття, та ще й інших заплутає. Дізнавшись, що в твоєму таборі, друже скватере, силоміць тримають ображену полонянку, ми всі, як ти вже, певне, здогадався, блукали навколо нього. Ми всього-на-всього хотіли звільнити її — вона ж має право на свободу, це природно й справедливо. Всі, крім мене, сховались, а я пішов у прерію на розвідку, бо знаюся на цьому ділі краще за них. Ви, либонь, і не підозрювали, що за вами хтось ішов назирці та бачив, як ви полювали. А я весь час був поруч: то лежав де-небудь за кущем чи в траві, то скочувався з горба в улоговину, а ви й гадки не мали, що за вами хтось стежить, як ото пума за оленем, який п'є воду. Гай-гай, скватере, коли я був у розповні сил та бадьорості, я зазираю до намету ворогів, коли вони спали, еге ж, і снили, ніби вони в своєму затишному домі! Коли б я мав час розповісти про все доклад...

— Та кажіть уже, як воно було, — перепинив його Мідлтон.

— Так-так, криваве й підле було те діло! Я лежав у невисокій траві, коли це побачив

двох мисливців. Зустрілись вони не по-дружньому, не так, як ото звичайно зустрічаються люди в пустці. Та я сподівався, що вони розійдуться мирно, аж тут один з них приставив цівку своєї рушниці до спини другого і вчинив те, що інакше не назвеш, як віроломним та безбожним убивством. Той хлопець був благородний і сміливий! Хоч порох пропалив йому куртку, він протримався на ногах ще з хвилину. А тоді, впавши навколішки, боронився відчайдушно та мужньо, аж поки дістався до кущів, як поранений ведмідь, що шукає, де сховатися!

— Але чому ви, скажіть ради бога, досі мовчали про це? — вигукнув Мідлтон.

— Та невже ти думаєш, капітане, що чоловік, який шістдесят літ з гаком пробув у пушах та пустелях, не навчився мовчати? Який червоношкірий воїн передчасно бовкатиме про ті сліди, що їх він побачив? Я привів туди лікаря — думав, може, його вміння чимось зарадить; та й наш друг бортник був з нами і теж знав, що в кущах лежить мертве тіло.

— Так, це правда, — сказав Пол, — але мені здалося, що трапер має якісь причини мовчати, ото ж і я говорив про це якнайменше, а точніше — нічого.

— То хто ж злочинець? — зажадав Мідлтон.

— Якщо злочинцем ти називаєш того, хто це зробив, то онде він... Сором нашому племені, і ганьба, бо ж він однієї крові з убитим, з однієї сім'ї.

— Він бреше, бреше! — заверещав Ебірам. — Я не вбивав! Я лише відповів ударом на удар!

Голос Ішмаела прозвучав глухо й моторошно:

— Годі. Хай старий іде. Хлопці, поставте на його місце брата вашої матері.

— Не чіпайте мене! — верещав Ебірам. — Я прикличу на вас боже прокляття, якщо ви доторкнетесь до мене!

Очі його безумно й дико палали, і юнаки відступили, але коли Ебнер, найстарший і найрішучіший, із спотвореним ненавистю обличчям підійшов до нього, переляканий злочинець повернувся і кинувся був навітки, але тут-таки впав, як мертвий, долілиць.

Почулися злякані тихі вигуки, але Ішмаел порухом руки звелів синам віднести нерухоме тіло до намету.

— А тепер, — мовив він, повернувшись до всіх чужих у його таборі, — настав час кожному йти своїм шляхом. Хай вам щастить... А тобі, Еллен, хоч може, ти й не зрадієш такому подарункові, я кажу: хай благословить тебе бог!

Мідлтон, вражений тим, що йому здалося знаменням небес, не перечив. Всі почали готуватися в путь і незабаром, після недовгих зборів, швидко, без слів попрощалися із скватером та його родиною, і невдовзі цей строкатий гурт повільно й мовчазно рушив за звитяжним пауні до його далеких селищ.

РОЗДІЛ XXXII

Благаю вас, —

Своєю владою закон хоч раз поруште:

Для правди вищої підіть на гріх малий.

Шекспір. Венеціанський купець

Ішмаел довго й терпеливо чекав, поки зникне строкатий гурт на чолі з Твердим Серцем. А коли дозорець повідомив, що останній з індіанців, які, аби не налякати мешканців табору, дожидали свого вождя на значній віддалі й тепер пристали до нього, щез за вершиною найвіддаленішого пагорба, скватер наказав згортати намети. Коней уже запрягли, а незабаром і весь вантаж був на фургонах. Коли всі зібрались, невеликий фургон, що так довго правив Інес за тюрму, підкотили до намету, де лежав непритомний лиходій: очевидно, фургончик призначався для нового в'язня. І тільки коли з намету вивели Ебірама — блідий і переляканий, він заточувався під вагою своєї провини, про яку тепер знали всі, — тільки тоді менші діти довідалися, що він живий. Піддавшись забобонному страху, вони подумали, ніби то саме небо грізно покарало злочинця, і тепер з острахом дивилися на цю істоту, що здавалася їм більше вихідцем з того світу, аніж живою людиною, котрій, як і їм самим, ще доведеться витерпіти останню земну муку, перш ніж обірветься нить людського життя. Сам злочинець, видно, був у такому стані, коли невимовний, всепоглинаючий жах поєднується з цілковитою фізичною апатією. Тіло його залякло від страху, а збуджений мозок краївся передчуттям страшної долі та безмірним відчаєм. Опинившись на свіжому повітрі, він озирнувся, намагаючись по обличчях присутніх розпізнати, що його чекає. Коли цей жалюгідний чоловік побачив похмурі, але спокійні обличчя і в жодному погляді не уздрів гніву, який загрожував би негайною суворою розправою, він трохи збадьорився. А на той час, коли негідника посадовили в фургон, його спритний розум уже вишукував, як би уникнути справедливого гніву родичів чи, коли те не вдасться, як втекти від жахливої — він був певен цього — покари.

Поки збиралися, Ішмаел майже не розмовляв. Сини розуміли його волю з одного поруху чи погляду, і всіх, очевидно, влаштовував цей нехитрий спосіб спілкування. Давши сигнал рушати, скватер узяв рушницю під пахву, завдав сокиру на плече і, як завжди, очолив валку. Естер забила у фургон, де їхали її дочки, сини стали на свої звичні місця біля коней та худоби, і валка посунула, як завжди, повільно, але невпинно вперед.

Вперше за багато днів скватер повернувся спиною до призахідного сонця. Він прямував у бік заселених країв, і вже з того, як він ішов, його діти, що навчилися розуміти батькові рішення з самого його вигляду, збагнули — незабаром їхнім мандрам по прерії настане кінець. І все-таки протягом довгих годин ніщо не вказувало на раптову чи лиховісну зміну в Ішмаєлових намірах чи почуттях. Він весь час ішов сам, на мильо-півтори поперед своїх запрягів, майже нічим не виказуючи свого незвичного хвилювання. Правда, кілька разів його величезна постать виникала на вершині якогонебудь віддаленого пагорба, де він стояв, спершись на рушницю та опустивши голову; але такі хвилини напруженої задуми траплялись нечасто й тривали недовго. Вже від фургонів простяглися на схід довгі тіні, але ніщо не приносило зміни. Переходили вбрід річки, перетинали рівнини, піднімались і спускались по схилах горбів — так без кінця. Давно звиклий до труднощів таких переходів, скватер інстинктивно обминав найважчі перешкоди, вчасно ухиляючись то праворуч, то ліворуч, коли бачив, що не можна

подолати якогось горба, чагарів чи річки.

Врешті-решт настав час, коли треба було відпочити і людям, і тваринам. Ішмаел, як завжди, розважливо вибрав місце для привалу. Одноманітну хвилясту прерію, що ми її змалювали на перших сторінках нашої оповіді, давно уже змінили інші краєвиди, де нерівності траплялися частіше і були крутіші. А втім, навкруги лежала в цілому така сама безмежна й незаселена пустеля, такі самі родючі, просторі долини, що чергувалися з голими узвишсями, і здавалося, ніби це — невідома стародавня країна, де з якоїсь незбагненої причини не залишилося ні людності, ні жител. Але цей звичайний для хвилястої прерії краєвид тепер раз у раз порушували горбки та пагорки, нагромадження скель чи широкі лісові смуги.

Ішмаел вибрав місце біля джерела, що вибивалося з-під бескиду футів сорок чи п'ятдесят заввишки, — тут було все необхідне для худоби. Вода зволожувала невеличку луку внизу, на якій, завдяки цьому щедрому дарові, росла трава. Самітна верба, що вкорінилася в мулі, захопила весь ґрунт навкруги і вигналась аж над гребінь бескиду, затінюючи його своєю кроною. Але краса її вже минула, підкорившись таємним законам життя. Ніби глузуючи з довколишньої вбогої зелені, верба височіла величавим і суворим пам'ятником колишньої родючості. Ще широко простиралися найбільші гілки, кошлаті та химерні, але сивий, старий стовбур був голий, побитий бурями. На вербі не було жодного листочка, жодного зеленого пагінця. Всім своїм виглядом дерево промовляло про тлінність життя і невблаганність часу.

Отут Ішмаел, зробивши валці знак під'їхати, тяжко кинувся на землю і, здавалося, задумався над великою відповідальністю, що лягла на нього. Коні, здалека зачувши корм і воду, пішли швидше. Незабаром з'явилися і скватерові сини.

Валка зупинилась, і зчинилися звичайні метушня та галао привалу.

Вранішні події не настільки вразили дітей Ішмаела та Естер, щоб вони забули про свої природні потреби. Але поки сини шукали серед припасів чогось поживнішого, аби погамувати голод, а менші сварилися коло своєї нехитрої їжі, батько й мати зголоднілої родини буди заклопотані зовсім іншим.

Побачивши, що всі, навіть збадьорений Ебірам, зайнялися їжею, скватер поглядом поманив за собою засмучену дружину й попрямував до віддаленого пологого пагорба, що затуляв вид на схід. Подружжя зустрілось у цьому голому місці, наче на могилі вбитого сина. Ішмаел кивнув Естер, щоб та сіла поруч нього на камінь; запала мовчанка, ніби ніхто з них не наважувався розпочати розмову.

— Ми пройшли разом з тобою багато доріг, бачили й добре, і погане, — почав нарешті Ішмаел. — Чимало поневірянь випало на нашу долю, і не одну гірку чашу нам довелося випити, жінко, але такого ще не було.

— Ох, важкий це хрест для бідної, заблудлої, грішної жінки! — відповіла Естер, схиливши голову на коліна і намагаючись заховати обличчя в спідниці. — Важкий, непосильний тягар для плечей сестри й матері!

— Отож-бо й воно! Я не дуже переживав, збираючись покарати безпритульного трапера, адже великого добра він мені не зробив, а думав, що зло — хай простить мені

бог! — він завдав мені чимале. А тепер, виходить, я вимітаю ганьбу через одні двері, аби замести в другі! Але щоб убили мого сина, а той, хто зробив це, гуляв собі на волі?! Таж хлопець у могилі перевернеться!

— Ох, Ішмаеле, чи не надто далеко ми зайшли? Якби ж ото менше балакали, ніхто б нічого не знав, та й на душі в нас було б спокійніше.

— Істер, — сказав її чоловік, докірливо й суворо дивлячись на неї, — колись ти думала, жінко, що це лиходійство зробила інша рука.

— Авжеж, думала! Бог навів мені цю оманливу думку, караючи мене за мої гріхи! Але потім він у своїй безмежній милості зняв полуду з моїх очей; я подивилась у святе письмо і знайшла там слова розради.

— Біблія з тобою, жінко? Може, вона й справді щось порадить у цьому жахливому ділі.

Естер попорпалась у кишені й незабаром витягла подерту біблію, таку замацану й закіптюжену, що текст ледь можна було розібрати. Це була єдина книжка серед скватерових пожитків, і його дружина зберігала її, як сумний спогад про колишні щасливіші дні.

— На цих сторінках, Ішмаеле, багато жахливих подій, — сказала Естер, розкривши томик і повільно перегортаючи сторінки. — І деякі з них вчать, як карати...

Чоловік зробив їй знак знайти одне з тих місць у книжці. Ішмаел слухав похмуро й уважно, а його дружина читала рядки, що, як їй підказувала пам'ять, підходили до їхнього теперішнього становища. Він зажадав, аби вона показала йому ті слова, до яких він дослухався з дивною шанобливістю. Люди, яких важко розворушити, звичайно не змінюють своїх рішень, коли їх уже ухвалено. Отож Ішмаел поклав руку на біблію і сам закрив її, ніби показуючи, що задоволений. Естер, добре знаючи його вдачу, затремтіла і, крадькома зазирнувши в його немилосердні очі, сказала:

— А все-таки, Ішмаеле, в його жилах моя кров, і кров моїх дітей! Може, зглянешся на нього?

— Жінко, — суворо відповів Ішмаел, — коли ми думали, що це діло зробив убогий старий трапер, ти не згадувала про милосердя!

Естер нічого не відповіла, тільки склепила на грудях рук і, замислившись, кілька хвилин сиділа мовчки. Потім знов стурбовано подивилась на чоловіка і побачила, що гнів та тривога на його обличчі поступилися виразові холодної бай дужості. Зрозумівши, що долю її брата вирішено і, очевидно, усвідомивши, що він таки заслуговує на покару, вона вже не намагалася заступитись за нього. Більше не було сказано ані слова. Їхні очі зустрілись на якусь мить, потім вони підвелись і мовчки пішли до табору.

Скватерові сини із властивою їм млявістю дожидали, поки повернеться батько. Худобу вже згуртували, коней запрягли, і всі готові були вирушити, як тільки він скаже. Дівчата теж уже сиділи в своєму фургоні — коротше кажучи, від'їзд затримувався лише через відсутність батьків невгамовної родини.

— Ебнере, — поважно, як і завжди, сказав Ішмаел, — виведи з фургона брата твоєї

матері й пристав його сюди.

Ебірам вийшов зі своєї в'язниці, тремтячи від жаху, але не втративши надії якось угамувати справедливий гнів свого родича. Він озирався навколо, марно шукаючи бодай одне обличчя, на якому міг би побачити хоч проблиск співчуття, і, аби вгамувати страх, що охопив його знову з такою самою силою, як і перше, спробував розпочати із скватером звичну, дружню розмову.

— Коні виснажились, брате, — сказав він, — а ми вже зробили добрячий перехід; то, може, отут і станемо табором? Бо, як на мене, доведеться ще хтозна-скільки пройти, перш ніж ми знайдемо краще місце для ночівлі.

— Добре, що тобі тут подобається. Здається, ти затримаєшся тут надовго. Підійдіть ближче, сини, і слухайте. Ебіраме Уайт! — скинувши шапку, провадив він далі врочисто й твердо, від чого навіть його невиразне обличчя стало значущим. — Ти вбив мого первістка; отже, за божими та людськими законами ти мусиш умерти!

Зачувши цей страшний, несподіваний вирок, викрадач людей здригнувся, поіннятий жахом, — так відчуває себе людина, яка зненацька потрапила до лап чудовиська, а випрочатись їй несила. Хоч його й раніше сповнювали лихі передчуття, однак йому бракувало мужності дивитися небезпеці просто в обличчя, і, тішачись оманливими надіями, як це завжди роблять боягузи, приховуючи від себе своє безвихідне становище, він не готувався до найгіршого, а сподівався врятуватись за допомогою яких-небудь підступних хитрощів.

— Вмерти! — повторив він ледь чутно глухим, придушеним голосом. — Хіба може щось загрожувати людині серед родичів?

— Отак і мій хлопець думав, — відповів скватер, жестом показавши, аби фургон, у якому сиділа його дружина з дочками, їхав далі, а сам надзвичайно холоднокрівно перевірів запал свого карабіна. — Ти вбив мого сина з рушниці; отож буде правильно й справедливо, якщо й ти знайдеш свою смерть від цієї ж зброї.

Ебірам озирнувся довкола безумним поглядом. Він навіть засміявся, наче хотів переконати не тільки себе, а й інших, ніби те, що він почув, — лише розигри, придумані, аби його пострахати. Але ніхто не відгукнувся на його моторошні веселощі. Панувала глибока, врочиста тиша. Обличчя його небожів, хоч і збуджені, відбивали холодну байдужість до нього, а його колишній спільник дивився із страхітливою рішучістю. Оця незворушність облич була в тисячу разів загрозливіша та безпощадніша, ніж найлютіший гнів. Будь-який вияв люті, може, й розбуркав би його хоробрість, змусив би опиратись, а так він зовсім занепав духом.

— Брате, — якось неприродно, покvapливо прошепотів він. — Чи не вчулося мені?

— Я сказав ясно, Ебіраме Уайт: ти вбив, і за це мусиш умерти!

— Естер! Сестро, сестро, ти ж не покинеш мене? Чуєш, сестро, я кличу тебе!

— Я чую того, хто промовляє з могили! — долинув хрипкий голос Естер з фургона, що саме проминав те місце, де стояв злочинець. — Це мій первісток на повний голос вимагає справедливості! Хай бог змилується над твоєю душею!

Фургон повільно покотився далі, а самотній Ебірам стояв, утративши останню

надію. Однак і тепер він не міг набратися духу, аби мужньо зустріти смерть, і якби його ноги не відмовилися служити йому, він спробував би втекти. Він повалився навколішки й почав молитися, дико та по-блюзнірськи перемішуючи благання, звернені до бога і до свого родича. Ішмаелові сини з жахом відвернулись від огидного видовища, і навіть суворе серце скватера здригнулось перед розпачем цього жалюгідного боягуза.

— Хай бог пошле тобі те, про що ти просиш, — сказав він, — але батько ніколи не забуде вбитого сина.

Ебірам почав принижено вимолювати відстрочки. Він благав дати йому хоча б тиждень, чи день, чи принаймні годинку, і то з наполегливістю, що відповідала тій ціні, яку здобували ці короткі відтинки часу, коли в них повинно було вкlastися все життя. Скватер збентежився і нарешті частково погодився на його вмовляння. Він не скасував свого рішення, тільки надумав по-інакшому його здійснити.

— Ебнере, — мовив він, — вилізь-но на бескид і роздивися навсібіч, чи нема кого поблизу.

Поки його син виконував цей наказ, по тремтячому обличчю злочинця бігали відблиски пробудженої надії. Скатера задовольнило синове повідомлення: ніде нікого не видно, крім фургонів, що віддаляються; але саме звідти біжить до них вісниця і дуже поспішає. То була одна з Ішмаелових дочок. Перелякана й зачудована дівчинка вручила батькові кілька аркушків, видертих з біблії, яку так дбайливо берегла Естер. Скатер кивком голови відпустив дочку і вклав аркушки в руки злочинцеві.

— Це тобі прислала Естер, — сказав він, — щоб ти згадав бога в свої останні хвилини.

— Хай благословить її небо! Вона завжди була доброю і люблячою сестрою! Але ж потрібен час, щоб оце прочитати. Потрібен час, брате, час!

— Часу тобі вистачить. Ти будеш сам собі катом — я не забрудню своїх рук.

Ішмаел, не зволікаючи, заходився здійснювати своє нове рішення. Злочинець, певний, що житиме ще принаймні кілька днів, трохи заспокоївся, хоч і знав, що кари не минути. Жалюгідний боягуз, він сприйняв відстрочку як помилування. Він навіть заповідливо допомагав у цих жажливих приготуваннях, і серед усіх дійових осіб цієї страшної трагедії лише його голос звучав жваво, ба навіть жартівливо.

Під однією з вузлуватих гілок верби стирчав плаский прискалок. Він був високо над землею і найкраще годився для тієї мети, думку про яку, власне, він сам і навіяв. Злочинця поставили на цю площинку, міцно, щоб не звільнився, скрутили йому за спиною лікті, накинули на шию зашморг, а кінець мотузки прикріпили до гілки. Вона росла так, що тіло, повиснувши, вже не знайшло б опори. В руки злочинцеві вклали аркушки з біблії, аби він, якщо зможе, відшукав у них собі розраду.

— А тепер, Ебіраме Уайт, — сказав скватер, коли його сини, закінчивши ці приготування, зішли з бескиду, — я питаю тебе востаннє, і то серйозно. Ти можеш вибрати одну з двох смертей. Хочеш, я оцією рушницею позбавлю тебе мук? А ні, то рано чи пізно тобі кінець від оцієї мотузки.

— Дай мені пожити! Ох, Ішмаеле, ти не знаєш, яке солодке життя, коли

наближається остання хвилина!

— Діло зроблено! — мовив скватер, махнувши своїм помічникам, щоб наздоганяли череду й фургони. — А тепер, мізерний чоловіче, аби розрадити тебе в твою смертну годину, я прощаю тобі всі мої образи, і хай тебе судить бог.

Ішмаел повернувся і пішов через рівнину своєю звичайною неквапливою, важкою ходою. Ішов він, опустивши голову, але ні разу лінива думка не підказала йому озирнутись. Правда, один раз йому почулося, ніби хтось здушеним голосом вигукнув його ім'я, але він не зупинився.

Незабаром скватер досяг того місця, де недавно радився з Естер — звідси можна було востаннє поглянути на бескид. Тут він зупинився і наважився озирнутись. Сонце вже майже потонуло в далеких рівнинах, і його останні промені освітлювали голі гілки верби. На тлі вогненного неба чітко вимальовувались її зазублені обриси, і скватер навіть розрізнив усе ще випростану постать людини, яку він залишив там помирати. Спустившись з горба, скватер рушив далі з таким почуттям, ніби його несподівано й силоміць навіки розлучили з недавнім товаришем.

Пройшовши ще з милю, скватер наздогнав свої фургони. Його сини знайшли місцину, придатну для ночівлі, й чекали тільки, коли прийде батько і схвалить їхній вибір. Він коротко висловив свою згоду. Влаштовувались у незвичній і промовистій тиші. Естер майже не шпетила меншеньких; а коли й лаяла їх, голос її звучав значно лагідніше, без звичного крику.

Чоловік і жінка ні про що одне одного не запитували, нічого одне одному не пояснювали. Правда, коли Естер уже зібралась іти спати до дітей, Ішмаел завважив, як вона крадькома глянула на полицку його рушниць. Скатер звелів синам лягати, сказавши, що сам вартуватиме табір. Коли все затихло, він вийшов у прерію, ніби серед наметів йому важко було дихати. А ніч була така, що почуття, навіяні денними подіями, стали ще тяжчими.

Коли визирнув місяць, здійнявся вітер; він, завиваючи, мчав по рівнині, й не дивно, що вартовому вчувалися в його поривах якісь чудні, неземні звуки. Скорившись незрозумілій спонуці, Ішмаел оглянувся навкруги і, пересвідчившись, що всі спокійно сплять і їхньому сну ніщо не загрожує, попрямував до того пагорба, про який уже йшлося. Звідси відкривався широкий краєвид на схід і на захід. Легенькі пірчасті хмарки раз у раз напливали на холодний, блідий місяць, хоч часом його безтурботні промені лилися з чистого синього поля, і тоді здавалося, що все навкруги теж стає лагіднішим і чарівним.

Уперше за своє життя, сповнене бурхливих пригод, Ішмаел гостро відчув самотність. Гола прерія здавалася йому безмежною і похмурою пустелею, а шерех вітру звучав, наче шепоти мерців. Незабаром йому почулося, ніби порив вітру доніс до нього чийсь пронизливий крик. Він долинув не як поклик із землі, а моторошно впав з височини, злившись із хриплим завиванням вітру. Скатер зціпив зуби і величезною рукою так стис рушницю, ніби хотів розчавити метал. Вітер зненацька вщух, потім налетів новий шквал — знову крик жаху пролунав ніби просто Ішмаелові в вуха.

Скватер мимоволі озвався — так люди іноді скрикують від надзвичайного збудження — і, завдавши рушницю на плече, сягнистою ходою, наче який велет, рушив до бескиду.

Не часто Ішмаелова кров текла так швидко, як вона біжить у жилах звичайних людей; але тепер він відчував, що вона от-от бухне з усіх пор його тіла. Його оспала енергія прокинулася, мов звір від сплячки. Йдучи, він весь час чув оті пронизливі крики, які то ніби дзвеніли в хмарах, а то линули так близько, що, здавалося, стелились по землі. Аж тут пролунав такий крик, який вже не можна було прийняти за оману і страшнішого за який годі було собі уявити. Він, здавалося, заповнив собою все повітря, — так блискавиця часто осяває своїм сліпучим світлом весь видимий небокрай. Виразно почулося ім'я боже в поєднанні з дикою, блюзнірською лайкою, що її не можна й повторити. Скватер зупинився, заткавши вуха. Коли він опустив руки, поруч пролунав тихий і хрипкий, наче здушений голос:

— Ішмаеле, чоловіче, ти нічого не чуєш?

— Тихше!.. — відповів скватер і поклав могутню руку на плече Естер, анітрохи не здивований несподіваною появою дружини. — Тихше, жінко! Помовч, коли боїшся бога!

Запала глибока тиша. Хоч вітер і метався, як і досі, але в його шумі вже не було чути жахливих криків. Вітер гудів велично і врочисто, але то були велич і врочистість самої природи.

— Ходімо, — сказала Естер, — все стихло.

— Жінко, що привело тебе сюди? — запитав її чоловік — кров його заспокоїлась, і думки майже прийшли до ладу.

— Ішмаеле, він убив нашого первістка; але не годиться, щоб син моєї матері лежав на землі, як собака.

— Йди за мною! — сказав скватер, знову стис рушницю і попрямував до бескиду. Путь до нього була ще довга, а що ближче вони підходили до місця страти, то дедалі стишували ходу, пойняті жахом. Минуло чимало часу, перш ніж вони підійшли так близько, що могли розрізнити обриси предметів.

— Де ти залишив тіло? — пошепки запитала Естер. — Ось я принесла кайло й заступ, щоб мій брат міг спати в землі!

Місяць визирнув з-за купи хмар, і тепер жінка могла простежити, куди Ішмаел показував пальцем. Він показував на людську постать, що гойдалась на вітрі під облупленою, білуватою гілкою верби. Естер опустила голову і натягла хустку на очі, щоб не бачити. Ішмаел, підійшовши ближче, довго дивився на свою роботу з острахом, але без каяття. Сторінки з біблії розсипалися по землі, і навіть шматок прискалка відпав, коли злочинець тіпався у передсмертних корчах. Але тепер тут панувала тиша смерті. Часом похмуре, спотворене гримасою обличчя мерця поверталось до світла місяця; коли ж вітер ущухав, страшна мотузка чорною лінією перетинала яскравий диск. Скватер підвів рушницю, надзвичайно дбайливо прицілювався і вистрілював. Куля перебила мотузку й тіло гупнуло об землю важкою, безформною масою.

Досі Естер не поворухнулась і не вимовила ані слова. Але тепер вона заходила

допомагати Ішмаєлові. Незабаром вирили могилу й тут-таки стали опускати в неї її жалюгідного мешканця. Естер, підтримуючи неживу голову, розпачливо подивилася чоловікові в обличчя й сказала:

— Ішмаєле, чоловіче, це жахливо! Він син мого батька, а я не можу поцілувати його мертвого!

Скватер поклав свою широку руку на груди мерцю й сказав:

— Ебіраме Уайт, ми всі потребуємо милосердя; і я щиро прощаю тебе! Хай господь змилується над тобою, грішником!

Жінка похилила обличчя й довгим, гарячим цілунком припала до блілого чола свого брата. Почувся стукіт грудок, що падали в яму, глухий шум, коли ногами втрамбовували землю. Естер усе ще стояла навколішки, а Ішмаєл, скинувши шапку, чекав, поки його дружина прочитає молитву. І все було закінчено.

Наступного ранку фургони й худоба скватера вирушили до поселень. Коли вони підійшли ближче до обжитих міст, їхня валка загубилася серед тисяч інших. Із численних нащадків цього незвичайного подружжя дехто відмовився від свого незаконного, напівдикого життя, а про батька й матір родини відтоді ніхто нічого не чув.

РОЗДІЛ XXXIII

— Скакатиму з тобою поруч я,

Покіль нестиме нас оця земля.

Шекспір

На шляху до свого селища пауні не зазнав ніяких пригод. Після його цілковитої і вирішальної перемоги сіу не залишили жодного розвідника на тих мисливських угіддях, через які лежала його путь, отож подорож Мідлтона та його друзів була така мирна, ніби вони їхали десь у центральних штатах. Переходи чергувалися з привалами, бо чоловіки зважали на тендітність своїх супутниць. Здавалося, після своєї звитяги переможці-пауні втратили всі риси жорстокості й ладні були виконати будь-яке бажання людей із жадібного племені, яке що далі, то брутальніше нехтувало їхні права, перетворюючи гордих і незалежних західних індіанців на жалюгідних вигнанців та безпритульних блукачів.

За браком місця й часу ми не вдаватимемося до докладного опису тріумфального в'їзду вождя в своє селище. Радість племені була настільки велика, наскільки глибоке було недавнє горе. Матері вихвалялися доблесною смертю синів; дружини вшановували своїх чоловіків, показуючи на їхні рани; а дівчата нагороджували юних сміливців піснями перемоги. Скальпи загиблих ворогів виставлено напоказ, як у цивілізованіших країнах — захоплені в бою прапори. Старі воїни розповідали про подвиги своїх предків, визнаючи, що слава нової перемоги затьмарила всі колишні звитяги. А самого Тверде Серце, який з дитячих літ відзначався подвигами, раз у раз одностайно проголошували найгіднішим і найхоробрішим сміливцем, котрого Ваконда коли-небудь дарував своїм найулюбленішим дітям, Вовкам-пауні.

Мідлтон, хоч його віднайдений скарб був у відносній безпеці, все ж зрадив, коли,

в'їжджаючи до селища, забачив у натовпі своїх відданих і відважних гармашів, які зустріли його гучним військовим привітанням. Присутність озброєного загону, хоч і такого невеличкого, дозволила йому позбутися останніх побоювань. Тепер він був незалежний у своїх діях, мав більшу гідність і вагу в очах своїх нових друзів і до того ж міг спокійно думати про труднощі майбутнього переходу по дикій пустелі, що пролягла між селищем пауні та найближчим фортом його співвітчизників. Для Інес та Еллен виділили осібну хатину, і навіть Пол, побачивши, що біля входу до неї походить озброєний вартовий в американській формі, був задоволений, — тепер-бо він міг спокійно потинятися серед індіанських жител, безцеремонно в них зазираючи, роздивляючись нехитре начиння, інколи жартома, а інколи всерйоз висловлюючи свою думку і, враженим господарням на диво, намагаючись розтлумачити на мигах, що те чи це в хатньому господарстві білих куди краще.

Індіанці не були такі цікаві та надокучливі. Делікатність і стриманість Твердого Серця передались і його народові. Коли для гостей було зроблено все, що тільки могли запропонувати індіанці, звичні до простих манер та скромних потреб, ніхто вже не насмілювався навіть і близько підходити до тих хатин, де розташувалися чужинці. Їм надали можливість відпочивати так, як вони звикли та бажали. Але співи й веселощі тривали допізна, й не раз тишу ночі порушував голос котрогось із воїнів, що з верху свого житла розповідав про подвиги свого племені та його славні перемоги.

Попри таку неспокійну ніч, усі висипали з хатин, тільки-но зійшло сонце. Радість, що недавно освітлювала кожне обличчя, поступилася почуттям, які більше пасували до такої хвилини. Всім було зрозуміло, що блідолиці, які подружили з їхнім вождем, збираються назавжди покинути плем'я. Мідлтонові солдати, поки чекали повернення свого командира, найняли в якогось невдахи-торговця човен. Він стояв, причалений до берега і готовий прийняти вантаж; отож можна було вирушати в далеку путь.

Мідлтон очікував цієї хвилини з деякою тривогою. Його ревниве око завважило той захват, з яким Тверде Серце дивився на Інес, так само, як і раніше воно розпізнало ниці бажання Маторі. Капітан знав, як добре індіанці можуть приховувати свої задуми; отож він відчував, що з його боку було б непростимою легковажністю не підготуватися до найгіршого. Тим-то він і віддав таємні розпорядження своїм солдатам, удаючи, нібито лаштується до військового параду на честь від'їзду.

Однак молодий офіцер відчув докори сумління, забачивши, що все плем'я, без зброї і з сумними обличчями, вийшло проводити їх аж на берег річки. Пауні скупчилися навколо чужинців та свого вождя і мирно, зацікавлено чекали, що буде далі. Коли стало зрозуміло, що Тверде Серце наміряється говорити, всі припинили, наготувавшись слухати промову; трапер, як звичайно, був за тлумача. І от юний вождь звернувся до свого народу у властивій індіанцям образній манері. Спочатку він згадав про давню та славу історію свого племені. Він говорив про успіхи на полюванні та на стежці війни, про те, що пауні з давніх-давен знали, як обстоювати свої права й карати ворогів. Сказавши досить, аби виявити свою шану до величі Вовків та потішити гордість слухачів, він раптом заговорив про народ, до якого належали його гості. Нагадавши, що

цей народ дуже численний, вождь порівняв його до зграй перелітних птахів у пору квітання чи в пору листопаду. З делікатністю, характерною для воїна-індіанця, Тверде Серце не сказав прямо про зажерливість багатьох блідолицих у торговельних угодах з червоношкірими.

Більше того, усвідомлюючи, що недовір'я до білих міцно вкорінилося в душах його одноплемінців, він спробував пом'якшити їхній справедливий гнів, удавшись до ухильних виправдань та пробачень. Він нагадав, що й Вовкам-пауні не раз доводилося виганяти в своїх селищ котрогось негідного одноплемінця. Ваконда іноді відвертає своє обличчя від червоношкірого. Безперечно, і Великий Дух блідолицих часто дивиться похмуро на своїх дітей. А хто підпав під владу Вершителя Зла, той не може бути ні сміливим, ні добродішним, байдуже про колір шкіри. Він сказав, щоб його молоді воїни подивились на руки Великих Ножів. Вони не порожні, як у голодних жебраків. Але вони й не повні всякого добра, як ото в шахраїв-торговців. Це руки таких самих воїнів, як і вони. В своїх руках блідолиці тримають зброю, з якою добре вправляються, — вони гідні бути братами пауні!

Потім він заговорив про вождя чужинців. Це син їхнього великого білого батька. Він прийшов у прерії не для того, щоб зігнати буйволів з їхніх пасовиськ чи забрати дичину в індіанців. Лихі люди вкрали в нього одну з його дружин — найслухнянішу, найлагіднішу та найгарнішу. Хай всі розплющать очі й побачать, що він не бреше. Тепер, коли білий вождь знайшов свою дружину, він збирається мирно повернутися до свого народу. Він розповість своїм одноплемінцям, що пауні справедливі, й два народи поєднаються одним вампумом. Тож хай всі пауні побажають чужинцям щасливо повернутися до своїх міст. Воїни Вовків знають, як зустрічати ворога, але вони також знають, як розчищати від колючок стежину для своїх друзів.

Мідлтонові закалатало серце, коли молодий вождь згадав був про вроду Інес. Він обвів швидким і нетерплячим поглядом коротку шеренгу своїх гармашів, але від цієї хвилини вождь, здавалося, зовсім забув про чарівну жінку, ніби ніколи й не бачив її. Якщо в нього навіть було якесь почуття до неї, то він приховав його під холодною машкарою індіанської незворушності. Він потис руку солдатам, не проминувши нікого, але його холодні, зосереджені очі ні разу не глянули на Інес чи Еллен. Правда, він з надзвичайною турботливістю подбав про те, щоб якнайзручніше влаштувати їх, і це трохи подивувало молодих воїнів; але більше вождь не зробив нічого такого, що могло б принизити їхню чоловічу гордість, яка не дозволяла їм піклуватися про жінок.

Прощання було урочисте — прощався кожен з усіма. Кожний пауні намагався не обминути своєю увагою жодного чужинця, і на цей обряд, зрозуміло, пішло чимало часу. Єдиним винятком — та й то не повним — був доктор Баттіус. Багато хто з молодих індіанців вважав, що людина такого непевного фаху зовсім не заслуговує на ласку; але шановного природолюбця трохи потішила мудра чемність старих, які міркували, що хоч на війні з чаклуна Великих Ножів пуття мало, однак у мирний час він може й придатися.

Коли весь Мідлтонів загін розташувався у човні, трапер підняв невеликий клунок,

що весь час, поки прощалися, лежав біля його ніг, свиснув Гекторові, підкликаючи його до себе, і останній сів на своє місце. Гармаші прокричали своє звичне "ура", індіанці озвалися своїм кличем, човен вийшов на бистрінь і швидко поплив за течією.

Запала довга й задумлива, коли не сказати сумна, мовчанка. Перший порушив її трапер — у його засмучених очах чи не найвиразніше світилася печаль.

— Це доблесне й чесне плем'я, — сказав він. — Не боюся сказати так. Я вважаю, що вони поступаються лише одному, колись могутньому, а тепер розкиданому по землі народові, — делаварам з гір. Гай-гай, капітане, коли б ти, як ото я, бачив стільки доброго і стільки лихого від червоношкірих племен, ти б знав ціну хороброму й щиросердому воїнові! Я знаю, є такі люди, які думають, та й відверто кажуть, ніби індіанець не набагато кращий за звіра, що живе на оцих голих рівнинах. Але ж треба бути самому чесним, перш ніж судити про чесність інших. Авжеж, авжеж, індіанці знають своїх ворогів, отож і не дуже обдаровують їх довір'ям чи любов'ю.

— Така вже людина, — озвався капітан. — А індіанцям, очевидно, властиві всі природні людські риси.

— Так-так, вони мають усе, чим тільки природа може наділити людину. Але той, хто бачив лише одного індіанця чи лише одне плем'я, так само мало знає про червоношкірих, як мало знає про колір пір'я різних птахів та людина, що бачила тільки ворону. Ну, а тепер, друже стерновий, правуй он до тієї піщаної коси, зроби таку ласку.

— Навіщо? — запитав Мідлтон. — Ми зараз саме на бистрині, а коли звернемо до берега, то втратимо швидкість.

— Ви ненадовго затримаєтесь, — відказав старий, сам узявшись стернувати.

Веслярі вже завважили, що старого всі шанували, і тому не стали перечити: не встиг капітан щось відповісти, як ніс човна торкнувся суходолу.

— Капітане, — вів далі трапер, розв'язуючи свій клунок дуже поважно і ніби навіть радіючи цій затримці, — я хочу тобі запропонувати невелику торговельну угоду. Може, вона й не дуже вигідна, але це найкраще з того, що мисливець, коли його рука втратила свою колишню вправність у стрільбі і коли він мимохіть став жалюгідним трапером, може запропонувати, перш ніж розлучиться з вами.

— Розлучиться?! — вигукнули в один голос ті, з ким він донедавна ділив усі небезпеки і про кого так турбувався.

— Якого дідька, старий трапере! Чи ти надумав іти пішки до поселень, коли є човен, що подолає цю путь удвічі швидше, ніж міг би пройти її той осел, якого лікар подарував пауні?

— До поселень, хлопче? Я вже давко покинув міста й поселення з їхньою марнотою та розбещеністю. Хай я живу на голій рівнині, але її створив бог, і мені тут не дозволяють тяжкі думи. І ніхто ніколи не побачить, щоб я з доброї волі знову пішов до отого кубла зіпсованості.

— Мені й на думку не спадало, що ми коли-небудь розлучимося, — відповів Мідлтон і, ніби шукаючи допомоги в своїх друзів, перевів погляд на їхні засмучені обличчя. — Навпаки, я сподівався, я вірив, що ви разом з нами підете на Південь, де, даю слово

честі, я зробив би все, щоб ваше життя було спокійне та затишне.

— Еге ж, хлопче, еге ж, я знаю, що ти зробив би все... Але що таке людські зусилля проти підступів диявола! Гай-гай, коли б усе залежало від доброзичливих пропозицій та добрих намірів, то я б хтозна-коли вже став конгресменом, а то й губернатором. Отак хотів зробити для мене все твій дід; та й у горах Отсего ще живі, сподіваюсь, ті, хто з радістю поселив би мене в палаці. Та навіщо багатство тому, кого воно не радує? Небагато вже, мабуть, лишилося мені віку... І я думаю, немає великого гріха в тому, що чоловік, який чесно робив своє діло мало не дев'яносто зим і літ, бажає спокійно прожити свої останні години. Може, ти, капітане, вважаєш, що не варто було отак далеко забиратися з вами, аби тут розлучитися? То я тобі, не криючись і не соромлячись, поясню, в чому річ. Хоч я й пробував так довго в пущі та пустелі, однак залишився білою людиною з усіма її почуттями. Отож мені прикро було б, якби Вовки-пауні побачили слабкість старого воїна, хай і викликану прощанням з тими, кого він полюбив, хоч і не настільки приріс до них душею, аби піти з ними до поселень.

— Послухай, старий трапере, — сказав Пол, так старанно відкашлявшись, ніби надумав раз і назавжди усунути всі перешкоди для свого голосу, — коли ти вже заговорив про якусь там торговельну угоду, то і я маю до тебе дільце, і ось яке: я теж пропоную тобі половину моєї халупи — хай то навіть буде більша половина, мені байдуже. Буде й мед — найсолодший та найчистіший мед дикої бджоли; і харчів буде досхочу — коли шмат оленини, а коли і буйволячий горб, бо ж я тепер добре обізнаний з цією тваринкою; ну, а щодо страв — то все буде найдобірнішим та найсмачнішим, коли до цього прикладе руки Еллен Уейд, яка незабаром називатиметься Неллі тако-то... А про поведження взагалі годі й казати — до тебе ставитимуться так, як порядна людина ставиться до найкращого друга а чи, скажімо, син до батька. А ти іноді на дозвіллі розповідатимеш нам різні бувальщини, а коли треба, то й корисні поради даватимеш — потроху, звісно, не всі одним нападом, — а ми тішитимемося твоїм приємним товариством стільки, скільки ти сам забажаєш!

— Добре кажеш... добре кажеш, хлопче! — відповів старий, порпаючись у своєму клунку. — Щира пропозиція, і не думай, що я не погоджуюсь тому, що такий невдячний, — ні! Але це неможливо, просто неможливо.

— Шановний венаторе, — докинув і собі доктор Баттіус, — кожен має певні обов'язки перед суспільством і людством. Настав уже час вам повернутися до своїх співвітчизників і передати їм частку свого досвіду й тих знань, що їх ви, безперечно, накопичили, пробувши так довго у диких місцях, адже ці відомості, хоч і спотворені упередженими думками, все ж придадуться тим, з ким, як ви самі стверджуєте, вам незабаром доведеться розлучитися назавжди.

— Друже лікарю, — відповів трапер, твердо дивлячись у лікареве обличчя, — спостерігаючи звички лося, не можна скласти собі думки про норов гримучої змії. Отож важко говорити, наскільки корисна одна людина, коли надто багато думаєш про вчинки іншої. Ти, певне, як і всі люди, маєш свої здібності, і в мене й на гадці не було ганити їх. Але мене господь створив, аби я робив діло, а не балакав, от я і думаю собі,

що ти не образишся, коли я закрию вуха на твоє запрошення.

— Досить, — перепинив його Мідлтон. — Я багато чого чув про цю надзвичайну людину, багато й сам бачив, і знаю, що старого не вмовиш змінити своє рішення. Спершу ми послухаємо, чого ви хочете, мій друже, а тоді вже буде видно, що можна зробити для вас.

— Та це справжня марниця, капітане, — відповів старий, розв'язавши нарешті свій клунок. — Справжня марниця порівняно до того, що я колись міг запропонувати але кращого нічого не маю, отож не погребуй. Ось чотири боброві шкурки — я їх добув десь за місяць до зустрічі з тобою; а ще єнотова шкурка — нічого особливого, звісно, але може згодитися на додачу.

— І що ж ви думаєте зробити з ними?

— Я пропоную чесний обмін. Оті шахраї сіу — хай мені простить бог, що я подумав був на конз! — покрали в мене мої найкращі пастки; отож мені тепер тільки й лишається, що ставити на звіра саморобні, а це значить, у мене буде ой невесела зима, коли я, звісно, ще доживу до неї. От я й хочу, щоб ти взяв оці шкурки й виміняв за них дві чи три пастки в котрогось із траперів, яких ти, ясна річ, зустрінеш унизу, і ті пастки пошлеш до селища пауні на моє ім'я. Тільки не забудь намалювати на них мою позначку: літеру "Н", вухо гончака і рушничний замок. Тоді жоден червоношкірий це заперечуватиме мого права на ці пастки. Правда, більше я вам нічого такого не можу запропонувати за вашу добрість, хіба що мій друг бортник погодиться взяти собі оцю єнотову шкурку і перебрати на себе всі клопоти...

— Та коли я її візьму як плату, то хай мене поб'є...

Еллен затулила Полові рот, і хлопцю довелося проковтнути кінець речення, що він і зробив, та ще з таким хвилюванням, аж мало не задихнувся.

— Гаразд, гаразд, — лагідно сказав старий. — Тільки я не бачу в цьому нічого образливого. Звісно, єнотова шкурка не казна-що, але ж і те, що я прошу зробити, не таке вже й обтяжливе...

— Та ви не зрозуміли нашого друга, — перепинив його Мідлтон, завваживши, що бортник, не знаючи, як виправдатись, позирає то туди, то сюди, тільки не в той бік, куди треба. — Він і не думав відмовлятися від доручення — він лише не хоче ніякої винагороди. Та годі вже про це. Я маю подбати, щоб ми не залишилися в боргу перед вами і задовольнили всі ваші потреби.

— Щось не розумію! — сказав старий, задумливо дивлячись у капітанове обличчя, ніби чекав на пояснення.

— Все буде так, як ви хочете. Покладіть усі шкурки до моїх речей. Ми поторгуємося за них, як для самих себе.

— Спасибі, спасибі, капітане! Твій дід був щедрий і великодушний чоловік. Недарма ж делавари, справедливий народ, прозвали його "Щедрою Рукою". Гай-гай, був би я тепер такий, як колись, то прислав би твоїй дружині найм'якіших куниць на шубку — просто щоб ви знали, що я вмію відповідати на чемність. Та не буде цього, бо я надто старий і не можу такого обіцяти! Все буде так, як забажає бог. А тобі я більше нічого

не пропонуватиму, бо хоч я і довго пробув у пущі та пустелі, а не забув, які делікатні справжні джентльмени.

— Послухай, старий трапере! — вигукнув бортник, ляснувши своєю долонею по долоні старого так гучно, ніби пролунав рушничний постріл. — Я скажу тобі лише дві речі: по-перше, що капітан пояснив тобі мою думку так добре, як сам я ніколи б не зміг; а по-друге, коли тобі потрібна шкура — чи для себе самого, а чи комусь послати, — то я маю одну — це шкура такого собі Пола Говера, і вона в твоєму розпорядженні!

Старий міцно стис йому руку і, широко розтуливши рот, зайшовся своїм дивним, безгучним сміхом.

— Навряд чи ти зміг би, хлопче, отак міцно стиснути руку, коли ті тетонські скво вимахували навколо тебе своїми ножами! Еге! Ти молодий, дужий і щастя тебе не мине, коли ти не збочиш з чесного шляху. — Його зморшкувате обличчя раптом споважніло й набрало задумливого виразу. — Ходи-но сюди, хлопче, — додав він довірливим і повчальним тоном, за гудзик тягнучи бортника на берег. — Багато ми балакали про те, як, мовляв, приємно і пристойно жити в лісах чи на пограниччі. Я не хочу сказати, ніби все, що ти чув, брехня, та коли ти взяв собі за дружину добру, хорошу дівчину, то мусиш тепер думати не тільки про себе, влаштовуючи своє життя, а й про неї. Тобі-то не дуже до душі жити в поселеннях, але, наскільки я розумію, ця дівчина ніби квітка, якій краще цвісти під сонцем на порубі, ніж на вітрах прерії. Отож забудь усе, що чув од мене, — хоч я казав і правду, — і подумай про обжиті місця країни.

Пол тільки й міг, що відповісти йому таким рукостисканням, від якого в більшості людей закипіли б сльози на очах, але траперова тверда рука витримала його, — старий лише засміявся і кивнув головою, ніби зрозумів цей потиск як обіцянку, що бортник пам'ятатиме його пораду. Потім трапер відвернувся від свого трохи грубуватого, але сердечного товариша, і гукнув Гектора, що сидів у човні. Здавалося, старий хотів ще щось сказати.

— Капітане, — почав він нарешті, — я знаю, коли бідняк починає говорити про позичку, він мусить дуже обережно добирати слова — так уже повелося на білім світі, — а коли старий веде мову про життя, то він говорить про те, чого йому, може, вже й не побачити. І все-таки я хочу попросити тебе про щось — не стільки заради себе, скільки заради когось іншого. От мій Гектор — добрий і відданий пес, який уже прожив призначений собаці вік; йому, як і його господареві, вже не до полювання — пора на спочин. Але й він має почуття, як ото людина. Оце віднедавна він познайомився зі своїм родичем і дуже прихилився до нього; та й мені, скажу відверто, було б шкода їх розлучати. Скажи, скільки ти хочеш за свого собаку, і я постараюся розплатитись за нього на весну, тим паче, коли я отримаю ті пастки. Коли ж тобі не хочеться віддавати собаки назовсім, то позич мені його хоча б на цю зиму. Мабуть, я не помилюсь, коли скажу, що мій песик не протягне до весни, — я трохи знаюся на таких речах, бо мені на віку не раз доводилося проводити в останню путь друзів — і собак, і червоношкірих, — ото тільки господь чогось зволікає і не наказує своїм ангелам назвати моє ім'я.

— Та візьміть його, візьміть, — вигукнув Мідлтон. — Візьміть усе, що тільки

забажаєте!

Старий свистом покликав молодого пса до себе на берег і почав прощатися. Тепер ніхто багато не говорив. Трапер урочисто потис кожному руку й сказав щось дружнє й лагідне. Мідлтонові зовсім відібрало мову від хвилювання, й він удав, ніби порається коло вантажу. Пол насвистував що є сили, і навіть Оубедові, здавалося, нелегко було розлучатись із старим, і він напустив на себе філософську рішучість. Обійшовши всіх, старий сам зіштовхнув човен на воду і побажав друзям швидкої подорожі. Ніхто не вимовив ані слова, ніхто не ворухнув веслом, аж поки човен заплив за пагорб, який сховав трапера від їхніх очей. Востаннє вони побачили його, як він стояв на косі, спершись на свою рушницю, — Гектор припав до землі біля його ніг, а молодий пес, у запалі юності й сили, весело гасав по піску.

РОЗДІЛ XXXIV

— Мені почувся голос чийсь.

Шекспір

Річки цієї пори були повноводі, й човен птахом летів за течією. Плавання минуло успішно й швидко. Завдяки стрімкій течії на нього пішло втричі менше часу, ніж потрібно було б на ту саму путь по суходолу. Запливаючи з річки в річку, — бо вони, як судини в тілі, всі сполучаються з більшими життєвими артеріями, — мандрівники незабаром дісталися до головної річки Західних штатів і щасливо причалили біля самих дверей батьківського дому Інес.

Читач може собі уявити радість дона Августина і збентеження превелебного отця Ігнасіо. Перший плакав і дякував небесам, а другий теж дякував, але не плакав. Добросерді провінціали були такі щасливі, що й на гадці не мали доскіпуватись до обставин цього несподіваного повернення. Громада дійшла одностайної думки, вирішивши, що Мідлтонову наречену викрав якийсь негідник, а тепер вона повернулася за допомогою своїх друзів. Правда, були й такі невіри, в котрих уся ця історія викликала певні сумніви, але вони тішились своїми здогадами нишком, з тією погордливою і ні з ким не поділеною насолодою, з якою скнара роздивляється свої скарби, що дедалі більшають, однак не йдуть нікому на користь.

Аби потішити шановного священика і дати йому якусь роботу, Мідлтон попросив його одружити Пола з Еллен. Бортник погодився на це, бо переконався, яке велике значення всі його друзі надають цьому обрядові, але невдовзі він відвіз свою молоду дружину до Кентуккі, — мовляв, треба, як велить звичай, відвідати всіх своїх численних родичів. А буди там, він скористався з нагоди і належним чином оформив своє одруження у знайомого мирового судді, бо не дуже вірив у міцність шлюбних ланцюгів, якими сковують молодят папські священики. Еллен, збагнувши, що не завадить ужити додаткових заходів, аби втримати такого непогамовного чоловіка в певних рамках подружнього життя, і не заперечувала проти цих подвійних оков; тож обидві сторони були задоволені.

Те становище, якого досяг Мідлтон, одружившись з дочкою такого заможного землевласника, як дон Августин, та особисті достоїнства капітана привернули до нього

увагу начальства. Його стали висувати на важливі й відповідальні посади, що додало йому ваги в суспільстві. Ставши впливовою особою, він мав змогу допомогти своїм друзям. Першим, про кого він потурбувався, був бортник. Двадцять три роки тому в тих краях і в тому суспільстві неважко було знайти для Пола роботу, де б він уповні міг застосувати свої здібності. Зусилля Мідлтона та Інес, яким ревно й розумно допомагала Еллен, не пропали марно, і з часом вдача бортника дуже змінилась, і то на краще. Незабаром він став орендувати земельну ділянку, досяг неабияких успіхів у сільському господарстві, а згодом обійняв посаду в муніципалітеті. Отак гараздуючи в житті, він і сам, як це часто буває в нашій республіці, перейнявся почуттям власної гідності й потягся до знань.

Крок за кроком він сходив суспільною драбиною дедалі вище, і його дружина з глибокою материнською радістю бачила, що її дітям уже не загрожує небезпека повернутися до того стану, з якого вибилися їхні батьки. Нині Пол — член нижчої законодавчої установи того штату, де він прожив багато років. Він навіть відомий своїми промовами, що здатні розвеселити цей дорадчий орган, а що ті промови ґрунтуються на практичному знанні, то вони куди корисніші за витончені, добре розроблені теорії, які мало не щодня можна почути з вуст котрогось доморослого політика. Але всі ці щасливі досягнення він завдячував багаторічній праці і впертій волі. Мідлтон, куди освіченіший за свого товариша, відповідно обіймає посаду у вищій законодавчій установі. Саме від нього ми й дізналися про більшу частину тих подій, на яких засновується наша оповідь. Окрім цих відомостей про Пола і про своє власне безхмарне життя, він стисло розповів про свою другу подорож до прерій. А що ця оповідь ніби завершує все те, що відбувалося досі, то ми вважаємо за доцільне закінчити нею наш труд.

Восени, через рік після описуваних подій, Мідлтон, який тоді ще був у війську, знов опинився на Міссурі, неподалік селищ пауні. Виконавши свої безпосередні службові обов'язки, він піддався на умовляння Пола, який супроводжував його, і погодився верхи перетнути прерію, щоб відвідати вождя племені й дізнатися про долю свого друга трапера. Оскільки Мідлтон відповідно до своєї посади і чину міг узяти тепер з собою охорону, то ця поїздка була хоч і важка та виснажлива, як усі подорожі по дикому краєві, а все ж не така небезпечна й тривожна, як ота перша подорож. Під'їхавши до селища Вовків, Мідлтон послав до них гінця з дружнього їм племені, щоб заздалегідь попередити друзів, що він тут із загоном, а сам простував неквапом, бо, за індіанськими звичаями, звістка повинна була випередити його появу. Але, на — подив мандрівників, на їхнє послання ніхто не відповів. Спливала година по годині, миля по милі лишалася позаду, а ніяких ознак почесного чи принаймні просто дружнього прийому не було видно. Нарешті загін, очолюваний Мідлтоном і Полом, спустився з плоскогір'я в родючу долину біля селища Вовків-пауні. Сонце вже сідало, і габа золотавого світла висіла над тихою рівниною, забарвлюючи її пласку поверхню в дивовижні тони й відтінки. Ще буяла літня зелень, і на просторому природному пасовиську мирно скубли траву табуни коней і мулів під пильним наглядом хлопчаків-пауні. Пол розгледів у гурті

тварин добре знайому постать Азінуса — гладкий, розкоханий, вельми вдоволений осел стояв, опустивши вуха, заплющивши очі, й, очевидно, розмірковував про надзвичайну принадність свого теперішнього безтурботного життя.

Загін саме проминув одного з тих пильних підлітків, яким плем'я доручило охороняти своє головне багатство. Зачувши кінський тупіт, хлопець черкнув поглядом по вершниках, але не здивувався й не стривожився, і знов перевів очі туди, куди дивився доти — в бік селища.

— Тут щось негаразд, — пробурмотів трохи ображений Мідлтон: така поведінка індіанців здалася йому зневагою не тільки до його чину, а й особисто до нього. — Цей хлопчак, звичайно, вже чув про наш приїзд, а то б він негайно помчав сповістити плем'я. Однак він ледь поглянув на нас. Оглянь-те-но зброю, хлопці; може, нам доведеться показати дикунам нашу силу.

— А по-моєму, капітане, ви помиляєтеся, — відказав Пол. — Якщо можна зустріти чесність у преріях, ви знайдете її в нашому давньому приятелі — Твердому Серці. Та й не можна судити про індіанця за звичаями білих. Дивіться! Нас зовсім не зневажають: ген все-таки їдуть нас зустрічати, хоч людей і небагато, і виглядають вони не вельми пишно.

Пол був двічі правий. З-за невеликого гаю виїхали кілька вершників і рушили по рівнині назустріч гостям. Вони їхали повагом, з гідністю. Коли вершники під'їхали ближче, стало видно, що це вождь Вовків у супроводі десятка молодих воїнів. Всі вони були без зброї, на них не було навіть тих прикрас і головних уборів з пір'я, що їх індіанець, зустрічаючи гостя, одягає на знак пошани до нього і як свідчення власної ваги.

Зустрілися дружньо, хоч трохи й стримано. Мідлтон, дбаючи як про свою гідність, так і про авторитет свого уряду, запідозрив небажаний вплив канадських агентів. А що він бажав підтримати вагу тієї влади, яку представляв, то й напустив на себе пиху, що, звичайно, не відповідало його справжнім почуттям. А втім, важко було зрозуміти, що надумали індіанці. Спокійні, сповнені гідності, але не погордливі, вони б могли бути взірцем стриманої чемності, що їй годі й намагатися наслідувати котромусь із дипломатів найвитонченішого королівського двору.

Отак обидва загони їхали до селища. Тим часом Мідлтон устиг обміркувати всі, які тільки міг уявити собі його винахідливий розум, можливі причини такого дивного прийому. Хоч при ньому був перекладач, ватажки загонів привіталися так, що обійшлися без його послуг. Разів двадцять Мідлтон поглядав на свого колишнього друга, намагаючись розгадати вираз його суворого обличчя. Але всі його спроби, всі його здогади були марні. Погляд Твердого Серця був нерухомий, зосереджений і трохи заклопотаний, але ніяких почуттів у ньому не відбивалося. Він сам нічого не казав і, здавалося, не бажав, щоб говорили гості. Отож Мідлтонові не залишалося нічого, як повчитися витримки у своїх супутників і чекати, поки пояснення прийдуть самі собою.

Коли вони в'їхали в селище, то побачили, що всі мешканці зібралися на майдані, розташувавшись, як звичайно, відповідно до віку й становища. Утворилося велике коло,

посередині якого сиділи з десятеро головних вождів. Тверде Серце, під'їхавши, махнув рукою; коло розступилося, і вождь проїхав усередину разом зі своїми супутниками. Тут вони спішилися; коней відвели, і чужинці, озирнувшись, побачили навколо себе тисячу поважних, зосереджених, але стурбованих облич.

Мідлтон дивився на них, і тривога його дедалі більшала. Народ, з яким йому було так шкода колись розлучатися, тепер не привітав його ані кличем, ані словом, ані криками. Всі його супутники поділяли цей неспокій, коли не сказати — побоювання. Тривога в їхніх очах поступово змінилася суворою рішучістю; кожен мовчки перевіряв, чи на місці зброя, чи в порядку обладунок. Але господарі не виказували ніякої ворожості. Тверде Серце кивнув Мідлтонові й Полу, запрошуючи йти за ним, і підвів їх до гурту людей посередині кола. Тут гості нарешті зрозуміли причину дивної поведінки індіанців, яка викликала в них цілком природне занепокоєння.

У примітивному кріслі, турботливо змайстрованому так, щоб підтримувати тіло прямо, в зручному положенні сидів трапер. З першого ж погляду його друзі збагнули, що пріспів час старому сплатити останню данину природі. Його очі були наче скляні і здавалися незрячими, бо в них не відбивалась думка. Він ще більше схуд, і риси його обличчя стали ще різкіші, ніж колись; але більше ніяких змін, коли говорити про зовнішність, не було. Він помирав не від якоїсь хвороби, ні, — в ньому поступово й тихо згасали фізичні сили. Правда, життя ще жевріло в ньому; часом воно ніби зовсім готове було залишити його, а потім, здавалося, знов поверталось до змарнілого тіла, не бажаючи покидати цієї оселі, не зруйнованої ні пороком, ні недугою. Можна було навіть уявити, ніби навколо спокійних вуст старого пурхає душа, якій не хочеться покидати оболонку, що так довго була їй чесним та благородним притулком.

Старий сидів так, що проміння призахідного сонця падало просто на нього, освітлюючи його поважне обличчя. Він був без шапки, легкий вечірній вітерець ворухив пасма ріденького сивого волосся. На колінах у нього лежала рушниця, а все інше мисливське спорядження було поруч, так, що він міг дістати його рукою. В ногах у нього лежав собака, припавши головою до землі, ніби спав; поза собаки була природна й невимушена, і Мідлтон, тільки глянувши вдруге, зрозумів: це не Гектор, а його опудало, яке індіанці зробили так майстерно і любовно, що воно виглядало наче жива тварина. А капітанів пес грався неподалік з маленьким сином Течічени й Маторі. Там же стояла й мати, тримаючи на руках другу дитину, яка могла похвалитися не менш славним походженням, — адже її батьком був Тверде Серце. Ле Балафре сидів біля вмирущего трапера, і вигляд його свідчив про те, що і йому вже недовго лишилося чекати смертної години. Решта людей всередині кола теж були старі, — вони, очевидно, підійшли ближче, щоб подивитись, як справедливий та безстрашний воїн вирушає у найдовший похід.

Старий пожинав плоди свого діяльного, стриманого і невибагливого життя — він помирав мирно й тихо. До самих останніх днів він зберіг снагу. А коли наступив занепад сил, то був він швидкий та безболісний. Трапер ще полював з плем'ям цілу весну й добру половину літа, але потім йому раптом відібрало ноги. Його розум теж

слабшав, і пауні вирішили, що їхній мудрий порадник, якого вони любили й поважали, збирається покинути їх. Але, як ми вже казали, безсмертна душа не хотіла залишати своєї оселі. Світильник життя, хоч і ледь жеврів, однак не згасав. Ранком того дня, коли приїхав Мідлтон, до старого, здавалося, повернулась колишня сила. Знов чулися його мудрі поради, а очі ніби часом упізнавали друзів. Але то була остання, коротка розмова, що її вів із світом живих той, хто, як вважали, вже не міг більше ні з ким спілкуватися.

Підвівши гостей до вмирущого, Тверде Серце, пойнятий щирим сумом, трохи помовчав, як того вимагали правила доброї поведінки, а тоді злегка нахилився й запитав:

— Чує мій батько слова свого сина?

— Кажі, — відповів трапер — голос його ніби виходив із самої глибини грудей, але звучав надзвичайно виразно, ба навіть моторошно серед загальної тиші. — Я покидаю селище Вовків і невдовзі буду так далеко, що до мене твій голос не долине.

— Хай мудрий вождь не турбується про свою подорож, — вів далі Тверде Серце, забувши за своїм щирим горем, що й інші чекають, коли можна буде звернутися до його нареченого батька. — Сто Вовків розчистять його стежину від колючок.

— Пауні, я помираю, як і жив, християнином! — знову ваговорив трапер, і голос його пролунав з такою силою, що слухачі здригнулися, ніби почувши спів сурми, коли її звуки, притлумлені віддаллю, раптом вільно розлягаються в повітрі. — Я хочу піти з життя так, як прийшов у нього. Для того, щоб стати перед Великим Духом мого народу, мені не потрібні коні та зброя. Він знає, якого кольору моя шкіра, і судитиме мої вчинки відповідно до моїх можливостей.

— Мій батько розповість моїм молодим воїнам, скільки він убив мінгів і про свої доблесні та чесні діла, аби юнаки прагнули робити так, як він.

— На небесах білої людини не дослухаються до хвалькуватого язика! — врочисто відповів старий. — Великий Дух бачив, що я робив. Його очі завжди розплющені. Він пам'ятатиме мої добрі вчинки, а за лихі він мене покарає, хоч і в гніві він милосердний. Ні, сину мій, блідолиций не співатиме собі хвали перед богом, сподіваючись, що той її прийме!

Трохи розчарований, молодий мождь скромно відійшов, пропускаючи гостей. Мідлтон узяв виснажену руку старого і, намагаючись погамувати хвилювання, назвав себе. Старий слухав так, ніби думав зовсім про інше; але коли збагнув, хто перед ним, його змарніле обличчя освітілося радістю впізнавання.

— Я сподіваюсь, ви не забули тих, кому колись дуже допомогли! — сказав Мідлтон. — Мені було б дуже боляче, коли б ви так швидко забули мене.

— Я мало забув з того, що бачив, — відповів трапер. — Довга низка моїх тяжких днів завершується, але серед них немає жодного, який я хотів би пропустити. Я пам'ятаю всіх вас; і твого діда, який приходив перед тобою. Я радий, що ти повернувся до прерії, бо мені потрібна людина, яка знає мою рідну мову, а торговцям у цих краях не можна довіряти. Чи можеш ти зробити ласку вмирущому старому?

— Кажіть, чого ви бажаєте, — мовив Мідлтон, — і я зроблю все.

— Це, звісно, далеко... аби посилати такий дріб'язок, — вів далі старий. Він говорив з трудом, замовкаючи, бо йому бракувало сил і подиху. — Так, путь дальня й виснажлива... але добрість і дружбу забувати не годиться... В горах Отсего є селище...

— Я знаю це місце, — перепинив його Мідлтон, завваживши, що старому дедалі важче говорити. — Кажіть, що треба зробити.

— Візьми цю рушницю... торбу для куль... і ріг... і пошли їх чоловікові, ім'я якого вирізьблене на ложі... один торговець вирізав літери ножем... бо я давно збирався послати своєму другові цю рушницю... на знак моєї любові до нього.

— Це я зроблю. Чого ви ще хочете?

— Більше мені нема чого заповідати... Пастки я віддаю своєму синові-індіанцеві, бо він благородно й чесно дотримав свого слова... хай він підійде до мене...

Мідлтон пояснив вождеві, що сказав трапер, і відійшов, звільнивши місце.

— Пауні, — вів далі старий, перейшовши на іншу мову, як він це робив завжди залежно від того, з ким розмовляв, а часто відповідно до тієї думки, яку збирався висловити. — У мого народу є звичай — батько, перш ніж навіки заплющити очі, благословляє свого сина. Я благословляю тебе; прийми це благословення, бо ж від молитви білого християнина стежина справедливого воїна не стане довшою а чи крученішою. Хай бог блідолицих подивиться на твої вчинки приязними очима, і хай ти ніколи не скоїш такого, від чого б спохмурніло його обличчя... Певне, ми більше ніколи вже не зустрінемося. Є чимало різних повір'їв про те, де живуть Добрі Духи. Не личить мені, хоч я старий і досвідчений, нав'язувати свою думку цілому народові. Ти віриш у щасливі прерії, я ж додержуюсь віри своїх батьків. Якщо правильне і те, й друге, то ми розлучаємося назавжди; якщо ж випаде так, що слова різні, а значення одне, то ми ще стоятимемо поруч, пауні, перед лицем твого Ваконди, який буде не ким іншим, як моїм богом. Багато можна сказати на користь обох вір, бо кожна, очевидно, добра для свого народу, і так, безперечно, було призначено. Боюсь, що я був не зовсім таким, яким повинен бути білий, — недарма ж мені боляче назавжди розлучитися з рушницею і мисливськими radoщами. Але це вже моя провина, а не його. Так, Гекторе, — провадив він далі, трохи схилившись, щоб поскубати собаку за вуха, — от ми й розлучаємося, песику, а полювання буде довге. Ти був чесним, сміливим, відданим собакою. Пауні, не вбивай його на моїй могилі, бо християнський пес де впав, там і лежатиме; але, коли я помру, будь добрий до нього з любові до його господаря.

— Слова мого батька — в моїх вухах, — відповів молодий вождь, поважним і поштивим жестом показавши, що він згоден.

— Чуєш, песику, що пообіцяв вождь? — запитав трапер, намагаючись привернути увагу нечутливого опудала. Не зустрівши у відповідь погляду, не почувши дружнього скавучання, старий намацав собачий писок і спробував розсунути холодні губи. І тоді здогад осяяв його, хоч він ще не осягнув цілком обману. Відкинувшись до спинки крісла, він похнюпив голову, як людина, котру вразив жорстокий, несподіваний удар. Скориставшись з цього забуття, двоє молодих індіанців забрали опудало, виявивши ту

саму чуйність, що спонукала їх на благородний обман.

— Собака сконав! — прошепотів трапер після тривалої мовчанки. — Собакам, як ото й людині, призначений свій строк. А Гектор добре прожив своє життя! Капітане, — додав він, силкуючись поманити рукою Мідлтона, — я радий, що ти прийшов, бо ж ці індіанці, хоч і добрі та зичливі як на червоношкірих, а все-таки не ті вони люди, щоб поховати білу людину як годиться. А ще я думав про цього собаку, що біля моїх ніг. Не слід, звісно, християнинові сподіватися, що він зустрінеться на тому світі зі своїм псом, однак, я думаю, не буде великого гріха, коли останки такого відданого друга покладуть поруч із прахом господаря.

— Буде так, як ви хочете.

— Я радий, що ти згоден зі мною. Тоді, аби марно не трудитися, поклади собаку в ногах у мене; або — тобі ж однаково, правда? — поклади його поруч зі мною. Мисливцеві не соромно лежати поряд із своїм собакою!

— Обіцяю, що вволю ваше бажання.

Старий замовк, поринувши у глибоку задуму. Час від часу він сумно поглядав на Мідлтона, наче хотів знову заговорити до нього, але щось ніби заважало йому. Побачивши, що старий вагається, капітан лагідно запитав, чи не може він щось іще зробити для нього.

— У мене нікого немає на всьому білому світі! — відповів трапер. — Коли я помру, мій рід закінчиться. Ми ніколи не були великими цабе, але намагалися жити чесно, даючи якусь користь, — ніхто, сподіваюся, не зможе цього заперечити. Мій батько лежить на узбережжі моря, а кості його сина побіліють у прерії...

— Скажіть, де його поховано, і ваше тіло лежатиме поруч з батьковим, — перепинив його Мідлтон.

— Ні, ні, капітане... Хай я спатиму там, де я жив, де не чути галасу поселень! А втім, мабуть, не годиться, щоб могила білої людини ховалась, наче червоношкірий у засідці. Колись я замовив одному чоловікові в поселеннях камінь з вирізьбленим на ньому написом, щоб той надгробок поставили в головах батькової могили. Заплатив я за це аж дванадцять бобрових шкурок, але зроблено було на совість — майстерно та вигадливо! Отож кожен перехожий бачить, що під цим каменем лежить тіло християнина, і як його ймення, і як він жив, і скільки йому було років, і який він був чесний... Коли ми потрошили французів за часів ще отієї, давньої війни, я їздив туди подивитися, чи все зроблено як слід, і я радий, що можу сказати: той каменярь дотримав слова.

— То ви б хотіли, щоб і на вашій могилі був такий камінь?

— Я? Ні, ні; я не маю іншого сина, крім Твердого Серця, а індіанець не дуже знається на звичаях білих людей... Та я й так уже заборгував йому, бо майже нічого не зробив, живучи в його племені. Рушниця, звісно, сплатила б ціну отакого надгробка... Але ні, хлопець з радістю повісить її у своїй залі, бо ж він бачив, скільки оленів і птахів я заполював з неї... Ні, ні, рушницю треба послати тому, чиє ім'я вирізьблене на ложі!

— Але є чоловік, який любить вас: він з радістю виконає раше бажання, щоб хоч

чим довести свою любов! Цей чоловік не тільки сам завдячує вам свій порятунок від багатьох небезпек, а й успадкував від предків неоплатний борг вдячності. Камінь стоятиме на вашій могилі.

Старий простяг свою виснажену руку і вдячно потис руку капітанові.

— Я знаю, що ти зробиш це, але соромився просити тебе, — мовив він, — бо ж ти не мій родич. Не пиши на ньому ніяких хвалькуватих слів, просто постав ім'я, та вік, коли вмер... а ще кілька слів з біблії — оце і все... Тоді моє ім'я не зовсім загубиться на землі, а більшого мені й не треба.

Мідлтон пообіцяв усе зробити; запала тиша, яку тільки зрідка порушували уривчасті слова вмирущого. Він, здавалося, вже порахувався з цим світом і чекав останнього заклику, щоб піти назавжди. Мідлтон і Тверде Серце стали обабіч крісла й сумно дивились, як змінюється обличчя старого. Години зо дві ці зміни були майже непомітні. На схудлому, зораному зморшками обличчі відбивався тихий та благородний спокій. Час від часу старий починав говорити — він то щось радив, то щось запитував про тих, чия доля його й досі цікавила. Впродовж цих урочистих, тривожних годин усі на-уні стояли кожен на своєму місці, терплячі й стримані. Коли старий говорив, усі, дослухаючись, нахилили голови; коли ж він замовкав, вони, здавалося, розмірковували над мудрістю і корисністю його слів.

Світильник життя згасав; стих голос старого, — були хвилини, коли присутні не знали, живий він чи вже помер. Мідлтонові, який стежив за мінливим виразом обвітреного обличчя вмирущого з дивним почуттям природної людської цікавості й ніжності до близької людини, часом здавалося, що він бачить по суворому обличчю старого, як його покидав душа. Може, освічений офіцер помилявся, а може, й ні, бо хто коли повертався з того невідомого світу, щоб розповісти, як він перейшов у той сумний край? Не наслідуючись пояснювати цієї таїни, ми просто розкажемо, як усе було.

Майже годину трапер сидів непорушно. Лише очі його час від часу то розплющувалися, то знов заплющувались. Коли він дивився, його погляд, здавалось, був спрямований до хмар, що низько висіли на заході над обрієм і мінілись яскравими кольорами, надаючи заходові сонця неповторної пишноти. І ця вечірня година, і спокійна краса осені, і те, що відбувалося, — все це сповнювало глядачів благоговійним трепетом. Заглиблений у роздуми про своє незвичайне становище, Мідлтон раптом відчув, що рука, яку він тримав, з неймовірною силою стиснула його долоню, і старий підвівся за допомогою своїх друзів. Якусь хвилю він дивився на всіх, ніби запрошував до уваги (останні залишки людської слабкості!), і, по-військовому підвівши голову, виразно, так, що почули всі, вимовив лише одне слово:

— Тут!

Цей порух був такий несподіваний, така велич і покірливість, дивно поєднавшись, відбилися на обличчі старого, а голос його пролунав так чисто й гучно, що всі збентежилися. Коли Мідлтон і Тверде Серце, які мимоволі простягли руки, щоб підтримати старого, знов поглянули на нього, то побачили, що йому вже не потрібна їхня допомога. Вони сумно опустили тіло на крісло, а Ле Балафре підвівся й оголосив

племені, що все скінчено. Голос старезного індіанця прозвучав наче луна з того невидимого світу, куди щойно відлетіла лагідна траперова душа.

— Доблесний, справедливий і мудрий воїн уже ступив на стежину, яка приведе його до щасливих прерій його народу! — мовив він. — Коли голос Ваконди покликав його, він був готовий і зразу озвався. Ідіть, діти мої, пам'ятайте справедливого вождя блідолицих і розчищайте ваш власний слід від колючок!

Могили вирили в тіні благородних дубів. Її досі дбайливо доглядають Вовки-пауні й часто показують подорожнім і торговцям, як місце, де спочиває справедлива біла людина. У головах могили стоїть камінь з простим написом, як того побажав трапер. Мідлтон дозволив собі додати лише такі слова: "Хай нічия свавільна рука ніколи не потурбує його праху!"

Примітки

1

1803 року Франція за 15 мільйонів доларів продала США Луїзіану, яку дістала від Іспанії за мирним договором 1801 року. (Тут і далі цифрами позначаються примітки автора.)

2

Так називають Міссісіпі в деяких індіанських мовах. Читач матиме повніше уявлення про важливість цієї ріки, коли пригадає, що Міссурі й Міссісіпі — це, власне, одна й та сама ріка. Їхня загальна довжина — трохи не чотири тисячі миль.

3

Усі штати, що ввійшли до Американського Союзу після революції, називалися новими, за винятком Вермонту, який мав статус незалежності ще до війни, хоч фактично його права визнано пізніше.

4

Йдеться про полковника Буна, патріарха Кентуккі. Цей шановний і відважний піонер цивілізації на дев'яносто другому році життя переселився на триста миль західніше ріки Міссісіпі, вважаючи, що десять душ на квадратну милю — надто велика щільність населення!

5

Так в Америці називають мисливця, що ставить пастки на дичину. Цей промисел — звичайна річ у прикордонних районах. Бобра, тварину дуже розумну, не так уже й легко вполювати, і його здебільшого добувають таким способом.

6

У нових землях поселенці збираються з великої округи, а то й з усього краю, щоб винищувати хижаків. Вони утворюють коло в кілька миль і поступово сходяться, вбиваючи всіх звірів, що потрапляють у кільце. Тут ідеться про таку облаву, де звір, якого переслідують, метастеється від одного мисливця до іншого.

7

Тут слово "ізмаїльтяни" означає: войовничі кочівники.

8

Штати Кентуккі й Теннессі постійно ворогували між собою, жителі одного штату глузували з жителів другого.

9

Дакоти, тетони, сіу — індіанські племена; тут ці назви вживаються як синоніми.

10

Ассінібойн — кочівник-сіу.

11

Довгими Ножами індіанці називали американців через їхні шпаги. Молоко Довгих Ножів — горілка.

12

Вампуми — індіанські прикраси з черепашок.

13

Скватерами американці називали тих, хто самочинно оселявся на чужій чи державній землі, не маючи на те документів.

14

Йдеться про виконавчі листи, що, як і всі офіційні документи в Сполучених Штатах, починаються словами: "Народ, милістю божою вільний і незалежний..."

15

Тобто присяжних засідателів.

16

Ентоні Уейн (1745-1796) — пенсільванець, який відзначився ризикованими операціями під час війни за незалежність, а потім у діях проти західних індіанців, за що одержав від Штатів чин генерала, а від товаришів по службі — прізвисько "Божевільний Ентоні".

17

Церера — у давньоримській міфології богиня землеробства.

18

Бюффон, Жорж Луї Леклерк (1707-1788) — видатний французький природознавець, автор 36-томної "Природничої історії".

19

Як рівний, поруч (лат.).

20

Американська природнича історія (лат.).

21

Рід (лат.).

22

Страховисько вечірнє американське (лат.).

23

Насправді безстрашний (лат.).

24

Осел домашній (лат.).

25

Кінь (лат.).

26

Міри об'єму сипучих тіл. Бушель дорівнює 36,6 літра; пінта — приблизно 0,5 літра.

27

Bos ferus — дикий бик (лат.), прийняте в науковій класифікації визначення бізона.
Bos sylvestris — лісовий бик (лат.).

28

Буйвіл (лат.).

29

Ведмідь жахливий (лат.) — наукова назва американського сірого ведмедя, або ж грізлі.

30

Американський уряд призначав вождів серед західних племен і видавав їм срібні медалі із зображеннями різних президентів. Найбільше цінувалася медаль з портретом Вашингтона.

31

Серце (лат.).

32

Великий звір, чудовисько (лат.).

33

Навряд чи є потреба пояснювати читачеві, що тварина, яка так часто вгадується в цій книзі і яку в простій мові називають буйволом, є насправді бізоном; звідси так багато непорозумінь між жителями прерій і вченими.

34

Бортництво досить ровповсюджене на окраїнах Америки. Коли бортник бачить на квітах бджіл, що збирають нектар, він намагається спіймати хоч би дві бджоли. Потім він знаходить відповідне місце й випускає одну бджолу, і та обов'язково летить до свого вулика. Тоді, відійшовши на інше місце, далі чи ближче, — залежно від обставин, — бортник випускає другу бджолу. Простеживши напрям польоту обох бджіл, він визначає кут перетину двох ліній, і там мусить бути вулик.

35

Латинська назва койота, американського лугового вовка.

36

Хижаки (лат.).

37

На додаток до наукових ознак, які визначають різницю між цими двома видами, слід відмітити обов'язково посилаючись на доктора Баттіуса, той набагато важливіший факт, що м'ясо бізона смачне й поживне, а буйволятина — майже неїстівна.

38

US (United States) — Сполучені Штати; ця аббревіатура жартома розшифровувалась

як Uncle Sam — "дядько Сем".

39

Джефферсон Томас (1743-1826) — державний і політичний діяч США, філософ. Автор Проекту незалежності США (1776). В 1801-1809 рр. — президент США.

40

Цербер — у давньогрецькій міфології триголовий пес із хвостом і гривною із змій, що охороняв вхід до потойбічного світу. Переносно — лютий сторож.

41

Жуйні, гіллясторогі та хижаки (лат.).

42

Мандрівний (або оманливий) вогонь (лат.).

43

За біблейськими переказами, бог звелів патріарху Аврааму віддати йому в жертву свого сина Ісаака.

44

Уайт (white) — по-англійському "білий".

45

Лінней Карл (1707-1778) — видатний шведський ботанік.

46

Олстон Вашингтон (1779-1843) і Гріноу Гораціо (1805-1852) — американські художники.

47

Натяк на біблійну легенду про Валаама, ослиця якого нібито заговорила людською мовою, протестуючи проти побоїв.

48

Бики американські страхітливі (лат.).

49

За переказами, труна пророка Магомета висіла в повітрі між двома величезними магнітами.

50

Колумбове яйце — крилатий вислів, що означає несподівано простий вихід із скрутного становища.

За переказами, коли Колумб під час обіду в кардинала Мендоси розповідав про те, як він відкривав Америку, один з присутніх сказав: "Що може бути простіше, ніж відкрити нову землю?" У відповідь на це Колумб запропонував йому непросте завдання: як поставити яйце на стіл вертикально? Коли жоден з присутніх не зміг цього зробити, Колумб, взявши яйце, розбив його з одного кінця і поставив на стіл, показавши, що це дійсно просто. Побачивши це, всі запротестували, сказавши, що так змогли б і вони. На що Колумб відповів: "Різниця в тому, панове, що ви могли б це зробити, а я зробив це насправді."

51

Герой однойменного роману Л. Стерна.

52

Фарисейство — вчення фарисеїв, послідовників релігійно-політичної течії, що існувала в Іудеї з середини 2 ст. до н. е. до 70-х рр. 1 ст. н. е. Фарисеї багато уваги звертали на зовнішні прояви релігійності. Переносно — лицемірство, ханжество.

53

Le Balafre по-французькому означає "пошрамований".

54

Натяк на біблійний міф, за яким люди нібито намагалися побудувати у Вавілоні — стародавньому місті в Месопотамії — вежу, що сягала б неба. Розгніваний таким зухвальством, бог змішав мови будівників так, що вони не змогли вже розуміти один одного і розвіяв їх по всій землі. Звідси вирази — Вавілонська вежа, Вавілонське стовпотворіння.

55

Іезавель — за біблійними переказами, зла, безсоромна дружина Ахава, царя ізраїльтян. Переносно — розпусна, безсоромна жінка.